

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

A INFLUENȚAT ACTUL CEH DE CANCELARIE DOCUMENTELE MOLDOVENEȘTI DIN A DOUA JUMĂTATE A SEC. AL XV-LEA? J. MACŢREK (Brno)

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA ORIGINII ȘI LOCALIZĂRII BOLOHOVENILOR TH. HOLBAN

COMERȚUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI MOLDOVEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SEC. AL XVII-LEA LIA LEHR

ASPECTE ALE COLABORĂRII PARTIDULUI NAȚIONAL ROMÂN DIN TRANSILVANIA CU MIȘCAREA SOCIALISTĂ I. D. SUCIU

TRATATELE DE LA LOCARNO ȘI SEMNIFICAȚIA LOR ÎN CREAREA UNUI LOCARNO BALCANIC ELIZA CAMPUS

LUPTA PROLETARIATULUI DIN ROMÂNIA PENTRU APLICAREA PREVEDERILOR DEMOCRATICE ALE LEGILOR MUNCII ADOPTATE ÎN ANII 1929—1933 I. CEAUȘESCU

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

ÎNSEMĂRI

TOMUL 21 — 1968

1

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OȚETEA (*redactor responsabil*); VASILE MACIU, membru corespondent al Academiei (*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI; Acad. C. DAICOVICIU; M. BERZA, ȘT. PASCU, membri corespondenți ai Academiei; L. BANYAI; MIRON CONSTANTINESCU; AL. ELIAN; M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA; EUGEN STĂNESCU; ȘT. ȘTEFĂNESCU (*membri*); I. APOSTOL (*secretar de redacție*)

Prețul unui abonament anual este de 90 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile și abonamentele din străinătate (numere izolate sau abonamente) se fac prin CARTIMEX, căsuța poștală 134—135, București, Republica Socialistă România, sau prin reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Studii”, revistă de istorie. Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
București
Telefon 18.25.86

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM. 21 1968 Nr. 1

S U M A R

Pag.

- JOSEF MACÛREK (Brno), A influențat actul ceh de cancelarie documentele moldovenești în a doua jumătate a sec. al XV-lea? 3
- TH. HOLBAN, Contribuții la problema originii și localizării bolohovenilor. 21
- LIA LEHR, Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a sec. al XVII-lea 29
- V. MOLDOVAN, Mișcările țărănești din Valea Rodnei de la mijlocul sec. al XVIII-lea. 53
- GH. DUZINCHEVICI, Date noi asupra răscoalei tătarășenilor din Iași și asupra sfârșitului domniei lui Scarlat Callimachi (1819) 63
- I. I. NEACȘU, În legătură cu componența socială a pandurilor din Oltenia participanți la războiul ruso-turc (1828—1829) 83

- I. D. SUCIU, Aspecte ale colaborării Partidului Național Român din Transilvania cu mișcarea socialistă 89

- ELIZA CAMPUS, Tratatetele de la Locarno și semnificația lor în crearea unui Locarno balcanic 103
- I. CEAUȘESCU, Lupta proletariatului din România pentru aplicarea prevederilor democratice ale legilor muncii adoptate în anii 1929—1933. 117

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

- Lucrări cu privire la istoria monarhiei habsburgice apărute în ultimii ani (C. Göllner) 141

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- Sesiunea de comunicări științifice consacrată aniversării a 20 de ani de la proclamarea republicii (I. Babici). Sesiunea științifică consacrată împlinirii a 50 de ani de la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie (Tr. Udrea). Centenarul Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România (Nicolae Liu). Sesiunea științifică de comunicări a Facultății de istorie din București (I. Șendrulescu). Congresul internațional al istoricilor hîrtiei de la Oxford (L. Demény). Congresul de istoria jurnalismului de la Rimini — San Marino (Dan Berindei). Călătorie de studii în Republica Populară Polonă (Gh. Cronț). Cronică 147

RECENZII

- SULTANA SUTA-SELEJAN, *Gîndirea economică a lui Nicolae Bălcescu*, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967, 495 p. (G.D. Iscriu, A. Stan). 171

	<u>Pag.</u>
LUCIA PROTOPOPESCU, <i>Contribuții la istoria învățământului din Transilvania (1774—1805)</i> , Edit. didactică și pedagogică, București, 1966, 350(—353) p. (Nicolae Albu)	177
TÓTH ZOLTÁN, <i>Magyarok és románok. Történelmi tanulmányok</i> (Ungurii și românii. Studii istorice), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966, 496 p. (L. Demény, V. Nelea)	181
JACQUES LE GOFF, <i>Il basso medioevo</i> , Milano, Edit. Feltrinelli, 1967, 382 p. (Storia Universale Feltrinelli, vol. XI). (Ș. Papacostea)	185

REVISTA REVISTELOR

„Journal des Savants”, Institut de France, Académie des Inscriptions et Belles — Lettres, Paris, nr. 1—4, 1965, 670 p., nr. 1—4, 1966, 256 p. (St. Brezeanu) . .	191
--	-----

ÎNSEMĂRI

Istoria României. — ION LUNGU, VASILE RADU, MIRCEA VALEA, GHEORGHE I. IONIȚĂ, CONSTANTIN ENEA, <i>Pagini din trecutul de luptă al muncitorimii hunedorene (1914—1944)</i> , Muzeul regional Hunedoara—Deva, 1966, 304 p. (I. Babici); COSTIN C. KIRIȚESCU, <i>Sistemul bănesc al leului și precursorii lui</i> , vol. II, Edit. Academiei, București, 1967, 582 p. (M. Horovitz); <i>Istoria Universală.</i> — Из взаимно отношенията на балканските народи (Din istoria relațiilor popoarelor balcanice), Edit. Academiei Bulgare de științe, Institutul de studii balcanice, Seria „Balkanii”, nr. 1, Sofia, 1966, 132 p. (Tr. Ionescu-Nișcov); THEODORE MACKIW, <i>Prince Mazepa Hetman of Ukraine in Contemporary English Publications 1687—1709</i> , Chicago, Ukrainian Research and Information Institute, Inc., 1967, 126 p. + 16 il. + 5 hărți. (P. Cernovodeanu); * * *, История Византии vol. I, Edit. „Nauka”, Moscova, 1967, p. 583 + 6 pl. + 11, hărți. (E. Frances); * * *, <i>Venezia e l'Oriente fra l'alto Medioevo e Rinascimento</i> , a cura di Agostino Pertusi, Venezia, „Sansoni”, (1966), XV + 594 p. + 6 f. (S. Columbeanu); * * *, Европа в новое и новейшее время, Сборник статей, памяти акад. Н.М. Лукина, Moscova, „Наука”, 1966, 688 p. (Alvina Lazea); J. C. HOLT, <i>Magna Carta</i> , Cambridge University Press, 1965, 393 p. (C. Jiga); CHARLES — EMMANUEL DUFOURCQ —, <i>L'Espagne catalane et le Maghrib aux XIII-e et XIV-e siècles. De la bataille de Las Navas de Tolosa (1212) à l'avènement du sultan mérinid. Abou-l- Hasan (1331)</i> . Paris, 1965, 664 p. (M. Grosu); MARIA TERESA HUERTA PRECIADO, <i>Rebeliones indígenas en el Noreste de México en la epoca colonial</i> . Mexico, Instituto Nacional de Antropología e Historia, 1966, 108 p. (I. Neacșu).	197
<div style="border: 1px solid black; padding: 2px;">P. P. Panaitescu</div>	213

A INFLUENȚAT ACTUL CEH DE CANCELARIE DOCUMENTELE MOLDOVENEȘTI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XV-LEA ?

(Note în legătură cu relațiile culturale
ceho-române și ceho-ucrainene)

DE

JOSEF MACŮREK (Brno)

Despre documentele moldovenești din sec. XIV și XVI, adică actele emise în cancelaria Moldovei, situată între Carpații răsăriteni, Nistru, Marea Neagră și gurile Dunării, cu centrul la Suceava, în apropiere de Cernăuți de mai târziu — documente scrise în slavonește — există o bogată literatură științifică de specialitate. Același lucru se poate spune și despre documentele din a doua jumătate a sec. al XV-lea când, datorită puterii la care ajunsese țara Moldovei sub Ștefan cel Mare (1457—1504)¹, emiterea acestor acte a cunoscut o adevărată înflorire.

Părerile despre caracterul și limba acestor documente care în cea mai mare parte au fost publicate² — unele dintre ele chiar cu greșeli probabil de tipar³ — sînt diferite, atît în literatura română de specialitate, cît și în cea străină. Să vedem acum părerile cercetătorilor ruși și ucraineni, care printre cei dintîi s-au ocupat cu studiul documentelor slavo-române din Moldova. Unul dintre primii editori de documente a fost J. Venelin (1840)⁴. El a afirmat că actele de cancelarie din Moldova au fost scrise în limba rusă, și anume în dialectul din sudul Rusiei („južno russkoje narěčije).

¹ *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956: *Istoria României*, I, Edit. Academiei R.P.R., București, 1960, p. 488 ; *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, culegere de studii îngrijită de M. Berza, București, 1964.

² Gr. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova. 1346—1603*, București, 1931 ; M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I—II, București, 1931—1933 ; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare* I—II, București, 1913.

³ De pildă, în ediția lui M. Costăchescu : za dši (în loc de zaduși), issēm (în loc de i s sēm), pisti (în loc de pisati), prěslpiti (în loc de prěstupiti) etc. ; în ediția lui Bogdan : priidonina (în loc de priidoșa), pečat naš (în loc de pečat našu), bylvi (în loc de by.ly), mum (în loc de nam) etc.

⁴ J. Venelin, *Vlachobolgarskije i dakoslavjanskije gramoty*, Petrograd, 1840.

Pe la 1880, V. A. Ulianițki susținea de asemenea că documentele moldovenești conțin, sub aspectul limbii, elemente de influență rusă și ucraineană⁵. E. Kalujniațki, care a studiat documentele slavo-române din arhivele Liovului, a scris, în ediția publicată sub titlul în limba polonă, că pînă la jumătatea sec. al XVI-lea limba documentelor moldovenești e de redacție rusă⁶. De aceeași părere a fost și cunoscutul istoric și slavist ceh K. Jireček, care s-a ocupat mai cu seamă de problemele istorice ale slavilor sudici⁷. Pe la finele secolului al XIX-lea, A. J. Sobolevski a ajuns la concluzia că documentele moldovenești au fost redactate în bielorusă, în rusa apuseană („belorusskij, zapadorusskij) și amestecate cu elemente din sudul Rusiei⁸.

Noi cercetări au fost întreprinse de către cercetătorii ruși și ucraineni după primul război mondial. Rezultatele acestor cercetări sînt următoarele: B. Jaroșenko⁹ a scris în 1931 despre limba ucraineană a documentelor moldovenești din sec. XIV—XV. S. B. Bernștein¹⁰, ocupîndu-se într-una din lucrările sale în primul rînd de documente din Țara Românească — adică de actele emise în cancelaria principatului român numit Țara Românească și situat între povișurile Carpaților sudici, Dunărea de jos și Marea Neagră — a subliniat elementele sîrbești și medio-bulgare din limba acestor documente. Cît privește cele moldovenești, Bernștein s-a mulțumit să facă o apreciere generală, în sensul că acestea pot spune multe dialectologiei istorice ucrainene.

Cu problemele documentelor moldovenești s-a ocupat în ultimul timp și L. L. Gumețka¹¹, împreună cu un colectiv de cercetători de la Kiev și Liov. Pregătind un dicționar al limbii vechi ucrainene, Gumețka a studiat funcția conjuncțiilor și prepozițiilor în limba documentelor ucrainene din secolele XIV—XV, caracterizîndu-le ca provenind din „vechea ucraineană” sau „vechea rusă”. Cu alte cuvinte, ea atribuie fenomenului de polnoglasie și altor particularități fonetice o proveniență internă. În toate lucrările sale pregătitoare, Gumețka nu pomeneste nimic de apariția acestor fenomene; nu face comparație între actele ucrainene și cele similare, provenite de la slavii occidentali, nu folosește metoda comparativă. Uneori recunoaște că există unele asemănări între vechile monumente literare ucrainene și polone, însă nu sesizează totuși problema recepționării unor elemente de limbă, provenind din cea mai înaintată limbă slavă medievală. Dacă ici, colo, admite pătrunderea unor influențe sîrbești în monumentele literare

⁵ V. A. Uljanickij, *Materialy dla istorii vzaimnyh otnošenij Rossii, Polši, Moldavii, Valachii i Turcii* 14. i 15. v., „Čtenia imp. obšč. istorii i drevnostej pri mosk. univ.”, Moskva, 1887.

⁶ E. Kalužniacki, *Dokumenty moldavskie i multafskie z archiwum miasta Lwowa*, în „Akta Grodzkie i ziemskie”, VII, Liov, 1878.

⁷ K. Jireček, articol în „Archiv f. slav. Philologie”, XV, p. 81.

⁸ A. I. Sobolevskij, *Iz istorii russkago jazyka*, 1897; același *Lekcii po istorii russkago jazyka*, Moscova, 1903.

⁹ V. Jaroșenko, *Ukrainska mova v moldavskich gramotach* 14. — 15. v., în „Zbirnyk komisii dla istorii ukrains'koi movi” I, Kiev, 1931.

¹⁰ S. B. Bernstein, *Razyskanija v oblasti bolgarskoj istoričeskoj dialektologii*, I, *Jazyk valašskich gramot* 14. — 15. vv., Moscova, 1943.

¹¹ L. L. Gumețka, *Funkcii pervynnyh spolučnykyv v ukrains'kij aktovi movi* 14. — 15. st. *Doslidžennja i materialy z ukrains'koi movy*, I, Kiev, 1959; de asemenea, *Vittorini spolučnyky i ich syntaksyčni funkții v ukrains'kyh gramotach* 14. i 15. st., II, Kiev, 1960; idem, *Pervinni prijmenyky i ich syntaksyčni funkții v ukrains'kich gramotach* 14. — 15. st., III, Kiev, 1960.

ucrainene, în schimb nu vorbește nimic despre posibilitatea influențelor slave occidentale în secolele XIV—XV. Gumețka nu soluționează nici problema anumitor caracteristici ale vechii limbi ucrainene din secolele XIV—XV, care au dispărut și nu se mai întâlnesc în textele literare de mai târziu. Se poate spune că cercetătorii ruși și ucraineni, atît cei vechi cît și cei din perioada mai nouă, subliniază în toate lucrările lor elementele autohtone, însă în ceea ce privește actele moldovenești, ei văd în componența lor numai influențe rusești și ucrainene. În afară de cîteva excepții izolate, problema înrîuririi exercitate de limbile slave occidentale nu apare în lucrările specialiștilor ruși și ucraineni.

Dintre cercetătorii români, care s-au ocupat de documentele slavo-române din secolele XIV—XV, menționăm pe următorii : I. Bogdan¹², I. Bărbulescu¹³, D. P. Bogdan¹⁴, P. P. Panaitescu¹⁵, P. Olteanu¹⁶, L. Djamo și O. Stoicovici¹⁷, E. Lința¹⁸ și alții. Ioan Bogdan, fost elev al lui Jagiĉ, profesor de istorie la Universitatea din București, susține că documentele moldovenești din sec. XIV—XV trebuie împărțite în două grupe : a) acte interne (donații, confirmări de donații, cumpărări-vinzări) ; b) acte externe (acte omagiale, convenții și tratate cu Polonia și Ungaria, privilegii acordate negustorilor poloni și transilvăneni). După I. Bogdan, ambele categorii de acte au fost scrise în rusă. Chiar dacă în conținutul lor există elemente comune dialectelor velico-ruse, maloruse sau bieloruse și chiar dacă se întâlnesc sigur forme ucrainene, limba lor nu poate fi alta decît rusa.

Deosebirea dintre cele „interne” și „externe”, precizează mai departe Ioan Bogdan, constă în aceea că acestea din urmă conțin multe polonisme ; în actele interne se întâlnesc foarte rar polonisme și cele care sînt se limitează, după părerea lui Bogdan, numai la particularități fonetice. Ele se explică, pe de o parte, prin influența solilor poloni, folosiți în relațiile diplomatice moldo-polone, iar pe de alta prin aceea că multe documente slavo-moldovenești au fost scrise pe teritoriul statului polono-lituan (Sniatin, Colomeea, Liov, Sambor etc.). Cît privește polonismele, de care a fost vorba mai sus, I. Bogdan nu interpretează totdeauna just. De pildă, el leagă în mod greșit cuvîntul „knjaz” de cuvîntul polon „ksiadz”¹⁹, forma „knjažata” de cuvîntul polon „ksiazeta”²⁰, cuvîntul „zaše”

¹² I. Bogdan, *Über die Sprache der ältesten moldauischen Urkunden*, în „Sbornik u slavu V. Jagiĉe”, Berlin, 1908, p. 369 ; idem, *Documentele lui Ștefan cel Mare 1—11*, București, 1913.

¹³ I. Bărbulescu, *Individualitatea limbii române și elementele slave vechi*, București, 1929.

¹⁴ Damian B. Bogdan, *Din paleografia slavo-română*, în *Documente privind istoria României*. Introducere, I, București, 1956, p. 79—148 ; idem, *Diplomatica slavo-română*, în D. I. R., Introducere, vol. II, p. 5—160, și *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*, București, 1946.

¹⁵ P. P. Panaitescu, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava 1401* în „Revista istorică română”, IV, 1934, p. 44—56, și *Documentele Țării Românești*, I. *Documente interne 1369—1490*, București, 1938.

¹⁶ P. Olteanu, *Nekotoryje osobennosti slavyanskago jazyka Transylvanii* în „Romanoslavica”, II, 1958, p. 77—114.

¹⁷ Lucia Djamo — Olga Stoicovici, *Din terminologia socială a documentelor slavo-moldovenești din sec. al XIV-lea și al XV-lea*, în „Romanoslavica”, VI, București, 1962, p. 61—92.

¹⁸ Helena Lința, *Termeni militari de origine polonă în limba cronicarilor români*, în „Romanoslavica”, X, București, 1964, p. 195—208.

¹⁹ I. Bogdan, *Documentele ...*, II, p. 293 din anul 1462.

²⁰ Idem, *Über die Sprache*, loc. cit.

numai de forma polonă „zas”²¹, în sfârșit cuvîntul „uținek” numai de expresia polonă „uczynek”²². De asemenea, socotim că formularea următoare: „naijasnejšim i přemogućim i šljachetnym gospodarem ... všem, kto na ses'naš list uzrit'alibo ego čtuči uslyšit”²³, nu se întîlnește nici în actele maghiare, nici în cele polone, și nici în altă parte, și greșit o consideră de origine curat moldovenească.

O altă poziție ocupă față de aceste probleme fostul profesor de slavistică la Universitatea din Iași, Ilie Bărbulescu. Acesta susține că „limba și ortografia textelor slavo-moldovenești din sec. XIV—XV sînt slavo-bulgare și combinate cu elemente slavo-sîrbești și slavo-ruse”. După părerea lui Bărbulescu, rusismele, care apar în actele interne din Moldova, „sînt neorganice și se întîlnesc numai ici și colo”. Numai documentele care se referă la relațiile moldo-polone, adică actele adresate Poloniei de către statul Moldovei, sînt scrise în limba ruso-polonă. Concepția lui Bărbulescu nu se mai poate susține astăzi. Tot atît de inexactă este și părerea acestuia, după care nu există în esență deosebiri între actele slave scrise în Țara Românească și cele din Moldova. Elementele sud-slave, susține el, predomină în actele din ambele țări românești.

În ultimul timp, cu problema documentelor slave-moldovenești s-a ocupat și Damian P. Bogdan, care a colaborat la editarea izvoarelor istorice privitoare la istoria României. Această ediție cuprinde în traducere românească documentele slavo-române, inclusiv pe cele moldovenești din sec. XIV—XVI²⁴. Bogdan admite că limba acestor documente din Moldova e complexă. Se întîlnesc acolo forme din vechea limbă slavă, cuvinte ucrainene, rusești și sporadic sîrbești. Cu rare excepții, polonisme nu apar. În privința componenței documentelor moldovenești, D. P. Bogdan scrie²⁵: „formularul documentului slavo-român nu e identic cu nici un alt formular folosit în țările vecine. În cancelaria domnească din nordul Moldovei s-au folosit, dimpotrivă, elemente întîlnite în mod curent în actele din Țara Românească și în cancelaria Poloniei²⁶. Însă aceste elemente s-au adaptat nevoilor din cancelaria domnească a Moldovei. Astfel s-a întîmplat ca formularul documentelor slavo-române să fie de fapt un produs românesc. Elementele preluate de aiurea au fost stilizate după necesitățile cancelariilor din țările române”. Dacă în ceea ce privește documentele slavo-române din Țara Românească, în care predomină formele bulgărești și sîrbești, părerile lui D. P. Bogdan sînt juste, în schimb, n-am putea spune același lucru și despre concepția lui asupra actelor moldovenești din sec. XIV—XV. De asemenea, nu sînt totdeauna exacte unele din interpretările pe care D. P. Bogdan le dă unor cuvinte din documentele moldovenești. De pildă, Bogdan socotește că formula „glejtovnyj list, glejt” ar fi de origină polonă, ceea ce nu-i exact, după cum nici apropierea pe care o face de vechiul slav

²¹ Idem, *Documentele ...*, II, p. 329—330, din anul 1475.

²² *Ibidem*, p. 291.

²³ *Ibidem*, p. 322.

²⁴ *Documente privind istoria României*, I, A, București, 1949.

²⁵ D. P. Bogdan, *Diplomatica ...* loc. cit., II, p. 41.

²⁶ După D. P. Bogdan, din cancelaria polonă au fost împrumutați acești termeni: list, my, z miłości bożej, oświecenoi, oświećenomu, buducim, knjażata, prišel pred nas, za jego věrnuju službu, formula martorilor etc.

„kljatije” nu-i exactă²⁷. Ar trebui precizat ce anume consideră Bogdan drept polonisme²⁸, ce elemente a împrumutat, după părerea lui, cancelaria Moldovei din Polonia²⁹, ce numește el rusisme în actele moldovenești³⁰ și care sînt formulele preluate din mediul rus³¹. Se poate pune la îndoială și afirmația lui că formula moldovenească privitoare la mărturie, legată de confirmarea actului, are „o origină apuseană”³² și că folosirea acestei „formule a trecut în Moldova din documentele rusești, emise pe teritoriul statului polon”. Îndoiala crește atunci cînd D. P. Bogdan respinge rezultatele oricărei influențe străine asupra mediului moldovenesc și cînd afirmă că formularele documentelor slavo-române nu sînt identice și nici apropiate de formularul cancelariilor popoarelor vecine. El admite că formularul slavo-român e un produs românesc³³ și că elementele preluate de ajutor au fost totdeauna transformate potrivit trebuințelor mediului românesc.

P. Olteanu a studiat, în primul rînd, documentele slave din Transilvania, însă s-a referit în același timp și la caracterul actelor slavone din Moldova din sec. XIV—XV. P. Olteanu se ocupă, în general, de unele expresii din limbile slave apusene, pe care le tratează mai cu seamă ca polonisme, o altă parte ca slovăcisme și ungurisme. Lucia Djamo și Olga Stoicovici au scris despre influențele slave apusene în documentele moldovenești, tratîndu-le ca polonisme, adică forme germane, rusești și maghiare, pătrunse prin intermediul limbii polone.

În literatura științifică polonă aceste probleme n-au format obiectul nici unui studiu de acest fel. Excepție face numai lucrarea lui Wł. Kuraszkiewicz³⁴, consacrată mai ales documentelor ucrainene din Volinia și țara Haliciului. În cursul expunerii, autorul se referă de asemenea și la actele slavone din Moldova, subliniind, în primul rînd, elementele polone.

Mult mai amănunțit s-a ocupat de această problemă cercetătorul suedez Ch. S. Stang³⁵. Pornind de la faptul că limba de cancelarie din marele principat lituan era cea din Rusia apuseană, Stang a ajuns la concluzia că actele emise în cancelaria lituană au avut un caracter propriu, original și că au fost scrise în limba autohtonă. Vorbind despre acte de cancelarie din Moldova și sprijinindu-se pe lucrările lui Kuraszkiewicz, Demjančuk³⁶ și Jarošenko³⁷, Stang s-a mulțumit să constate, fără a cunoaște literatura română de specialitate, că majoritatea documentelor

²⁷ D. P. Bogdan, *Diplomatica...*, loc. cit., II, p. 30 nota 11.

²⁸ De pildă: list, my, z milosti boží etc., vezi nota 26.

²⁹ De pildă, intitulatio, promulgatio, narratio, dispositio, corroboratio și formula datării.

³⁰ De pildă: rjadcja, urjadnik, so všem dochodom, u věky, uživati nikoli, najbližnii ș. a.

³¹ De pildă; prišel pred nas, za jego věrnu službu, viděvši jego věrnu i pravu službu ș. a. m. d.

³² D. P. Bogdan, *Diplomatica...*, loc. cit., II, p. 145.

³³ *Ibidem*, p. 41.

³⁴ Wł. Kuraszkiewicz, *Gramoty halicko-wolyńskie 14.—15. w. Studium języka*, Cracovia, 1934.

³⁵ Ch. S. Stang, *Die westrussische Kanzleisprache des Grossfürstenthums Littauen*, Oslo, 1935.

³⁶ V. Demjančuk, *Morfologia ukrains'kich gramot 14. — 1 pol. 15 v.*, în „Zap. ist. fil. vid. Ukrain. Akad. Nauk u Kiiv”, XVI, Kiev, 1928.

³⁷ Karošenko, *Ukrain'ska mova moldavskich gramot 14. — 15. v.*, în „Zbirnyk Komisii dlja istorii ukrain, movi”, I, Kiev, 1931.

moldovenesți are un caracter ucrainean ³⁸ și că influențele străine pot fi reduse la polonisme ³⁹.

Părerile diferiților cercetători, care s-au ocupat fie de documentele ucrainene sau de cele moldovenesți, din sec. XIV—XV, sînt împărțite. O documentare detaliată pentru multe din tezele de mai sus lipsește. Lucrările amintite de noi, care au în general un caracter filologic, nu țin seamă de realitățile și conexiunile istorice. Documentul ucrainean sau cel moldovenesc n-au fost niciodată comparate cu actele de cancelarie din țările vecine. Nu și-a pus nimeni problema originii documentului polon care, potrivit unor păreri, a influențat actele de cancelarie ucrainene și moldovenesți și n-a studiat nimeni formele actului polon. De asemenea, nu s-a pronunțat nimeni asupra faptului că documentul polon din sec. XIV—XV a avut un caracter exclusiv latinesc, și această formă latinească a fost influențată de modele străine și că, în această epocă, n-a existat de fapt o limbă polonă cu caracter administrativ. În felul acesta, cel puțin în lucrările amintite mai sus, problema documentelor ucrainene și moldovenesți n-a fost soluționată. De aceea, scopul studiului de față, urmînd după alte cîteva articole mai mici, publicate anterior, în legătură cu documentele ucrainene și moldovenesți din secolele XIV—XV ⁴⁰, încearcă să umple acest gol și să aducă lucruri noi despre caracterul și apariția actului de cancelarie din Ucraina și Moldova, mai ales în cursul celei de a doua jumătăți a sec. al XV-lea.

II

Documentele slavo-române din această perioadă pot fi împărțite în două categorii : a) *acte de donație* (pentru confirmarea donațiilor sau achizițiilor, hotărîri în diferite pricini pentru pămînt) și b) *tratate* (glejtovni).

Actele de danie formează majoritatea. Sînt însă stereotipe și în general uniforme. Nu-i posibil și n-ar avea nici un sens să cităm în studiul nostru toate actele de danie date de cancelaria Moldovei. E de ajuns să redăm într-o formă prescurtată numai acele pasaje care prezintă importanță pentru noi — variante mai mici și mai mari. Dacă ne referim la formulele esențiale ale actului, varianta scurtă prezintă de obicei următoarea schemă : de pildă actul din 1451, iulie 31 ⁴¹ :

³⁸ Ch. S. Stang, *loc. cit.* : „Die Sprache der moldauischen Urkunde ist nicht einheitlich, die meisten sind aber deutlich kleinrussisch die moldau-russische Kanzleisprache war eine von Ksl. beeinflusste Kleinrussische Sprachform”.

³⁹ *Ibidem*, p. 142 : „Als Beispiele der polnischen Wörter : Biskup, užitočnyi voit, upevniti, mrjadnik, vėnovati, zavityi, zapis, kanovnik, knjaz, biskup, list, budovati, laska, mėnovite, moc, mēsto, nedbati, porozumēti, senožať, slušnyj, tratiti, čas U. S. W.”.

⁴⁰ J. Macŭrek, *Po stopách spisovně češtiny v jihozápadní Ukrajině koncem 14. a v 1. pol. 15. století*, in „Sborník Fr. Wollmannovi k 70 nár.”, Praga, 1958, p. 42—63 ; *K dějinám česko-ukrajinských i česko-rumunských vztahů v 2. pol. 14. a 1. pol. 15. století*, in „Slovanské historické studie”, III, Praga, 1959, p. 127—184 ; *K otázké vztahu listiny české, ukrajinské a moldavské 2. pol. 15. století*, in „Sborník prací fil. fak. brněnské univ.”, 1960, p. 151—159 ; *K otázké kulturních souvislostí západních a východních Slovanů ve 14. — poč. 16. století*, in „Čsl. přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii”, Praga, 1963, p. 329—333 ; *K otázké slovanských recepcí v rumunských památkách (gramotách) z počátku 16. století*, in „Sborník prací fil. fak. brněnské univ.”, 1963, p. 55—70.

⁴¹ M. Costăchescu, *Documente*, II, p. 400.

1. † Милостію божією, мы Богданъ воєвода... чинимъ знаменито не сѣмъ нашимъ листомъ оушнимъ, кто на нѣ оузрѣтъ или его оуслышнтъ что оучи... потверждаемъ... съ вѣсѣмъ дохodom... а на то естъ вѣра... а на... томъ вѣсѣмъ вышеписанномъ велѣли есми... привеєсити... печатъ к сѣмъ нашимъ листъ.

2. Textul unui act de donație mai dezvoltat sună astfel: (de pildă, documentul din 1452, decembrie 21: ⁴²)

† Милостію божією мы Ялѣгандаръ воєвод... знаменито чинимъ не сѣмъ нашимъ листомъ вѣсѣмъ, кто на немъ оузрѣтъ... чтѣчи оуслышнтъ... мы видѣвши его правою и вѣрною слѣзбою до насъ... дали и потвердили... а нато... вѣра нашего... а на... потверждение... велѣли есми... привеєсити нашъ печатъ к сѣмъ нашимъ листъ...

În ceea ce privește *tratatele* (glejtovni), cităm din a doua jumătate a sec. al XV-lea. Din cauza structurii lor complexe și a prescurtării textului, reproducem câteva variante.

1. 1449, decembrie 2, cererea lui Bogdan, voievod al Moldovei, adresată lui Detrih Buceațki, staroste de Kameneț Podolsk pentru ajutor ⁴³.

† Милостію божією, мы Богданъ воєвода, господаръ земли Молдавіи, вызнавами не тымъто нашимъ листомъ каждымъ добромъ, кто коли на немъ оузрѣтъ или его чтѣчи оуслышнтъ... уже пришелъ есмо оу вечномъ еднoстѣ и... признавъ не... паномъ Детрихомъ Коуцацкимъ... имеетъ намъ панъ Детрихъ приати... іакъ вѣрныи штецъ своимъ синоу... іако кажды добрыи чловѣкъ... а мы его милости имаемо приати тымъже швычеемъ, доколѣ есмо надали живи... такожъ имеетъ стати нашъ млыи приателъ... за насъ оу нашего... пана... и добрымъ оумысломъ на кажды часъ... имеетъ стати противъ каждого нашего неприателъ... никого не вынмоуочи але имеетъ... штъ граници штдалиши... панъ Детрихъ... имеетъ насъ штеречи іако нашъ млыи приателъ... имеетъ намъ радити... а мы имаемъ давати панъ Детрихъ на кажды рокъ... а пакъ ли сѣ бы намъ пригодна... а мы абыхомъ... мешкати оу его милости... Тоє оує вышеписанное имаемъ задержати... при нашемъ чти и при вѣрѣ... Я на... потвержение томъ оуєсѣмъ вышеписанномъ и печатъ нашъ привеєсили есмо къ сѣмъ нашимъ листъ. Писанъ оу Швачкѣ.

2. 1458, martie 13. Ștefan cel Mare, voievodul Moldovei, reinnoiește brașovenilor vechile privilegii comerciale pentru mărfurile de import ⁴⁴.

† Милостію божією мы Стефанъ... чинимъ знаменито и сѣмъ нашимъ листомъ вѣсѣмъ, кто на нѣ оузрѣтъ или его оуслышнтъ чтѣчи, уже... дали есми сѣсъ нашъ лист... оушнимъ Брашовѣномъ и оушнимъ кѣпцемъ... на то да имеютъ штъ насъ тотъ законъ и тоє право... шобы... имъ приѣти до наше земли... а мыто имеютъ платити штъ тарѣ по четыри гроши, іакожъ было старое право, имъ дано штъ нашихъ предковъ... продавати... и сѣкна и платно... але платно... продаютъ доктѣмъ... а мыто имеютъ платити штъ... виго... по... гроши... а Чѣл

⁴² M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 425–426.

⁴³ *Ibidem*, p. 746.

⁴⁴ Ioan Bogdan, *Documentele...* II, p. 261–263.

п д гроши ... И пак ... абыхом мы нх сднан а ныи никто ... не смѣть нх сднати ... а ... вѣсемъ вышписанномъ велѣли есми нашѣмъ ... подкацльерю писати и печат наш прикѣсити к семъ нашемъ листъ. Писалъ ... оу Гочакѣ ...

3. 1462, martie 2. Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei, făgăduiește fidelitate regelui Cazimir al Poloniei, că va respecta toate convențiile încheiate în vremuri mai vechi cu Polonia⁴⁵.

† Къ нмѣ божіе амин. Къ вѣчнои памѣти... протож и мы... Стефан коевода и пан земли Молдакской, знакомито чинимъ тым то листом... каждамъ... нынѣшным и так и ... вѣдѣчимъ ... шцѣкъ нашего ... наследовати ... нх нх вѣры ... посвѣдчити и потвердити ... записали... так и мы... послѣхати зажды кинни есми. Яле колиж напѣснѣише княжа и пан Казимир... пан наш наинмилостѣишн, нас ... напомнимъ, и ... къ наследованю ... тых то нашихъ предковъ знаминала ... мы хотѣли его всевѣдености ... знаменити вызнаваемы тым то листом на его всевѣдености и свѣтви его корѣнѣ ... з дотѣкнемъ свѣтого Хрѣста быти покини и везванъ къ держаню ... чести и вѣры нашихъ къ вѣстичнои сѣбѣ и тиж помочи ... а то под вѣвчаем ... на долѣ писаным. Наиперво иж никого иного за пана нашего мило реченного пана нашего Казимира... не хочемъ имѣти ани сѣжити. Тиж... на потѣм далшии часы слюбѣем томъ панъ Казимиръ... чистоа правъ вѣръ ховати ... противности которѣи пришли къ нашемъ вѣдомъ маемъ вѣстично выстерѣгати; и тиж нхъ противко каждамъ неприателѣи нхъ пристати и помагати ... Тиж не имамо... никоторѣхъ... мѣсть... шдалѣти; ач бы былъ которы шдаленны, тыхъ засѣ прѣзискати хочемо... имамо ден... которы намъ... его милость намѣни и скаже его всевѣдености... шдовати... а там... лго милость имаетъ нас листы и манстатъ вѣсего потвердити. Пак ли бы тот ден... вѣлка анибо воинна ... анибо... немоч... намъ пригодна сѣ... на наши часъ подобны имаетъ его милость ден... штолжити, з моцѣю и безъ порѣшенѣи нынѣшного листъ... а то... кымѣниши иж... его милость... имаетъ напредъ... всевѣстити. Я далѣи слюбѣем иж вѣсѣ... листы и записы... реченыхъ предковъ нашихъ коевод... и иншихъ которѣхъ... записал сѣ и вѣвезал сѣ... безъ лѣсти, безъ израды... заховамо. И такиж... слюбѣем... старын записы... которын былъ бы... противкъ панъ нашемъ... тоты записы шмарѣмо тым то листомъ скажено и шморено чинимъ... жаднои моци неимѣти... къ семъ листъ и печат нашъ казали есми прикѣсити. Писанъ ѡ Гочакѣ.

4. 1468, iulie 28. Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei, eliberează logofătului Mihail, fratelui său, Duma ș. a. fugiți în Polonia un salv-conduct pentru întoarcerea lor în țară. În același timp, le făgăduiește libertate și retrocedarea averii⁴⁶.

† Милостѣю божіею мы Стефан коевода... знаменито чиним... слюбѣем... и глѣнтѣемъ силъ нашимъ правымъ и Христианскимъ листомъ и глѣнтом... панъ нашъ наинмилѣишн... проси нас... през пана Гтанчѣла... так а быхом... до

⁴⁵ I. Bogdan, *Documentele*... II, p. 282—285.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 305 și urm.

нас прислаа ... под коморн его Холмского ... пришли без сего старш ... Хотем их милovati и счти и ласци держати ... велѣли есмы ... нашѣ печат прикѣсити сему нашем листѣ. Писанъ ѡ сѣчавѣ...

5. 1503, noiembrie 22. Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei, trimite o solie la regele Poloniei, amintește de tratatele cu Polonia, încheiate prin mijlocirea lui Vladislav, rege al Poloniei și al țărilor cehe și cere regelui polon să renunțe la pretențiile față de Pocuția, asigurându-l de bunăvoința și intenția lui de pace⁴⁷.

... Стефанъ коевода, божью милостью ... прышол до насъ штъ Владислава ... въ посольстве Добръ Имѣеры а штъ Илѣбрахъта ... князь Индрей Рожда, аръцывескѣпъ Львовскій ... есмо вчинили межы нами миръ и покон ... панове наиснейшого Владислава ... абы сѣа томъ ... конецъ вчинилъ. Мы тогдажъ ... послали ... посла до наиснейшого ... Владислава ... и дали есмо его милости знати ... на день светого Миханла ... на тотъ день абы его милость наиснейшы Владиславъ ... своихъ пановъ послааъ ... а штъ ваше милости ништо не прышолъ. Про то мы ... каре кто бы ималъ таковое зедѣнанье и рокованье ... и непрышолъ бы ... онъ бы ималъ штъ всего права страгиги а хто бы имал стати на тотъ день и онъ бы ималъ зыскати. И мы ... зыскали штъ всего права ... Владиславъ ... просилъ насъ, абыхмо вчинили ... недавно ... прысалаъ ... до насъ своего посла Фсрѣтата Марѣка и Фсрѣтата Марѣко ... поставилъ день на день всихъ светыхъ ... и глентокныхъ листъ ... того рокованье ... день всихъ светихъ ... Владиславъ послааъ ... пана Телегы Ищкана и Балажѣфи Френѣць ... прото ... просимъ ... абы есте ... вчинили ... Пак кто ... если бы ...

Dacă comparăm documentele slavo-române din Moldova cu alte documente moldovenesti, de pildă cu cele nemesti sau latinești, care se găsesc în număr suficient în Moldova secolului al XV-lea, sau cu documentele emise în cancelaria țărilor vecine, putem spune următoarele: între documentele latinești și slave din Moldova există, la prima vedere, anumite asemănări. Sînt însă și deosebiri în ceea ce privește diferitele formule. De pildă: promulgația, narația, coroborația, formula datării⁴⁸. Această observație nu are numai caracter general, ci e valabilă și pentru actele emise concomitent în latină și slavă, cum sînt cele din 1435⁴⁹ și 1499⁵⁰. Se poate spune că actele latinești emise în Moldova sînt stilizate altfel decît cele slavone. Același lucru se poate spune și despre actele latinești emise în Polonia și Ungaria⁵¹. Cu alte cuvinte, documentul latinesc nu stă la baza documentului slav din Moldova. Acesta din urmă a fost scris după un alt formular și de alți dieci.

Dacă comparăm actele slavo-române din Moldova cu cele slavone emise în cancelariile țărilor vecine descoperim aceleași deosebiri. Lucrul acesta e valabil mai ales în ceea ce privește actele din Moldova, Țara Româ-

⁴⁷ I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 482 și urm.

⁴⁸ Vezi J. Macurek, în „Slovanské historické studie”, III, p. 127 și urm.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 152.

⁵⁰ Com. deosebirile în ediția lui I. Bogdan, *Documentele ...*, II, p. 417 și urm.

⁵¹ J. Macurek, *op. cit.*, p. 146 și urm.

nească, Bulgaria sau Serbia — fie că e vorba de compoziție, de diferite formule sau de limbă. În mediul moldovenesc au circulat, fără îndoială, nu numai în secolul al XIV-lea, și în prima jumătate a secolului al XV-lea, ci și în a doua jumătate a secolului al XV-lea și alte modele și formulare de documente decât cele din Țara Românească. Din punct de vedere al diplomatiei medievale, actele moldovenești, spre deosebire de cele din Țara Românească, prezintă o formă mai completă, mai desăvârșită. Spre deosebire de actele emise în cancelariile țărilor vecine, cele din Moldova cuprind cele trei părți esențiale ale documentului medieval: protocolul, contextul și eshatocolul. Prima parte cuprinde invocția (simbolică și verbală) și intitulția; în partea a doua (contextul) intră promulgația, narația, dispoziția și coroborația. În sfârșit, partea a treia (eshatocolul) cuprinde formula datării.

Dacă comparăm documentul moldovenesc cu cel ucrainean care, începând din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, începuse să evolueze satisfăcător, nu rezolvăm totul. Documentul ucrainean din secolele XIV—XV a suferit diferite influențe, nu numai din rusă și polonă, ci și influență cehă⁵². Comparția cu documentul polon din secolul al XV-lea nu se poate face, chiar dacă o astfel de comparație ne e oferită de relațiile politice și culturale polono-moldovenești din secolele XIV—XV. În a doua jumătate a secolului al XV-lea, încă nu se scriau acte de cancelarie în limba polonă. Actele emise pe teritoriul Poloniei în acest secol au fost concepute și stilizate exclusiv în limba latină. Ca și în cazul documentului ucrainean, la fel și cu cel moldovenesc, care se află într-o legătură organică cu cel ucrainean, totul pledează pentru comparația documentului moldovenesc cu un alt document de limbă slavă din secolul al XV-lea, și anume cu actul ceh de cancelarie, care, în a doua jumătate a acestui secol, a cunoscut o mare dezvoltare și nu numai în țările cehe, ci și în Polonia și Ungaria⁵³ — adică în imediata vecinătate a teritoriului Moldovei. În această perioadă actul ceh de cancelarie era cel mai cultivat dintre toate documentele emise în țările slave.

Comparația între actul ceh de cancelarie și cel moldovenesc din a doua jumătate a secolului al XV-lea nu e ușoară. Dacă documentul moldovenesc din secolul al XV-lea se limitează practic numai la donații și tratate, actul ceh din această perioadă se distinge nu numai prin bogăția lui numerică, ci și printr-o mare varietate. Însă, dacă lăsăm la o parte toate documentele și zapisele care nu prezintă caracter juridic și dacă ne limităm numai la actele de donație și la convenții, situația e mai clară. Desigur, și aici se ivesc dificultăți. Dacă documentele moldovenești din secolele XIV—XV (de donații sau cu caracter extern) au fost până acum depistate și în cea mai mare parte publicate, nu tot astfel stau lucrările cu actele cehe de cancelarie din această perioadă, mai ales cele din Moravia, Silezia și ținuturile de margine. Nu există o ediție completă a documentelor cehe emise în secolul al XV-lea în Polonia și Ungaria. Nu avem nici o ediție a tratatelor și convențiilor din secolul al XV-lea care să se refere la relațiile internaționale.

⁵² J. Macûrek, *op. cit.*, p. 159 și urm.

⁵³ J. Macûrek — M. Rejnuš, *K oláze spisovné češtiny v Polsku v. 15. a poč. 16. stol.* în „Slovanské historické studie”, IV, Praga, 1961, p. 163 și urm. Idem, *K oláze české listiny a české kanceláře na dvoře uherském v 2. pol. 15. století (v l. 1486—1490)* în „Historický časopis”, VI, Bratislava, 1958, p. 560—569.

În calea noastră stau și alte dificultăți. Între actele de cancelarie emise în țări situate la o atît de mare depărtare, la care se aflau Moldova și țările cehe în secolul al XV-lea, nu există asemănări identice — nici sub aspect lexical și nici sub aspectul lucrurilor. Ici și colo, stilizarea a fost influențată de necesități locale și de diferite elemente din afară. Diecii documentelor moldovenesti, care s-au lăsat influențați de un model sau altul, n-au putut să prindă totdeauna toate particularitățile limbii slavone, pe care n-o cunoșteau bine, așa după cum reiese din numeroase exemple. Ei confundau, de pildă, și cazurile declinării substantivelor etc. Cu toate aceste dificultăți și evoluții diferite să încercăm totuși o comparație între formele de limbă și compoziția acestor două feluri de documente : ceh și moldovenesc. Să începem cu actele de donație, apoi cu salv-conductele și, în sfîrșit, cu tratatele și convențiile externe.

A. În ceea ce privește actele de donație din a doua jumătate a secolului al XV-lea, întîlnim aceste formule :

doc. ceh ⁵⁴	a) <i>intitulatio</i>	doc. mold. ⁵⁵
My. Václav, z buozie milosti knieže...	+ Milostiju božieju my Bogdan voevoda (1451)	

b) *promulgatio*

Oznamujem tímto listem přede všemi, ktož jej uzří neb čítuce slyšeti budú	Činim znamenito i s sém listom našim vsém, kto nan uzrit ili ego uslyšit čtuči (1457).
---	--

c) *naratio*

Shledavše věrné a pilné služby Spatřivše na tu snažnost, kteráž ... učinil	My viděvši pravu a věrnú službu do nás (1458) My viděvši ich dobruju volju (1460)
--	--

d) *dispositio*

S dobrým rozmyslem dali sme ... dáváme ... nic nevymínějice ani sobě...	S našej dobroj volí i rozmyslu (1454) Svoim dobrym umyslom ...
---	--

e) *sanctio*

A jestlize by kto nám se protivil ..	A kto by chotil porušiti bud prokljat (1457).
--------------------------------------	--

f) *corroboratio*

Tomu na svědomie a na potvrzenie pečť naši kazali sme přivěsiti k tomuto listu	A na potvrzdenie velěli esmi privesiti pečť k semu listu našemu (1457).
---	---

⁵⁴ Actele cehe de cancelarie sint citate de autor din mai multe publicații și arhive din Cehoslovacia.

⁵⁵ Doc. mold. le citez din edițiile menționate la nota 2. În afară de acestea : M. Costăchescu, *Documente moldovenesti de la Ștefan cel Mare*, București, 1933 ; idem, *Documente moldovenesti de la Bogdan voievod*, București, 1940 ; Idem, *Documente de la Ștefan cel Mare*, București, 1949.

g) *formula datării*

Jenž jest dán a psán
Dán v Praze

Pisan u Sučavě (a 2-a jum.
sec. XV),
Pisal v Jasoch (Ibidem).

B. În ceea ce privește salv-conductele, care au fost emise atît în relațiile interne cît și cu prilejul trimerii unor soli peste hotare, găsim aceste formule :

doc. ceh ⁵⁶doc. mold. ⁵⁷a) *intitulatio*

My z boží milosti

+ Milostiju božieju my
Štefan (1457)b) *promulgatio*

Vyznáváme tímto listem přede
všemi, kdož jej uzří neb
čtúč slyšeti budú ...

Svědomo činim i s sém našim
listom každému dobromu,
ktokoli na nem uzrit abo ego
čtuči uslyšit (1457)

c) *dispositio*

Sme dali a mocí tohoto listu
dáváme pravý glejt křesťanský

Dali esmi ses náš list glei-
tovnyi pravym christianskym
glejtom (1457).

d) *coroboratio*

Toho na svědomie i lepší
jistotu pečeti naše k tomuto listu
sme přivěsili

A na potvrzdenie všemu vyše-
pisanomu velěli esmi ... pečat
privěsiti sému listu našemu
(1457)

e) *formula datării*

Jenž jest dán a psán

Pisan v ...

C. În sfîrșit, trecem la comparația formulelor din tratate :

doc. ceh ⁵⁸doc. mold. ⁵⁹a) *intitulatio*

My ... z boží milosti král

My Petr voevoda (1458)

b) *promulgatio*

Vyznáváme tímto listem všem,
ktož jej uzří neb čtúce slyšeti budú ...

Vyznavajum sim našim listom
každému, ktokoli tot list
uzrit ili čtuči uslyšit (1458)

⁵⁶ Salv-conductele cehe le citez din „Český Archiv”, vol. VI, X, din diplomatarul lui Oldřich z Rožemberk, IV, folosite în studiul lui J. Macúrek și M. Rejnuš, *op. cit.*, IV, p. 225 și urm.

⁵⁷ Cele moldovenesti le citez după ediția lui Ion Bogdan, *Documentele*, II, p. 257.

⁵⁸ Documentele cehe sînt citate după izvoarele menționate la nota 56.

⁵⁹ Documentele moldovenesti sînt citate după edițiile menționate la nota 55.

c) *naratio*

Jest přistúpil před nás ...,
proše nás, abychom jemu ...
potvrditi ráčili

Přišli před nas a prosili nas,
abychom im (1460)

d) *dispositio*

Tímto liste odpouštíme

Sme vsi škody i krivdy odpus-
tili (1499)

e) *formula martorilor*

A při tom byli věrní naši
milí (svědkové)

A na to svědkove (1460)
A na to jest věra (1490)

f) *sanctio*

Pakliže, pakliby, pakli bychom
toho neučinili, pakli se to
nestalo, pakli bychom ...

A pak, a pakli, ač pak, a pa-
kliby, a jestli, jestli by, jestli
bychom ...

g) *coroboratio*

Toho na potvrzení náš majestát ...
kazali sme přivěsiti k tomuto
listu

A na potvrzdenie vsemu vyše-
pisanomu velěli esmi pečat
privěsiti k semu listu našemu
(1457)

h) *datarea*

Jenž jest dán
Jenž jest dán a psán

Pisan v Sučavě (1449)
Pisal v Sučavě ... (a doua
jum. a sec. XV)

În urma acestor comparații putem să tragem concluzii în problema compoziției și formulelor din documentele cehe și moldovenești. Comparația actelor cehe și moldovenești de donație, salvconductele și tratatele din a doua jumătate a sec. al XV-lea se poate încheia în felul următor :

1. Între actele cehe și moldovenești de cancelarie (donații, salvconducte, tratate) din a doua jumătate a sec. al XV-lea nu există o deplină uniformitate, în ceea ce privește compoziția și formulele lor.

2. Ici și colo nu apar toate formulele obișnuite.

3. Stilizarea formulelor apare pe alocuri diferit ; de pildă, se ivesc deosebiri în legătură cu formula martorilor și a datării (în documentele cehe, de la nașterea lui Cristos, în cele moldovenești, de la facerea lumii). Uneori se resimte intervenția unor procedee interne, eventual și diferite sugestii din afară (externe).

4. Totuși se poate observa că documentele citate mai sus prezintă analogii în ceea ce privește formulele și frazeologia. De ambele părți apare și se repetă aproape același caracter stereotip al formulelor ; deosebiri esențiale în această privință nu există între cele două categorii de documente.

5. Fie că e vorba de acte interne sau externe, se poate vorbi, ici și colo, de asemănări surprinzătoare.

6. Se poate spune că între actele cehe și moldovenești există anumite legături și deci putem vorbi despre influența exercitată de actul ceh asupra celui moldovenesc, dacă nu chiar și dimpotrivă. S-ar putea spune desigur că multe din asemănările sau conexiunile dintre cele două categorii de acte izvorăsc dintr-un arhetip de document medieval, comun, sau din Europa centrală, că e vorba de o manifestare a anumitor elemente cu caracter general și că despre o influență reciprocă sau de o înrîurire directă între cele două documente nu poate fi vorba. Chiar dacă împotriva ipotezei în legătură cu elementele provenite dintr-un arhetip medieval se poate obiecta că acesta n-a fost totdeauna și pretutindeni la fel (de pildă, în actele poloneze, ungurești, ucrainene). Totuși, obiecția amintită nu poate fi trecută cu vederea.

În aceste împrejurări e necesar să luăm în considerație și alte fapte care ne pot ajuta la soluționarea problemei noastre, și anume, formele, particularitățile și structura limbii actelor moldovenești din a doua jumătate a sec. al XV-lea, ținând seama de faptul că nu numai sub aspect formal, dar și din punct de vedere al conținutului există anumite deosebiri între actele moldovenești de donație și cele externe (tratatele). Din punct de vedere al limbii, primele sînt mai mult stereotipe, celelalte sînt lexical mai bogate; în cele dintîi apar mai adesea tendințe și particularități ale limbii băștinașe, în cele din categoria a doua, legate mai mult de formulele convențiilor internaționale, se întîlnesc mai cu seamă influențe și elemente externe. De aceea e necesar să ne ocupăm, în ceea ce privește problemele de limbă, mai întîi de limba actelor moldovenești de donație și numai după aceea de particularitățile de limbă din actele cu caracter extern.

Dacă analizăm actele moldovenești din a doua jumătate a sec. al XV-lea sub aspectul limbii, adică din punct de vedere lexical, frazeologic, fonetic, morfologic și sintactic, ajungem la următoarele concluzii :

1. Caracterele limbii, în care au fost redactate aceste documente, nu sînt întîmplătoare.

2. Dacă anumite formule ar putea fi explicate după uzanța generală a actelor europene și nicidecum de pe urma influenței pe care un act ar fi avut-o asupra celui alt, în cazul particularităților de limbă din actele slavo-române din Moldova lucrurile trebuie văzute și altfel.

3. Particularitățile de limbă sînt desigur complicate. Aceasta cu atît mai mult, cu cît pisarul actelor moldovenești deseori nu înțelegea unele expresii slave, le scria greșit și le denatura.

4. Fără îndoială că multe din formele de limbă fac parte din slava comună, altele aparțin vocabularului limbilor slave răsăritene sau occidentale. De asemenea, multe cuvinte provin desigur din limbile literare medievale sau, în cazul cînd acestea nu existau, din graiurile vorbite în anumite regiuni.

5. Multe expresii din actele slave moldovenești din a doua jumătate a sec. al XV-lea, mai ales în cele externe, pot fi socotite drept polonisme, cum ar fi, de pildă : *rěc* (lucru, afacere), *pokui*, *șoim*, *brovar*, *krol*, *obyčaj*, *holdunok*, *polecil*, *șukali* ș. a.

6. Alte cuvinte sînt de origine ucraineană. De pildă, *pinězi*, *diti*, *did*, *z ditmi*, *dilati*, *privisili*, *esmi*, *chočum* ș. a. sau rusă : *osmotrěvši*, *krepost* ș. a. Ucrainismele s-au înmulțit în actele moldovenești, mai ales începînd de la finele secolului al XV-lea.

7. Multe forme trebuiesc socotite ca românisme. De pildă, bukata, nepot ș. a. Atît polonismele cît și românismele n-au pătruns în actele slave moldovenesti din actele polone sau din Țara Românească, care nu existau încă în sec. al XIV-lea, ci mai curînd din limba vorbită română și polonă.

8. Unele expresii, care apar mai cu seamă în actele interne din Moldova, pot fi caracterizate ca sudslavisme (de pildă : vojsko ș. a.).

9. Multe forme de limbă provin din mediul unguresc sau slovac. E vorba de pildă de următoarele : vare kto, vare ščo, vare koliko, vare kogo, hotar, urik, bantovati, hitlenstvo, mesto, ș. a.

10. Însă, fără discuție, multe cuvinte trebuie considerate ca boemisme. Chiar dacă în unele cazuri se poate vorbi deopotrivă de polonisme ca și de boemisme, totuși, majoritatea unor astfel de expresii stă mult mai aproape de ceha literară din evul mediu și de actul ceh medieval decît de limba polonă. Aceasta din urmă, în sec. al XV-lea, încă nu-și găsisе o formă literară precisă. Chiar dacă de multe ori ar fi posibil să ne gîndim și la o altă regiune slavă, totuși, în contextul dat, semnificația și folosirea diferitelor expresii corespund, în primul rînd, uzului din vechea limbă cehă. Ici, colo, se întîlnesc etimologii și rădăcini de origină cehă. Uneori proveniența cehă e sigură. Alteori, se poate vorbi de rădăcina cuvîntului ceh, la care s-a adăugat un sufix ucrainean și nu e vorba numai de cuvinte cehe, ci și de locuțiuni și construcții cehe, frazeologie cehă, ba chiar propoziții întregi.

11. Unele boemisme se prezintă ca o categorie aparte. Se știe doar că limba cehă a preluat în evul mediu și multe cuvinte străine, le-a împămîntenit și a devenit astfel purtătoarea lor pînă dincolo de hotarele țării. E vorba de substantivele *glejt*, *hold* și verbele : *glejtovat*, *holdovat*, care sînt de origină germană. Ele s-au răspîndit în secolul al XV-lea în Europa centrală, datorită influenței limbii cehe.

12. Multe cuvinte sau construcții au putut pătrunde direct din monumentele literare cehe sau din formularul diplomatic ceh. Despre unele se poate afirma cu mare probabilitate sau se poate spune că au pătruns sub influența mediului din imediata vecinătate (polon sau maghiar).

13. Ținînd seama de boemismele amintite, care apar mai mult sau mai puțin atît în actele interne cît și în cele externe moldovenesti, nu se poate face, de fapt, deosebiri substanțiale între cele două categorii de acte. Ambele categorii — una mai mult, alta mai puțin — s-au aflat într-o anumită dependență de un alt document mai avansat. Putem vorbi despre influența limbii literare cehe sau a actului de cancelarie ceh, fie asupra actelor interne sau externe emise în cancelaria Moldovei.

14. Stilul și limba documentului slav din Moldova și ale actului ceh de cancelarie prezintă multe asemănări. Aceste asemănări nu pot fi explicate numai prin legăturile cu stilul actelor latinești sau cu al celor din Europa de răsărit. Se poate vorbi deci despre o influență a vechiului act ceh de cancelarie și a limbii literare cehe asupra actelor moldovenesti. Documentul ceh, care în secolul al XIV-lea se afla sub influența modelelor străine — pornind de la tipul actului comun european și evoluînd independent din punct de vedere al limbii, a atins, la începutul secolului al XV-lea, o formă desăvîrșită și a devenit cunoscut în diferite părți din Europa centrală și răsăriteană. A fost cunoscut și în Moldova de nord. Nu numai actul ucrainean, ci și cel din Moldova prezintă elemente comune cu actul ceh, cu

sintaxa, stilul și formele de limbă ale acestuia, chiar dacă n-a închis porțile și în fața altor influențe. Multe din expresiile documentului moldovenesc, considerate pînă acum ca polonisme sau ucrainisme, trebuie socotite mai curînd ca boemisme.

Problema care se pune acum e următoarea : ce anume a înlesnit pătrunderea practicii actului ceh de cancelarie, din a doua jumătate a secolului al XV-lea, atît de departe spre răsărit ? Ar trebui să ne întrebăm : care a fost atmosfera, condițiile și cauzele acestui fenomen ? Aici se pot formula următoarele concluzii :

1. E vorba de rezultatul unei practici mai vechi a vechilor tradiții din secolul al XIV-lea, din prima jumătate a secolului al XV-lea ⁶⁰. Caracterul actelor moldovenesti de cancelarie din a doua jumătate a secolului al XV-lea a fost înriurit deja de tradiția și influența mai veche a limbii literare cehe în ținuturile de pe cursul superior și de mijloc al Prutului și Nistrului.

2. Multe din aceste fenomene au izvorît de pe urma atît a relațiilor ceho-moldovenesti și ceho-ucrainene mai vechi, relații cu caracter politic, economic, comercial, cit și a legăturilor cu Silezia care, începînd de la jumătatea secolului al XIV-lea și în secolul al XV-lea, a făcut parte în toată întinderea ei, din statul ceh, cu Haliciul de răsărit, și cu Ucraina de sud-vest. Legătura importantă în această vreme o forma calea de comerț care mergea de la Breslau, trecea prin Cracovia, Liov, Suceava și mai departe pînă la porturile Mării Negre ⁶¹. Mari dregători, care apar printre emitenții actelor din Haliciul de răsărit și din Moldova, la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XV-lea, cum e, de pildă, neamul Buceațchi — una din cele mai puternice familii din ținuturile de răsărit ale Haliciului și de pe frontiera cu Moldova — sînt de fel din Silezia ⁶². Nu-i de mirare că și în secolul al XV-lea s-au păstrat nume curențe mai curînd în mediul ceh decît în cel polon, ucrainean sau românesc (Ditrich, Bartoș, Stibor ș.a.), ca și o serie de nume ale unor dregători din Liov de origină sileziană (Bilik, Fridrich, Prokop, Kaspar).

3. În a doua jumătate a secolului al XV-lea, au apărut și alte împrejurări care au ajutat la dezvoltarea acestor relații istorice. Pe de o parte, a intervenit avîntul limbii literare cehe în Europa centrală, în ținuturile ungurești, slovace și poloneze, unde ceha se împămîntenise pretutindeni și devenise, în lipsa limbilor literare locale, o limbă națională — și s-a produs influența actului ceh de cancelarie prin mijlocirea celui polon și

⁶⁰ Vezi J. Macûrek în „Slovanské historické studie”, III, p. 127 și urm.

⁶¹ Despre aceste relații de comerț vezi : P. P. Panaitescu, *La route commerciale de la Pologne à la Mer Noire au moyen âge*, în „Revista istorică română”, I, București, 1933, p. 172—193 ; idem, *Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chilieii*, în „Romanoslavica”, III, București, 1958, p. 95—114, idem, *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în evul mediu, în Interpretări românești*, București, 1947, p. 107—129 ; L. Charewiczowa, *Handel średniowiecznego Lwowa, Liov 1925* ; Fr. Kavka, *Ceský a slovenský obchod s textilními výrobky v rumunských zemích* în „Sborník historický”, Praga, 1957.

⁶² Vezi J. Macûrek, studiul său din „Slovanské historické studie”, III, p. 154, nota 116 ; J. Skoczek, *Stosunki kulturalne Śląska ze Lwowem w wiekach średnich*, Katowice, 1937 ; idem, *Udział Śląska w rozwoju i kulturze południowo-wschodnich ziem Polski*, Katowice, 1938.

maghiar asupra teritoriilor ucrainene și carpato-răsăritene⁶³; pe de altă parte, în a doua jumătate a secolului al XV-lea s-a ajuns la o consolidare a relațiilor politice, comerciale, precum și de altă natură, relații ceho-ucrainene și ceho-moldovenești în timpul domniei lui Gheorghe De Poděbrad și Ștefan cel Mare. Aceste legături au culminat o dată cu intervenția lui Vlađislav Jagiello, regele Cehiei și Ungariei, în conflictul dintre Polonia și Moldova de la finele secolului al XV-lea⁶⁴. Impulsurile au fost date în această perioadă de ecourile mișcării revoluționare husiste din Europa centrală, care au apărut deja în prima jumătate a secolului al XV-lea și care au culminat după aceea cu emigrația „fraților cehi” în Moldova, în ultima decadă a secolului al XV-lea⁶⁵.

4. Diferitele relații din a doua jumătate a acestui secol nu s-au mărginit numai la contacte directe, în multe privințe un rol de seamă au jucat ținuturile polone, ucrainene și maghiare. Atît în ceea ce privește stilizarea actelor cehe, emise în secolul al XV-lea în Polonia, ca și a celor românești, rolul de mijlocitor al actului polon e mai mult decît clar⁶⁶. Intermedierea actului maghiar se oglindește nu numai în numeroasele „ungurisme”, în participarea politicii maghiare la acțiunea de pacificare a Moldovei cu Polonia, ci și în stilizarea unor tratate moldo-polone de la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul celui de-al XVI-lea⁶⁷.

La emiterea unor acte slavo-moldovenești cu caracter extern s-a ajuns prin mijlocirea trimișilor lui Vladislav Jagiello, rege al Cehiei și Ungariei. Dacă luăm în considerație faptul că în timpul domniei acestui suveran, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, limba cehă luase un mare avînt în cancelaria cehă și maghiară, nu se putea ca această împrejurare să nu exercite o anumită influență acolo unde se producea intervenția puterii regale.

5. Participarea actului ucrainean la stilizarea actelor moldovenești din a doua jumătate a secolului al XV-lea e, de asemenea, foarte clară. Dacă în ținuturile Haliciului și Ucrainei porneau în secolul al XIV-lea și

⁶³ O serie de documente cehe au fost emise pe frontiera dintre Halici și Moldova și publicate în studiul lui J. Macůrek și M. Rejnuš, *op. cit.*, IV, p. 213.

⁶⁴ Despre rolul de mijlocitor al lui Vladislav, regele Ungariei, cu ajutorul unor soli speciali în disputele dintre Moldova și Polonia, ca și despre influența delegațiilor poloni asupra stilizării actelor slavo-moldovenești de la finele secolului al XV-lea, vezi: A. Jablonowski, *Sprawy wolskie za Jagellonow. Zródła dziejowe*, Varșovia 178, p. LXXI.

⁶⁵ J. Macůrek, *Husitství v rumunských zemích*, Brno, 1927; idem, un studiu publicat în colecția: *Co daly naše země Evropě a lidstvu*, Praga, 1940, p. 80—89; M. Dan, *Cehi, Slovaci și Români în veacurile XIV—XVI*, Sibiu, 1944, p. 71—153; L. Démeny — I. Pataki, *Husitské revoluční hnutí na území R. L. R. v 1. pol. XV. století*, în „Mezinárodní ohlas husitství, Praga, 1956. C. C. Giurescu *Utočiště husitů a jejich střediska v Moldavsku*, în „Sborník prací fil. fak. brněnské univ.”, 1961, p. 105—120; Ș. Papacostea, *Știri noi cu privire la istoria husitismului în Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, an. XIII, fasc. 2, 1962, p. 253—258; P. P. Panaitescu, *Husitismul și cultura slavonă în Moldova*, în „Romanoslavica”, X, 1964, p. 275—286. Tr. Ionescu-Nișcov, *Husitica în istoriografia română*, în „Romanoslavica”, X, 1964, p. 385—403.

⁶⁶ O mică dovadă în acest sens o constituie faptul că pisarul polon Jan Lanka a asistat la stilizarea actului ceh emis în Polonia în 1486, iar în 1462 a apărut ca pisar al regelui la stilizarea actului moldovenesc din Succava (Český časopis historický”, LX, p. 410—411).

⁶⁷ Reprezentanții lui Vladislav la această mediație au fost: în 1499, Czobor E. și Horvat și în 1503 Czobor și Marek.

la începutul celui următor, în mod sigur, de la actul ceh de cancelarie ⁶⁸, la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XV-lea situația nu era alta, așa după cum se poate dovedi întâmplător cu câteva exemple ⁶⁹. Dacă ținem seama de faptul că la origina actelor ucrainene și moldovenești au fost adesea aceiași autori, că la stilizarea lor s-a ajuns în împrejurări similare, o altă concluzie nu-i posibilă.

Dacă în literatura de pînă acum s-a susținut că actele de cancelarie din Moldova din sec. al XV-lea au suferit influențe sud-slave, rusești sau ucrainene, o astfel de teză trebuie acum revizuită. Dacă s-a spus că în aceste acte predomină polonismele, e timpul să atragem atenția asupra boemismelor care au pătruns spre răsărit, direct sau peste teritoriul polon sau maghiar. În evoluția actelor de cancelarie din Moldova secolului al XV-lea, un loc important îl ocupă fără îndoială boemismele și influența limbii literare cehe. Așadar, cîmpul de influență a limbii literare cehe, în secolul al XV-lea, n-a fost numai Ungaria, Slovacia și Polonia, ci și Haliciul și Moldova de nord.

La soluționarea problemei, care se oglindește deja în titlul acestui studiu, s-a procedat folosindu-se o metodă complexă. Temeiul lucrării îl constituie analiza actelor slave moldovenești din punct de vedere istoric și folosind o metodă istorică. Argumentele filologice au un rol auxiliar, deși pot fi în aceeași măsură hotărîtoare. Desigur că la argumentarea filologică în cadrul acestor probleme va trebui să se revină din nou. S-au mai folosit, de asemenea, numeroase studii și metode comparative și nu odată, cu ajutorul comparatisticii, s-au putut găsi noi soluții în dezlegarea problemelor.

Fără îndoială că știința istorică poate ajuta și la soluționarea unor probleme din domeniul lingvisticii, poate indica noi posibilități de interpretare în măsura în care e vorba de problematica lingvisticii slave. În sfîrșit, știința istorică poate ajuta și la soluționarea problematicii cu elemente preponderente de slavistică, devenind ea însăși o disciplină din domeniul slavisticii.

Tradus din cehă de Tr. Ionescu-Nișcov

⁶⁸ Vezi J. Macŭrek, *op. cit.*, în „Slovanské historické studie”, III.

⁶⁹ E suficient să amintim două documente ucrainene interne din 1451 (V. Rozov, *Ukrainskije gramoty 14. i 1. pol. 15 v.*, Kiev, 1928) și din 1454 (M. Costăchescu, *Dcc.*, II, p. 804) și să le comparăm cu un document ceh intern din 1458 și cu variantele lui :

Doc. ucrainene din 1451 și 1454 :

Milostiju božju my...
Videvši vernuju službu...

S naši dobroci voli i rozmyslu...

A pri tom byli svetki...
Dan v...

Doc. ceh din 1448 și variantele :

My Přemek z božie milosti...
Vzhledše na mnohé pílne i
verné služby...

S dobrým rozmyslem, dobrovolné
a beze všeho přinucení...
A při tom byli... svědkové...
Dán a psán...

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA ORIGINII ȘI LOCALIZĂRII BOLOHOVENILOR

DE

TH. HOLBAN

Cronicile timpului amintesc, prin sec. XII și XIII, de un popor numit *bolohoveni*, care poseda organizații administrative proprii, sate și orașe, conduse de cneji și de voievozi; dar în aceste izvoare de bază nu se arată *unde* se aflau teritoriile lor, *cînd* și de *unde* au venit, *cine* au fost ei, și din *care neam* făceau parte? Pentru completarea acestei lacune, știința istorică a emis în decursul vremii diferite ipoteze, mai mult sau mai puțin convingătoare, fără să se ajungă însă la o soluționare satisfăcătoare a problemei; cîmpul cercetărilor în această direcție rămîne deci deschis în fața istoricilor.

Dorind să contribuim la lămurirea acestei probleme de istorie medie-vală răsăriteană atît de controversată, vom încerca în rîndurile de mai jos, bazați pe sursele documentare existente, să propunem o soluționare mai plauzibilă a chestiunii ce ne interesează. În acest scop vom împărți materialul documentar în trei capitole, corespunzînd principalelor întrebări, pe care și le-au pus cercetătorii problemei și anume: 1 — unde se aflau teritoriile bolohovenilor, 2 — cînd și de unde au venit și 3 — din care neam făceau parte.

1 — *Unde se aflau teritoriile bolohovenilor.* Bolohovenii apar în istoria scrisă o dată cu înființarea statului slav al Haliciului, eveniment ce se petrece pe la jumătatea secolului al XII-lea¹. Dar în acest timp, după cum reiese din izvoarele contemporane, bolohovenii aveau sate, orașe și organizații administrative proprii independente, cnezate și voievodate, ceea ce ne dovedește că ei se așezaseră pe locurile lor mai înainte de această dată, adică înainte de jumătatea sec. al XII-lea.

1 *Zapiski kasatelno Rossiiskoi istorii*, 11, S. Peterburg, 1787. Orașul Halici apare ca unitate administrativă în timpul domniei lui Vsevolod II (1130—1146), iar sub Volodimirko (1141—1153) ajunge capitala statului.

Conducătorii noului stat al Haliciului, lărgindu-și granițele spre sud-vest², mutându-și apoi capitala de la Terebovlea (Trembowla) la Halici³, deci mai spre vest, vin mereu în contact cu bolohovenii, pe care îi constatăm când ca prieteni, când ca dușmani ai halicienilor. Din această cauză cronicile slave îi menționează de-abia acum și nu mai devreme, ceea ce constituie un prim indiciu că teritoriul bolohovenilor se afla la vest de statul Haliciului. Este deci firesc să credem că dacă teritoriul bolohovenilor s-ar fi aflat la est de statul Haliciului, adică în graniță cu statul Chievlui, cronicile rusești ar fi amintit mai devreme despre ei. Tot așa ne explicăm și faptul că în cronicile rusești abia pe la jumătatea sec. al XII-lea sînt amintiți bolohovenii, deși ei au existat pe locurile lor mult mai înainte.

Trebuie să arătăm de la început că poporul bolohovenilor apare ca un element dîrz, condus de cneji și de voievozi, în continuă frămîntare războinică, înrolîndu-se și ca mercenari în afara granițelor lor.

Părerile istoricilor cu privire la așezarea bolohovenilor sînt împărțite, deoarece nu s-au luat în considerare toate elementele care ar putea să contribuie la rezolvarea controverselor. Socotim că una din posibilitățile de lămurire a acestei chestiuni ne-o oferă analiza atentă a toponimiei, menționată în materialele documentare ca aparținînd bolohovenilor. Ne referim cu deosebire la acele numiri de localități bolohovene pe care le întîlnim și astăzi și care au fost locuite de români.

Astfel în ținuturile: Kalusz, Rohatin, Sepenița și Hotin, am identificat patru localități cu numele de Bolohovo sau Bolohovțe, ceea ce poate constitui încă o dovadă că țara bolohovenilor trebuie să se fi întins la sud-vest de Halici. Localitățile despre care este vorba sînt amintite pe la jumătatea sec. al XII-lea⁴ și iată care sînt:

Bolohov. Prin sec. XIV și XV existau două localități cu acest nume — Bolechow Woloski sau Bolechow Valachorum, sat locuit de români cu drept românesc (*jus Valachorum*). În documentul de locatare se arată, între altele că cneazul era obligat să se prezinte înarmat în caz de război, la chemarea voievodului. Este deci o continuare a tradiției bolohovenilor. Satul se afla așezat pe malul rîului Szukil, în ținutul Żydaczow, regiunea Lwowului⁵. Localitatea există și astăzi sub același nume.

Bolochowce. Sat locuit de români, după dreptul românesc. Între locuitorii satului, amintiți de documentul de locatare, găsim pe: Melinku, Zan, Nowak, Limbian, Mihăilă, Maxim⁶. Satul Bolochowce se afla în ținutul Drochobycz, regiunea Przemyśl, în apropiere de Bolechow Woloski. Astăzi nu mai există.

Tysmeniczani. Sat cu drept românesc, așezat în regiunea Halici, exista în sec. al XII-lea⁷. Numirea pare să fie de origine cumană. De comparat cu Tismana de la noi.

² La începutul sec. al XII-lea țara Haliciului se întindea spre vest pînă la riul San (A.N. Nasonov, *Ruskaia Zemlia*, Moskva, 1951, p. 136) și anume pînă la Sanul Superior, iar la sud pînă la Nistru.

³ În timpul domniei lui Volodimirko (1141 — 1153).

⁴ *Letopis po ipatskomu spisku*, în *Polnoie sobranie russkikh letopisei*, izdanie Arheograficeskoi komisii, vol. 11, S. Peterburg, 1871, p. 555.

⁵ *Akta Grodzkie i Ziemske*, VII, Varșovia, p. 127.

⁶ *Ibidem*, XVIII, nr. 3827.

⁷ A.N. Nosov, *op. cit.*, 111, p. 14.

Jedeceva. Este orașul de astăzi Zydaczow, situat pe Nistrul superior, spre nord-est de Bolechow. În jurul acestei localități găsim în sec. XV și XVI mai multe sate cu drept românesc și locuite de români.

Cerniatințe. Este identic cu satul Czerniawa de pe râul Wisznia, din regiunea Przemyśl. În sec. al XV-lea era locuit de români și poseda drept românesc.

Tot în acest loc trebuie să amintim și de orașul Halici, așezat pe Nistrul superior, care încă din sec. al XII-lea a ajuns capitala statului cu același nume⁸. De la numele acestui oraș întreaga parte sudică a vechei Rusii Roșii, adică teritoriul cuprins între râurile: Bug, San, Nistru și munții Carpați, după 1774 a căpătat denumirea de Galiția⁹. Amintim aici de această localitate, deoarece prin sec. XV și XVI găsim în jurul ei aproximativ 50 de sate, locuite de români, cu drept românesc¹⁰.

Documentele de proveniență polonă, din sec. XIV și XV, ne amintesc și de alte localități, unde au locuit bolohovenii, dar care nu ni s-au păstrat. Astfel găsim: Bolechowska Wolă din ținutul Drochobycz, Bolechowice din ținutul Cracoviei, Bolochow din ținutul Kalusz, Bolszowce din ținutul Rohatin¹¹, apoi Bolochowka lângă Hotin¹² și Cîmpul Bolohovo dintre Prut și Nistru.

Toate numirile de localități, arătate mai sus, au apărut înainte de anexarea localităților la Coroana polonă, adică înainte de înregistrarea valahilor din Galiția de mai târziu în condicile administrative polone, căci satele înființate după această dată au căpătat numele de — woloch —, după pronunția polonă. Trebuie de asemenea să subliniem că localitățile ce poartă pecetea bolohovenilor se găsesc numai în sudul Galiției; asemenea localități nu se întâlnesc nici spre nord, și nici spre răsărit de fostele graniți a'e Rusiei Roșii¹³.

Din cele de mai sus se poate trage deci concluzia că teritoriile locuite de bolhoveni se aflau în sudul Galiției și anume între Lwow, Halici, Kolomia, Sambor, Sanok, Przemyśl și râul Prut, adică la granița de sud-vest a statului Halici. Satele locuite de bolhoveni erau împrăștiate pe la poalele Carpaților nordici până dincolo de Kolomia, în sud până la Prut și la nord până aproape de Lwow, adică aproximativ cam pe unde se întindeau coloniile românești constatate documentar prin sec. XIII, XIV, XV, XVI, ba chiar și în sec. al XII-lea¹⁴, colonii cunoscute în vechea istoriografie sub numele de „valahii din Galiția”, cu alte cuvinte — *bolohovenii se confundă cu valahii, fiind același popor.*

La început teritoriile cnejilor bolhoveni au fost independente, dar pe măsură ce stăpânirea statului Halici continua să se întindă spre vest, neatârtnarea lor era stingherită, până fiind sub cneazul Daniil Romanovici (1245—1264) au fost incluse cu totul în acest stat, iar orașele lor mai de seamă au fost distruse, cu prilejul luptelor ce au avut loc.

⁸ *Letopis po ipatskomu spisku*, în op. cit.

⁹ Michal Bobrzyński, *Dzieje Polski w zarysie*, Varșovia 1927, harta.

¹⁰ T. Holban, în „Arhiva”, Iași, 1930, p. 230—243 și 261—277.

¹¹ F. Miklosich, *Über die Wanderungen der Rumunen*, Wien, 1879, p. 26 și M. N. Tihomirov, *Drevneruskie goroda*, Moskova 1956, passim.

¹² T. Holban, op. cit.

¹³ M. Hruszewski, *Istoria Ukraini Rusi*, Lvov, 1898.

¹⁴ *Ibidem*.

În prima jumătate a sec. al XIV-lea (1349), când întreaga Rusie Roșie fu anexată la regatul Poloniei, din fostele teritorii bolohovene rămăseseră doar niște sate valahe răzlețe, conduse de cneji. Din documentele ce ni s-au păstrat reiese că în toate regiunile din sudul fostului stat al Haliciului au existat prin sec. XIII, XIV, XV și XVI un mare număr de sate valahe, adică românești, locuite după drept românesc (*jus valachicum*).¹⁵

Dăm mai jos câteva nume mai caracteristice de sate cu *jus valachicum* de pe teritoriul Galiției, pe unde au trăit și bolohovenii. Insistăm mai ales asupra numirilor „walach” și „wloch” date coloniilor românești de către cancelariile polone, precum și asupra numirilor cu nuanță românească (păstrăm ortografia originală a documentului).

În regiunea Lwow-ului am identificat 69 de sate cu drept românesc, între care găsim numirile: Walaskie¹⁶, Wołoskie¹⁷, Manastir¹⁸ (nu Monastir).

În regiunea Przemyśl am găsit 81 sate cu drept românesc, între care aflăm numirile: Bolochowce¹⁹, Lopuszanka²⁰, Mala, Lopusznica²¹, Lopuska²², Lopuska Minori²³, Lopuska Maiori²⁴, Lopuska Parva²⁵, Stankow²⁶, Trojca²⁷, Stanila²⁸, Wolochorze²⁹.

În regiunea Sanok au fost 117 sate cu drept românesc, între care notăm numirile: Woloskie³⁰, Woloszarka³¹, Tyrawa Woloska³², Stankowa Wola³³, Kulaszne³⁴.

În regiunea Sniatyn notăm satul Czolhan,³⁵ dat lui Dragnea Valahul în anul 1399³⁶.

În regiunea Podoliei au fost 13 sate cu drept românesc, între care amintim de: Woloska wieś³⁶, în stărostia Bokotka (anul 1430) și Wolo-sowcze³⁷.

¹⁵ Numele Rusiei Roșii (Ruś Czerwona) vine de la orașul Roșu (Cerveni). Informațiile documentare contemporane ne arată că orașul Cerveni, așezat pe Nistru, între Kolomia și Hotin (astăzi i se spune Cernovograd) a devenit rusesc după anul 1097. De la numele acestui oraș întreaga parte sudică a statului Halici a căpătat numele de Rusia Roșie (Ștefan M. Kuczyński, *Nieznaný traktat polsko-ruski*, în „Slavia Antiqua”, Poznań 1956).

¹⁶ *Akta Grodzkie i Ziemske*, în *op. cit.*, XIX, nr. 1555 (documentul de locatare a fost reinnoit în anul 1483).

¹⁷ *Ibidem*, XVIII, nr. 1785, actul de locatare se reinnoiește în 1483.

¹⁸ *Ibidem*, XIII, nr. 818, anul 1438.

¹⁹ *Ibidem*, XVIII, nr. 3827, anul 1490.

²⁰ M. Hruszewski, *Zerela*, *op. cit.*, p. 145, sec. al XVI-lea.

²¹ *Ibidem*, p. 143 — 144, sec. al XVI-lea.

²² *Akta Grodzkie i Ziemske*, XIII, nr. 1581, anul 1441.

²³ *Ibidem*, XVII, nr. 1290, anul 1477.

²⁴ *Ibidem*, XIX, nr. 3048, anul 1531.

²⁵ *Ibidem*, XIX, nr. 636, anul 1499.

²⁶ *Ibidem*, XVIII, nr. 4194, anul 1503 (de la Stancu).

²⁷ *Ibidem*, XVIII, nr. 3430, anul 1565 (de la Trișa).

²⁸ M. Hruszewski, *op. cit.*, 1, p. 205, sec. al XVI-lea (de la Stănilă).

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Karel Kadlec, *Valaši a Valašské pravo*, Praga, 1923, anul 1456.

³¹ M. Hruszewski, *op. cit.*, 11, p. 286, anul 1557.

³² *Akta Grodzkie i Ziemske*, XI, nr. 3319, anul 1456.

³³ *Ibidem*, XVI, nr. 1515, anul 1481.

³⁴ M. Hruszewski, *op. cit.*, 11, p. 272 — 274.

³⁵ K. Kadlec, *op. cit.*, p. 292.

³⁶ M. Hruszewski, *Materiál*, Lvov, 1906, p. 24 (satul valah).

³⁷ *Arhiv iugozapadnoi Rossii*, 1, p. 342.

În regiunea Sambor au fost 102 sate cu drept românesc, între care găsim : două sate cu numele Woloszanka³⁸, apoi Walaski Kat (Colțul Valah)³⁹, Woloszcza⁴⁰, Nanczulowa Wola⁴¹, Manasterzec⁴², trei sate cu numele Lopuszanka⁴³ și Woloszowa Wola⁴⁴.

În regiunea Halici au fost 50 de sate cu drept românesc, între care notăm : Walaska wieś (Satul valah)⁴⁵ și Woloszow⁴⁶.

În regiunea Helm au fost 9 sate cu drept românesc și în sfârșit în regiunea Belsk — 36, între care notăm : Kobelnica Woloska⁴⁷ și Ruda Woloska⁴⁸.

Prin urmare vedem că prin locurile unde cronica rusă arată că au existat așezări bolohovene, găsim cele mai multe și mai vechi sate cu drept românesc, dintre care unele (Bolechow, Bolochowce, Tysmieniczani etc.) se constată în mod documentar că reprezintă o continuare a vechilor localități bolohovene.

Am arătat în altă lucrare vechimea coloniilor românești din Galiția⁴⁹, care și din acest punct de vedere se identifică cu cele ale bolohovenilor. Aici am amintit însă numai acele localități care au putut fi identificate. În același timp trebuie să menționăm amănuntul că marea majoritate a coloniilor valahe, înființate înainte de anexarea lor la Coroana polonă, poartă nume românești. De pildă : *Braduszyce, Bortatyn, Bunow, Byrcza, Dzulín, Kulaszne, Lelechowka, Makowa, Mikow, Moszyne, Nanczulowa Wola, Nanow, Czołhan, Stankow, Rypiany, Rzepedź* etc.

Credem deci că acestea sînt suficiente dovezi, din care reiese că vechile teritorii ale bolohovenilor se aflau în sudul Galiției și anume prin locurile pe unde găsim răspîndite coloniile românești cu drept valah.

Prin urmare teritoriile bolohovene coincid cu ceea ce s-a numit mai târziu „coloniile valahe” din Galiția.

2. *Cînd și de unde au venit.* Sursele documentare existente ne îndreptătesc să credem că majoritatea bolohovenilor au venit în Galiția din Transilvania, pătrunzînd prin Maramureș în partea nord-estică a Carpaților⁵⁰, începînd din sec. al XI-lea⁵¹. Dar elemente românești au pătruns în aceste locuri, venind și din teritoriul cuprins între Carpați și Nistru, unde existau organizații statale românești și care mai târziu s-au unit într-un singur stat al Moldovei. În acel timp, adică prin sec. X și XII, pe teritoriul Moldovei alături de români trăiau pecenegi și cumani⁵². Din cauza continuelor

³⁸ M. Hruszewski, *Zerela*, 1, p. 234.

³⁹ *Akta Grodzkie i Ziemskie*, XVIII, nr. 4230 (anul 1504).

⁴⁰ *Ibidem*, XIII, nr. 2280 (anul 1444).

⁴¹ Al. Jablonowski, *Zródła dziejowe*, XVIII, 11, p. 395.

⁴² *Akta Grodzkie i Ziemskie*, XIX, nr. 3030 (anul 1521).

⁴³ M. Hruszewski, *op. cit.*, p. 230, 240 și 257.

⁴⁴ *Ibidem*, 11, p. 24—25.

⁴⁵ *Matricularum regni Polonice Summaria*, 11, nr. 2811 (anul 1506).

⁴⁶ *Akta Grodzkie i Ziemskie*, XII, nr. 1161 (anul 1443).

⁴⁷ M. Hruszewski, *op. cit.*, 111, p. 285.

⁴⁸ T. Lubomirski, *Północno-wschodnie wotolskie osady*, pag. 11 (anul 1374).

⁴⁹ În „*Arhiva*” din Iași, XXXVII—XXXIX, 1930—1932. Amintim de satele : Wolosice (anul 1153), Choloszino (anul 1210), Klag (anul 1242) și Lucescu (anul 1128).

⁵⁰ A. S. Petrușevici, *Kto bili bolohovskie kniazia*, în „*Slovo*” din Lwow, 1877, p. 2 și passim.

⁵¹ *Svodnaia lelopisi vremennih let*, S. Peterburg, 1876, p. 23 și *Istoria României*, II, Edit. Academiei, R.P.Române, București, 1962, p. 72—74.

⁵² *Istoria gosudarstva Rossiiskago*, socinenie N.M. Karamzina, vol. 1, S. Petersburg, 1864, p. 180, cartea IV. În sec. X și XI pecenegii au jucat un rol important în istoria timpului (M. Kuezyński, *op. cit.*, p. 269).

frământări ale pecenegilor și cumanilor, mulți dintre românii din aceste părți au plecat să-și găsească locuri mai liniștite, mărindest astfel numărul „bolohovenilor”, alături de cei veniți din Transilvania, din aceleași motive. În această privință ne vine în ajutor și toponomastica regiunilor, pe unde au trăit bolohovenii. Pe la anul 1259⁵³ ni se amintește de cîmpul Bolehovo sau Bolohovo, așezat în nordul Moldovei. Într-un document din 13 decembrie 1433, dat lui Ștefan al Moldovei de Vladislav, regele Poloniei, găsim următoarele: „Îi dăm și i-am dat în veci aceste orașe, Țețina și Hmelov, cu ținuturile și cu satele ce aparțin lor, care orașe sînt așezate între țara noastră a Rusiei și Moldova... Între aceste orașe și între țara noastră a Rusiei va fi această graniță vecinică: mai întîi între orașul nostru Sniatyn și între Sepinți, care Sepinți aparține Moldovei... de la rîul Kolacin drept peste cîmpia Bolohovului, pînă la rîul cel mare Nistrul...”⁵⁴.

Din documentul de mai sus se poate trage concluzia că o parte din țara bolohovenilor se întindea și peste Moldova de nord. În această privință amintim și de satul Bolohovka de lîngă Hotin⁵⁵.

În privința originii transilvănene și moldovene a bolohovenilor putem cita și alte dovezi documentare. De pildă: Lodomir Woloszyn⁵⁶, Alexandru Moldavici⁵⁷ etc., care ne arată că sînt persoane venite din Transilvania sau Moldova.

Toate aceste știri constituie dovezi care ne arată cu aproximație cînd și de unde au venit bolohovenii în Galiția sudică. După cum am văzut, ei au venit aici din Transilvania și din Moldova, din diferite motive, fără să întrerupă legăturile cu țara lor de baștină. Descoperirile arheologice ne arată că populația din sudul Galiției aducea fier de la Rodna (Transilvania)⁵⁸, iar numele de „moldavici” a unora dintre ei ne demonstrează că țineau legătura și cu Moldova.

Prin urmare, o parte dintre românii din Transilvania și din Moldova, în dorința de a găsi locuri mai retrase pentru gospodăriile lor de oameni așezați, și-au părăsit locurile natale și s-au stabilit în sudul Galiției, la poalele munților Carpați.

3. *Cine au fost bolohovenii.* Ținînd seama de cele spuse mai sus, răspunsul la această întrebare se impune de la sine — bolohovenii au fost români. Numele de *boloh* este o pronunție slavă răsăriteană a formei *blah*, *blacorum*, așa cum erau prezentați românii în textele latine pînă prin a doua jumătate a sec. al XIV-lea⁵⁹. Numele de boloh acordat românilor apare numai în cronica zisă Ipatievsk, care, socotind după limba în care este scrisă și după unele amănunte, pare să fi fost alcătuită la curtea cnejilor din Halici. În conformitate cu legile fonetice (polnoglasia) ale limbii

⁵³ *Letopisi po ipaskomu spisku*, p. 498.

⁵⁴ M. Costăchescu, *Documente*, 11, p. 663.

⁵⁵ A. Boldur, *Întemeierea Moldovei*, București, 1946, p. 21.

⁵⁶ *Akta Grodzkie i Ziemske*, VII, nr. 22 (an. 1377).

⁵⁷ *Letopisi...*, p. 509 (an. 1334). În 1317 se amintește de un oraș cu numele Moldova în Slovacia (în revista „Historicky Casopis” Bratislava, 1958, nr. 2, p. 192).

⁵⁸ *Ocerki istorii SSSR. IX — XIII*, vv., p. 359.

⁵⁹ În scrisorile papale medievale românii apar sub numele de blaci-blachi-blacorum. Acest nume se întîlnește pînă prin anul 1366, cînd este înlocuit cu ungureșcul olah-olacorum, deoarece popoarele turanice nu-l puteau pronunța pe *v* protetic, apoi avem: volaci-volahi și mai rar valachis (Emerich Lukivich, *Documenta Historicon Valachorum in Hungaria Illustrantia usque ad annum 1400*, Budapesta 1941, p. XLII).

slave de răsărit, termenul de blah a devenit boloh. Astfel coloniștii români din Galiția sudică au devenit în cronica rusă — zisă Ipatievsk — bolohoveni, iar țara Bolohovo. Numinile de localități — Bolechow Woloski, Bolochowce și Bolochowka, ca și Cîmpul Bolohovo, reprezintă un ecou al acestui nou nume dat românilor de către cronicarii ruși.

Nu trebuie să se confunde numele generic, dat românilor din Galiția de către cronicarii ruși, cu numele comun de : boloto, bolhati, borovina, bolhari, și nici cu numirile de localități : Bolhov, Bolhunî etc., care se întâlnesc la slavii de răsărit.

În concluzie constatăm că bolohovenii sînt români veniți în Galiția din Transilvania și Moldova, care și-au părăsit locurile natale, din diferite motive legate de timpurile de atunci, așezîndu-se prin ținuturile (de mai târziu) : Sanok, Sambor, Przemyśl, Halici, Rohatin, pe unde se constată existența coloniilor valahe cu drept valah, adică bolohovenii și valahii sînt unul și același popor.

COMERȚUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI MOLDOVEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI al XVII-lea *

DE

LIA LEHR

Moldova și Țara Românească sînt țări bogate, dispunînd de tot felul de produse — grîn, orz, mei, miere, ceară, animale și păsări, fructe, pește, sare, potasă etc. Toți călătorii străini care trec în această perioadă prin țările române recunosc că este foarte mult belșug, piețele sînt bine aprovizionate cu tot felul de mărfuri și ieftine ¹.

Bogățiile naturale ca și dezvoltarea agriculturii și producției meșteșugărești locale, care ia în această perioadă un avînt tot mai mare, contribuie la desfășurarea unei activități comerciale intense continue. Pe de altă parte, domnia acordă o importanță tot mai mare acestei ramuri a vieții economice, căutînd să o reglementeze din ce în ce mai mult, mai ales spre sfîrșitul sec. al XVII-lea și începutul sec. al XVIII-lea.

Vînzarea produselor are loc în piețele orașelor și în prăvălii. Crește foarte mult numărul prăvăliilor în orașe în această perioadă, prăvălii unde se vînd tot felul de produse, de la cele alimentare, materii prime, pînă la diverse produse meșteșugărești finite. Unele produse se vînd în locuri speciale. Astfel, scaunele de carne serveau ca loc de tăiere și vînzare a cărnii, și un timp chiar și pentru vînzarea peștelui, mai tîrziu însă, va fi un loc special denumit în Țara Românească „scaunele de pește”, iar în Moldova „ulița măjilor” ². De asemenea, există un loc special pentru vînzarea sării.

* Acest articol prezintă într-o formă rezumativă aspecte mai importante dintr-o lucrare mai amplă privind comerțul celor două țări românești.

¹ Menționăm în special știrile găsite la : Robert Bargrave (Fr. Babinger, *R. Bargrave, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu*, Buc., 1936) ; De la Croix (în *Acte și fragmente*, vol. II, p. 735 și urm. și „An. Ac. Rom. Mem. sect. ist.”, s. III, t. XIX) ; Del Chiaro, *Revoluțiile Valahiei* (ed. Cris-Cristian, Iași, 1929). Materialele folosite fac parte din colecția *Călători străini despre țările române*, lucrată de un colectiv în cadrul secției de istorie universală din Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei Republicii Socialiste România.

² La Iași vor fi existat probabil mai multe locuri pentru vînzarea peștelui, sau locul de vînzare a fost schimbat, deoarece găsim în documente : „ulița măjilor din vale” și „ulița măjilor celor bătrîne”.

În afară de aceste locuri permanente, pentru desfășurarea activității comerciale se foloseau și târgurile săptămânale — care, cu timpul, capătă și ele un caracter permanent —, unde veneau cu produsele lor țărani din împrejurimi și cumpărau în schimb de pe piața orașului produsele de care aveau nevoie. Astfel de târguri săptămânale aveau loc în toate orașele și târgurile, și erau deosebite de iarmaroacele ce se țineau numai în anumite locuri și care deserveau mai mult comerțul de import și export. Târgurile săptămânale aveau loc într-o zi fixă, ce diferă de la oraș la oraș. În anumite cazuri, domnia poate acorda dreptul de a se schimba ziua de târg. La 30 martie 1673, Teodor episcop de Roman primește dreptul de „a muta dzuoa târgului să nu fie duminică, ce să fie marți și miercuri, cum au fost de veac”³. În acest caz schimbarea zilei de târg nu a convenit celor ce supravegheau desfășurarea negoțului înăuntrul târgului și ei obțin revenirea la vechile zile.

Urmărind lista mărfurilor aduse pe piața internă Comerțul intern a Moldovei și Țării Românești în a doua jumătate a sec. al XVII-lea vedem că acestea nu diferă de cele aduse pe piață în prima jumătate a secolului⁴; iar prețurile, de asemenea, sînt în cea mai mare parte aceleași, fiind mai scăzute numai la acele mărfuri apărute în cantitate mai mare pe piață.

De exemplu, prețul obrocului de grîu este de 90 aspri în perioadele cu o recoltă normală — în anii de mare abundență ajunge chiar la 25—33 aspri. În anii de foamete — cum a fost în anii 1661, 1663, 1683—1684, 1686 — atît în Țara Românească, cît și în Moldova prețul obrocului crește foarte mult. În Țara Românească, obrocul de grîu ajunge la 170—200 de aspri, iar obrocul de mei variază între 100—165 aspri. În Moldova, cronicile menționează că în 1684 „s-au făcut foarte foamete mare, cît au agiuns mirța tîrgului cea de 16 oacă de grîu 3 lei bătuți, eară sacul de secară ca de 2 mirțe jumătate era cinci șase lei”⁵. Neculce explică cauzele care au dus la foamete și măsurile luate pentru a scădea prețul cerealelor⁶.

Prețul unor produse — ca brînzeturile, untul sau păsările — apare numai sporadic în documente, deoarece acestea sînt produse care în general se găsesc în fiecare gospodărie. În Țara Românească oca de unt se vinde în 1669 și 1675 cu 30—33 de aspri; iar oca de cașcaval și brînză cu un preț ce variază între 8—12 aspri (în anii 1671—1678). Pentru prețul păsărilor avem o singură mențiune din 1686 în care se spune că o găină costă 10 aspri, o gîscă 33 aspri, iar o curcă 44 aspri. Despre prețul acestor

³ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 125.

⁴ Despre aceasta vezi pe larg L. Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a secolului XVI și prima jumătate a secolului XVII*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. IV, 1960, p. 223—306.

⁵ Rev. „I. Neculce”, f. 3, 1923, p. 177; cf. N. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, vol. II, 1872, p. 34.

⁶ În 1684 era mare foamete în Moldova „că fusesă țara toată bejănită și nu putuse oamenii ara și nu se făcuse pline... Pine aducé oamenii de pen Țara Ungurească și de la tătari, cite puțințe... Iar cînd au fostu în al doilea anu a domniei început-au a vini mulțime de taberi de cară tătărăști cu mǎlaiu de vindut în Iași. De ce Dumitrașco-vodă pus-au de au făcut mierța mare ș-au pus de au strigat crăinecul să nu cumpere nime pân-în trei dzili, că-l va înțepa care va cumpăra. Și așe au rumtu prețul mîrței cîte un leu bătut, și peste doo, trei săptămîni s-au scoborit mierța și la zlot” (I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O seamă de cuvinte*, ed. acad. I. Iordan, ed. a II-a, Buc., 1959, p. 84—85).

produse în Moldova avem o mențiune tot în cronică la Ion Neculce, dar și aceasta privește anul 1684: „Găina cîte un leu, oul cîte un potronic (zece bani), oca de untu cîte doi orți bătuți și un zlot, oca de brînză cîte doi potronici”⁷. Comparînd aceste prețuri ne putem da seama ce însemna un an de foamete pentru locuitorii țărilor române.

Grăsimile sînt folosite și pentru confecționarea luminărilor, ocaua de seu vînzîndu-se în acest caz 8 bani ocaua. Luminările erau făcute la luminăria domnească și numai luminării care căpătau concesionarea acesteia puteau vinde luminări la București și Tîrgoviște⁸. Bineînțeles că tot aci se confecționau și luminările din ceară, care erau însă mai scumpe.

Peștele continua să fie unul din principalele alimente ale locuitorilor Moldovei și Țării Românești, prețul lui fiind atît de scăzut încît cu o sumă foarte mică se pot hrăni 5—6 persoane. Abundența de pește este așa de mare, încît constituie și o importantă marfă de export, peștele sărat fiind vîndut la un preț bun negustorilor ce îl exportă apoi în diferite țări⁹.

De asemenea, vinul se găsește și el din abundență, vinurile cele mai bune găsindu-se în Țara Românească la Pitești, iar în Moldova la Cotnari și lîngă Huși. Comerțul cu vin este exercitat de majoritatea locuitorilor, care își vînd marfa fie în prăvălii special amenajate, numite circiumi, sau în pivnițele de piatră unde îl și depozitează, fie chiar pe locul viei respective¹⁰. Uneori și domnii se ocupă cu vinzarea vinului făcut pe moștile lor. Unul dintre aceștia este Constantin Brîncoveanu, care se va ocupa atît de mult cu acest comerț încît un cronicar al vremii îl învinuiește că se folosește de puterea lui pentru a-și vinde unele vinuri de calitate mai proastă și a obține un preț cît mai bun¹¹. Domnul se folosește de puterea lui pentru a impune vinzarea în primul rînd a produselor lui — indiferent de calitatea lor —, lucru ce nu reprezenta de fapt o practică nouă; și în sec. al XVI-lea domnul se folosea de calitatea pe care o avea, în activitatea sa comercială.

Măsura obișnuită cu care se vinde vinul este vadră, iar cînd cantitatea vîndută este mai mare, vinul este pus în butii de mai multe vedre — de obicei o butie avea între 70 și 120 vedre. Prețul unei vedre de vin se stabilea în funcție de calitatea lui, dar se menține în general între 20—40 de aspri, adică în medie circa 30 de aspri vadră. Vinul bun poate ajunge la un preț mergînd pînă la 86—88 aspri o vadră.

⁷ *Ibidem*, p. 84.

⁸ În *Anatefter* se menționează concesionarea luminării domnești din București și Tîrgoviște lui Hagi Vasile luminărar la 21 martie 1698 și „să oprească pre toți măcelarii... să nu vinză săul într-altă parte, nici nimini... a cumpăra seu, fără numai luminării domnești”. (*Anatefterul. Condica de porunci a vistieriei lui C. Brîncoveanu*, ed. Dinu C. Giurescu, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. V. 1962, p. 389).

⁹ M. Guboglu, Evlya Çelebi. *De la situation sociale-economique des pays roumains vers le milieu du XVIIe siècle*, în *Studia et Acta Orientalia*, IV, 1962, p. 171.

¹⁰ La 18 octombrie 1661 orașenii, care au vii și moși pe ocina mănăstirii Nucet și a boierilor din Topoloveni, stabilesc ca „pentru rîndul de vînzări de vin să albe dumnealor boierii al vîndi pisti an în dealul și în moșie domnelor, iar alții nimeni să nu fie slobod să vînză în dealul dumnealor” (Arh. St. Buc., m-reă Nucet, XX/22, orig. rom.).

¹¹ „Și aduce rachiul și vinuri stricate den venitul casii lui și-l împărțea pe la neguțători și pe la țară cu preți mare și pune de plăte în silă” (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. X, p. 29; cf. N. Iorga, *Cronicele muntene*, Buc., 1899, p. 106, extras din „An. Ac. Rom.”, s. II, tom. XXI, Mem. Secț. Ist.).

Și în Moldova, vinul constituie o marfă de largă circulație, vadra de vin vînzîndu-se cu 3 potronici.

Stupăritul continuă să fie și în a doua jumătate a sec. al XVII-lea una din principalele ocupații a locuitorilor Moldovei și Țării Românești. Atît mierea, cît și ceara constituie produse foarte căutate pe piața internă și externă, aducînd importante venituri celor ce le comercializează. Prețul unei vedre de miere variază în Țara Românească între 80 și 100 aspri, iar în Moldova un poloboc de miere era prețuit în 1667 la 10 galbeni (2000 aspri). Oca de ceară se vinde cu 70 și 100 aspri.

Un alt produs adus în cantități mari pe piață și foarte căutat este și sarea. Sarea este scoasă din ocelele aparținînd domniei și din cele aflate pe unele moșii boierești; vînzarea ei însă constituie un monopol al domniei, care reglementează vînzarea și prețul pe piață, putînd dispune închiderea ocelor atunci cînd veniturile încasate scădeau¹². Vînzarea sării este de obicei arendată unor boieri — aceștia, alături de sare, primesc și dreptul de a vinde fier — singurii în drept de a vinde acest produs pe piață. Astfel, la 1 ianuarie 1700 Constantin Brîncoveanu dă lui Ianache clucer „să aibă a ține sārăria și cu vînzarea fierului aici... în București și în Tîrgoviște... Iar nimeni dān orășeni, au den neguțători, au den turci, au dān boieri, au den slujitori... sā n-aibă voe aici în București, nici în Tîrgoviște sā vînză nici sare, nici fier”. Cei prinși că vînd sare, fără a avea drept, vor fi pedepsiți cu confiscarea mărții pe seama domniei¹³. În mod excepțional domnul acordă în anumite cazuri și boierilor dreptul de a-și vinde singuri sarea scoasă din ocelele aflate pe moșiile lor, la fel ca și sarea domnească, cu condiția ca prețul să nu fie mai scăzut decît la cea domnească¹⁴. Deci și în aceste cazuri domnul este acela care coordonează și fixează prețul sării pe piață.

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea numărul animalelor aduse pe piață este mult mai mic ca înainte, aceasta și din cauză că numărul animalelor strînse și trimise la Constantinopol pentru nevoile turcilor crește. Totuși prețurile acestora nu variază prea mult față de cele din prima jumătate a secolului. Astfel, prețul de vînzare al boilor se menține între 500 și 1330 aspri, depinde de calitatea lor — dacă sînt boi de negoț sau nu. În Moldova prețul unui bou de negoț poate ajunge pînă la suma de 1990 aspri. La fel și pentru celelalte animale¹⁵.

Prețul cailor este menționat numai sporadic, așa încît nu putem preciza, chiar cu aproximație, care este prețul pe piață. De fapt se știe

¹² Astfel, în 1705 Constantin Brîncoveanu este nevoit să închidă ocelele de la Chitioara și Telega, deoarece „se scotea sare multă, carea neputîndu-se vinde cu prețu bun, venitul țării și al domniei venia la scădere” (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XLV, p. 10).

¹³ *Anatefterul*..., p. 366—367. Ianachi clucer păstrează acest drept de a vinde sarea și fierul pe piața orașului și mai tirziu (*ibidem*, p. 402).

¹⁴ În 1691 Constantin Brîncoveanu dă voie lui Mihai Cantacuzino mare spătar ca sarea ce se scoate din ocelele aflate pe moșiile lui din Slănic „a și-o vinde de acolea la neguțători, împreună cu sarea domnească, tot precum sā va vinde cea domnească, intr-acel preț sā o vînză și a dumnea-lui, iar mai jos nu”. (Acad. Republicii Socialiste România, CCCLXIX/100, orig. rom.).

¹⁵ Și în Moldova și în Țara Românească prețul vacilor oscilează între 500 și 1300 aspri, cele mai scumpe fiind vacile vîndute cu viței lor și care ajung de obicei la 1200—1300 aspri. Prețul oilor este în Țara Românească de 100—133 aspri pentru o oaie; iar în Moldova ajunge la 200 aspri, mai ales cînd se cumpără pentru gelepi. Prețul unui rimător este de 266—399 aspri.

că vânzarea cailor este interzisă și nu se face achiziționarea cailor decât pentru nevoile curții domnești sau ale Porții¹⁶.

În privința produselor meșteșugărești, știrile rămase pentru a doua jumătate a sec. al XVII-lea sînt destul de puține, aceasta nu înseamnă însă că numărul lor pe piață a scăzut. În prăvăliile tot mai numeroase ce apar acum în orașe se găsesc de vânzare nu numai produse finite, ci și materii prime, mergînd de la fier, aramă, la postavuri, piei, metale prețioase etc. Într-o prăvălie poți găsi toate aceste mărfuri¹⁷, atît negustorul cît și meșteșugarul vînzîndu-le împreună pe piață — singura diferență este că pe cînd meșteșugarul vinde numai produsul muncii lui și în unele cazuri și materia primă, negustorul vinde diferite mărfuri. Prețul acestor mărfuri este mai greu de stabilit, din cauza știrilor disparate ce ne-au rămas, ceea ce nu ne permite să urmărim evoluția lui. Astfel, o maramă de „sîrmă” valora 14 taleri în 1682, iar în 1685 numai 2 lei. O dulamă de dimie se vindea în 1685 cu 10 lei, una de taftă leșească cu 15 lei și o dulamă de feleandreu cu 18 lei. Prețul unui cojoc este de 3 lei. Podoabele sînt scumpe — mai ales acelea care au și pietre prețioase¹⁸.

Pe piață mai sînt aduse spre vânzare și alte produse meșteșugărești, ca săbii, pistoale, cazane, care, hamuri etc.

După cum am mai amintit, pe piață se găsesc spre vânzare și materii prime. Ioachim spătar din Baia de Aramă ia în 1672 bani de la Nedelco abagiu din București pentru 420 oca de aramă, ce trebuie livrată pînă la Sf. Ilie¹⁹, iar în 1673 ia bani de la Vasilie pentru 400 oca de aramă, pe care va trebui s-o dea „cînd va ieși la ceșmia dentăi”²⁰. În ambele cazuri Iacșa căpitan s-a pus chezaș pentru Ioachim spătar și a trebuit să plătească el pentru arama nelivrată, luînd pentru aceasta chiar bani cu camătă.

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, atît în Moldova, cît și în Țara Românească, se folosește pe scară largă forma creditului în tranzacțiile comerciale, luîndu-se toate măsurile — sub forma chezașilor și a zălogirilor de ocină — ca nici una dintre părți să nu fie păgubită. Atunci cînd nu i se poate livra marfa, cumpărătorul este despăgubit într-o formă oarecare, chiar dacă așteaptă timp mai îndelungat, uneori și 2—3 ani. La 22 mai 1669 Dumitru Boban împreună cu alți oameni iau bani turcești de la Antonie din Herești, „că au fost Antonie scăunaș de bani turcești”, pentru 9 oca de unt. Cînd a venit turcul după unt, ei nu au

¹⁶ În Țara Românească calul se plătește 7 lei (931 aspri), 15 taleri (1995 aspri), 10 taleri (1330 aspri); iar un cal adus de la Moscova poate ajunge pînă la circa 33 taleri (4389 aspri). În Moldova prețul unui cal este 15 lei (1995 aspri), 20 lei (2660 aspri) sau 24 lei (3192 aspri). Calul de călărie ajunge chiar la 80 de lei (10 640 aspri).

¹⁷ Urmărind catastihul unei dughene din Iași la 1679 putem să ne facem o imagine a gamei diferite de mărfuri ce putem găsi într-o astfel de prăvălie (G. Turcu, *Catastihul unei dughene din Iași la 1679*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, 1955, nr. 3—4, p. 175—181).

¹⁸ În Țara Românească prețul unei perechi de brățări de aur este de 30 lei, al unui inel de aur cu safir de 25 lei. În Moldova prețul unei perechi de brățări cu diamant și rubine este de 120 lei, al unei perechi de brățări cu mărgăritar, 115 lei. Un inel cu diamante mici și unul mare la mijloc costă 70 de lei, unul cu un singur diamant mai mare, 150 lei; un inel cu safir albastru se plătește 70 de lei, iar unul cu rubin în patru muchii, 60 de lei. O cunună de aur cu smaragde peste tot și cu mărgăritar valorcăză 300 de lei.

¹⁹ Arh. St. Buc., ep. Argeș, XLV/6, orig. rom.

²⁰ Arh. St. Buc., ep. Argeș, XLV/8, orig. rom.

avut unt și acesta i-a prins să-i plătească untul, cum au luat de la Antonie. Ei n-au putut plăti și „s-au așteptat untul 2 leaturi. De ce au căzut di au înblat oca de unt ban 30”. Dumitru Boban împreună cu ceilalți oameni s-au înțeles „cum să plătească Antonie untul turcului. Și au plătit Antonie untul de au dat bani 270, iar noi am dat piscul lui Bălan pintru banii carii i-au dat turcului de au plătit untul”²¹. Un alt caz este cel din 2 iunie 1673, când Dragu schilerul de la Rucăr împreună cu soția lui Maria au fost datori unui ture 1000 oca de brinză, chezaș fiind pentru Maria, Istrate din Rucăr. Dragu fuge, lăsând pe soția lui să plătească datoriile. Turcul „au apucat pe Istratie pentru brinză, el fiind chezaș n-au avut ce face, ci au plătit într-un timp ocale 500, ocaua cite bani 8 și într-alt timp au plătit iar ocale 500, cite bani 9...”²².

În unele cazuri se fac și abuzuri, cumpărătorii — atunci când nu li se livrează marfa — luind despăgubiri mult mai mari decât valoarea mărfii respective, vânzătorul fiind nevoit în astfel de cazuri să recurgă la domnie²³.

Negustorii

Creșterea volumului schimburilor comerciale a determinat o creștere a rolului și importanței negustorilor. Ei sînt aceia care fixează prețul de vânzare al mărfurilor pe piață. Prețul o dată fixat este obligatoriu pentru toți aceia care vînd marfa respectivă. Chiar în cazurile cînd o marfă nu a fost livrată la termenul stabilit, restituirea banilor se face în raport cu prețul existent în momentul acela, indiferent de prețul cu care s-a încheiat contractul²⁴.

Tot acum întîlnim din ce în ce mai des asocieri între negustori pentru a putea astfel să-și mărească sfera de activitate. Cei asociați sînt solidari între ei atît la cîștig cît și la pagubă, după cum reiese din documentul din 12 martie 1676²⁵. Asocierea se poate desface atunci cînd una din părți dorește să-și continue singură activitatea. În cazul cînd una din părți moare, cealaltă parte poate cere să se facă o inventariere a volumului afacerii lor ca să se poată despăgubi, dacă este cazul, din averea

²¹ Arh. St. Buc., m-reă Hurez, LIII/24, orig. rom.

²² Acad. Republicii Socialiste România, DCXXXIX/20, orig. rom.

²³ Gheorghe din satul Terpezița, jud. Dolj — care luase de la Drăghici din Pleșoi bani pentru 15 vedre de miere, dar nu-i putuse livra mierea la data fixată —, se plînge domnii că Drăghici i-a luat drept despăgubire, pentru cele 15 vedre nelivrate, un cal, o iapă și o vacă cu lapte, ceea ce reprezenta cu mult mai mult decît suma încasată de el pentru miere. La 7 aprilie 1673 domnul trimite pe ispravnicul seauului de la Craiova la fața locului să cerceteze și să facă „socoteală pentru acele 15 vedre de miere, să-i prinză în samă de vadră cite lei 1” — în felul acesta fixează și prețul unei vedre de miere, preț pe care cei doi trebuie să-l accepte, fiind cu aproximație chiar prețul pieții în acel moment —, restul de bani, după ce s-a calculat și prețul animalelor pe care le-a luat în locul mierii, va trebui să-l restituie lui Gheorghe. Totodată domnul poruncește ispravnicului de la Craiova să cerceteze un alt caz asemănător. (Muzeul Gorjului Tg. Jiu, orig. rom.).

²⁴ De exemplu în <1697—1698> Danciu dă lui Șerban și fiului său Oprea din Năiani bani pentru 123 vedre de vin, vadră socotită 11 bani. Vinul urmează să fie dat în toamnă, dacă nu, li vor plăti pentru vin „cum să va vinde în del” (Arh. St. Buc., cp. Argeș, XLVII/18 (nr. 3), orig. rom.). Cînd vînzarea se face chiar pe loc, atunci și prețul este calculat după cel existent la locul de producție, care este probabil mai mic decît cel de pe piață, aci socotindu-se și cheltuielile de transport.

²⁵ La acea dată Dragomir log. și Necula, fiul lui Tănase călugărul din Pitești, iau de la jupan Nicola „taleri 250 să facem neguțatorie cu acești bani, să fim soție cu dumnealui den doao au dobîndă, au pagubă” (Arh. St. Buc., cond. m-rii Vieroș, nr. 479, f. 185 v., nr. 710, f. 765, copie rom.).

rămasă. Astfel, este cazul a doi negustori din București, Duca și Statie. La 20 noiembrie 1684 Șerban Cantacuzino dă voie lui Duca negustor din București să caute și să vîndă orice ar găsi din averea lui Statie negustor, pînă va încasa suma de 1045 taleri. Duca fusese tovarăș de negustorie cu Statie și i-a dat marfă în valoare de 1760 taleri. Statie i-a înapoiat 714 taleri. Murind Statie, Duca negustor capătă zăpîs ca să vîndă orice ar găsi din averea lui Statie și să-și ia banii înapoi ²⁶.

Asocierile între negustori se fac: prin împrumuturi de bani, cîștigul ca și pierderea împărțindu-se între cele două părți; prin punerea la un loc a banilor și mărfurilor celor două părți; sau cînd unul dintre asociați dispune de mai multe posibilități, el dă celuiilalt o anumită cantitate din marfa pe care o vor vinde împreună, urmînd, ca după vînzare, să-și primească contravaloarea mărfii respective.

Urmărirea bunei desfășurări, ca și rezolvarea neînțelegerilor survenite în cazurile de asociere sînt de competența negustorilor, care judecă toate pricinile survenite. O astfel de judecată a negustorilor într-o pricină de comerț avem la 12 martie 1679 ²⁷.

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea îi găsim pe negustori organizați într-o breaslă bine încheagată cu un staroste în fruntea ei. Starostele de negustori împreună cu ceilalți negustori confirmă orice tranzacție între negustori ²⁸ și cercetează pricinile survenite între ei cu privire la stăpînirea prăvăliilor ²⁹, sau în cazul neînțelegerilor survenite în chestiuni comerciale atît pe piața internă, cît și pe piața externă.

Treptat starostele de negustori, împreună cu ceilalți negustori, va prelua unele din atribuțiile pe care le aveau pînă acum județul și pîrgarii ³⁰.

Toate cele arătate mai sus dovedesc importanța căpătată de negustori, ca principali animatori ai schimburilor comerciale. Alături de ei

²⁶ Acad. Republicii Socialiste România, CCCLXXIV/268, orig. rom. La <24 ianuarie 1685> se dă o listă a casei și lucrurilor lui Statie negustor, evaluate de starostele de negustori împreună cu alți martori, pentru acoperirea datoriei ce o avea Statie la Duca. „Și pentru nește marfă ce au vîndut Duca, iar neguțătorii l-au mai încărcat cu lei 60. Au mai rămas să ia Duca de la Statie lei 531” (Acad. Republicii Socialiste România, CCCLXXIV/269, orig. rom.).

²⁷ La această dată mai mulți negustori judecă pricina dintre Ion abagiu din Pitești și Angelina, soția fratelui său Badea, pentru niște bani pe care i-a dat Ion lui Badea „ca să neguțătorească cu dinșii”. În urma cercetărilor s-a constatat că „au fost dat Ion frăține-său Badii bani ca să să neguțătorască cu ei taleri 570. Deci, dentr-acești bani mărturisește Ion... cum au fost luat de la frate-său Badea... taleri 220 și au mas să mai ia Ion den bucatele frăține-său taleri 350 și 1 teancu de aba roșie bucăți 21 și 3 teancuri de aba albă, două gherghelae și una filihea bucăți 63” (Arh. St. Buc., ep. Aigeș, LXIX^{ter}/16, orig. rom.).

²⁸ La 16 martie 1662 Grigore Ghica, domnul Țării Românești, întărește lui Proca negustor o moșie în satul Brănești, cumpărată de la Cîrstea negustor, 60 ughi, martori fiind la vînzare Iorga staroste de negustori și alți negustori (Arh. St. Buc., Mitrop. Țării Rom., XLV/18, orig. rom.). La 12 iunie 1669 soția lui Pascal, fost staroste de negustori din Iași, dă o pivniță de piatră cu 3 dughene pe pivniță, pe ulița Tîrgului Vechi, lui Iane negustor. Printre martori, Cristea staroste de negustori, fiul lui Alexe fost staroste de negustori (Arh. St. Iași, CDLIX/62, orig. rom.).

²⁹ La 10 martie 1697 negustorii și starostele Vasile judecă pricina dintre Anastasie Veriot și Ion al lui Gheorghe pentru stăpînirea unei prăvălii și hotărîseră ca Anastasie să stăpînească această prăvălie (Arh. St. Buc., Mitrop. Ț. Rom., CCVI/6, orig. rom.).

³⁰ Astfel, la 5 septembrie 1686 Stavru staroste de negustori din București împreună cu alți negustori cercetează ce sumă datorează Sibiu fratelui său Vintilă logofăt (Arh. St. Buc., m-rea Radu Vodă, XLII/55, orig. rom.). La 7 august 1696, patru negustori din București hotărînesc un vad de moară în București al mănăstirii Radu-Vodă (Arh. St. Buc., m-rea Radu Vodă, LXV 2, orig. rom.).

însă continuă să facă un comerț destul de însemnat și proprietarii-feudali — boieri și mănăstiri — și meșteșugarii, iar într-o anumită măsură și țărănimea.

Dându-și seama de importanța comerțului pentru mărirea propriilor sale venituri, domnia va încerca să organizeze desfășurarea comerțului. Unul dintre domnii care va contribui în mare măsură la reglementarea comerțului va fi Constantin Brîncoveanu, care va stabili în mod precis unde se poate face comerț, pedepsind pe cei prinși că vînd pe la casele lor și va face deosebire între mărfurile aduse pentru consumul propriu și cele aduse pentru a fi vîndute pe piață. Măsurarea mărfurilor trebuie să se facă exact după măsură, cei prinși că vor folosi cotul sau ocaua mai mici decît cele obișnuite, vor fi pedepsiți. De asemenea, pentru a avea un control mai direct asupra cantității de mărfuri vîndută pe piața orașului București va institui un fel de monopol de cîntărire a produselor aduse spre vînzare, plătindu-se o taxă de 10 bani pentru 100 de ocale ³¹.

Pentru a veni în sprijinul celor ce fac comerț, domnia va construi și locuri de adăpost pentru negustori și mărfuri — hanurile. La București cele mai cunoscute sînt hanul lui Șerban vodă și hanul de la biserica Sf. Gheorghe. Astfel de hanuri se găsesc și în alte orașe din Moldova și Țara Românească.

Prin construirea hanurilor și reglementarea desfășurării comerțului, domnia urmărea concentrarea activității comerciale în anumite locuri dinainte stabilite și fixe, special amenajate în acest scop. Acest lucru a fost făcut în primul rînd în interesul domniei, dar în același timp ușura organizarea sistematică a pieții interne, contribuind la dezvoltarea și intensificarea comerțului.

Obligații fiscale. Vămî

Dezvoltarea comerțului și amploarea pe care o ia în anumite direcții va determina domnia ca pe lingă dările existente în legătură cu exercitarea activității comerciale, să instituie altele noi. Constantin Brîncoveanu va institui oluc-hacul pentru cei care vînd vite, specificînd și cît să se dea pentru fiecare în parte ³²; cotăritul ce se va încasa de la toți aceia care vînd marfa cu cotul ³³; de asemenea și cei care fac și vînd săpun vor trebui să plătească o dare ³⁴. De toate aceste dări nu va fi scutit nimeni; nici chiar negustorii străini care sînt în țară, în afară de cei veniți cu firmele turcești sau capătă scutire specială de la domnie, deoarece cumpără pentru nevoile Porții.

³¹ „...cantaragiul ... să ție cantariul domnesc de aici din ... București ... nimeni să n-aibă voe a face alt cântar, nici a cîntări ceva, făr cît numai cantaragiul ... Și afară din tîrg unde să vor afla și chirigii cei ce vor veni aici în tîrgu cu marfă și de vama tutu-zului, încă aiba a cîntări cu cantariul domnesc” (*Anatefterul...*, p. 394).

³² Oluc-hacul se ia numai de la acei ce vor cumpăra vite „să facă neguțătorie”, nu și pentru uzul lor propriu (*Anatefterul...*, p. 375). Tot aci se menționează că se ia și de la măcelarii ce taie vite, „de vînd pren tîrguri domnești și în București și în Tîrgoviște și pren-tralle tîrguri... pîntru că și în icelărie se chiamă neguțătorie” (*ibidem*, p. 411 — 412).

³³ Cei ce se sustrag de la plata cotăritului, ca și cei ce vor vinde marfa cu cotul mai mic vor fi pedepsiți să plătească 300 de bani (*ibidem*, p. 393 — 394).

³⁴ Se va lua de la toți săpunarii „care fac săpun și vînd săpunul, de să hrănescu cu săpun în toată țara” (*ibidem*, p. 373 — 374).

Și în privința galbenului de fum și a cămănăritului documentele încep să fie mai explicite. Astfel, în cartea de cămănărit de la 1 ianuarie 1695 se spune: „să ia cămănăritul de la tot omul, numai cei 12 boieri mari să aibă a-și scuti cîte o pimănită și mănăstirile cele mari. Iar de la alții, de la tot omul să ia cămănăritul... măcar ce feliu de om va vinde vin într-acest tîrg... Numai cămănăritul să aibă a căutare și a-i luare seama cîrciumarilor, să pue ocale drepte. Iar pre care dintru dînșii, cîrciumari, i-ar prinde cu ocale mai mici, pre unii ca aceia să fie volnic cămănăritul să globească cu bani 300”³⁵.

Toate aceste dări plătite de negustori — pe lingă cele plătite la fel cu restul țării — le îngreuiiau activitatea, deoarece îi vedem la sfîrșitul secolului că se plîng în divan de greutățile lor; ceea ce îl va determina pe Brîncoveanu să dea actul din 25 martie 1700 către „staroștii de neguțători și tuturor neguțătorilor cîți sînt scriși în catastihul vistieriei”, prin care stabilește „ca să nu fie supărați în toată vrîmea cu dăjdii în rînd cu țara. Și le-am făcut... rumtoare dă bir ca să aibă a dare toți neguțătorii... pre an ughi 4000”, împărțiți astfel: 1000 la seama cea mare, la haraci 1000, 1000 de ughi la Sf. Gheorghe, și la Sf. Dumitru 1000. „Așijderea și dăn calfele lor ce vor eși bascalii cu prăvăliile lor osebi, au cu alte hrane să fie volnic starostea și cu neguțătorii a-i pune la catastih la neguțători cu bir, ca să-i ajute la rumtoare”³⁶.

Dar nu numai aceste dări constituie o piedică în desfășurarea comerțului. Ca și pînă acum toți cei ce fac comerț — în afară de cei care capătă scutire specială de la domnie — trebuie să plătească vamă, atît prin locurile pe unde trec, cît și în tîrgurile unde își vînd marfa. Vama este încasată fie de domnie prin oamenii ei, fie de unele mănăstiri cărora li se dăruiește o parte sau toată vama tîrgului respectiv. Astfel de vămă din tîrguri se încasează în toate orașele Moldovei și Țării Românești. Episcopia din Roman încasează vama din orașul Roman, biserica Trei Ierarhi încasează vama de la toate carele care intră și ies din orașul Iași etc.

În Țara Românească, la București și Tîrgoviște vama tîrgului este încasată de pîrcălăbi în folosul domniei, care dăruiește o sumă fixă anual — în București 50 galbeni mănăstirii Plumbuita, iar clerului domnesc 100 taleri anual; la Tîrgoviște se dă clerului domnesc 40 taleri anual din vama tîrgului de acolo. Vama se ia „din toate bucatele, cine ce ar vinde în tîrgu acesta, veri de la boieri, au de la slujitori, au de la călărași, au dorobanți, au scutelnici, au popă, au călugăr, măcar ce om ar fi, de la toți să ia vamă după obicei, din toate cine ce ar vinde...”. Cei ce sînt prinși că vînd pe ascuns pe la casele lor, iar nu în tîrg, pentru a se sustrage de la plata vămii domnești, vor fi pedepsiți și li se va lua și „vama îndoită”³⁷. Pîrcălăbilor însărcinați cu încasarea acestei vămă

³⁵ *Anatefterul*, p. 388. La 14 ianuarie 1675 Gh. Duca întărește m-rii Cimpulung „păhărnicia, adică cămănăria den orașul Cămpulung, să aibă a luare... cămăria de la toți oroșanii și de la tot omul ver cine ar vinde vin și ar ține cîrciume acolo în oraș” (Arh. St. Buc., m-rea Cimpulung, LXII/58, orig. rom.).

³⁶ *Anatefterul*..., p. 398—399.

³⁷ Toate aceste hotărîri cuprinse în anatefter pentru anul 1695 sînt însă valabile pentru toată perioada de care ne ocupăm. Constantin Brîncoveanu nu face decît să reglementeze o stare de fapt pentru a putea avea o evidență a activității comerciale și a urmări în felul acesta încasarea veniturilor cuvenite din comerț. Așa se și explică de ce va lua măsuri severe împotriva celor ce fac comerț în ascuns, la casele lor și nu vin în tîrg să-și vîndă mărfurile numai în locurile dinainte stabilite.

li se concedează vama târgului pe timp de un an. Acolo unde vama este concedată unor mănăstiri încasarea se face de obicei de către aceasta, cum este cazul mănăstirii Cîmpulung care are „vama zborului la sf. Ilie, care se cheamă pitirie la oraș la Cîmpulung, după obiciaiu”³⁸. Sînt cazuri în care cu toate că unei mănăstiri i se întărește dreptul de a lua vamă, totuși ea nu poate să-și încaseze singură veniturile, ci trebuie să vîndă vama unor mireni sau în orice caz trebuie să pună ispravnic un mirean, om al mănăstirii³⁹. Uneori se dă vama și numai pentru vînzarea unei anumite mărfi, specificîndu-se și cît se ia⁴⁰.

Unele mănăstiri obțin scutiri de vamă pentru vînzarea pe piață a produselor lor, ceea ce le mărește foarte mult veniturile⁴¹.

Știrile pe care le avem în legătură cu existența vămilor sînt importante atît pentru că putem să ne dăm seama într-o oarecare măsură ce au însemnat ele, dar mai ales că unele dintre ele ne dau și sumele încasate pentru mărfurile trecute prin punctele vamale.

Astfel, la 9 aprilie 1679 mănăstirii Jitian i se întărește dreptul de a încasa venitul de trecerea podului de peste Jiu de la vad de la Iamnic. „Însă să aibă a luare de la tot omul... veri ce om ar trece pe pod, să ia de carul încărcat cu 6 boi, bani 8 și de carul încărcat cu 4 boi, bani 6 și de carul încărcat cu 2 boi, bani 4 și de carul ce ar trece cu pîine sau cu sare sau cu altă povară, veri cu ce ar fi încărcat, să ia și de carul încărcat cu doi boi, bani doi și de alte care încărcate veri cu cel fel de povară ar fi să ia după cum serie mai sus, iar de caru sec să nu ia nimic.

Așijderea să ia și de la călători, de om câte un ban veri cine ar fi, iar de la călătorul pedestru să nu ia nimic. Iar de vită ce ar trece, cai, boi, vaci, vite mari, să ia de vită bani 1 și de calul ce ar fi însă-mănat ce ar fi cu povară bani doi și de oi neguțătoarești sau veri ale cui ar fi din 10 oi bani 1 și din rîmători iar din 10, bani 1. Însă să se socotească ce ar fi vite mari, iar miei, purcei, mănji, viței să nu socotească la număr, nici să ia nimic”⁴².

Reiese din acest tarif vamal că vama se dă pentru mărfurile duse spre vînzare, carele care se întorc goale, fără marfă — ceea ce se întîmplă probabil foarte rar, căci cel ce face comerț, cînd se duce pe piață să vîndă, cumpără în același timp, în schimbul banilor încasați, mărfurile de care are nevoie și pe care le vinde în alte părți — nu plătesc vamă, de asemenea și „călărețul pedestru”, adică cel ce trece fără nici un fel de marfă și deci nu face comerț, nu plătește nimic.

³⁸ 11 iulie 1661 (Arh. St. Buc., m-reă Cîmpulung, LXI/27, orig. rom.). Și alte mănăstiri primesc dreptul de a lua vamă.

³⁹ La 15 august 1699 Constantin Brîncoveanu întărește mănăstirii de la Brîncoveni toată vama domnească de la Slatina. Mănăstirea va vinde în fiecare an vama unor mireni, sau dacă nu, vor pune ispravnic un mirean, om al mănăstirii, însă călugării nu au voie să fie ispravnici la vamă (Arh. St. Buc., m-reă Brîncoveni, XXIII/4, orig. rom.).

⁴⁰ Arh. St. Buc., cond. m-rii Strehaia, ms. 711, f. 964, copie rom.

⁴¹ La 16 ianuarie 1674 Gheorghe Duca întărește mănăstirii Radu-Vodă din București „ca să fii bucatili sf. mănăstiri ci să vor vinde de pri locul mănăstirii în pace di vamă di cătră pîrcălabii din târgu și di cămănării di cătră cămănari și di fumari” (Arh. St. Buc., m-reă Radu-Vodă, XXXI/24, orig. rom.). Alte mănăstiri primesc scutire de vamă numai pentru unele mărfuri.

⁴² Arh. St. Buc., cond. m-rii Jitian, nr. 723, f. 441 v., copie rom.

Toate cele arătate mai sus ne dovedesc nu numai existența vămilor interne în târgurile unde se vînd mărfurile, ci și faptul că aceste vămi sînt generale, pentru toate orașele și locurile unde se face comerț — deoarece se specifică în mod clar că vama se plătește pentru orice se aduce „pentru neguțătorie”. Se observă tendința de reglementare a comerțului și urmărirea tuturor acțiunilor comerciale, în așa fel ca nici un fel de activitate comercială să nu poată avea loc în afara târgurilor special amenajate; cei ce sînt prinși că fac altfel vor fi pedepsiți destul de sever. Măsurile luate ne fac să credem că existau încercări de sustragere de la plata vămii, care constituia o greutate pentru cei ce se ocupă cu negoțul și o piedică totodată pentru dezvoltarea comerțului în general. Pentru cei ce se ocupă și cu comerțul de tranzit și extern se mai adaugă și vama de la margine. Deci să nu ne mire încercarea negustorilor de a trece prin diverse poteci și locuri ascunse, în afara celor obișnuite, pentru a se sustrage de la plata vămii, cu toate măsurile aspre ce se iau împotriva celor prinși și care merg de la dublarea vămii cuvenite pînă la confiscarea mărfurilor.

Locurile de vamă de la margine sînt tot cele vechi: Ciîneni, Cîmpina, Vilcan etc. De exemplu, drumul Cîmpinei, se spune în documentul din 12 martie 1674 „iăste numai potecă și scală de neguțători ... scala Cîmpinii să fie scală deschisă de neguțători, după obicei”⁴³.

Și pentru vama de la margine avem unele date care ne arată ce fel de mărfuri se importă și se exportă, cît se plătește vamă și cu ce țări avem legături comerciale. Astfel de știri găsim în „adetul vămii scali de la Ciîneni de povărale și de bucatele ce se trec pren scală, de ce marfă, cite cît iaste să se ia vamă”⁴⁴. Analiza acestui tarif vamal ne arată că produsele meșteșugărești, obiectele de lux și mirodeniile sînt cu mult mai scumpe ca produsele folosite zi de zi (alimente, animale și unele produse meșteșugărești), adică obiectele importate sînt mai scumpe, pe cînd cele exportate sînt mult mai ieftine. La vămile luate la margine, spre deosebire de cele interne, se încasează vamă de la cei ce călătoresc chiar fără scopuri comerciale. Vama este luată „de la tot omul cini ce fel de bucate sau de marfă ar trece prin scală”. De la cei ce se sustrag și ocolesc vama „și i-ar găsi vameșii umblînd pre alte poteci și ascunzând vama domnească, pre unii ca aceia să aibă a le lua vama îndoită și să-i și gâlcevească dupre vina lor”.

Vama de la margine, atît în Moldova cît și în Țara Românească, se arendează de obicei unor schileri, pe timp de un an — ei putînd fi și realeși — care dau o parte domniei. În Țara Românească această concesiune a vămilor externe are loc abia în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, pe cînd în Moldova, concesionarea are loc mai înainte. În ianuarie 1665 Radu Leon întărește lui Gheța clucer ca să ție „schela și vama de la Rucăr și Dragoslavele... și să ia vamă de la tot omul”⁴⁵. La 22 ianuarie 1692 Constantin Brîncoveanu dă voie oamenilor lui „Petăr

⁴³ Acad. Republicii Socialiste România, CVIII/55, orig. rom.

⁴⁴ *Analefterul*..., p. 446—447.

⁴⁵ Arh. St. Buc., m-rea Cîmpulung, LXI/34, orig. rom. Și la 30 decembrie 1674 avem un act de la Gheorghe Duca prin care se întărește schilerilor de acolo dreptul de a lua vamă la Rucăr și Dragoslavele (Arh. St. Buc., m-rea Cîmpulung, LX/56, orig. rom.).

Ianăș... să ție într-acest an vama de la Ciineni împreună cu cele 12 sate ale scali și cu judecata lor, să aibă a lua vamă de la tot omul cini ce fel de bucate sau de marfă ar trece prin scală. Din toate să le ia vamă după obicei”⁴⁶.

După cum am mai spus, schilerii trebuie să dea o parte din banii strinși din vamă și mănăstirilor care primesc danie de la domnie; însă acest lucru nu se întâmplă întotdeauna, schilerii sustrăgându-se de la plata sumei cuvenite sau dînd mai puțin. De aceea avem o serie de plîngeri la domn, care trebuie să intervină pe lîngă schilerii vămilor respective ca aceștia să restituie sumele neplătite. La 17 aprilie 1661, Grigore Ghica poruncește lui Ghioca schiler la vama Dragoslavelor să dea mănăstirii Cimpulung jumătate din vamă, după obicei, și nu numai a treia parte, cum a făcut anul acesta⁴⁷. Sumele încasate din vama de la Ciineni se împart în trei părți; o parte iau schilerii, iar „mănăstirea Cozia un ban și mănăstirea Arnota un ban”⁴⁸. Dar lucrurile nu se întâmplă întotdeauna așa, schilerul respectiv însușindu-și unele drepturi ale mănăstirilor Cozia și Arnota și încasînd el ceea ce li se cuvenea lor, după cum reiese din actul din 20 ianuarie 1694⁴⁹.

În timpul lui Constantin Brîncoveanu, obligația de a plăti vamă se înăsprește pentru negustori, indiferent dacă sînt streini sau localnici și chiar negustori turci sau cei care fac negoț cu turcii. Însă în vreme ce negustorii au obligații din ce în ce mai multe și mai grele, sînt unii proprietari-feudali sau oameni ai domnului care capătă scutiri de vamă pentru mărfurile lor, ceea ce constituie de asemenea o piedică în dezvoltarea liberă a comerțului⁵⁰.

Activitatea comercială ar fi putut cu siguranță lua o amploare cu mult mai mare în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, dacă schimbul ar fi fost liber și nu ar fi fost îngrădit de toate aceste obligații și vămi pe care trebuiau să le plătească în primul rînd negustorii. Totuși, putem spune că în această perioadă piața internă se dezvoltă, comerțul intern desfășurîndu-se mai departe atît în prăvălii cît și în tîrgurile care au loc săptămînal în fiecare oraș. Asocierile dintre negustori tot mai frecvente

⁴⁶ Arh. St. Buc., m-rea Arnota, XVIII/58, orig. 1cm.

⁴⁷ Arh. St. Buc., m-rea Cimpulung, LXII/25, orig. 1cm. Ghioca Schileru umează să dea mănăstirii Cimpulung „bani din scala ug 490 den doi ani”. Pentru acești bani a dat casele de la scală cu pivniță (Arh. St. Buc., m-rea Cimpulung, LX/39, orig. 1cm.).

⁴⁸ Arh. St. Buc., m-rea Arnota, XVIII/58, orig. 1cm.

⁴⁹ Călugării s-au plîns că de vreo 2—3 ani, de cînd este schiler acolo Vlad, acesta și-a însușit unele drepturi ale mănăstirilor și a încasat el ceea ce li se cuvenea (Arh. St. Buc., m-rea Arnota, XVIII/62, orig. rom.).

⁵⁰ La 28 mai 1689 Constantin Brîncoveanu poruncește schilerilor de la Dragoslavele și Ciineni să lase în pace să treacă vitele lui Sichiell Laslo și să nu ia nici un fel de vamă (Acad. Republicii Socialiste România, foto, VI/39, orig. rom.). La 3 iunie 1697 Constantin Brîncoveanu scrie „voao vameșilor ce vă veți fi aflînd la Cimpina și la Văleni... că obiceiul iaste mănăstirilor celor mari, pentru câte bucate ar fi avînd de vânzare, au boi, au cai, au oi, au de alte bucate, de nici unele vamă nu dau. Însă bucate de ale mănăstirii, iar nu dă neguțătorie. Între care mănăstiri mari fiind și mănăstirea Mărgineni, mănăstire mare; iată că vă poruncesc... de câte bucate ale mănăstirii ar avea de vânzare, să căutați niciun val și nici o supărare de vamă să nu le faceți” (Acad. Republicii Socialiste România, DCXXIII/113, orig. rom.).

sînt și ele o dovadă a creșterii volumului schimbului; de asemenea și importanța negustorilor se face simțită în anumite cazuri legate de organizarea internă a orașului.

Comerțul extern

Desfășurarea activității comerciale în interiorul Țării Românești și Moldovei ca și în afară este îngrădită de existența dominației otomane. Cea mai mare parte a produselor iau drumul Constantinopolului sub forma obligațiilor în natură și numai o mică parte apare pe piață sub formă de marfă. Ce a însemnat acest monopol se poate vedea clar din următorul document din 1 mai 1681. La acea dată Șerban Cantacuzino scrie „voao tuturor carii aveți oi de cumpărat aici în țara domnii mele, ca să le duceți să faceți neguțatorie la Țarigrad..., viindu-se porunca de la puternica împărăție ca să dăm sursatul de oi, nevoit-am domnia mea în tot chipul, ca să facem tocmeala cu gelepii, să dăm bani să nu ia oi și nici n-au vrut, ce au rămas lucrul să se dea oi, pentru care lucru știind domnia mea că slujitorii și alți oameni ai țării, carii au avut oi, ei le-au vîndut toate pre la voi, iată că vă poruncesc... să căutați câți veți hi într-acea parte de loc di veți avea oi di cumpărat, să faceți curama preste toți, să dați oi cinci cit o va face partea și vă va ajunge curamaoa, ca să se plinească suma sursatului dispre toți și vă veți lua bani plata, precum s-au plătit și di alte dăți, că iată că am trimis domnia mea bani să vă dea bani gata, iar di nu veți înțelege să vă faceți curamaoa cu toți di voe, iată că am dat... voe slugii domniei mele... că să ia oi veri di la cine va găsi strânse au di la turci au di la neguțatori și di la alți oameni de la toți, pînă va plini suma sursatului împărătesc”⁵¹.

Vedem deci că existența monopolului economic a împiedicat comerțul făcut chiar cu Constantinopolul și chiar de către negustorii turci, căci atunci cînd se apropie termenul de strîngere a oilor sau cerealelor pentru nevoile Porții, se ia de la toată lumea, fie că e vorba de cei din țară sau turci, oprindu-se orice fel de comerț pînă la împlinirea obligațiilor față de Poartă.

Cu toate acestea, comerțul cu Constantinopolul continuă, tot mai mulți negustori turci apar pe piața internă cumpărînd diverse produse. De asemenea și negustorii români își desfac acolo produsele lor. Evliya Celebi amintește de negustorii renumiți de carne de la Constantinopol, printre care un loc important îl ocupau negustorii munteni și moldoveni. La Sf. Dumitru ei aduceau pentru aprovizionarea orașului 300 000 de animale și preparau carnea sărată într-un loc special. Acest lucru ne dovedește că negustorii români din Balcani și din Țara Românească și Moldova jucau un rol important în aprovizionarea Constantinopolului⁵².

În ceea ce privește comerțul cu alte țări, acesta se face în continuare cu Polonia, Rusia, Italia și prin intermediul lor și cu alte țări. Mărfurile importate și exportate sînt și ele în cea mai mare parte cele de pînă acum.

Comerțul Țării Românești cu Transilvania, și în special cu Brașovul se poate împărți în două categorii: pe de o parte comerțul făcut la Brașov de negustori munteni, iar pe de altă parte, comerțul brașovenesc exercitat de negustorii brașoveni în Țara Românească. O parte a acestor negustori se stabilesc chiar în Țara Românească și sînt asimilați cu ceilalți negustori băștinași, plătind dări către domnie ca toți negustorii. Seîncearcă chiar,

⁵¹ Acad. Republicii Socialiste România, CXLIX/220, orig. rom..

⁵² M. Guboglu, *op. cit.*, p. 169–170.

la un moment dat, o asimilare a negustorilor brașoveni stabiliți aici cu cei veniți numai pentru un anumit timp, aceștia din urmă fiind obligați la plata dărilor ca și cum s-ar fi stabilit definitiv în țară⁵³. Această asimilare se datorește faptului că de obicei și acești negustori stau aproape permanent în Țara Românească, făcând un comerț regulat, cu singura deosebire că nu au domiciliul stabil aici.

Brașovenii, ca și toți acei care se ocupă cu negoț brașovenesc în Țara Românească s-au bucurat întotdeauna de o serie de privilegii. Prin actul din 18 aprilie 1659 toți acei care se ocupă cu negoț brașovenesc sînt scutiți „de împrumut neguțătoresc și de schimbul banilor, de cai de olac și de alte dăjdii cîte vor fi peste an în țeara domniei mele”⁵⁴. Constantin Brîncoveanu a încercat într-o oarecare măsură să le ia aceste privilegii, n-a reușit însă, și, la rîndul său, va trebui să facă unele deosebiri între ei și ceilalți negustori stabiliți în țară⁵⁵. Ei vor trebui să dea numai 1000 de taleri pe an, cîte 250 taleri la seama mare, la haraciu, la seama a doua și la seama a treia, deci de patru ori într-un an.

Se vede clar din documentele de mai sus că negustorii brașoveni care fac comerț cu Țara Românească tind tot mai mult să se asimileze cu cei din Țara Românească, cu timpul nemaifăcîndu-se diferențe între ei. Astfel, se creează toate condițiile pentru formarea în sec. al XVIII-lea a acelor case comerciale de la Brașov și Sibiu care au strîns legături cu Moldova și Țara Românească și din care fac parte și negustori de aici.

Orașul Brașov continuă să fie principalul oraș din Transilvania cu care Țara Românească întreține relații comerciale și în a doua jumătate a sec. al XVII-lea. Schimbul de mărfuri este variat, dar în cele mai multe cazuri se referă la cereale, vin, animale și piei de animale, postav și unele produse meșteșugărești de lux.

Cerealele vor fi cumpărate și într-o parte și în cealaltă numai în cazurile de foamete, cînd este lipsă în țară. Exportul de cereale din Țara Românească este oprit chiar, pînă la noua recoltă dacă domnia consideră că recolta poate fi slabă și există temeri de secetă și foamete⁵⁶. Oprirea

⁵³ Aceste abuzuri se repetă probabil destul de des, ceca ce li determină pe brașovenii să se plîngă domniei și la 21 august 1700 Constantin Brîncoveanu le explică de ce s-a întîmplat așa. În urma plîngerii brașovenilor, domnul hotărăște ca aceora dintre ei care vin la Cîmpulung în timpul tirgului să nu li se ia nici o dajdie (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. X, p. 400—401).

⁵⁴ N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, p. 104.

⁵⁵ La 8 ianuarie 1701 le dă un act în care se spune: „Tuturor brașovenilor carii să hrănesc cu negoț brașovenesc aici... în București și prentre-alte tîrguri și sate cu prăvălii și cu altă hrană” să fie scutiți de toate dările pe care le dau negustorii, „aducînd negoț brașovenesc și fiind avut ei rumtoare încă și mai denainte... dă li se-au știut dajdea lor osebi de cătră alți neguțători și brcasle și de cătră alaltă țară” (*Analefterul*..., p. 400—401).

⁵⁶ Astfel la 10 iunie 1698 Constantin Brîncoveanu va scrie brașovenilor, în legătură cu cererea lor de a lăsa să treacă 2000 de găleți de grîu pentru nevoile lor, că a dat poruncă „pe la toate schilele, să fie pînca oprită, să nu fie slobod nimeni a treace pîne den țară într-altă parte, de vreme ce vedem că estimpu să arată sămănăturile de pîne foarte proaste aici în țara noastră și dacă nu să va face estimpu pînile și nici pîne veche de an să nu să afle, ială dar că va fi o lipsă și o flămînzie mare în pămîntul aceasta. Căci nu numai spre partea dumneavoastră o trag, ce mai mulți și spre țara turciască și despre Moldova caută să o tragă. Pentru aceaia s-au socotit de s-au oprit ca nici spre o parte să nu fie nimeni slobod a treace niscăi pîne... numai grîu s-au oprit să nu treacă, iar meiu și orzul nu iaste oprit... însă și grăul va fi oprit vre o lună de zile, de acum pîn în vremea pînii... de să face pîne multă și nu iaste scădere ca să fie vreo lipsă țărâi de pîne și grăul se va slobodi” (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. X, p. 43).

exportului de grâu este legată și de faptul că întâi trebuiau asigurate cantitățile ce intrau în obligațiile față de Poartă și pentru consumul intern și numai prisosul putea fi adus pe piața de export, mai ales că este vorba de un an cu o recoltă proastă și pentru țările producătoare de cereale din jur.

În calea unei normale desfășurări a comerțului între cele două părți — Țara Românească și Transilvania — una dintre piedici este și sistemul represaliilor, care mai continuă și acum, după cum se vede dintr-o plîngere a lui Stoica pîrcălab din 6 octombrie 1697⁵⁷. Judele Brașovului nu dă curs acestei plîngeri și după cîteva luni, la 18 aprilie 1698, Constantin Brîncoveanu — în urma intervenției păgubașilor la domnie — îi scrie acestuia, arătîndu-i că trebuie să facă dreptate sătenilor din Rucăr care își vînduseră berbecii măcelarilor din Brașov și nu și-au primit banii pentru marfa lor. Domnul le dăduse voie să se despăgubească, confiscînd oile unor oameni din aceleași părți cu cei ce au cumpărat marfa sătenilor din Rucăr⁵⁸.

Legăturile comerciale sînt atît de frecvente încît de multe ori negustorii din Țara Românească cu cei din Transilvania se și asociază între ei⁵⁹; dar, în același timp, se ivesc destul de des conflicte între părți pe diverse motive. Așa, de pildă, la 31 septembrie 1699 Constantin mare căpitan scrie judei Brașovului despre pricina dintre Radu brașoveanu și Radu Cioară: „Radu brașoveanu, care înneguțîndu-se cu Radul Cioară pentru niște piei de boi, ca să le cumpere, Radu brașoveanu ar fi dat Radul Cioară arvună t.8, încă din postul Crăciunului. Deci Radul Cioară au înșălat pe Radul Brașoveanu și aceale pii le-au fost vîndut unui armean și Radu... iaste păgubaș”. Urmează ca Radu brașoveanu să se judece cu Radu Cioară și să fie despăgubit⁶⁰.

Un alt motiv de conflict este și folosirea unor măsuri diferite pentru măsurarea aceleiași cantități de marfă⁶¹.

⁵⁷ Stoica pîrcălab din Rucăr se plînge judei Brașovului că a fost înșelat de niște măcelari din Șcheii Brașovului, care i-au luat niște berbeci în valoare de 98 taleri și nu i-au plătit, sub pretext că berbecii au fost luați de la ei pentru o datorie. Stoica cere să i se facă dreptate, mai ales că „marha ne iaste hrana noastră”. Dacă nu i se plătește marfa care i s-a luat, se va despăgubi de la șcheianii care se găsesc cu mărfuri în țară. Probabil că măcelarii din Șcheii nu sînt la primul lor caz de acest gen și pretextul găsit de ei că marfa le-a fost luată pentru o datorie era numai pentru a nu plăti, căci Stoica arată că ei au mai luat berbeci în valoare de 60 de taleri și 50 de bani și de la alți locuitori din Rucăr, fără să le plătească. Dacă nu vor căpăta banii, se vor despăgubi din bucatele șcheianilor ce se află în Țara Românească (*ibidem*, p. 207—208).

⁵⁸ *Ibidem*, p. 162—163.

⁵⁹ Stoica postăvar din Cîmpulung fusese asociat un timp cu Tudoran din Șcheii Brașovului și apoi se despart, făcînd socotile cît urma să primească fiecare. Stoica îi rămîne dator lui Tudoran 800 de taleri, sumă pe care însă nu i-o plătiase, după cum se constată la moartea lui Tudoran survenită în 1708 (*ibidem*, p. 189).

⁶⁰ *Ibidem*, p. 89.

⁶¹ Vasile negustor din Cîmpulung scrie judei Brașovului că în urmă cu cîteva ani „au fost dat 2 buți de vin dumisale jupînului Mihai Grof și tocmai am avut : vadra ungurească cîte dute 8 i potronici 2...că mi-au fost tocmai cu domniului vadra ungurească, iar nu rumănească... Și am trimis în cinci, șaserânduri să-mi măsoare buțile și să facă socotială după vadra ungurească și ce ar mai face bani peste măsurătoare să-mi trimită banii...”. După un timp, trimițînd un om la Mihai Grof ca să-i ceară zapisul și să vadă ce scrie, acesta a răspuns că nu are nici un zapis și „au făcut socotială pe vadra rumănească, iar nu pe vadra ungurească” (*ibidem*, p. 40—41). Un caz asemănător, conflictul ivindu-se din cauza lipsei la o cantitate de vin vîndută la Brașov, este și acela din 17 decembrie 1700 (*ibidem*, p. 38—39).

Negustorii din Țara Românească⁶² aprovizionează de multe ori și piața Brașovului cu diferite produse pe care le aduc din alte țări. Achiziționarea mărfurilor se face ținându-se seama de prețul de cumpărare în comparație cu cel de pe piața unde urmează să fie vîndută marfa respectivă. Dacă prețul de cumpărare este mai mare, atunci se caută să se cumpere mărfuri asemănătoare ce pot înlocui mărfurile cerute — de exemplu felurite postavuri ce pot fi folosite unul în locul celuilalt — și al căror prețuri sînt mai scăzute⁶². Acest comerț nu se face la întîmplare, se observă preocuparea negustorilor de a face negoț în chip cît mai avantajos, de a analiza prețul pieții și a compara prețurile existente pe diferite piețe; de a afla care sînt mărfurile ce se cer mai mult și dintre acestea cele ce pot fi mai avantajos achiziționate, în așa fel încît și cîștigul să fie cît mai mare.

Pe de altă parte, pe lîngă relațiile existente între negustorii din cele două țări, și în a doua jumătate a sec. al XVII-lea se continuă aprovizionarea curții domnești cu unele produse de care avea nevoie domnul⁶³ și în special postavul necesar pentru îmbrăcămintea slujitorilor. Prețurile mărfurilor cumpărate de curtea domnească erau uneori mai scumpe decît dacă ar fi fost cumpărate din alte părți, totuși era preferat Brașovul în virtutea vechilor relații comerciale și pentru a le menține și mai departe⁶⁴.

Relațiile strînse cu Brașovul nu înseamnă că nu continuau relațiile comerciale și cu celelalte orașe transilvănene și în special cu Sibiu.

Și Moldova întreține aceleași legături comerciale cu Transilvania ca și Țara Românească. În același timp piața transilvăneană mijlocea relațiile comerciale între Moldova și Țara Românească. Urmărirea datornicilor dintr-o parte sau alta se făcea tot prin intermediul autorităților transilvănene. De exemplu, la 23 decembrie 1688 Iordache paharnic din Iași scrie lui Mihai Teleki rugîndu-l să-l aresteze și să nu-l elibereze pînă

⁶² Un astfel de caz avem în jurul anului 1660, cînd Pirvan, negustor din Țara Românească, scrie judei Brașovului și îl informează „c-am mers la bumbac și bumbacul au fost scump și am bagat sama pînă la Brașeu ce mă ținea cîte 50 de fl. și n-am cumpărat, ce am cumpărat aba c-au fost cam ieftină abaoa... Și să știi dumneata c-am purces în țara leșească și de rîndul banilor ți-am trimis 10 bogasie roșie, cîte 2 talei, 20 de taleri și am rămas încă 10 taleri dobînda banilor... de veri vrea... să-ți trimet banii... voi trimite banii și cei 10 taleri, iar de nu vei lua... să-mi trimiți dumneata răvaș... căci voi să mă duc... după Crăciun, la bumbac, că s-a mai ieftini... Iar de vei vrea dumneata să-i lași în dobîndă... voi veni cu bumbacul... și ne vom socoti... să-mi trimet cîte cît să vinde bumbacul acolo... să știu și eu ce voi lucra, dacă voi veni din țara leșească” (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. X, p. 52—53).

⁶³ La 25 decembrie 1697 Constantin Brincoveanu scrie judei Brașovului că a trimis pe Drăghici spătar cu 1000 de taleri „ca să tocmească cu meșterii sforari 1500 păpuși de sfoară” și îl roagă să tocmească „mai ieftină că am înțeles că șicănepă destulă s-au făcut pe acolo”. Totodată trimite și cositor pentru tipsii, dar „cositor ales, neamestecat” și le atrage atenția să nu-l amestece, ci să-l lucreze așa cum este, căci la întoarcere va topi o lipsie pentru control (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. X, p. 62—63).

⁶⁴ La 22 ianuarie 1698 domnul scrie în legătură cu cositorul cumpărat acolo, „cum că s-au tocmît cîte un zlot ocaoa, de aciasta prea multă plată vor să ia dumnealor meșterii, căci prețul cositorului iaste un taler ocaua și acum lucrul vine iar mai la un taler; ce foarte scump iaste, crez; noi am cumpărat și aici niște tipsii de cositor, de Danțco așa lucrat gata, de la niște neguțători, și am cumpărat ocaoa cîte un galben, care este alt felu de lucru că ști dumneata că lucru de Dansco tot iaste mai bun decît cum lucrează acii la Brașov. Iar acum cositorul acela ne vine mai 2 lei ocaoa” (*ibidem*, p. 63—64).

nu plătește datoria pe un datornic al său, „anume un negustor și auzind că merge cu marfă din Țara Românească în Brașov”⁶⁵.

În anumite cazuri domnii Moldovei trimit oamenii lor să cumpere unele produse pentru nevoile Porții⁶⁶. Și negustorii moldoveni și turci vin în Transilvania să cumpere mărfuri pe care apoi le desfac în Turcia, însă aceștia sînt supuși la o serie de îngrădiri, la fel ca și ceilalți negustori străini veniți să cumpere pe piața transilvăneană. La o săptămînă după prima scrișoare, prin care lăsa pe oamenii domnului Moldovei să vină să cumpere în mod liber berbeci pentru nevoile Porții, Mihai Apaffi scrie bistrițenilor în legătură cu negustorii veniți la Bistrița cu scrișoare de la sultan pentru a cumpăra berbeci⁶⁷. Neputînd circula liber prin țară, negustorii străini se așează în locurile dinainte stabilite și trimit vorbă peste tot ce fel de marfă au nevoie, astfel ca toți negustorii care o au să poată veni să facă negoț cu ei; dacă în drumul lor, în vreun oraș, găsesc ce îi interesează ei nu au voie însă să cumpere și nici negustorii locali nu au voie să le vîndă marfa cerută, decît dacă merg la locurile de depozit, unde pot face comerț liber, fără nici o îngrădire.

Grînele vor constitui și în a doua jumătate a sec. al XVII-lea o marfă ce va fi adusă dintr-o parte sau alta, după nevoi, ambele țări — și Moldova și Transilvania — fiind producătoare de grîne. La 27 iulie 1653 Gheorghe Ștefan scrie bistrițenilor să lase să treacă pe locuitorii din Cîmpulung care merg la Bistrița să-și cumpere grîne și alte lucruri de care au nevoie, deoarece drumul spre Suceava este închis din cauza oștilor ce se află acolo⁶⁸. Chiar dacă în acest caz nu e vorba de un comerț propriu-zis, totuși ne putem da seama de existența relațiilor comerciale care sînt așa de strînse încît în caz de război în țară, locuitorii de lingă graniță preferă să se ducă în Transilvania să cumpere, drumurile fiind mai accesibile și prezentînd în același timp și mai multă siguranță.

O dovadă a interesului transilvănenilor pentru întreținerea relațiilor comerciale cu Moldova și împiedicarea sub orice formă a unui comerț direct între Moldova și Țara Românească, ceea ce ar aduce prejudicii comerțului lor, este scrișoarea lui Nicolae Bethlen către căpitanul Paul Beldi din 29 martie 1675⁶⁹.

⁶⁵ A. Veress, *Documente*, vol. XI, p. 306.

⁶⁶ La 12 aprilie 1676 Nicolae Apaffy scrie bistrițenilor să lase pe oamenii trimiși de domnul Moldovei să poată cumpăra în mod liber berbeci pentru nevoile Porții și să-i lase apoi să treacă cu ei fără a plăti vamă (*Hurmuzaki*, XV₂, p. 1360).

⁶⁷ „Avînd țara nobilă articolul că negustorii străini nu pot umbla slobod prin țară în sus și în jos... vă poruncim... ca nici pe negustorii aceștia străini veniți acum pe acolo și nici pe alții cari de aici înainte or să vină din țeri străine și or merge în orașul dvs. de acolo să nu-i slobodiți prin orașe, să umble pe acolo cum vor vrea, ci dînd de știre prin orașe, cine are vite de vînzare, după negustoria lor să le aducă acolo și să le vînză, să se lînguiască cu ei și așa să le poată cumpăra. Să dați și aceia de știre prin orașe că în această stare nimeni să nu îndăznească dintre cei de la orașe să vîndă nici măcar o vită negustorilor străini” (*Hurmuzaki*, XV₂, p. 1361).

⁶⁸ *Hurmuzaki*, vol. XV₂, p. 1232.

⁶⁹ Acesta din urmă „a împiedicat cu desăvîrșire negoțul cu grîne, oprind nu numai aceia ca ardelenii să nu poată duce în Mo'dova griu spre vînzare, ci și aceia că dacă românii cumpără griul aici să nu-l poată duce cu cărăuși ardeleni, ci să-l ducă cu vitele lor din care pricina s-a întîmplat că și pentru cumpararea griului toți românii s-au dus în Țara Românească spre foarte mare pagubă a griului acestuia”; Nicolae Bethlen îl roagă să revină asupra hotărîrii luate pentru a nu aduce pagube țării (Veress, *Documente*, vol. XI, p. 163—165).

Printre mărfurile duse spre vânzare în Transilvania se află în primul rând animalele și pieile de animale, sarea, peștele sărat, vinul. Cel mai căutat vin este cel de Cotnari, care este și cel mai scump. Din Transilvania se aduc produse meșteșugărești, fier, cuie și unele lucruri necesare construcțiilor făcute de domnie și care nu se găsesc în Moldova.

În relațiile comerciale dintre Moldova și Transilvania se folosesc încă represaliile pentru ca cei păgubiți să-și poată dobîndi sumele rămase neachitate — mai ales în cazurile de comerț pe credit. La 26 noiembrie 1672 Mihai Apaffi poruncește tuturor dregătorilor din Transilvania să ajute pe văduva lui Mihail Fodor, cojocar din Sibiu, ca să poată confisca mărfurile aparținînd negustorilor moldoveni din Suceava sau din oricare alt oraș din Moldova, pînă la recuperarea sumei ce i se cuvine de la Hulubei armean din Suceava ⁷⁰.

Uneori se fac abuzuri împotriva negustorilor moldoveni venți în Transilvania pentru afaceri, obligîndu-i să plătească anumite dări pe care le dau de obicei numai negustorii transilvăneni și cei străini stabiliți însă în Transilvania, cu toate că plătiseră și vama și trigesima la intrarea în țară. Luca armeanul din Suceava scrie în această privință lui Apaffi, relatîndu-i cele petrecute ⁷¹.

Mulți negustori moldoveni și munteni vin în Transilvania pentru afaceri și se stabilesc aci pentru un oarecare timp. În urma comerțului făcut cu diverse mărfuri reușesc să-și facă o avere destul de mare, după care de multe ori se reîntorc în țară — așa se explică în parte și abuzurile făcute de unii dregători. Reîntorcîndu-se în țara lor ei scot din Transilvania o serie de mărfuri și chiar bani, provocînd în felul acesta multe tulburări în viața economică a țării, ceea ce va determina autoritățile transilvănene ca în anumite cazuri să ia măsuri pentru a împiedica plecarea acestor negustori ⁷².

Toate cele expuse mai sus cu privire la relațiile comerciale dintre Moldova și Țara Românească cu Transilvania dovedesc o dată mai mult că aceste relații au fost continue și regulate.

O țară cu care Țara Românească și Moldova continuă legăturile comerciale este Italia.

⁷⁰ Văduva lui Mihail Fodor cerea această despăgubire deoarece „înainte de aceasta, cu mulți ani, numitul fost al ei bărbat dăduse armeanului Hulubei, locuitor din Suceava, blăni de vulpe pe credit, în preț de 160 florini” (*Hurmuzaki*, XV₂, p. 1348—1349).

⁷¹ „Venind din Moldova cu cîțiva soți de ai mei, negustori, aduchnd blăni, pește sărat și altele ca să le vindem în țară și iarăși să ducem de aici una, alta, înapoi, pentru negustorie, mai de curînd în bilciul de la Bistrița, vînzînd cîte ceva, fratele mai mic al dumnealui Andrei Horvath n-a oprit pe toți, pofînd darea de la toate rîndurile negustorști..., dar între rîndurile acelea negustorești, nobila țară n-a socotit și pe negustorii din Moldova și față de ei n-am dat niciodată astfel de poruncă de constrîngere... îndată să-i sloboziți și pe toți accia dintre ei cari au casă și vatră și locuiesc acolo ca tovarăși de negustorie sau slugi” (*Hurmuzaki*, vol. XV₂, p. 1344—1346).

⁷² La 4 iulie 1695, Gh. Banffy poruncește bistrițenilor să oprească și să nu lase să treacă pe muntenii și moldovenii, „cari s-au îmbogățit în țara noastră”, iar acum „vreau să treacă în Moldova cu toate vitele lor” (*Hurmuzaki*, vol. XV₂, p. 1459).

Comerțul Țării Românești cu Venetia se canalizează în a doua jumătate a sec. al XVII-lea spre anumite produse. Schimburile comerciale întreprinse de negustorii greci stabiliți în țară sînt regulate și se fac prin asociații lor stabiliți la Ianina și Durazzo — de fapt și negustorii greci stabiliți la noi care au relații cu Venetia provin în cea mai mare parte din aceste orașe. Transportul mărfurilor din Țara Românească se face pînă la Ianina și Durazzo, de unde sînt expediate mai departe la Venetia, de asemenea mărfurile cumpărate acolo sînt aduse pe aceeași cale la noi.

Comerțul cu ceară aduce în această perioadă venituri importante negustorilor ce se ocupă cu acest comerț, ceea ce și explică marele avînt pe care îl ia. Ocaua de ceară se cumpără, de exemplu, în Țara Românească cu 80 de aspri și se vinde la Venetia cu 25 galbeni⁷³; dacă am adăuga la cei 80 de aspri și celelalte cheltuieli legate de transport, vamă etc. și tot diferența între prețul de cumpărare și cel de vînzare este încă foarte mare și explică avantajele acestui negoț. Atunci cînd producția de ceară din Țara Românească este mai mică, prețul de cumpărare crește; dar în același timp crește și prețul de vînzare la Venetia, mai ales că negustorii sînt nevoiți să oprească vînzarea. La 5 martie 1697 Gheorghe Popa scrie din Moscopole lui Zarzi Cumano negustor din Venetia înștiințîndu-l că-i trimite ceară și-l informează asupra producției de ceară din Țara Românească și Turcia (adică din regiunile care fac parte din Imperiul otoman, cum ar fi de exemplu Bosnia)⁷⁴.

Cantitățile de ceară trimise sînt destul de mari, de exemplu, la 20 iulie 1676, se trimite o cantitate de 1810 ocale de ceară neto, în afară de saci; în 1696 se trimit o dată 15 colete, altă dată 10 colete de 630 ocale.

În schimbul acestor mărfuri, cu banii încasați din vînzarea lor, se cumpără mărfuri ce au căutare pe piața internă a Țării Românești. Printre mărfurile cele mai căutate găsim zăbrance și felurite postavuri. La achiziționarea mărfurilor se atrage atenția să fie frumoase și de bună calitate, nestricate, altfel întîmpină greutăți la vînzare⁷⁵. Această preocupare a negustorilor ca mărfurile trimise să fie de bună calitate și frumoase se observă în toate scrisorile adresate asociațiilor lor.

Negustorii din Țara Românească care se ocupă cu comerțul de import și export au de obicei ramificații în mai multe orașe ale țării, și chiar în afară, unde au un fel de sucursale. Pe negustorul Spiro Panu

⁷³ La 28 ianuarie 1698 Spiro Panu din București scrie lui Pano Strati la Venetia că „aici a ieșit prețul cerii bani 80 și acolo la Venetia sînt galbeni 25” (N. Iorga, *Cîteva știri despre comerțul nostru în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1915, p. 7). Și în 1676 prețul cerii în Țara Românească era de 80 aspri ocaua (V. Papahagi, *Contribuții la istoria relațiilor comerciale ale Munteniei cu Pen. Balcanică și cu Venetia în sec. XVII și XVIII*, în „Revisa istorică”, an. XIX (1933), nr. 4—6, p. 120).

⁷⁴ „Deocamdată îți trimit cu tartanu ceară, colete 10 și să nu o vinzi acum, ci mai încolo, deoarece anul acesta nu s-a făcut ceară, atît în Valahia cît și în Turcia, nici o zecime și toți negustorii au venit cu banii lor înapoi. Aceasta puțină pe care au făcut-o, au luat-o cu o sută ocaua”. (V. Papahagi, *op. cit.*, p. 121).

⁷⁵ De exemplu, Spiro Panu din București scrie lui Pano Strati la 15 septembrie 1698 cerîndu-i, în schimbul cerii trimise, zăbrance, dar „să fie foarte frumoase”, deoarece cele trimise la început nu erau bune, și cu greu s-au vîndut (N. Iorga, *op. cit.*, p. 7—8). În altă scrisoare, din 22 ianuarie 1699, îi atrage atenția ca zăbrancele să fie învelite cu mușama ca să nu se strice ca ale lui chir Panu Tamaro (*ibidem*, p. 8).

îl găsim o dată la București, altă dată în Focșani sau Sibiu, și din toate aceste orașe expediază mărfuri și cere să i se trimită altele, pe care le desface pe piața internă. Observăm deci că activitatea negustorilor se extinde din ce în ce mai mult, nu mai are acel caracter local, constînd din vînzarea pe piața orașului respectiv, unde își are și casa, a produselor pe care și le procură pe aceeași piață de la diverși producători direcți sau de la negustorii străini care vin prin țară.

Știrile pe care le avem pentru Țara Românească sînt valabile în parte și pentru Moldova, deoarece ceara se procură și pe piața moldovenească, însă relațiile dintre Moldova și Veneția sînt mai puțin frecvente, distanța fiind și mai mare și deci și cheltuielile și riscurile ivite pe drum sînt mai mari.

În această privință negustorii moldoveni își îndreaptă mai mult atenția spre țările vecine, Polonia și Rusia.

Vechile legături comerciale cu Polonia sînt păstrate și prin negustorii polonezi care vin cu mărfuri în țară, bucurîndu-se chiar de atenția domniei. La 15 aprilie 1658 Gheorghe Ghica domnul Moldovei scrie negustorilor polonezi, cît și celor străini, care se află cu diferite mărfuri la Liov și Iazlowiec, că pot veni în Moldova netulburați, cu mărfurile lor, pentru a face comerț în mod liber, ca și în trecut. Îi asigură că atît la sosire cît și la plecare nu vor fi supuși nici unei nedreptăți și nu au a se teme de nimic ⁷⁶.

Relațiile comerciale dintre cele două părți sînt întărite și prin asocierile dintre negustorii polonezi și moldoveni, mai ales pentru desfășurarea unui comerț extern mai larg cu ramificații în Rusia, Germania, fără a mai vorbi de Moldova și Polonia, Astfel, în 1684 ⁷⁷ vornicul de Cîmpulung scrie bistrițenilor în legătură cu „un neguțitor carele au dat doao sute de lei și doi cai unui popă armenesc din Cameniță ... și l-au primit soție pre popa cel armenesc din Cameniță, să îmble amândoi să neguțitoreană și, dobînda ce ar avea, să împărțească”. Asociația dintre cei doi a fost însă desfăcută, deoarece negustorul moldovean l-a trimis „pre popa să îmble să cumpere unt și cai, să facă neguțitorie, iar el au trecut în Bistrița, acolo și mînîncă banii neguțitorului”. Se cere sprijinul autorităților bistrițene pentru a-l găsi și a i se confisca mărfurile sau să i se ia banii dați de negustor pentru comerț.

Aceste asocieri între negustori duc de cele mai multe ori la procese între părți din cauza abuzurilor săvîrșite de una dintre părți. Unele procese se întind pe perioade mai lungi și implică participarea autorităților din orașele de unde sînt acești negustori ajungîndu-se să se ceară intervenția domniei sau chiar a sultanului în anumite cazuri. Un astfel de proces mai îndelungat a avut loc între Al. Balaban negustor din Liov și Gh. Ursaki vistier din Moldova, mare negustor și el. Procesul, început în anul 1671, se va termina în 1698, prin condamnarea lui Ursaki.

În actul din 13 iulie 1671 Gh. Ursaki explică relațiile dintre el și Balaban și de ce s-a ajuns la proces. Între mine și Al. Balaban există relații de afaceri pentru vînzarea produselor mele forestiere — arată Gh. Ursaki. În legătură cu aceste afaceri s-au ridicat unele divergențe,

⁷⁶ Hurmuzaki, supl. II, vol. III, fasc. I, p. 71 — 72.

⁷⁷ Hurmuzaki, vol. XV, p. 1397.

deoarece Al. Balaban, cu toate că a semnat un contract, nu a venit, așa cum se obligase, în fiecare an la Iași, pentru a da socoteală de fiecare vânzare a mărfurilor la Danzig și nu a dat socoteală nici împuterniciților trimiși la el ⁷⁸. Și domnul Moldovei confirmă, în aceeași zi, existența diferendului între Gh. Ursaki vistier și Al. Balaban negustor și hotărîrea lor de a se supune judecății unor arbitri aleși de ambele părți și care vor cerceta cauzele conflictului dintre ei ⁷⁹. Într-un alt act, din 3 august 1671, se arată pe larg în ce constă diferendul dintre cei doi asociați ⁸⁰. Important este faptul că din relatarea acestui conflict reiese comerțul intens ce se face cu Polonia și alte țări cu produsele fabricate în Moldova, cantitatea mare a acestor produse — potasa și cenușă de potasă — ce se aduc pe piață, precum și prețul de vânzare pe piață — 29 florini de bute. Plata acestor mărfuri se face parte în bani și parte în postav. Produsele moldovene, aparținînd lui Ursaki, erau comercializate în asociație cu negustorul Balaban pe piața Constantinopolului și a Danzigului. Cheltuielile de transport și desfacere, ca și eventualele pagube suferite pe drum, prin deteriorarea mărfurilor sau alte cauze, trebuiau să fie suportate de ambele părți; la încheierea unei anumite perioade — anual de obicei — se făceau socotelile, stabilindu-se ce urma să plătească fiecare și care sînt cîștigurile ce le reveneau și în ce proporție.

Neînțelegerile survenite, tocmai la încheierea acestor socoteli, au dat naștere la conflictul dintre cei doi negustori, Balaban obținînd chiar un firman turcesc pentru a determina pe domnul Moldovei să judece pricina dintre el și Ursaki vistier și să i se plătească ce i se cuvine ⁸¹, după cum au stabilit arbitrii, acceptați de ambele părți în 1671 pentru a cerceta diferendul dintre ei. Fiind vorba de un conflict comercial, domnul Moldovei a hotărît ca pricina să fie judecată de N. Racoviță mare logofăt. I. Sturza vornic, Ghica vistier, Toderașcu mare vistier, împreună cu mai mulți negustori: Iane Candoral, Aslan vameș, Iane staroste de negustori, Constantin staroste de negustori și alții. Din cercetările lor a reieșit că Ursaki îi datorează lui Balaban în primul rînd 74 560 taleri și 2 potronici, sumă ce trebuie plătită în potasă, cenușă de potasă sau în bani. Această sumă Balaban o cheltuise pentru fabricație și pentru cheltuielile de transport. Din suma datorată, Ursaki a plătit 9960 taleri, rămînînd 64 553 taleri și 8 potronici, în afară de alte sume pe care le pretinde Al. Balaban în contul celorlalte afaceri pe care le-au avut împreună.

La 21 iunie 1681 Gheorghe Duca poruncește caimacamilor de la Iași să urmărească pe Ursaki vistier și să vegheze ca el să plătească sumele ce le datorează lui Balaban negustor din Liuv. Dacă nu va plăti, vor trebui să-l închidă pe Ursaki în turn pînă la plata datoriei, după cum este obiceiul ⁸². Ceea ce se și întîmplă la 10 decembrie 1682 ⁸³.

⁷⁸ Hurmuzaki, supl. II, vol. III, fasc. I, p. 186—187.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 189.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 197—204.

⁸¹ 17 octombrie 1680 (*ibidem*, p. 209—210).

⁸² Hurmuzaki, supl. II, vol. III, fasc. I, p. 210—211. În 1682 Miron Costin mare logofăt, Alex. Buhuș, hatman și Teodor Iordache mare vistier dau un act prin care Balaban are dreptul să caute în Moldova toată averea lui Ursaki, mobilă sau imobilă, și să ia ceea ce găsește pînă la acoperirea sumei ce i se datorează (*ibidem*, p. 211).

⁸³ *Ibidem*, p. 214.

După ce a fost închis, el a plătit lui Balaban 11 000 taleri de argint, refuzînd să plătească restul sub pretext că nu are. Domnul cedează lui Balaban toate domeniile ce constituie proprietatea lui Gh. Ursaki, adică: 25 sate, 8 prisăci, 44 fălci de vie la Iași și Cotnari, 2 case și alte clădiri în Iași, pe ulița croitorilor, toți banii și argintăria, aurul, bijuteriile, indiferent unde se găsesc, ascunse în Moldova sau Polonia, toate vitele, caii și oile, cerealele aflate în magazine, mărfurile și vinurile etc., oriunde se vor găsi. De asemenea, Ursaki îi dă lui Balaban o scrisoare prin care îi cedează o sumă de 3000 de ducați, pe care o are la grecul Giva. În felul acesta se termină asociația dintre cei doi negustori; asociație ce se ocupa cu un vast comerț extern.

Prin intermediul Poloniei, ca și al Transilvaniei, de altfel, negustorii moldoveni și munteni vor întreține relații comerciale și cu alte țări europene, este adevărat însă că aceste legături sînt oarecum sporadice și abia începînd cu sec. al XVIII-lea vor căpăta un caracter mai organizat și permanent.

În ceea ce privește comerțul cu Rusia, el continuă ca și mai înainte, și actul din 29 iunie 1656 dat la Moscova de țar — la încheierea tratatului între Moldova și Rusia — consfințește o situație de fapt. Se dă voie „norodului neguțătoresc din țara Moldovei de a neguța în rossieniasca noastră împărăție cu orice fel de mărfuri și a neguțători cu slobod negoț . . . norodul neguțătoresc din țara Moldovii iaste slobod în rossieneasca noastră împărăție de a intra și a ieși și a neguțători cu slobod negoț, pururea, fără oprire sau păgubire, oriunde ar fi”⁸⁴.

Negoțul între cele două țări este favorizat și de domni, care iau și apărarea negustorilor din cealaltă țară ori de cîte ori este cazul, după cum reiese din documentul din 5 iulie 1657. La acea dată Gheorghe Ștefan, domnul Moldovei, scrie bistrițenilor să elibereze niște cazaci veniți acolo „cu niște fier de sabie de vînzare, care au cerut de la noi și salv-conduct, au mers dincolo, spre orașul dvs., după cum fac oamenii tirgovești” și pe care ei în loc să-i protejeze i-au închis⁸⁵.

Tot în 1657 și Bogdan Hmelnițki acordă un privilegiu comercial negustorilor bulgari și greci. În felul acesta se înlesnește circulația mărfurilor între țările balcanice și ținuturile ucrainene, prin țările române⁸⁶.

După încheierea acestui tratat un număr sporit de negustori din Moldova pornesc cu mărfuri spre Moscova. De exemplu, în ziua de 13 martie 1661 sosesc la Moscova Vasile, fiul boierului moldovean Isaia Eustate, precum și „grecul” Nicolae Manoil, împreună cu negustori care aduc mărfuri scumpe. Tot cu mărfuri scumpe vin la Moscova și moldovenii Dimitrie Nicolae, Manoil Nicolae și Vasile Ioan în aprilie 1661⁸⁷.

Mărfurile importate sau exportate sînt cele obișnuite: vin, blănuri, arme, sare etc. În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, o dată cu dezvoltarea culturii, în Moldova încep să fie aduse de la Moscova și Kiev insta-

⁸⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. IV, p. 244—245.

⁸⁵ Hurmuzaki, vol. XV₂, p. 1262.

⁸⁶ „Sovětska historie”, 1955, nr. 2, Praga, p. 235; cf. Tr. Ionescu-Nișcov și A. Constantinescu, *Relații comerciale româno-ruse în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Analele româno-sovietice”, nr. 3/1956, p. 90.

⁸⁷ Tr. Ionescu-Nișcov și A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 90—91.

lații complete pentru tipografiile care iau ființă în număr din ce în ce mai mare ⁸⁸.

Negustorii ruși care vin cu mărfuri în aceste părți nu se opresc numai în Moldova, ci trec și în Țara Românească, însă în mai mică măsură bineînțeles, cum de altfel și negustorii de aci merg mai puțin în Rusia.

Știrile rămase cu privire la comerțul extern al Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a sec. al XVII-lea dovedesc încheierea unui comerț organizat cu ramificații în mai multe orașe din țară și din afară; negustorii locali asociindu-se între ei sau chiar cu cei străini pentru a putea să-și extindă volumul afacerilor și sfera mărfurilor pe care le vînd și le cumpără. Cu toate că ne lipsesc documente care să vorbească direct de comerțul de tranzit, acesta se desfășoară în continuare în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, și merge în cele mai multe cazuri paralel cu cel extern.

⁸⁸ La 16 decembrie 1679, din ordinul țarului și cu consimțămîntul patriarhului „s-au slobozit din casa tipografică în țara Moldovii, către Dositeiu mitropolitul... o mașină tipografică cu toate uneltele ei, pentru tipărirea cărților” (*Uricariul*, vol. III, p. 106—109).

MIȘCĂRILE ȚĂRĂNEȘTI DIN VALEA RODNEI DE LA MIJLOCUL SEC. AL XVIII-LEA

DE

VICTOR MOLDOVAN

Valea Rodnei, așezată în partea de sus a Someșului Mare, o întîlnim menționată în cele mai vechi documente medievale sub diferite denumiri care atestă existența românilor în acest colț nord-estic al Transilvaniei ¹.

Coloniștii sași au găsit la așezarea lor aici o veche populație românească liberă care și-a menținut pînă tîrziu dreptul de a-și alege voievozii, cnezii și juzii și de a se conduce după vechiul drept românesc ².

Dezvoltarea excepțională a orașului Bistrița a constituit pentru patriciatul bistrițean un impuls de a supune un număr cît mai mare de țărani și de a uzurpa tot mai mult pămînt prin cotropirea Văii Rodnei. Această tendință a patriciatului din orașul Bistrița s-a lovit de împotrivirea dirză și permanentă a țăranilor, care s-a manifestat din ce în ce mai puternic, începînd cu sec. al XV-lea și care a culminat cu răscoala țăranilor din Salva din anul 1763.

În vechea istoriografie, cauzele mișcărilor țărănești din Valea Rodnei au fost înfățișate într-o lumină care nu concordă cu adevărul istoric. Canonicele Augustin Bunea descrie răscoala drept „un caz de tulburare religioasă...”. Românii din acest district încă din aprilie 1761 declaraseră prin delegații lor trimiși la Sibiu că „ei în mare parte nu erau mulțumiți cu condițiunile pe lingă care aveau să servească în graniță. În fruntea celor nemulțumiți se afla bătrînul Tănase Todoran din Bichigiu... Fiindcă știa că generalul Buccov și curtea din Viena doresc ca numai uniții să fie grăniceri, el porni o mișcare antiunionistă, pentru ca prin lepădarea Uniunii să fie absolviți și de obligamentul militar...”. Bunea trage concluzia

¹ Hurmuzaki, *Documente*, XV—1, p. 271, II 2, p. 23, 221 : N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, I, p. 1, 30, 31.

² N. Drăgan, *Toponimie și istorie*, Cluj, 1928, p. 70, 128, 145, Șt. Meteș, *Din istoria dreptului român din Transilvania*, București, 1935, p. 2—6 ; I. Kemény, *Über die ehemaligen Knezen und Keneziate der Walachen in Siebenbürgen*, în „Magazin für Geschichte” vol II, p. 328.

că „revoluțiunea” a fost „înscenată de mitropolitul ortodox Paul Nena-dovici”³.

Eudoxiu Hurmuzaki prezintă această răscoală ca urmare a „cer-telor religioase”, afirmând că „unii preoți uniți încercaseră să amăgească pentru scopuri proprii, cu promisiuni frumoase și cu daruri bogate, zece români slabi de înger din acel district. Acești oameni mituiți ...decla-rară în numele cercului și cu jurământ că întreaga populație ... este devotată bisericii unite ... După ce însă declarația reprezentativă obli-gatoare ... a fost menținută de către autorități, unirea a fost impusă cu forța populației. Țăranii refuzară să se facă uniți și să intre în miliția grănicerească, iar cei ce deja intraseră, declarară că repășesc, lepădără armele...”⁴.

Ion Nistor — după ce reproduce relatările lui Eudoxiu Hurmu-zaki privind „certele religioase” — constată că „hotărîrea guvernului austriac de a primi în regimentele de grăniceri numai țăranii uniți, de-veni fatală pentru mulți iobagi din regiunile mărginașe... Iobagii duceau o viață peste măsură de grea și umiltoare. Pentru ei viața de pe pământ era o adevărată vale a plîngerilor”⁵.

Vechea istoriografie n-a putut însă ignora cu desăvîrșire caracterul social al acestei mișcări. Virgil Șotropa, care a cercetat în mod temeinic mișcările țărănești din Valea Rodnei desfășurate în anii 1755—1766⁶, a văzut cauzele răscoalei de la Salva în faptul că „ofițerii străini își bă-teau joc chiar și de religia și biserica românilor, în plus îi tratau pe gră-niceri cu severitate excesivă”, iar faptul că militarizarea graniței „pare să fi avut, între altele, și scopul deghizat de a-i converti pe grăniceri la catolicism”, a contribuit și aceasta la izbucnirea răscoalei. Cauza prin-cipală a răscoalei o vede Șotropa în faptul că „deși li se promisese noilor soldați să fie priviți de acum înainte ca oameni liberi, ei și după tre-cerea lor în unitățile militare de graniță erau considerați tot ca iobagi”⁷.

Istoriografia actuală, care are meritul de a fi tratat răscoala de la Salva în cadrul *Istoriei României*, vede cauza răscoalei în faptul că cercurile imperiale din Viena nu și-au ținut angajamentul de a-i elibera pe țăranii grăniceri din iobăgie. D. Prodan consideră drept cauză prin-cipală a răscoalei faptul că „țăranii înrolați desigur sub ispita eliberării de dări și sarcini fiscale, nu primiseră încă întărirea în libertățile promise în schimbul înrolării”⁸.

Ștefan Pascu arată că „după înființarea regimentelor grănicerești s-a adevărit că făgăduințele austrieșilor au rămas doar vorbe”, „...liber-tatea promisă s-a lăsat mult așteptată, țăranii fiind socotiți încă vreme îndelungată tot iobagi”⁹.

³ Dr. Aug. Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisie Novacovici sau Istoria românilor transilvăneni de la 1751 la 1764*, Blaj, 1902, p. 237 și urm.

⁴ Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, tom. II, p. 176—179.

⁵ Ion Nistor, *Emigrările de peste munți*, în „Analele Acad. Rom.”, Seria II, t. XXXVII, p. 38 — 41.

⁶ V. Șotropa, *Revolta districtului năsăudean, 1755—1762*, în „Arhiva someșană”, nr. 22, 1937, p. 1 și nr. 23, p. 261—445.

⁷ Idem, *Înființarea graniței militare năsăudene, 1762*, în „Arhiva someșană”, nr. 22, 1938, p. 59 — 60.

⁸ *Istoria României*, vol. III, Edit. Academiei R.P.R., 1964, p. 516.

⁹ *Din istoria Transilvaniei*, ed. II-a, vol. I, Edit. Acad. R.P.R., București, 1963, p. 172.

Caracterul răscoalei de la Salva nu poate fi definit fără a cunoaște antecedentele, care coboară departe în trecut. Începînd cu sec. al XV-lea, odată cu cotoirea Văii Rodnei de patriciatul bistrițean și pînă la mijlocul sec. al XVIII-lea, se succed o serie neîntreruptă de mișcări țărănești de mare amploare în Valea Rodnei, culminînd în răscoala de la Salva, care n-a fost altceva decît explozia violentă a dorului de libertate și de dreptate a țărănimii, manifestat trei secole de-a rîndul. Aceste mișcări — depășind caracterul unor mișcări țărănești obișnuite — prin forțele care le-au antrenat, prin durată și aria de extindere, dar mai ales prin punctele lor de program, formulate în mod conștient în repetate rînduri și la diferite prilejuri, au zguduit din temelii orînduirea feudală.

Organizația socială autonomă în obștii a oferit țărănimii din Valea Rodnei o bază de acțiune solidară, rezistînd încercărilor păturilor dominante în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, iar mișcările țărănești desfășurate în perioada suzeranității turcești, deși mai puțin profunde, au avut drept rezultat menținerea libertății, cel puțin aparentă, pînă la sfîrșitul sec. al XVII-lea, cînd se instaurează dominația habsburgică.

Fiscalitatea excesivă exercitată de Curtea din Viena de o parte și exploatarea exercitată de patriciatul din orașul Bistrița de altă parte a dus inevitabil la izbucnirea violentă a contradicțiilor social-economice și social-politice, la o adîncire tot mai mare a antagonismului între cele două clase opuse, între clasa feudală privilegiată și țărăimea exploatată. Lupta de clasă se desfășoară de aci înainte cu toată vigoarea și cu toată violența.

În prima jumătate a sec. al XVIII-lea patriciatul bistrițean cău-tînd să-și sporească producția-marfă, în urma necesităților de consum mereu crescînde ale populației neagricole și să-și poată și mai mult mări veniturile, acaparează pămîntul țăranilor, restrîngîndu-le dreptul de folosință ale pădurilor și a pășunilor. Începînd cu anul 1754 magistratul deposedează satele din Valea Rodnei de munți, uzurpîndu-le dreptul strămoșesc. Creșterea vitelor și păduritul constituind principalul izvor de trai a țăranilor din această regiune, aceștia nu voiau să recunoască orașului nici un drept asupra locurilor pe care din vechime pînă atunci își pășunau liber vitele și oile.

Adăugîndu-se la restrîngerea drepturilor vechi și instituirea monopolurilor de măcelărit, de morărit și mai ales de crîsmărit, magistratul interzicînd țăranilor să-și mai aducă la vînzare băuturile lor proprii, țăranii veniți la 15 mai 1754 la tîrgul din Năsăud asaltează crîșma orașului, provocînd un mare tumult¹⁰.

Conștienți de drepturile și privilegiile lor, mobilizîndu-se într-o luptă de clasă neîntreruptă, care îmbracă toate formele posibile, țăranii trec de la nesupunerea de a plăti contribuții nedrepte, dijme și de a presta robote, de la forme legale — jalbe și acțiuni în justiție — la fugă în masă, la forme fătîșe și violente, pentru a recurge în cele din urmă la răscoală. Comisia trimisă de magistrat pentru înscrierea țăranilor a fost primită pretutindeni cu proteste violente, cu amenințări și cu bătăi.

Delegații satelor din întreaga Vale, întrunindu-se la 30 ianuarie 1755 la Feldru, hotărîsc să nu se supună orașului ca să-i facă iobagi,

¹⁰ Procesul-verbal al magistratului din 15. V. 1754, Arh. St. Cluj, fond Arh. Bistriței, seria a II-a, nr. 195.

să nu mai dea dijme, să boicoteze cîrciumile deschise la sate în folosul oraşului, iar dacă va fi nevoie pentru apărarea drepturilor lor să meargă cu jalbe la toate autorităţile, chiar şi la împărăţie, legîndu-se cu jurămint că vor stăruî în hotărîrea lor pînă la ultima picătură de sînge¹¹. Satele nu mai duc lupta de aci înainte în mod izolat, ci organizat, ţăranii sîrîng prin contribuţii banii necesari şi-şi trimit delegaţii cu jalbe la diferitele autorităţi.¹²

Între timp însă magistratul primeşte asistenţă militară, trece la încasarea brutală a contribuţiilor prin execuţii militare. Pe lîngă contribuţiile curente magistratul caută să încaseze restanţele, precum şi contribuţiile excepţionale, ca none, septime, taxe pe nunţi, pe căldările de fierţ vinars, şi-i sileşte pe ţăranii la munci grele, istovitoare, iar pe cei ce se plîng autorităţilor, sau se împotrivesc, îi prinde, îi închide şi nu le dă drumul pînă ce nu plătesc toate restanţele.

În astfel de împrejurări, jalbele lor fiind de prisos, ţăranii hotărîsc să-şi facă singuri dreptate. Condiţiile erau coapte pentru cea mai înaltă formă a luptei de clasă, pentru răscoală.

Răscoala de la Mocod. În martie 1757 ţăranii din Mocod împotrîvindu-se să dea dijma, magistratul trimite un comisar, însoţit de un vătăşel şi trei slobodnici, care îi prinde pe ţăranii arătaţi de către judele domnesc, ca instigatori, pentru a-i duce la oraş ca să fie pedepsiţi. În locul cerealelor, li se iau vitele pentru a fi puse la dispoziţia magistratului. Satul întreg alarmat se răscoală: bărbaţi, femei, copii se năpustesc cu pari şi cu pietre asupra comisarului şi însoţitorilor săi, care sînt puşi pe fugă. Expediţia de represalii pregătită de bistriţeni împotriva ţăranilor răsculaţi a eşuat de asemenea. Aceştia vestind întreg districtul pînă la Rodna, ţăranii satei din jur şi trei sate din judeţul învecinat: Piatra, Nimigea românească şi Nimigea ungurească, aleargă în ajutorul mocodenilor, înarmaţi cu puşti, cu lănci, cu coase, în frunte cu căpitani lor, gata la orice luptă împotriva cetelor înarmate trimise de magistrat¹³.

În urma evenimentelor petrecute la Mocod se răscoală rînd pe rînd satele Zagra, Rebrîşoara, Maieru, întreg districtul. Nici un slujbaş al oraşului nu mai îndrăzne să meargă în districtul român. Pretutindeni îi aştepta pe comisari aceeaşi soartă ca la Mocod¹⁴.

Magistratul lipsit de orice contribuţii din districtul român, văzînd că finanţele i se încurcă şi se destramă¹⁵, prezentînd guvernului nenumărate memorii, cere încarcerarea şi pedepsirea căpeteniilor răscoalei ca, înfruntînd astfel rezistenţa ţăranilor răsculaţi, să-i oblige pe aceştia să presteze servicii de iobagi.

Drept urmare delegaţii ţăranilor chemaţi la Sibiu pentru a-şi susţine revendicările sînt arestaţi în ziua de 8 iulie 1757 şi încarceraţi

¹¹ V. Bighigean, *Material documentar*, în „Arhiva someşană“, nr. 12, 1930, p. 232; nr. 13, 1930, p. 344.

¹² *Ibidem*, nr. 11, 1929, p. 93–95.

¹³ V. Bighigean, *op. cit.*, nr. 6, 1926, p. 48–49 şi nr. 13, p. 317. Cf. Fr. Kramer, *Beitrag zur Geschichte der militärisierung des Rodnaer Thales*, în „Programm des Ev. Obergymnasiums zu Bistritz“, p. 17.

¹⁴ Fr. Kramer, *op. cit.*, p. 17.

¹⁵ *Ibidem*, Procesele verbale şi socotelile Bistriţei din 1757.

la ordinul guvernului¹⁶, care trimite la 3 august 1757 o comisie pentru pacificarea românilor răsculați, alcătuită din contele L. Teleki de Szék, consilier gubernial, ca președinte, P. Teleki de Szék, fișpanul comitatului Dobica și Gh. Pildner, judele Sighișoarei. Comisia, prin alcătuirea ei avînd un caracter pur de clasă, respinge prin raportul din 6 august 1757 toate revendicările țăranilor cu privire la dijme, contribuții, none, septime, taxe pe munți, precum și toate plîngerile cu privire la abuzuri, execuții etc., obligîndu-i să plătească magistratului toate restanțele¹⁷. Țăranii răsculați nu se supun. Dar magistratul — pentru a-și putea încasa renta — dijmele, taxele, contribuțiile, dispune ca la fiecare poartă a orașului să stea un comisar și un oștean și să aresteze pe toți țăranii din satele răsculate. În felul acesta au fost reținuți 370 de țărani, care n-au scăpat de închisoare pînă ce nu au plătit restanțele.

Țăranii din Valea Rodnei în audiență la curtea imperială. Față de silniciile patriciatului și mai ales ale guvernului, țăranii se văd nevoiți să revină la hotărîrea lor luată în adunarea de la Feldru : „de a merge cu jalba lor chiar la împărăție”. Țăranii se amăgeau cu legenda milostivei împărătese.

Încă în cursul iernii țăranii răsculați adunaseră în secret printr-o adevărată impunere, organizată de căpeteniile lor, din district, banii necesari drumului la Viena. La 15 ianuarie 1758 Mihail Balea de Ieud, vicecomitele Maramureșului, eliberează delegaților Pop Macavei a Florii, Pascu Pinteș și Ștefan Cute un pașaport pentru Viena.

Primiți în audiență, delegații prezentară împărătesei un memoriu, care zugrăvește în culori vii starea țăranimii de atunci. Țăranii se plîng că deși ei sînt cei mai vechi locuitori în acest district, trăind aci cu două sute de ani înainte de a se fi înființat orașul, și au servit majestații sale regești ca oameni liberi, magistratul bistrițean nu le respectă drepturile strămoșești și îi constrînge la diferite servicii și prestații feudale, afirmînd că toate-s ale orașului, munții și pădurile, văile și cîmpurile, întreg districtul. Țăranii arată că „într-o zi de tîrg magistratul a închis porțile orașului și a prins sute de oameni, care n-au scăpat de închisoare pînă ce n-au plătit, luînd și vitele celor prinși. Ea i-au prins și pe toți acei care au apelat cu petiții la autorități, iar pe șase bătrîni, delegați ai lor, pe care i-au trimis cu un memoriu la magistrat, i-au deținut și dus la închisoare, amenințîndu-i că dacă nu vor da magistratului ceea ce se cere, îi vor spînzura, îi vor gîtui !”.

Dacă le place domnilor — se plîng țăranii — atunci ori au ei de lucru, ori ba, trebuie să plece la vînat, căci altfel îi prind, îi bat fără milă și îi aid cu fierul roșu.

În ce privește prestațiile de muncă, țăranii se plîng că magistratul îi aduce cu sila la oraș cu copii cu tot și îi împarte la casele senatorilor și slujbașilor, unde lucrează din greu, fără a li se plăti ceva ; îi silește să ducă lemnele și tot materialul pentru clădirile din oraș și să ajute la construirea acestor clădiri ; le ocupă locurile arătoare și fînețele, cultivîndu-le tot cu ei, biciuindu-i dacă nu îndeplinesc aceste lucrări, și taie din toate satele alodii din moșiile lor. Țăranii se plîng că pres-tează zile de-a rîndul robotă, deși ei sînt oameni liberi și niciodată n-au

¹⁶ Bichigean, *op. cit.*, nr. 13, p. 315.

¹⁷ *Ibidem*, nr. 12, 1930, p. 219 221, 1930.

fost robi. Chiar înaintea sărbătorilor îi pun să lucreze și să vindeze în folosul orașului și senatorilor. În felul acesta le zădărnicesc orice sărbătoare, orice zi liberă.

„Ne jefuiesc de toate — se plîng țaranii —, ne iau munții, pădurile, văile, livezile și cîmpurile, care de cînd își aduc oamenii aminte au fost ale noastre și le-am stăpînit în pace; ba ne iau și rodul muncii noastre și buruienile de leac de pe ogoare și zarzavaturile din grădină. Nu ne-a rămas nimic decît bietele noastre suflete!”

Iată cîteva crîmpeie din memoriul prezentat împărătesei Maria Terezia, „prea îndurătoarei și binevoitoarei stăpîne”¹⁸. Împărăteasa îi primise pe delegați cu vorbe mîngîietoare, asigurîndu-i că va lua măsuri să se cerceteze plîngerile și revendicările lor¹⁹.

Cu toate că practic nu se ia nici o măsură pentru îmbunătățirea situației țăranilor, aceștia pe baza promisiunilor vagi ale împărătesei se opun cu dîrzenie sporită pretențiilor formulate de magistrații orașului Bistrița. Trimișii orașului, căutînd să-i determine pe țărani să revină la ascultarea cuvenită magistratului, sînt întîmpinați de aceștia cu ostilitate, declarînd că așteaptă să vadă ce rezultat va avea plîngerea lor la Viena și că dacă nu le va fi pe plac, vor mai merge încă o dată acolo²⁰.

Împotrivirea țăranilor manifestîndu-se în forme tot mai puternice, delegații țăranilor, chemați la Sibiu în fața scaunului judecătoresc al guvernului, sînt arestați din nou²¹.

În iulie 1759, delegații țăranilor pleacă din nou la Viena. Împărăteasa punîndu-le în vedere că li se va face dreptate, țăranii reiau lupta cu toată îndîrjirea. De aici înainte nu le poruncește nici magistratul, nici guvernul, ci numai împărăteasa. Țăranii iau hotărîrea de a nu se mai supune jurisdicțiilor orașului, ci orice pricină să se rezolve de către bătrîni satelor. Nu mai recunosc nici dreptul la monopol al orașului, închid crîșma din Rodna, ocupă moara din Nușfalău, iar cînd delegații orașului încearcă să-i aresteze, le sparg capetele²².

Atît țăranii din Nușfalău, cît și cei din Sintioana, sate situate în districtul săsesc, dar locuite de români, juraseră că vor ține cu țăranii din Valea Rodnei. Se răzvrătesc în urmă și țăranii sași cu gîndul să plece și ei la Sibiu și la Viena, cu jalbe împotriva magistratului. Flacăra răzvrătirii trecuse din districtul românesc și în cel săsesc.

Între timp sosise decizia guvernului din Sibiu — dată în urma raportului comisiei telekiane — prin care țăranii din Valea Rodnei sînt considerați oameni liberi, dar obligați să plătească dijelele, taxele pentru munți, restanțele de 5 ani încoace, să presteze servicii feudale ca în trecut și să recunoască jurisdicțiunea orașului²³.

Țăranii se opun și-și trimit în luna aprilie 1760 delegații din nou la Viena²⁴.

¹⁸ V. Bichigean, *op. cit.*, nr. 6, p. 31—40; Kramer, *op. cit.*, 17—19.

¹⁹ Virgil Șotropa, *Două scrisori arhieresti*, în „Revista istorică”, an. IX, 1923, p. 22, 25

²⁰ V. Bichigean, *op. cit.*, nr. 13, 1930, p. 231—234.

²¹ *Ibidem*, p. 315.

²² V. Șotropa, *op. cit.*, p. 352—357.

²³ V. Bichigean, *op. cit.*, p. 231—234.

²⁴ Pașaportul eliberat lui Ștefan Căte și Ieremia Bucșa la 21 aprilie 1760 este trecut în specificarea documentelor găsite la Șt. Căte cu ocazia percheziției. Arh. Stat Cluj, fond. Arh. Bistrița, seria a II-a, nr. 341.

Magistratul, într-o reclamație a sa către guvern, arată că Ștefan Cute, care pînă acum a umblat de vreo trei ori la Viena, spune poporului că a cîștigat scutirea de orice servicii sau contribuții, cu excepția dărilor regești. El cutreieră districtul însoțit de oameni înarmați, dă ordine, bate, amenință cu moartea pe cei ce refuză ascultarea. Pe cei 10 slobodnici, însărcinați cu execuția contribuabililor și diverselor porunci, îi amenință cu bătaie și cu distrugerea caselor dacă în timp de o săptămînă nu vor renunța la slujbele lor și vor continua să stea la dispoziția magistratului. Slobodnicii nu mai vin la oraș, sînt urmăriți de Cute și de oamenii săi înarmați și somați să „reacă de partea răsculaților. Nu vin nici juzii satești, cărora Cute le-a luat jurămîntul”²⁵.

În ziua de 28 iunie 1761 sosind în sfîrșit marea comisie guvernamentală, însărcinată cu examinarea memoriilor magistratului și a jalbelor districtelor românești și săsești,²⁶ compusă din contele Nicolae Bethlen, consilier gubernial, ca președinte, baronul Seeborg, ca vicepreședinte și din reprezentanții „națiunii” săsești în frunte cu Mihail de Bruckenthal, țărani români, învinuți de răzvrătire împotriva magistratului bistrițean, se apără cu mult curaj și demnitate, arătînd că magistratul încercînd să-i iobăgească, au trebuit să-și apere vechile lor drepturi și libertăți, „neavînd omul comoară mai scumpă decît libertatea”. „Ceram — declară țărani — ca și din ținutul nostru să fie introduși cu drept de vot patru persoane în magistratul bistrițean, iar dacă azi nu avem dintre noi oameni învățați, putem totuși institui oameni de nația noastră pînă atunci, cînd ne vom putea și noi crește copiii în științe... Afară de aceasta, cerem să se dea și copiilor noștri, ca și sătenilor sași, puțința să învețe în oraș meserii, să intre în bresle, să putem cumpăra în oraș case, să avem ca și orașenii biserici și să ne folosim ca și sașii bistrițeni de privilegiile și veniturile orașului... Aceasta o aduce cu sine atît uniunea civilă, cît și religioasă”²⁷.

În ziua de 27 august 1761 comisia respinge revendicările țăranilor, amenințîndu-i că nu vor scăpa de pedeapsa cu moartea²⁸ dacă vor continua rezistența. Era de așteptat că această comisie, alcătuită din reprezentanți ai stărilor privilegiate, să respingă revendicările țăranilor, făcînd front comun împotriva tendințelor de ridicare socială și națională a românilor. Țăranii însă nu se supun. Ștefan Cute — care începînd cu conjurația de la Feldru se evidențiază tot mai mult ca adevărata căpetenie a răscoalei — declară în numele lor în fața comisiei că refuză să se supună magistratului bistrițean. Patriciatul primind însă asistență militară îi arestează pe conducătorii răscoalei²⁹.

La cîteva zile după sosirea comisiei guvernamentale, prezidată de contele Bethlen, la 28 iulie 1761 sosise la Bistrița și generalul Buccov, numit încă din 10 martie 1761 comandant general al trupelor din Transilvania și guvernator. În această calitate era cel mai important reprezentant al consiliului de război și al Curții. Ridicîndu-se problema unei organi-

²⁵ Procesele verbale ale ședințelor magistratului din 2–7 ianuarie 1961. Arh. Stat. Cluj, f. Arh. Bistrița, seria II-a, nr. 443.

²⁶ Memoriile magistratului din 20 iulie 1761; jalbele românilor din 28 și 30 iulie 1761 și replica lor la memoriile magistratului, din 29 iulie 1761. V. Șotropa, *op. cit.*, p. 352–374; V. Bichigean, *op. cit.*, nr. 17, 1933, p. 201–220 și nr. 18, p. 346–551.

²⁷ V. Bichigean, *op. cit.*, nr. 17, 1933, p. 201–222.

²⁸ *Ibidem*, nr. 18, 1936, p. 352–258; Kramer, *op. cit.*, p. 20–21.

²⁹ V. Bichigean, *op. cit.*, nr. 17, 1933, p. 207, 214 și nr. 12, 1930, p. 216–219.

zări corespunzătoare intereselor habsburgice pentru a-și consolida dominația în Transilvania, generalul Buccov avea o dublă misiune din partea Curții imperiale de la Viena : de a sprijini catolicizarea, și mai ales de a pregăti militarizarea graniței transilvănene. Prin militarizarea Văii Rodnei, curtea din Viena urmărea să pună capăt și mișcărilor țărănești, precum și bejenilor nesfârșite din acest ținut, care scădeau sensibil populația producătoare și contribuabilă. Trebuia rupt și contactul prea strâns între românii de pe cele două versante ale Carpaților.

Pentru a-i îndupleca pe țărani să accepte de bunăvoie înființarea graniței militare, comandantul general dă la 6 martie 1762 ordin ca să nu se mai acorde magistratului asistență militară în scopuri aluzive de țăf și prădăciune și poporul să nu mai fie despuat în mod ilicit de lucrurile necesare, care formează baza contribuțiilor lor, iar guvernul la rîndul său somează magistratul la 12 martie 1762 să nu mai săvîrșească noi și noi atrocități din război ³⁰.

Habsburgii au socotit că autoritatea bisericii catolice ar fi cel mai bun reazim al stăpînirii absolute. Astfel s-a căutat prin promisiunea îmbunătățirii situației materiale și culturale, prin acceptarea între membrii confesiunilor recunoscute de constituția Transilvaniei, cîștigarea unui număr de preoți, spre a se declara uniți cu Roma. În urma făgăduielilor, preoții din Valea Rodnei trecură toți la unire cu Roma. În anul 1762 nu găsim în tot districtul Rodnei nici un preot neunit, nici o familie neunită ³¹.

După militarizare, nemulțumirile se accentuează și mai mult cînd grănicerii cerură comandanților să intervină la împărăteasă ca să le cîștige confirmarea libertăților politice, „căci ei nu pentru aceia poartă arme, își varsă singele pentru tron și patrie și pe deasupra mai plătesc și impozite, ca în schimbul tuturor acestor jertfe să fie tratați ca iobagi”, — și comandanții lor, neacordînd nici o atenție unor asemenea plîngeri, dădură ordin ca să-i bage în carceră pe cei ce se vor ocupa cîtuși de puțin de drepturile politice ale grănicerilor ³².

Ofițerii străini, aparținînd păturii privilegiate — conți, baroni necunoscători ai limbii și năzuințelor țăranilor — își manifestau cu orice prilej disprețul față de datinile poporului, bătîndu-și joc chiar de credința și biserica valahă.

Suferința strînsă clipă de clipă apropia ceasul răbufnirii. Deznădejdea poporului era atît de mare, încît o scînteie a fost de-ajuns ca să producă explozia.

Răscoala de la Salva. În ziua de 10 mai 1763 sosi la Salva generalul Buccov însoțit de episcopul Petru Paul Aron, pentru a face inspecția batalioanelor grănicerești și pentru a lua jurămîntul noilor soldați. Solemnitatea se desfășura pe un platou numit „Mocirla” lîngă Salva, fiind de față țăranii delegați ai satelor, care încheiaseră la Viena înțelegerea de militarizare a Văii Rodnei. Cînd să depună soldații jurămîntul și să primească steagurile cu obișnuita ceremonie, ieși în fața frontului, din rîndul grănicerilor, bătrînul țăran Tănase Todoran din Bichigiu, arătînd cu

³⁰ Documente în Arh. Stat Cluj, fond. Arh. Bistriței, seria III, b. nr. 10—12, a.

³¹ Dr. Aug. Bunca, *Istoria regimentelor grănicerești*, p. 57.

³² Virgil Șotropa, *Înființarea graniței militare născudene*, în „Arhiva someșană”, nr. 24, 1938, p. 69.

îndrăzneală nemulțumirile grănicerilor pentru neîmplinirea făgăduielilor făcute de cercurile Curții imperiale din Viena, fiind considerați și după trecerea lor în armata de graniță tot ca iobagi : „De doi ani sintem grăniceri — se adresară alor săi —, dar carte n-am căpătat de la împărăteasă, că sintem oameni liberi. Ne-au scris iobagi ! Dăm dare, facem slujbe cătănești, copiii noștri vor merge pînă la marginile pămîntului să-și verse sîngele. Dar pentru ce ? Ca să fim robi ? Să n-avem nici un drept ? Copiii noștri să fie tot proști, ori vor învăța ceva, ori ba ? Numai atunci vom sluji, dacă vom vedea carte de la înălțata împărăteasă, unde-s întărite toate drepturile noastre, pînă atunci nu, odată cu capul ! Ce dă guvernul din Viena e nimica, is minciuni goale, de azi pe mîine. Auziți creștini români ! Așa nu vom purta armele, ca și sfinta lege să ne-o batjocorească ofițerii ! Alungați afară păgînii din hotarele noastre !”³³

La acest îndemn izbucni în mijlocul serbării un mare tumult. Soldații revoltați refuzară să depună jurămîntul și trîntiră armele la pămînt. Plini de minie uciseră pe cîțiva dintre cei ce-i sfătuiseră să se facă grăniceri, somîndu-l pe generalul Buccov ca imediat să părăsească teritoriul graniței cu întregul său statmajor. De teamă, generalul Buccov se retrage³⁴.

Răscoala a fost reprimată cu toată cruzimea. Prin tragerea clopoteilor au fost adunați toți țărani satelor la biserică spre a li se da din nou lămuriri asupra condițiilor militarizării, dar în realitate spre a identifica prietenii și dușmanii militarizării.

Capii răscoalei au fost prinși. După o anchetă de 6 luni — la 12 noiembrie 1763 — s-a publicat sentința³⁵ prin care Tănase Todoran din Bichigiu a fost condamnat să fie frînt cu roata de sus în jos, iar corpul lui să fie legat de o roată ; Vasile Dumitru a Popii, alias Vasoc din Mocod, Man Grigore din Zagra și Vasile Oichi din Telciu să fie executați prin ștreang pentru rebeliune, iar trupurile lor să fie lăsate neînmormîntate pe locul de pierzare, ca pildă de groază pentru alții³⁶.

Alți 15 țărani condamnați și ei la moarte, comutîndu-li-se pedeapsa, au fost trecuți de 10 ori în sus și de 10 ori în jos printre loviturile a 300 de soldați. Execuția a avut loc pe același platou, unde izbucnise răscoala.

Forța socială de bază a mișcării, care după fiecare înfrîngere se ridica și mai dîrză, a constituit-o țărănimea din Valea Rodnei. Dar alături de ea participă și țărănimea din districtul săsesc, nerespectînd liniile de despărțire națională. Această împrejurare, precum și aria geografică cuprinsă în mișcarea țărănească este un element de seamă în aprecierea caracterului acestor mișcări.

Pe lîngă formele obișnuite ale luptei de clasă, a formelor individuale — a lungului șir de jalbe colective, a căror valoare a constat în faptul că ele n-au reprezentat indivizi izolați, ci o clasă întreagă —, a bejeniei, care luase proporții catastrofale și a răzvrătirii, o formă specială a luptei de clasă în Valea Rodnei a fost trimiterea de delegați la Curtea imperială din Viena și acoperirea cheltuielilor de drum prin o adevărată impunere fiscală, organizată de căpeteniile răscoalei.

³³ *Ibidem*, p. 70.

³⁴ Fr. Kramer, *op. cit.*, p. 26–27.

³⁵ *Ibidem*, p. 28 ; V. Șotropa, *op. cit.*, p. 79.

³⁶ C. Göllner, *Din lupta țărănimii române și secuiești împotriva înființării graniței militare*, în „Studii și articole de istorie”, vol. V, p. 50. Cadavrul lui Todoran se găsea încă în anul 1766 expus la intrarea satului.

Cu aproape trei decenii înainte de Horia și Cloșca au străbătut căpeteniile țărănimii răsculate din Valea Rodnei, în mai multe rînduri, drumul la Viena, reușind să pătrundă pînă la treptele tronului Habsburgilor, în căutarea dreptății.

Consecințele rezistenței dirze pe care au opus-o țăranii din Valea Rodnei nu au întîrziat să se arate. La numai patru luni după executarea lui Tudoran, — la 16 martie 1764 — însăși împărăteasa Maria Terezia a semnat patenta conform căreia țăranii din satele grănicerești primeau drepturile și imunitățile oamenilor liberi, fiind scutiți de dijme și de vechile restanțe, pe care generalul Buccov le asigurase magistratului bistrițean.

La 9 ianuarie 1766 — după multe uneltiri și tergiversări — magistratul este silit să semneze un nou act de cesiune fără „rezerve”³⁷.

Iar în diploma de organizare a regimentelor grănicerești din 12 noiembrie 1766, împărăteasa Maria Terezia decide din nou, în conformitate cu patenta din 16 martie 1764, ca „valahii Văii Rodnei să fie eliberați din situația de iobăgie — toate bunurile cîte formează proprietatea unui individ, dimpreună cu tot folosul și cîștigul ce-l aduc, să fie scutite din neam în neam de dijmele obișnuite a se lua mai înainte; proprietatea să fie apărută în conformitate cu legile țării și cu articolii militari și să se bucure de toate acele prerogative și imunități, de care se bucură ceilalți oameni liberi”³⁸.

Însăși emiterea acestei patente și a diplomei de către împărăteasa Maria Terezia ne face dovada că mișcările țărănești din valea Rodnei au avut un caracter primordial social, adîncind criza orînduirii feudale în Transilvania.

Răscoalele țăranilor din Valea Rodnei pentru a fi sub stăpînirea domnilor Moldovei în această Vale, emigrările lor nesfîrșite în Moldova au dat un impuls puternic dezvoltării conștiinței unității de neam. Aceste mișcări pentru unitate, urmate de manifestări ulterioare ale țăranilor grăniceri și ale descendenților lor trecuți în Moldova, au fost legate indisolubil de mișcările naționale în vederea realizării unirii Transilvaniei cu România³⁹.

³⁷ Kramer, *op. cit.*, p. 41—42, Anexa III.

³⁸ V. Bichigean, *Statutul grăniceresc*, în „Arhiva someșană”, nr. 8, 1928, p. 78. Cf. memoriul prezentat împăratului Francisc Josif al III-lea la 11. XI. 1886 de către Gavrilă Man și Dănilă Lica, p. 17.

³⁹ „Gazeta Transilvaniei” din 1848, nr. 45; revista „Hazánk”, Budapesta, 1877, p. III—112; Revista „Transilvania”, XV, 1884, p. 178—180; Iuliu Moisi, *Românii ardeleni din Vechiul Regat și activitatea lor*, în „publicația jubiliară” *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, vol. III, București, p. 1347—1394.

DATE NOI ASUPRA RĂSCOALEI TĂTĂRĂȘENILOR DIN IAȘI ȘI ASUPRA SFÎRȘITULUI DOMNIEI LUI SCARLAT CALLIMACHI (1819)

DE

GH. DUZINCHEVICI

S-a scris foarte puțin despre această răscoală fără a se folosi și analiza critic întregul material documentar care este destul de bogat¹. Desfășurarea acestei răscoale o deosebește de altele care au mai izbucnit pe pământul Moldovei. Răsculații de data aceasta apar organizați, pun condiții scrise domnitorului Moldovei, antrenează consulatele la lupta angajată cu stăpânirea exploatatoare și coruptă, impun prin dîrzenia lor schimbarea înalților demnitari care se făcuseră odioși prin lăcomia lor nemăsurată, trăgînd profituri însemnate de pe urma restricțiilor impuse de măsurile sanitare luate pentru combaterea ciumei, împingînd astfel pe oamenii săraci din Tătărași, mahala a Iașului, ajunși la disperare din cauza nedreptății și lipsei de omenie cu care erau tratați, la răscoală împotriva autorității de stat.

Credem că o asemenea răscoală merită să fie expusă mai în amănunt cu atît mai mult cu cît introducem în discuție informații inedite, pe care le-am găsit acum cîteva decenii în fondul Landes-Präsidium din Cernăuți².

În anul 1813, ciuma adusă din Asia „prin corăbii răsăritene sosite la Galați”³, pătrunde în Moldova. Șase ani de zile avea să facă ravagii în toată țara, omorînd multă lume, mai ales din sărăcimea tîrgurilor. Cu

¹ D. Constantinescu, *Însemnări despre răscoala tătărașenilor din 1819*, în „Studii și cercetări istorice”, XVIII, Iași, 1943; C. Șerban, *Aspecte din lupta orașenilor din Țara Românească și Moldova împotriva asupririi feudale în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în „Studii”, XIII, nr. 6, 1960; *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 680. N-am pomenit lucrările lui A. D. Xenopol, *Epoca fanariofilor*, Iași, 1892, p. 425, și *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. X, București, 1930, p. 18—19, acestea fiind depășite.

² În continuare citarea acestui fond se va face prescurtat : L.P.C. și data documentului.

³ N. Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare a Principatelor Române* (extras din „Economia Națională”), București, 1900, p. 89.

toate felurilele măsuri luate de stăpânire despre care pomenesc documentele vremii și care pot interesa pe cei ce se ocupă de istoria medicinei, molima se întinde mereu, secerind noi victime. O dată cu constatarea că ciuma vine și din Țara Românească, s-a pus problema înmulțirii străjilor și a lazaretelor. Or, cum vistieria nu putea acoperi, din încasările obișnuite, aceste mari cheltuieli suplimentare, divanul, prin anaforalele din 4 iunie 1814, 20 septembrie 1815, 13 noiembrie 1815, impunea pe toți locuitorii, începînd cu boierimea și sfîrșind cu negustorii. Aceste impuneri ocazionale extraordinare se vărsau la „Casa lazaretelor”⁴.

Cu toată paza specială pentru a împiedica pătrunderea ciumei în Iași⁵, în anul 1816 această boală s-a ivit în mahalaua Tătărași, de unde ani de zile n-ă mai putut fi scoasă⁶. O dată cu venirea bolii, tătărășenii, oameni săraci, care trăiau din munca brațelor, au avut mult de suferit nu atît din cauza restricțiilor impuse de măsurile sanitare, ci mai ales cum erau aplicate acestea de autoritățile competente.

Din registrele de socoteli ale vremii se văd bine, deși fragmentar, nemulțumirile întemeiate ale mahalagiilor din Tătărași. Astfel în anul 1816 au fost arse 11 case contaminate de ciumă. În socotelile acestui an se găsește trecută o sumă pentru despăgubirea celor care au locuit în aceste case. Se vede însă că banii n-au ajuns în mina îndreptățiților ca ajutor, deoarece, în aprilie 1817, locuitorii din cele 11 case arse se plîng că, după ce au rămas pe drumuri, au fost gonîți din lazaretul din Tătărași și umblă muritori de foame pe la ușile oamenilor. La 3 mai de-abia li se acorda un mic ajutor bănesc⁷.

Samavolniciile la care erau supuși cei loviți de măsurile sanitare nu erau necunoscute domnitorului Scarlat Callimachi. La 19 septembrie 1818 acesta aducea la cunoștința persoanelor angajate la lazarete și la serviciul de străji, că cei ce vor lua de la drumetri, bani sau lucruri, sau cei ce vor opri pe țărani de a veni cu provizii în Iași, vor fi pedepsiți cu ocna, iar inspecții lazaretelor și străjilor vor fi dați în judecată⁸. Dar totul rămînea pe hîrtie, căci Callimachi nu se interesa de felul cum i se executau ordinele și astfel sărăcimea continua să fie crunt exploatată.

Comerțul era mult stînjinit din cauza friicii de molipsire și din cauza măsurilor preventive. Curierii consulatelor nu erau admiși să intre în oraș, desigur fiindcă veneau de departe și mai ușor puteau fi contaminați, ci numai gențile lor erau transmise celor în drept⁹.

Cheltuielile cauzate de ciumă erau tot mai mari. La 20 decembrie 1818, între cei care trebuiau să verse o anumită sumă la „Casa lazareturilor”, erau menționați și sudiții ruși și austrieci¹⁰.

Un ordin al domnitorului Moldovei, datat 5/17 iunie 1819, ne arată restricțiile, deși necesare dar totuși supărătoare, la care erau supuși locuitorii Iașului în ajunul izbucnirii răscoalei: împărțășaniile și adunările sînt

⁴ N. Iorga, *Documente și cercetări...*, p. 90–91, 92–95, 97–98, 109–110.

⁵ *Ibidem*, p. 90–91.

⁶ *Ibidem*, p. 96.

⁷ *Ibidem*, p. 96–97.

⁸ *Ibidem*, p. 112. La „zile mari” bolnavii din lazarete căpătau mazăre și fasole, ca adaos la mîncarea obișnuită. Cheltuielile le suporta statul (*ibidem*, p. 101).

⁹ *Ibidem*, p. 91, 97, 111–112.

¹⁰ *Ibidem*, p. 103. Să se vadă și data de 29 oct. 1818 (*ibidem*, p. 112–113).

interzise; cârciumile și dughenile sînt închise; țărani care aduc „lemne, fân, iarbă și altele ca aceste”, pentru a se împiedica propagarea bolii, le pot vinde numai în trei locuri situate în afara orașului și anume la Galata, Păcurari și Tătărași. Banii încasați nu se iau în mînă, ci se pun în oțet. După vindere, țărani n-au voie să stea pe „ulițe” spre a nu se molipsi de la alți oameni¹¹. Scutelnicii pot aduce iarbă și lemne în curțile boierești, căci acestea sînt păzite și boierii au grijă să împiedice molipsirea. Slujitorii erau obligați să-și aducă hrana cu ei. Ordinul trebuia să intre în vigoare cu începere de la 6 iunie¹². Nu știm cum s-a aplicat, deoarece au început tulburările, perioadă în care pe planul întîi al preocupărilor administrației nu mai era combaterea ciumei, ci stăvilirea mîniei populare.

Ca dată a izbucnirii răscoalei se dă ziua de 8/20 iunie 1819, cînd ieșenii din Tătărași¹³ și cei de dincolo de Podul Albinețului ca un protest împotriva măsurilor impuse de autorități în legătură cu epidemia de ciumă, măsuri pe care le socoteau abuzive și neomenești și care-i loveau, în adevăr, foarte mult, au rupt cordoanele pornind în grămadă spre centrul orașului. De fapt, mișcarea de nesupunere la măsurile impuse de autorități pentru împiedicarea răspîndirii ciumei, a început încă de vineri 6/18 iunie¹⁴. a continuat și în ziua următoare¹⁵, pentru ca duminică 8/20 iunie să se transforme într-o mișcare de mari proporții, prin intervenția lipsită de tact a autorităților, precum și prin lipsa de stăpînire și prin brutalitatea arnăuților care păzeau curtea domnească, și care au tras în mulțimea neînarmată.

Pentru cele dintîi zile ale răscoalei nu avem știri mai amănunțite. Se pomenește doar că s-ar fi încălcat unele cordoane¹⁶. Începînd însă cu ziua de 8/20 iunie, știrile sînt foarte multe, completîndu-se unele pe altele, dar și contrazicîndu-se.

Iată cum se prezintă răscoala pe baza știrilor contemporane. Lipsa unor medici pricepuți — lipsă care nu va fi fost numai în Moldova, căci e vorba de vremurile de acum aproape un veac și jumătate — a făcut ca orice boală să fie diagnosticată drept ciumă¹⁷. Acest diagnostic avea drept urmare măsurile, atît de supărătoare, pe care le lua comisiunea numită de domnitor, pentru combaterea ciumei¹⁸: izolarea părților din oraș unde se iveau cazuri de ciumă sau de presupusă ciumă. Izolarea se făcea prin

¹¹ Stăpînirea arată o deosebită grijă să nu pătrundă ciuma și la sate. În acest sens trebuie interpretat ordinul ca plăcintarii și precupeții să fie izgoșiți din sate, precum și că se interzicea pătrunderea în Iași a oamenilor care veneau din diferite ținuturi pentru iarmarocul de Sf. Petru (N. Iorga, *Documente și cercetări* . . . , p. 114).

¹² *Ibidem*, p. 113—114.

¹³ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, I—II București, 1901, nr. CLVII, p. 1203.

¹⁴ *Hurmuzaki*, X, nr. LVIII, doc. din 23 iunie 1819, p. 52; N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, II, București, 1896, p. 554 (doc. din 10 iulie 1819).

¹⁵ D. Constantinescu, *Însemnări* . . . , p. 376. Și agentul austriac de la Iași, Raab, în raportul său din 25 iunie 1819, pomenește, în treacăt de întîmplările anterioare zilei de 8/20 iunie. Vezi: N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, București, 1902, p. 301.

¹⁶ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 304, raportul lui Raab din 25 iunie 1819.

¹⁷ *Hurmuzaki*, X, nr. LVIII, raportul lui Kreuchely din 23 iunie 1819, p. 52.

¹⁸ *Ibidem*; în fruntea acestei comisii era Roznovanu tatăl.

funii întinse și străji. Nimeni nu avea voie să intre sau să iasă din partea de oraș izolată. În felul acesta vreo 800 de case dinspre Podul Albinețului¹⁹ au fost cu totul izolate de restul orașului. Locuitorii din partea izolată au fost obligați să scuture, să spele sau chiar să-și ardă lucrurile. Chiar și Iașul era înconjurat cu străji, izolându-se astfel orașul de restul țării. Măsura era bună, dar cei ce păzeau cordonul — și după cum se pare cu știrea agăi Alecu Mavrocordat și a hatmanului Suțachi, ginere al fratelui lui Callimachi — speculau populația izolată, făcându-se intermediari pentru procurarea de alimente. Evident că alimentele căpătate în acest fel erau mult prea scumpe față de sărăcia mahalagiilor, oameni care-și câștigau pâinea zilnică prin muncă. Favorizați erau acei care aveau bani. Aceștia puteau trece cordonul și puteau să-și răscumpere casa spre a nu fi arsă, desigur în dauna sănătății publice și cu călcarea dispozițiilor în vigoare. Cum nu exista nici un serviciu de asistență pentru ajutorarea nevoiașilor de dincolo de cordon, adică majoritatea celor izolați suferea²⁰.

Simțită prin unele manifestări încă din ziua de 6/18 iunie răscoala a izbucnit în dimineața de 8/20 iunie. Ea n-a fost determinată de revolta unui sărman a cărui copilă a fost jefuită de „un bulubașă” de la cordon, de cele „două parale” cu care trebuia să cumpere oțet, așa cum se spune într-un document. Acest sărman ar fi răsculat mahalaua, mulțimea înfuriată trecând peste cordon²¹. E un episod căruia i se poate da crezare, căci e pomenit de un martor ocular, dar a cărui însemnătate trebuie redusă la adevăratele lui proporții.

Măsurile pentru combaterea ciumei obligau deopotrivă pe toți locuitorii, deci și pe supușii străini. Aceștia însă nu voiau să se supună, socotind măsurile sanitare ca o îngrădire a libertății la care aveau dreptul în calitate lor de supuși străini. Supușii austrieci și prusieni fiind nemulțumiți au protestat în scris la agentul austriac din Iași, Raab²². Un izvor de primul ordin pentru chestiunea de care ne ocupăm — raportul lui Raab din 25 iunie st.n. 1819 — spune că duminică 8/20 iunie, pe la orele zece jumătate dimineața, vreo 200 de supuși austrieci, amestecați cu supuși ruși²³ și prusieni, au protestat la agenția austriacă împotriva măsurilor impuse de agă. Prusienii ar fi voit să aibă o carantină proprie, ceea ce nu li s-a refuzat când împrejurările au fost favorabile²⁴. Raab le-a explicat că trebuie să se supună ordinelor și că fiecare să se adreseze consulului de care depinde.

În timp ce se discuta la agenția austriacă cu mulțimea supușilor străini, la care curînd s-au adăugat și mahalagii care, după ruperea cordonelor și distrugerea stațiunilor de ciumați²⁵ au venit spre centrul orașului, a trecut prin fața agenției și aga. Acesta a fost reținut și numai cu

¹⁹ Să intre în acest număr și casele tătarășenilor?

²⁰ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 303—304, raportul lui Raab din 25 iunie 1819.

²¹ *Uricarul*, VII, scrisoarea lui Laz. Leon Bucovineanu din 23 iunie 1819, p. 77—78.

²² *Hurmuzaki*, X, nr. LVIII, raportul lui Kreuchely din 23 iunie 1819, p. 53. Pînă la instalarea consulului prusian la Iași, Kreuchely, Raab a avut grijă și de supușii prusieni.

²³ Consulul prusian la București, Marco, în raportul din 13 august 1819, desigur nu în mod dezinteresat, susținea că supușii ruși amestecați în revolta de la Iași, ar fi fost mai mulți decît cei germani (*Hurmuzaki*, X, nr. LXXX, p. 66).

²⁴ *Hurmuzaki*, X, LXXV, doc. din 10 august 1819, p. 61.

²⁵ L. P. C., raportul lui Burian, Suceava, 5 iulie 1819.

greu, prin intervenția lui Raab, a fost lăsat liber ²⁶. De aici, mulțimea al cărei număr a crescut mereu — se dă chiar cifra de 2000 de oameni ²⁷ — s-a dus la Mitropolie și l-a rugat pe mitropolitul Veniamin ca să meargă cu ea la curtea domnească pentru a pleda în favoarea ei în legătură cu asupririle pe care nu le mai putea suporta. De asemenea mulțimea a luat cu ea pe toți boierii pe care l-a întâlnit pe drum. Nemulțumiții — se vede — aveau nevoie de ostatici. În afară de moldoveni, mai erau în mulțime germani, ruși, armeni, polonezi, sîrbi ²⁸. Mulțimea nu era înarmată ²⁹.

În frunte cu mitropolitul, țipînd împotriva agăi și a hatmanului, mulțimea a ajuns la curte.

Toate izvoarele contrazic, în ceea ce privește evenimentele petrecute aici, povestirea postelnicului Manolachi Drăghici. După acesta, arnăuții au deschis focul asupra mulțimii încă pe cînd aceasta se afla „în dreptul Triisfetitelor”, omorîndu-se 8 oameni ³⁰. Or, evenimentele nu s-au petrecut așa. Trei documente: scrisoarea lui Laz. Leon Bucovineanu, raportul consulului prusian din Iași, Kreuchely, și acela al lui Raab, contrazic în totul povestirea faptelor așa cum o dă Drăghici. Iată cum reconstituim noi evenimentele: la apropierea mulțimii cu mitropolitul în frunte, Scarlat Callimachi, însoțit de boierii pe care evenimentele i-au prins atunci la curte, precum și de servitori, a ieșit dincolo de poartă. Dacă domnitorul și însoțitorii săi vor fi fost înarmați, nu se știe, căci izvoarele se contrazic. Scarlat Callimachi n-a apucat să spună ceva și poate că aceasta n-ar fi fost posibil, căci, fiecare din mulțime voind să vorbească, s-a produs mare zgomot. În fața mulțimii nedisciplinate Callimachi s-a retras, porțile s-au închis cu greutate, spune Kreuchely, dovadă că mulțimea a urmărit pas cu pas pe cei ce se retrăgeau și s-a îngrămădit la porți. Probabil că totul a fost atît de spontan, încît nici mitropolitul n-a avut timpul să întreprindă ceva. Arnăuții de pe ziduri au început a arunca cu pietre în popor. Acesta a răspuns la fel. Cînd poporul a devenit mai amenințător arnăuții au făcut uz de armele lor și din mulțime au căzut mulți morți și răniți ³¹.

²⁶ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 304—306. În raportul lui Kreuchely din 23 iunie 1819 (Hurmuzaki, X, nr. LVIII, p. 53) se spune că mulțimea, probabil mahalagii, au atacat hătmania. Martorul ocular, Laz. Leon Bucovineanu, în scrisoarea sa din 23 iunie 1819, spune că a trecut pe strada unde erau agia și hătmania, dar nu menționează atacarea hătmaniei. Vezi *Uricarul*, VII, p. 78.

²⁷ Post. Manolachi Drăghici, *Istoria Moldavei pe timp de 500 ani. Până în zilele noastre*, tomul II, Iași, 1857, p. 101.

²⁸ Kreuchely în raportul său din 23 iunie 1819 (Hurmuzaki, X, nr. LVIII, p. 53) susține că din cauza hainelor nemțești, cu care erau îmbrăcați mulți dintre participanții la răscoală, s-a crezut că nemții erau cei mai numeroși și că ei au fost motorul revoltei. Or, susține Kreuchely, nemții au fost constrinși prin amenințări să se unească cu moldovenii și n-au avut decît rolul de spectatori. Interesant este că un martor ocular al evenimentelor a observat în mulțime fețe „zugrăvite cu văpșele negre”. (*Uricarul*, VII, p. 101.)

²⁹ Numai postelnicul Manolachi Drăghici (*op. cit.*, II, p. 101) spune că mulțimea avea și arme. Martorii oculari ai evenimentelor însă, Laz. Leon Bucovineanu, agentul austriac Raab și consulul prusian Kreuchely nu pomenesc despre așa ceva și trebuie să-i credem căci, dacă primul a fost un simplu spectator, ultimii doi, după cum vom vedea, au jucat un rol activ în aceste evenimente, pe care apoi le-au relatat în amplele rapoarte.

³⁰ Postelnicul Manolachi Drăghici, *op. cit.*, II, p. 102.

³¹ Raab, în raportul său din 25 iunie 1819 (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 305) spune că au fost 48 morți și răniți. În niște *Note despre domnia lui Scarlat Callimachi* se dau următoarele cifre: 24 morți și „vreo” 26 răniți. Deci cifra dată de Raab ar putea fi reală. Vezi: N. Iorga, *Studii și documente*, III, București, 1901, p. 91. În raportul lui von Schladen, din Constantinopol, datat 10 iulie 1819 (N. Iorga, *Acte și fragmente*, II, București,

Se pare că mitropolitul Veniamin, îndată ce au început împuşcăturile şi învălmăşeala de la poarta curţii, a fost dus la adăpost în casele boierului Grigore Ghica, din vecinătatea curţii domneşti ³², de unde a urmărit evenimentele. Probabil că după ce au încetat împuşcăturile, mitropolitul a venit din nou în mijlocul mulţimii — acum şi mai înfuriată, căci deşi fusese neînmarmată, se trăsesese totuşi asupra ei — spre a linişti spiritele. Se pare că a izbutit pentru moment şi că a tratat în numele mulţimii cu Callimachi. Dacă acesta nu a putut preda poporului pe arnăuţii vinovaţi de a fi tras în mulţime, aşa cum ea a cerut, căci ar fi însemnat să se supere restul arnăuţilor, solidari şi nedisciplinaţi, aşa cum s-a dovedit ceva mai târziu ³³, primejduindu-se apărarea curţii, sub presiunea mulţimii care pusese mîna pe hătmănie şi agie ³⁴, şi aceasta e însemnat, a hotărît deocamdată să schimbe pe hatmanul Suţachi şi pe aga Alecu Mavrocordat, precum şi să înlăture din slujbă pe doctorul Perez. În funcţia de hatman a numit — după cum ne spune Kreuchely — pe Gheorghe Balş ³⁵, iar în cea de agă pe Alecu Callimachi.

Interesante amănunte asupra înlăturării agăi Alecu Mavrocordat din postul său găsim într-un raport al lui Burian, administratorul plăşii Suceava, datat 26 iulie 1819 ³⁶: fostul agă, căruia i se impută pe lângă reaua întreţinere a staţiunilor de ciumaţi şi scumpirea cărnii şi pîinii, ştiindu-se vinovat şi temîndu-se de furia poporului, a fugit la moşia sa Drăguşeni. Cînd caimacamul noului domnitor Mihail Suţu care urma să sosească în Moldova spre a-şi lua scaunul în primire ³⁷, l-a somat să vină spre a se justifica de învinuirile care i se aduc, nu numai că n-a dat curs chemării, dar s-a opus chiar cu armele atunci cînd au voit arnăuţii să-l ridice. Apoi, profitînd de panica provocată de vestea, neîntemeiată de altfel, a năvălirii turcilor şi tătarilor în satele învecinate cu satul Drăguşeni, completăm noi informaţia, şi în direcţia oraşului Botoşani, ar fi dispărut.

Pentru a linişti spiritele, noii demnitari îmbrăcaţi cu caftan au fost arătaţi poporului. Mulţimea s-a bucurat de schimbarea celor care o exploatarea atît de neomenos prin subalternii de la cordoane ³⁸, dar totuşi nu s-a liniştit şi n-a plecat de la curte. Probabil că poporul aştepta rezultatul tratativelor care, e foarte posibil, să fi fost continuate de mitropolit, schimbarea celor doi demnitari fiind socotită, desigur, numai un început al

1896, p. 554) se dau 40—50 morţi şi răniţi. Într-un raport al gerantului Consulatului francez din Bucureşti, datat 24 iunie 1819, se dă numărul de 35 de morţi (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 383). Într-un raport al administratorului plăşii Suceava, din 5 iulie 1819, se spune că morţii şi răniţii ar fi fost în număr de 56. Vezi: L. P. C.

³² *Uricarul*, VII, p. 79, scrisoarea din 23 iunie 1819.

³³ Rapoartele lui Kreuchely din 13 şi 27 sept. 1819 (*Hurmuzaki*, X, nr. XCIII şi XCIV, p. 75).

³⁴ Raportul lui Raab din 25 iunie 1819. (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 305). Raab spune că mulţimea a pus mîna şi pe mitropolie. Este o interpretare greşită a lui Raab, deoarece mitropolitul, după cum se va vedea, era cu totul de partea poporului.

³⁵ Postelnicul Manolachi Drăghici, *op. cit.* II, p. 103, spune că pe noul hatman îl chema Iordachi Balş, fiul logofătului Manolachi Const. Balş.

³⁶ Fondul L. P. C.

³⁷ În septembrie 1819.

³⁸ Post. Manolachi Drăghici, *op. cit.*, II, p. 103, spune că mulţimea, după ce a avut dovada schimbării demnitarilor necinstiţi, a mulţumit mitropolitului conducîndu-l la catedrală şi apoi s-a împrăştiat. Celelalte documente desmînt acest fapt. Despre „rapacitatea şi venalitatea” boierilor însărcinaţi cu aplicarea măsurilor sanitare, vorbeşte şi raportul lui von Schladen din 10 iulie 1819 (N. Iorga, *Acte şi fragmente*, II, p. 554).

îndreptării relelor de care suferea. Acesta continua să ceară pe arnăuții care au tras, omorînd atîția oameni.

Rapoartele pe care le avem asupra răscoalei, ori cît sînt de amănunțite, nu ne relatează totuși cu de-amănuntul evenimentele și în ordinea în care s-au desfășurat acestea, ba uneori le schimbă chiar ordinea lor firească. De aceea nu știm cum s-a comportat mulțimea la poarta curții, începînd de la intrarea în funcțiune a noilor agă și hatman și pînă după-amiază. În schimb știm ce s-a petrecut la curte. Acolo situația nu era deloc încurajatoare pentru domnitorul Callimachi, care pentru apărarea sa putea conta numai pe cei vreo sută de arnăuți pe care-i avea pe lîngă el. În ceea ce privește personalul curții, alcătuit din 50—60 de persoane neînarmate, el nu conta din punct de vedere al apărării în caz de atac, iar boierii pe cîți i-au prins evenimentele la palatul domnesc, știind bine că poporul avea destule motive să le ceară socoteală, cînd au văzut ce s-a petrecut, au fugit pe ferestre în grădină și apoi, sărînd cu greutate peste un gard, au ajuns în țigănimia domnească. De acolo unii au plecat spre Holboca pentru a încerca să treacă Prutul, alții, schimbîndu-și hainele scumpe cu haine țigănești, spre a nu fi recunoscuți, au luat-o pe jos spre podgoriile din jurul Iașului³⁹, unde aveau vii. Un alt grup de boieri, „greci”, „curtezani”, „lipiți de vodă”, cum le spune Manolachi Drăghici și anume: Nețrea, Pantazoglu, Plagino, și boierii fără titlu din aceeași grupă a „grecilor”, Manu și Suțachi „și alții” alcărora nume nu se dă, precum și urii boieri pămînteni s-au retras la Stînca pînă s-a restabilit liniștea în capitală⁴⁰.

Callimachi, avînd informații că supușii străini sînt la baza răscoalei, a cerut agentului austriac Raab, precum și consulatului rus, verbal și în scris, ca să-și cheme supușii la ordine⁴¹.

Din rapoartele lui Raab date 23 iunie și 23 iulie 1819 se cunoaște în amănunt rolul jucat de personalul agenției austriece la Iași. Iată ce date cuprind aceste rapoarte: pe la orele 4 după-amiază, Kreuchely și Raab, însoțiți de baronul Hiller, de Cantemir, cancelar, și de subofițerii austrieci de la Agenția austriacă, au venit în mijlocul mulțimii care stătea îngrămadă lîngă curte. Mitropolitul era în mijlocul poporului și plîngea. Raab, cu puțina lui moldovenească, dar mai ales Cantemir care cunoștea bine limba română, s-au străduit să lămurească poporul, cu scopul ca să apere orașul de jafuri și incendieri. Se pare că s-a izbutit întrucîtva, deși arnăuții, pe la orele 6 seara, au mai împușcat doi oameni din mulțimea care atacase, lîngă curte, pe un arnăut.

Raab a scos pe mitropolit din mulțime — e sigur că acesta, cunoscîndu-i marea autoritate de care se bucura, l-a reținut cu intenția de a-l folosi la nevoie — și l-a condus personal acasă.

³⁹ Post. Manolachi Drăghici, *op. cit.*, II, p. 101—102. Boierii mari erau în casele vecine curții, consternați din cauza întîmplărilor. Vezi raportul lui Raab din 25 iunie 1819 (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 306).

⁴⁰ Post. Manolachi Drăghici, *op. cit.*, II, p. 104.

⁴¹ Consulul prusian, Kreuchely, nu știe de rugămîntea lui Scarlat Callimachi și spune că el l-ar fi rugat pe Raab ca împreună cu viceconsulul rus Pisani, să meargă la fața locului spre a chema la ordine pe supușii lor amestecați în mulțimea din fața curții domnești. Vezi raportul din 23 iunie 1819 (*Hurmuzaki*, X, nr. LVIII, p. 53). Perfect documentat și exprimînd adevărul, raportul lui Raab din 23 iulie 1819 (*Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki*, serie nouă, vol. II, *Rapoarte consulare austriece (1812—1823)*, București, 1967, nr. 540, p. 541—543. În continuare se va cita prescurtat: *Hurmuzaki*, II, serie nouă.

Pentru scurt timp au venit la fața locului secretarul consulatului rus și câțiva ofițeri de ai săi.

Din cauza marii învâlmășeli, Raab și Hiller au fost despărțiți de Cantemir. Acesta, din cauza fricii ca să nu i se întâmple ceva, a consimțit să pună pe hîr'ie dorințele poporului, așa cum i s-a cerut, dorințe pe care greșit, Kreuchely, le prezintă ca fiind punctele unei proclamații adresate de Scarlat Callimachi poporului răscurat, spre a-l îmblînzii. Presupusa proclamație ar fi fost citită, pe la 8 seara, de Cantemir, în limba română, în prezența lui Kreuchely și a noului agă⁴². Nu poate fi nici o îndoială că ceea ce a citit Cantemir a fost înșirarea doleanțelor poporului, așa cum le-a redactat el.

Cantemir, împreună cu poporul, s-a dus apoi la Mitropolie. Acolo, aceleași sau alte doleanțe au fost așternute pe hîrtie, în numele mulțimii, de către preotul Ioan de la Vulpe și de către protopopul Lazăr, care a avut de suferit, așa cum se va vedea, din cauza amestecului în răscoala tătărășenilor⁴³. Curios că reprezentanții străini, Kreuchely și Raab, nu pomenesc nimic de hîrțile redactate de cei doi preoți.

Cantemir — e greu de presupus că fără știrea și consimțămîntul șefului său, Raab, — a făcut ca mitropolitul și boierii mari adunați într-o casă din cauza evenimentelor, așa cum am arătat, să subscrie doleanțele juste ale poporului, dîndu-le, prin aceasta, o mai mare greutate. Hotărît lucru că frica de popor, mai degrabă decît argumentarea lui Cantemir, i-a silit pe boieri să subscrie doleanțele răscurăților. Cînd frica a dispărut, așa cum vom vedea, boierii s-au întors la neomenia lor, cerînd pedepsirea aspră a celor acuzați de răscoală. Iată aceste doleanțe :

1. amnistie pentru cele întîmplate ;
2. ajutoare pentru văduvele și orfanii rămași după cei împușcați de arnăuți ;
3. pedepsirea celor ce au tras și a acelor care au dat ordinul să se tragă ;
4. reorganizarea carantinelor ; cercetarea conștiincioasă a celor bănuți că sînt bolnavi de ciumă de către doctori cu experiență, ca Perez și Franguli ; îngrijirea averilor celor morți de ciumă ; aprovizionarea celor din lazaretele de ciumați ; despăgubire pentru averea mobilă și pentru casele arse⁴⁴.

Într-o scrisoare confidențială trimisă din Iași logofătului Sturdza la Rodna, deschisă de cenzura austriacă și copiată, se spune că înțelegerea între domnitor și popor s-ar fi făcut pe baza următoarelor puncte :

1. domnitorul să plătească toate cheltuielile pentru lazarete ;
2. domnitorul să nu se mai amestece în conducerea lazaretelor ;
3. să fie înlăturați arnăuții domnitorului ;
4. să se acorde despăgubiri pentru casele arse sub bănuiala de a fi fost contaminate ;

⁴² *Hurmuzaki*, X, nr. LVIII, p. 53—54 ; XX, nr. DLXIV, p. 480.

⁴³ *Uricarul*, VII, scrisoarea lui Laz. Leon Bucovineanu din 23 iunie 1819, p. 80—83. Autorul scrisorii a amestecat mult evenimentele și cele relatate de el trebuie privite foarte critic.

⁴⁴ Text foarte apropiat de acesta, în limba germană, atribuit din greșală ca fiind al proclamației date de Scarlat Callimachi, în *Hurmuzaki*, X, nr. LVII, p. 52. Chiar și observația (N. B.) de la sfîrșitul presupusei proclamații : „satisfacția ce o cere norodul (subl. noastră, — Gh. D.), e crudă...” (e vorba de pedepsirea arnăuților, vinovați), dovedește că e vorba de ce, a cerut poporul, nu de ceea ce i s-ar fi dat.

5. să se întrețină pe viață cele 27 de familii rămase fără susținător, în urma răscoalei;

6. înlăturarea gardurilor ridicate de diferiți boieri pentru a-și mări grădinile lor, cu scopul sporirii suprafeței imașurilor.

În scrisoare se mai spune că s-ar fi cerut mitropolitului să fie garanțul acestor puncte și că s-a cerut predarea conducătorilor de arnăuți, Bimbașa Sava și Tufinczi Bașa. Principele a refuzat predarea dar i-a expulzat ⁴⁵.

Deși se subliniază în raportul cu care se înaintează copia scrisorii de mai sus, că știri ulterioare desmint înțelegerea aceasta, noi socotim că datele din scrisoare trebuie reținute, și fără a admite că sînt punctele unei înțelegeri, credem că ne aflăm în fața unor doleanțe ale poporului, poate în forma redactată de cei doi preoți amintiți mai sus. Demn de subliniat este faptul că unele dintre punctele de mai sus sînt confirmate de alte știri, de exemplu de raportul lui Raab din 5 iulie 1819 ⁴⁶, iar celelalte sînt foarte posibile căci concordă în totul cu evenimentele. Punctul al 6-lea are o însemnătate deosebită și prin faptul că nu vine decît să confirme lupta populației Iașului, începută în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea pentru a-și asigura imașuri, luptă care s-a sfîrșit favorabil de-abia în anul 1871 ⁴⁷.

S-ar părea — e greu de afirmat cu certitudine pe baza informației prezente — că numai o parte din popor s-a dus cu Cantemir la Mitropolie, restul rămînînd de pază la poarta curții și în jurul acesteia pentru a nu-i scăpa răvînții. Cantemir, foarte posibil, s-a înapoiat cu doleanțele semnate de mitropolit și marii boieri, la mulțimea care păzea curtea, spre a o face să se retragă. Deși oarecum mulțumită, mulțimea a cerut cu violență ca să-i fie predați arnăuții. Numai după ce Cantemir a asigurat-o că pedepsirea arnăuților vinovați va avea loc a doua zi la orele 12, pe la 9 seara mulțimea s-a retras, amenințînd că dacă nu vor fi spinzurați în public cel puțin 2 arnăuți pînă a doua zi, luni 9/21 iunie la orele 4/12, va ataca curtea și va omorî pe toți arnăuții ⁴⁸.

La căderea nopții Kreuchely s-a dus la curte. Scarlat Callimachi l-a rugat ca să îndemne pe Raab să iasă și noaptea, dacă va fi vreo mișcare. Rugămîntea acestuia a fost ascultată, căci, în adevăr, mulțimea care amenințase că va da foc orașului, profitînd de întunericul nopții, putea să-și pună în practică amenințarea. Kreuchely și cu oamenii săi, precum și patrulă organizată de agă și hatman, pe lângă care erau și doi subofițeri ai agenției austriece, au patruleat prin Iași toată noaptea de duminică spre luni. Liniștea a fost deplină.

Luni, dis-de-dimineață, Kreuchely și Raab au fost la Callimachi, acesta din urmă fiind invitat chiar în scris. Domnitorul l-a rugat pe Raab ca să rețină pe supușii săi de la orice amestec în tulburări. Raab i-a făgăduit, dar a subliniat că supușii austrieци n-au fost amestecați în răscoală iar el personal, deși nu se poate amesteca în treburile interne ale țării, va depune toate eforturile, ajutat de personalul său, să contribuie la liniștirea orașului.

⁴⁵ L. P. C., raportul lui Burian, Suceava, 27 iunie 1819.

⁴⁶ Hurmuzaki, II, serie nouă, nr. 538, p. 540—541.

⁴⁷ C. Șerban, *Aspecte din lupta orașenilor*. . . în „Studii”, nr. 3 din 1961, p. 644.

⁴⁸ Hurmuzaki, X, nr. LVII, p. 52.

Raab a mai fost solicitat, desigur ca și Kreuchely, deși acesta n-o spune în raportul său, ca să meargă la mitropolit, unde se găsea și vice-consulul Rusiei, Andrei Pisani, și să pună la cale, în comun, pacificarea orașului⁴⁹.

Pe la orele 5 dimineața poporul a început să se adune, parte la mitropolie unde, în afară de Raab cu colaboratorul său Hiller, Pisani și Kreuchely, se mai aflau adunați prelații și boierii mai mari, parte la curtea domnească⁵⁰. Cu toată vorbirea pe care i-au ținut-o Pisani și mitropolitul Veniamin, mulțimea nu s-a liniștit, a început să tragă clopotul și a cerut reprezentanților străini să meargă cu ea la curte spre a obține de la domnitor împlinirea dorințelor ei. Față de această cerere a mulțimii, cerere care era greu de refuzat, consulul rus și boierii s-au străduit să scape prin fugă, căci poporul nu voia să-i lase din mână. Pisani a fugit în trăsură. Raab a fost mai puțin norocos, căci, probabil, mulțimea recunoscându-l după uniformă, l-a oprit pe stradă și l-a silit să se întoarcă la mitropolie, de unde, în cazul că nu i s-ar fi predat arnăuții, voia să năvălească la curte. Raab și cu ajutorul său Hiller n-au putut scăpa decît după ce și-au schimbat hainele spre a nu fi recunoscuți⁵¹. Kreuchely, luat de braț de un moldovean, a fost scăpat de doctorul Viola, care l-a luat în trăsură.

Poporul, care ținea cu tot dinadinsul ca la marșul asupra curții să aibă cu el, pentru o mai sigură reușită, pe reprezentanții puterilor străine, văzînd că aceștia dispăruseră, s-a dus la Pisani la sediul consulatului rus spre a-l lua la curte. Kreuchely, care dă acest amănunt, adaugă, subliniind că n-are știri oficiale, că probabil Pisani făgăduise poporului să-i obțină satisfacția dorită⁵².

Alte amănunte demne de încredere asupra zilei a doua nu avem⁵³. Fapt cert este că, în afară de înlocuirea hatmanului și a agăi, precum și subscrierea doleanțelor, în prima zi a răscoalei, cînd Scarlat Callimachi, surprins și cu o slabă apăsare a trebuit să cedeze presiunii mulțimii, poporul n-a căpătat nimic. Nici o știre nu avem că i s-ar fi dat satisfacție în legătură cu cererea de a fi pedepsiți arnăuții vinovați⁵⁴.

Slăbirea presiunii populare a dat suficient răgaz lui Callimachi să ia măsurile necesare pentru a schimba raportul de forțe în folosul său. Pe de o parte s-ar fi pregătit un corp de 600 de sirbi, care, împreună cu arnăuții, să atace la nevoie, poporul din două părți, iar pe de altă parte,

⁴⁹ Raportul lui Raab din 25 iunie 1819 (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 307); raportul lui Kreuchely din 23 iunie 1819 (*Hurmuzaki*, X, nr. LVIII, p. 54).

⁵⁰ Pentru evenimentele zilei a doua a răscoalei, povestirea lui Laz. Leon Bucovineanu este o contopire a celor petrecute în prima și a doua zi. Relatarea lui Manolachi Drăghici este prea generală. Trebuie cu totul înlăturată afirmația că în a doua zi a răscoalei, adică luni 9/21 iunie, arnăuții ar mai fi tras în multe omorînd 10 oameni. Amănunțitele rapoarte ale lui Raab și Kreuchely nu pomenesc despre așa ceva. Vezi N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. 91.

⁵¹ Amănunțele asupra fugii din mlinile poporului diferă foarte mult în rapoartele lui Raab și Kreuchely. De aceea nici n-am insistat. Vezi: N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 307 (raportul lui Raab din 25 iunie 1819) și *Hurmuzaki*, X, nr. LVIII, p. 54 (raportul lui Kreuchely din 23 iunie 1819).

⁵² Raportul citat din 23 iunie 1819.

⁵³ Ceea ce spune Laz. Leon Bucovineanu, din cauză că amestecă evenimentele, e aproape de nefolosit (*Uricarul*, VII, p. 80–83). O sumară descriere a răscoalei în N. Iorga, *Documente și cercetări*..., p. 98–100.

⁵⁴ O informație inedită spune că Scarlat Callimachi ar fi făgăduit predarea a 32 de arnăuți care ar fi tras în popor. Fiind surprins de evenimente, posibil ca domnitorul, spre a câștiga timp, să fi făcut o asemenea făgăduială. Vezi: L. P. C., documentul din 26 iunie 1819.

cu mijloace pe care nu le dezvăluie raportul lui Raab din 25 iunie 1819, câștigându-se unele persoane din sinul poporului, s-a pus mîna pe 30 de răsculați. După arestare însă au fost eliberați⁵⁵.

Din cele ce spun alte izvoare însă, decît acela de unde luăm informația de mai sus, această măsură a fost pentru a da numai aparența de bună-tate, deci pentru a amăgi poporul, căci, atunci cînd autoritatea de stat și-a recăpătat siguranța, mai mulți moldoveni ar fi fost pedepsiți „cu bătaie, cu temniță, cu ocna, cu surguniri și cu alte osîndiri”. N-ar fi scăpat de pedeapsă nici protopopul Lazăr, care ar fi fost pus „sub politicesc arest la mitropolie”⁵⁶.

Dar oficialitatea, mină în mină cu boierimea de care era legată prin interesele de clasă, nu s-a mulțumit numai cu înfrîngerea răscoalei, ci a sfîrșit prin a da vina tot pe popor, care s-ar fi răsculat „numai din beții și nesupunere”. Pe acest temei s-a cerut de către boieri, în scris, la „sfatul de obște” care s-a ținut la curte în zilele de marți și miercuri, 10/22 și 11/23 iunie, pedepsirea răsculaților. Mitropolitul n-a voit să semneze anafora, cu toată stăruința lui Callimachi și a boierilor, deoarece cerea ca promisiunile făcute poporului să fie respectate⁵⁷. Mitropolitul s-a străduit să dovedească „cu temeinice voroave, că scularea aceea a norodului nu se poate numi revoluție sau zurba, ce mai vîrtos cu plecată jalobă cerîndu-și pronomiile sale spre scăpare de asupriri ce i-au cuprins despre jefuitoarii dregători”⁵⁸. La toate stăruințele de a semna anafora, mitropolitul a spus că nu poate deoarece este împotriva conștiinței sale și că mai bine „să i se ia cîrja, dacă nu le place ca să le fie mitropolit”⁵⁹.

O notă informativă asupra răscoalei din Iași ne aduce multe amănunte asupra acestui sfat de obște, la care au luat parte, în afară de mitropolit, doi episcopi, Roznovanu, marele logofăt Balș, marele logofăt Pașcanu cu fiul său vistiernicul, și alți 12 boieri de toate treptele. Domnitorul a spus că e rușine pentru țara întreagă că s-a acționat împotriva sa și a îndemnat pe participanții la sfat să facă în așa fel ca în viitor să nu se mai nască asemenea neajunsuri. Marele logofăt Balș a răspuns că ar trebui să-i spînzure pe capii răscoalei, iar pe alți 5—6 răsculați să-i tragă în țepă în locuri care erau în văzul tuturor, evident pentru a intimida poporul. Mitropolitul emoționat și cu lacrimile în ochi s-a opus propunerii lui Balș și a susținut că nu e bine să se provoace răzburarea poporului, adăugînd că el s-a obligat prin jurămint că nu i se va face nimic. Mitropolitul a căutat să demonstreze temeiurile juste ale nemulțumirii poporului, arătînd scumpetea mare a alimentelor de bază: kilogramul de cereale costă 14 piaștri, iar pîinea pînă la 50 de piaștri; ocaua de carne costă 10 parale, dar se vinde cu 18 parale⁶⁰. Mitropolitul, susținînd că poporul a

⁵⁵ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 308.

⁵⁶ *Uricarul*, VII, p. 85; vezi și L. P. C., raportul lui Burian, Suceava, 5 iulie 1819.

⁵⁷ Raportul lui Raab din 5 iulie 1819 (*Hurmuzaki*, II, serie nouă, nr. 538, p. 540—541).

⁵⁸ Afirmatia mitropolitului că poporul, prin intermedierea lui și cu mijloace pașnice, ceea ce trebuie admis căci nici un document nu spune că poporul ar fi fost înarmat, ar fi dorit să-și capete satisfacerea justelor lui plîngeri și că provocarea ar fi pornit de la arnăuți, care au închis porțile și au tras cu armele, se găsește într-un raport din Iași, datat 26 iunie 1819. Vezi: L. P. C.

⁵⁹ Scrisoarea lui Laz. Leon Bucovineanu din 23 iunie 1819 (*Uricarul*, VII, p. 84—85). Să se vadă și scrisoarea mitropolitului din martie 1820 (C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei și a catedralei mitropolitane din Iași*, București, 1888, p. 358).

⁶⁰ În raportul din 26 iulie 1819, administratorul plășii Suceava spune că aga Alecu Mavro-cordat, întreținînd rău stațiunile de ciumă este autorul scumpirii cîrnii și plîinii. Vezi L. P. C.

fost exploatat și jefuit n-a fost deloc cruțător cu boierii care erau de față la consfătuire. Domnitorul, folosind prilejul care-l scotea din cauză, a dat și el vina pe boieri, dar mitropolitul i-a reproșat cu fermitate că deși a fost la el de trei ori și i-a cerut să îndrepte neajunsurile, n-a fost ascultat, cu toate că în calitate de locțiitor al sultanului ar fi trebuit să ia imediat măsurile necesare. Tot în acest sfat s-a ajuns la concluzia că străinii și nu moldovenii au provocat răscoala. Urma să se ceară consulatelor garanții că supușii lor nu vor mai provoca răscoale. Dacă totuși o vor face vor fi expulzați ⁶¹.

Credem că tot ca urmare a acestui sfat de obște, vistieria trimitea isprăvniciei Dorohoi — sigur că ordine similare s-au trimis și la alte isprăvnicii, dar, ori n-au fost încă găsite, ori s-au pierdut — cu data de 15 iunie st.v. 1819 ordinul ca, pentru liniștirea locuitorilor, să ia măsuri de combatere a „scorniturilor de vorbe răsuflăte”, răspîndite de „răi alcătuiți”, care au provocat tulburările din Iași ⁶².

Deși cu data de 11/23 iunie nu se mai poate vorbi de răscoală, neliniștea continuă totuși, spiritele sînt agitate și teama de o incendiere a orașului persistă, motive pentru care mulți boieri pleacă din Iași cu familiile lor ⁶³. Nemulțumirile au la bază revendicările bănești ale poporului cărui fostul domnitor, Callimachi, care acum e ca un simplu particular la Iași, păzit de arnăuți ⁶⁴, i-a făgăduit despăgubiri pentru pierderile cauzate de măsurile luate la combaterea ciumei. Consulii, văzînd că se întîrzie cu plata despăgubirilor făgăduite, ar și fi cerut plata prin Agenția austriacă ⁶⁵.

În legătură cu suma făgăduită de Callimachi ca despăgubire știrile sînt contradictorii: unele spun că fostul domnitor ar fi pus la dispoziția Agenției austriece și consulului rus cîte 100 000 de piaștri ⁶⁶; după alte știri, Callimachi înainte de a părăsi Iașul la 25 iulie, ar fi lăsat boierilor Roznovanu și Sturdza, garanții săi, suma de 90 000 de piaștri, urmînd ca aceștia, dacă ancheta care se face împotriva lui îl va găsi vinovat, să plătească despăgubirile cuvenite poporului ⁶⁷.

Dar greutățile financiare ale fostului domnitor Callimachi erau sporite și de unele datorii contractate de slujbașii săi și în numele său. După cum scrie Raab în raportul din 23 iulie 1819, situația financiară a fostului domnitor se prezenta ca un faliment. Caimacamii noului domnitor, postelnicul Mano și Rizo, care anchetau mărimea datoriilor, precum și cauza contractării lor, „se miră de plîngerile de tot felul și de procedeele condamnabile” ale slujbașilor domnești, folosite, „cu ocazia contractării datoriilor”. Raportul lui Raab ne arată cauza datoriilor: e vorba de 700 000 de piaștri pe care Callimachi îi datorează țăranilor din districtele Vaslui, Bîrlad, Fălciu, Galați și Focșani pentru cerealele colectate și trimise la Constantinopol. Callimachi refuză plata acestei sume — ati-

⁶¹ L. P. C., documentul din 26 iunie 1819; *Hurmuzaki*, II, serie nouă, nr. 538, p. 540—541.

⁶² *Documente privilegiate la istoria economică a României. Orașe și 11rguri 1776—1861. Moldova. Seria A*, vol. II, București, 1960, nr. 47, p. 78—79.

⁶³ N. Iorga, *Documente privilegiate la familia Callimachi*, I, p. 308.

⁶⁴ L. P. C., raportul lui Burian, Suceava, 26 iulie 1819. Noaptea dormea la mănăstirea Galata de lingă Iași (*Hurmuzaki*, II, serie nouă, nr. 540, p. 541—543).

⁶⁵ L. P. C., documentul din 26 iunie 1819.

⁶⁶ Ibidem, raportul lui Burian, Suceava, 5 iulie 1819.

⁶⁷ Ibidem, 30 iulie 1819.

tudine care stîrnea nemulțumiri juste — sub motivul că la Constantinopol are de încasat un milion de piaștri, sumă contestată însă de legația imperială rusă ⁶⁸.

Un document ne-a păstrat și numele unuia dintre boierii îmbogățiți „cu milioane”, prin stoarcerea poporului, fiind în slujba lui Callimachi: acesta este comisul Teodor Negri care a avut de unde să pună la dispoziția fostului său stăpîn, acum strîmțorat, suma de 50 000 de piaștri ⁶⁹.

E foarte posibil ca Scarlat Callimachi, surprins nepregătit de răscoala tătărășenilor, să fi cerut ajutor pașei de la Brăila, așa după cum spun unele informații inedite pe care le folosim. Acesta nu ar fi dat curs cererii căci astfel s-ar fi încălcat tratatul din 1812 încheiat de Poartă cu Rusia și ar fi supărat această țară, dîndu-se loc la complicații care trebuiau evitate. Oricît de tainic s-ar fi cerut acest ajutor fapt cert este că atunci cînd s-a aflat public despre el, lumea s-a îngrozit, cunoscînd din veche experiență ce înseamnă oști turcești în țară. De teama turcilor, care se spunea că deja sînt pe drum, ieșenii au avut un motiv în plus de îngrijorare. Unii negustori din capitala Moldovei au fugit spre Botoșani, răsbind prin însăși prezența lor, spaima. Locuitorii din acest oraș, precum și din satele învecinate, dînd crezare și unui nou zvon că turci și tătari ar fi jefuit și devastat Hîrlăul și unele sate, ba omorînd chiar oameni, au fugit pe unde au putut spre a se salva, părăsindu-și casele și gospodăriile. Evident că la o asemenea bejenie au fost și pagube, mai ales în vite. La intervenția isprăvnicilor din Botoșani și Hîrlău lumea bejenită a fost convinsă de netemeinicia zvonului și s-a întors acasă ⁷⁰.

Zvonul acesta a pus în stare de alarmă pe austrieci care se temeau ca trupele rusești să nu intre în Moldova spre a o apăra față de trupele turcești ⁷¹.

Zvonul cu chemarea turcilor, după Raab care e bine informat, ar fi fost opera unor uneltitori — asupra activității cărora vom reveni — interesați să provoace cît mai multă neorînduială în Moldova ⁷². Într-o notă a lui Raab scrisă din Iași la 20 iulie 1819 se spune că zvonul a fost născocit chiar de enturajul lui Scarlat Callimachi, acum cînd acesta părăsește țara, spre a abate atenția poporului de la el ⁷³.

Față de cele expuse pînă aici nu este de mirare că viața capitalei și a Moldovei chiar era paralizată: justiția nu mai funcționează, hoții, probabil din cauza grupării arnăuților la Iași pentru paza lui Callimachi și a capitalei,

⁶⁸ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 311. Din cauza datoriilor pe care le lăsa în urmă, Callimachi nu se prea simțea în siguranță în Moldova. De aceea caimacamii și vistiernicul au luat toate măsurile ca să nu i se întîmple nimic neplăcut pe drumul de la Iași la Focșani. Din cauza fricii, Callimachi pe acest drum de întoarcere la Constantinopol, nu petrecea noaptea în capitalele de ținut ci pe la moșiile boierilor, fără îndoială prieteni ai săi (*Ibidem*).

⁶⁹ *Hurmuzaki*, II, serie nouă, nr. 540, p. 541—543.

⁷⁰ L. P. C. documentul din 26 iunie 1819, rapoartele lui Burian. Succesava, 27 iunie, 5 și 26 iulie 1819 și raportul lui Raab, Iași, 20 iulie 1819.

⁷¹ L. P. C., raportul din Liov, 24 iulie 1819 și cel din Onuth, 25 iulie 1819.

⁷² *Hurmuzaki*, II, serie nouă, nr. 546, p. 547—548.

⁷³ L. P. C.

umblă prin țară ⁷⁴, comerțul stagnează prăvăliile fiind închise, căci mai ales negustorii evrei și-au pus marfa în locuri sigure, iar alți negustori ar fi fugit spre Botoșani în urma zvonului că vin trupe turcești în ajutorul lui Callimachi ⁷⁵. Bisericile Golia și Sf. Spiridon au fost supraîncărcate cu lucrurile mai de preț pe care le-au adus oamenii avuți.

Documentele vremii mai pomenesc de răscoale care au avut loc la Roman, Galați, Focșani ⁷⁶ și București ⁷⁷. Amănunte nu avem nici asupra datei, nici asupra evenimentelor în sine, petrecute în primele două orașe. Documentele care pomenesc de aceste răscoale sînt datate 3 și 5 iulie st.n. 1819. Deci răscoala din Iași a fost urmată numai la cîteva zile de răscoalele din Roman și Galați.

Despre răscoala din Focșani, Raab ne spune că a avut loc în zilele de 27 și 28 iunie 1819 și că ar fi fost mai mare decît aceea de la Iași. Pentru înăbușirea ei s-ar fi trimis, odată cu pacificatori, și arnăuți. La 2 iulie liniștea nu era încă perfect restabilită ⁷⁸. Amănunțele asupra acestei răscoale au făcut obiectul unui raport al starostelui agenției austriece din Focșani, Poppsohn, pe care Raab l-a înaintat cancelariei din Viena. Acest interesant raport încă n-a fost găsit. Dacă nu cunoaștem însă amănunțele asupra răscoalei, știm în schimb ce au avut de pătimit capii răscoalei, 8 la număr, aduși la Iași și pe care boierii au cerut să fie pedepsiți cu severitate, așa cum s-a procedat cu cei prinși la Iași ⁷⁹.

Despre răscoala din București — scrisoarea marelui vizir Mehmed Derviș, către Al. Suțu, domnul Țării Românești, datată 26 iulie 1819, o numește „turburare”, așa cum numește, de altfel și răscoala de la Iași — știm foarte puține amănunte: 25 de oameni au plecat din București, pe ascuns, s-au adunat înarmați într-un județ, au făcut „răutăți”. Urmăriți de oamenii stăpînirii s-au retras într-o mănăstire și cu toate că s-au întărit au fost prinși. Păcat că nu ni se spune numele județului, al mănăstirii și ce rele au făcut cei prinși ⁸⁰.

E de subliniat că după răscoala de la Iași țărănimea — așa după cum raporta Burian, administratorul plășii Suceava la 26 iulie 1819 — păcat că prea laconic — nu mai arată supunere față de ispravnici și se poartă „foarte obraznic” cu autoritățile ⁸¹.

Se cuvine acum, după ce am arătat cum a decurs răscoala, să analizăm pe cît este posibil, cauzele ei așa cum sînt prezentate acestea de

⁷⁴ Raportul lui Raab din 25 iunie 1819 (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 308). Vezi și raportul lui Kreuchely din 23 iunie 1819 (*Hurmuzaki*, X, nr. LVIII, p. 54).

⁷⁵ L. P. C., documentul din 26 iunie 1819, rapoartele lui Burian, Suceava, 27 iunie și 5 iulie 1819.

⁷⁶ O pomenire a acestor răscoale în L. P. C., raportul lui Burian, Suceava, 5 iulie 1819.

⁷⁷ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. I, București, 1959, nr. 82, p. 148—149.

⁷⁸ Raportul lui Raab din 2 iulie 1819 (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 309—310); D. Constantinescu, *Însemnări...*, p. 277 și urm.

⁷⁹ Raportul lui Solignac din 3 iulie 1819 și raportul lui Raab din 5 iulie 1819 (*Hurmuzaki*, II, serie nouă, nr. 540—541).

⁸⁰ *Răscoala din 1821...*, nr. 82, p. 148—149.

⁸¹ L. P. C.

către rapoartele reprezentanților Austriei, Prusiei și Franței la Iași, București și Constantinopol. Cum nu se cunosc încă rapoartele consulilor ruși din București și Iași în special, asupra evenimentelor din capitala Moldovei, ne vom opri numai acolo unde informația prezentă permite așa ceva.

1. Măsurile neomenoase și lipsite de echitate ale autorităților, luate pentru a se combate ciuma atât în capitală cât și în țară. Aceste mărturii ale lui Raab sînt acelea ale unui bun observator. Răspunzînd unei întrebări a cancelariei din Viena, dacă răscoala se datorește întîmplării sau unei influențe străine, Raab vorbește deschis de camarila domnitorului, care e fără conștiință și egoistă, de o administrație în care funcțiile se vînd, veniturile domnești se arendează, iar ministerul, încălcînd principiile de modestie, înțelepciune și prudență, urmărește numai îmbogățirea; apoi activitatea serviciului sanitar care, pentru aplicarea măsurilor preventive și curative împotriva ciumei, a recurs la un monopol ⁸² (al cîtorva favoriți, adăugăm noi); în sfîrșit, un fapt care lovea imediat și dureros pe omul sărac: depunerea unei taxe de scutire (de la unele măsurirestrictive sanitare, completăm noi), pe care dacă n-o vărsai la „lazaretul de ciumă”, mureai de fcame, cum spune Raab. Nemulțumirea poporului mocnea sub cenușă, spune același, și exploatarea și oprîmrile au constituit un motiv suficient, fără a mai fi nevoie de o intervenție străină, la sfîrșitul domniei lui Callimachi, să determine poporul ajuns la disperare să facă orice pas ⁸³.

Raab e de bună credință cînd afirmă cele de mai sus. Desigur că el prin „intervenție străină” a înțeles „cauză” a răscoalei. Da, în adevăr, cauzele răscoalei n-au fost născocite de cineva din lăuntru sau din afara țării. Motive pentru a justifica o revoltă existau de foarte mult timp. Totuși existența cauzelor interne ale răscoalei din Iași nu exclude deloc activitatea unor uneltitori care asmuță pe nemulțumiți, din umbră. Ceea ce surprinde în răscoala de la Iași este momentul în care a izbucnit aceasta. Ce necaz atât de mare — te întrebi pe bună dreptate — s-a adăugat peste greutățile cele vechi și noi, prezentate atât de limpede de Raab, pentru ca de-abia la schimbarea de domnie din Moldova, cînd autoritatea de stat era mai slabă, de-abia atunci să izbucnească revolta populară, împotriva unor oameni, aga și hatmanul, cunoscuți de mult ca necinstiți și din cauza unor nedreptăți care au existat tot timpul domniei lui Callimachi și nu s-au agravat spre sfîrșitul domniei lui?

⁸² O știre contemporană spune că se „vîndé carantinele pînă la o sută mii lei”. Deci acela care arenda o carantină făcea tot ce putea ca să-și scoată banii arenzii cu un mare cîștig. Principele Scarlat Callimachi, prin schimbarea agăi și hatmanului, n-a făcut decît să confirme acuzațiile aduse acestor doi demnitari. Vezi Pomelnicul lui Enache Vasiliu din 12 iulie 1819. (V. A. Urechîă, *Istoria românilor*, tomul X, partea B., București, 1902, p. 448—449). Vezi și raportul lui Kreuchely din 23 iunie 1819 (*Hurmuzaki*, X, nr. LXVIII, p. 52—53), precum și raportul lui Raab din 25 iunie 1819 (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 304—305). După cum raporta ambasadorul prusian la Constantinopol, von Schladen, și unii boieri au fost amestecați în jafuri (N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, II, București, 1896, p. 551). Tot pentru nemulțumirile cauzate de lazarete să se vadă și niște *Note despre domnia lui Scarlat Callimachi*, în N. Iorga, *Studii și documente*, III, București, 1901, p. 91.

⁸³ *Hurmuzaki*, II, serie nouă, nr. 538, p. 540—541; nr. 540, p. 541—513; nr. 545, p. 546—547. Vezi și *Note despre domnia lui Scarlat Callimachi*, în N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. 91; raportul lui Raab din 25 iunie 1819, în N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 309.

2. Nemulțumirile supușilor austriei și prusieni care, nevoind să se supună măsurilor generale sanitare, ar fi provocat răscoala⁸⁴. Guvernul Moldovei, interesat ca vina izbucnirii răscoalei să nu fie atribuită cauzelor interne, a dat vina pe supușii străini, amenințând chiar cu expulzarea lor dacă nu se liniștesc⁸⁵. Că supușii străini, meseriași și negustori, loviți direct prin restricțiile sanitare vexatorii au protestat la consulatele de care depindeau, e sigur. Că simpatizau cu răscoala poporului care le putea aduce câștig de cauză fără riscuri, foarte posibil. Dar nu este nici o dovadă că tătărășenii s-au răsculat din cauza supușilor străini, căci nu aceștia îi speculau și-i necăjeau de ani de zile. Apoi supușii străini nici măcar n-au participat activ la răscoală. Cum erau destul de numeroși în Iași, ar fi căzut și dintre ei morți și răniți cu ocazia evenimentelor de la curtea domnească, ceea ce s-ar fi consemnat în documentele vremii⁸⁶.

3. Hotărîrea lui Callimachi de a impune o nouă contribuție în folosul oamenilor utilizați la carantine⁸⁷. Dacă Pagé, gerantul Consulatului francez din București, care ne dă știrea aceasta, a fost bine informat, atunci fără îndoială că o nouă sarcină fiscală putea nemulțumi mult poporul sărac. Noi însă nu credem în această nouă impunere. Callimachi care ținuse bine cumpăna între Rusia și Turcia atîția ani, era, chiar la sfîrșit de domnie, să fie atît de lipsit de abilitate și să supere Rusia, cauzînd prin aceasta dificultăți Turciei, printr-o nouă impunere, cînd știa bine că vecina de la răsărit, care avea controlul financiar al Moldovei⁸⁸, n-ar fi admis așa ceva?

4. Uneltirile adversarilor lui Callimachi, care se temeau ca nu cumva acesta, agreeat de Poartă cum era, să rămînă mai departe în scaun, fapt care le-ar fi luat posibilitatea de a ocupa tronul Moldovei⁸⁹. Admiterea acestei cauze a răscoalei ne duce direct la admiterea existenței unor uneltitori care, evident, speculînd cu îndemînare nemulțumirile reale ale poporului, l-au putut împinge la revoltă.

5. Nemulțumirile cauzate de „jacuri și năpăstuiuri și strămbătăți ce au făcut domnul în țară și pe la tîrguri”⁹⁰. Deși Raab spune despre Scarlat Callimachi că a fost un domnitor bun, adaugă că acesta a îngăduit favoriților să-l compromită și să facă să sufere și țara⁹¹. E greu de admis că răs-

⁸⁴ Nota marelui postelnic moldovean Constantin Negri din 24 iunie 1819 (*Hurmuzaki*, X, nr. LIX, p. 55); raportul lui Kreuchely din 28 iunie 1819 (*Hurmuzaki*, X, nr. LXI, p. 55–56); scrisoarea lui Kreuchely din 29 iunie 1819 (*ibidem*, nr. LXII, p. 56); nota vornicului Andronachi Donici și a banului Bucșănescu din 1 iulie 1819 (*ibidem*, nr. LXIII, p. 56); răspunsul lui Kreuchely din 4 iulie 1819 (*ibidem*, nr. LXIV, p. 57 și nota 1 p. 57); rapoartele lui Kreuchely din 13 și 31 iulie 1819 și din 28 august 1819 (*ibidem*, nr. LXVI, LXXI și LXXXIV, p. 58, 60, 68); notele vornicului moldovean Andronachi Donici din 9 și 10 august 1819 (*ibidem*, nr. LXXIV și LXXV, p. 61).

⁸⁵ L. P. C., documentul din 26 iunie 1819.

⁸⁶ Supuși prusieni n-au fost printre morți și răniți (*Hurmuzaki*, X, nr. LVIII, p. 54).

⁸⁷ Raportul lui Pagé din 24 iunie 1819 (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 383); *Hurmuzaki*, XVI, nr. MCMLXXXV, p. 1030.

⁸⁸ *Istoria României*, vol. III, p. 665, 703, 705.

⁸⁹ Raportul internunțului lui Lützow din 10 iulie 1819 (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, II, București, 1903, p. 552). Să se vadă și raportul lui Pagé din 11 sept. 1819 (*Hurmuzaki*, XVI, nr. MCMLXXXVI, p. 1030; N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 384).

⁹⁰ N. Iorga, *Note despre domnia lui Callimachi*, în *Studii și documente*, III, București, 1901, p. 91.

⁹¹ Raportul lui Raab din 25 iunie 1819, în N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 309.

coala din Iași a izbucnit din cauza acestei atitudini a domnitorului. În ceea ce privește acuzația directă care i se aduce nu avem date spre a ne pronunța. Dar ne permitem o întrebare. Dacă luăm de adevărată insinuarea care se face la adresa lui Callimachi, de ce țara l-a suportat în liniște atîția ani de zile și de ce s-a răscolat tocmai la sfîrșitul domniei lui, cînd și așa trebuia să plece?

6. Uneltirile unor puteri interesate. Țările bănuite de acest lucru au fost Austria și Rusia, care ar fi căutat un pretext de a intra în Principatele Române. Girantul consulatului francez de la București, care ne transmite această informație, spune că de 20 de ani de cînd e în Principate nu s-a întîmplat ca românii să se revolte împotriva principilor lor⁹². Să analizăm afirmația lui Pagé.

Ambasadorul prusian la Constantinopol, von Schladen, spune în raportul său din 10 sept. 1819 că Poarta crede că influențe din afară au provocat tulburările de la Iași⁹³. Dacă ne gîndim cum a decurs răscoala, dacă luăm în considerare cererile poporului consemnate de Cantemir, cereri care dovedesc prezența în mijlocul poporului a unor conducători luminați, cu un nivel, în special politic, mai ridicat decît al sărăcimii răscolate, capabili să sintetizeze atît de bine dar și atît de îndrăzneț, așa cum nu se făcuse pînă acum, doleanțele poporului, trebuie admisă existența unor interesați în provocarea de tulburări în Moldova. E locul să se sublinieze că răscoala de la Iași n-a fost îndreptată împotriva lui Callimachi și a guvernării sale, ci a fost provocată cu alte scopuri, așa cum vom arăta imediat. Dovada acestei afirmații sînt acele pamflete care au fost răspîndite în Iași, timp de patru zile în șir, începînd de sîmbătă 7 august st.n. 1819, dată la care Callimachi nu mai era domnitorul Moldovei, deci pamfletele nu erau îndreptate împotriva acestuia, scrise în grecește și românește sub formă de scrisori, adresate către mitropolit, caimacami și bacalbașa, prin care se contesta existența ciumei, se cerea desființarea carantinelor, dschiderea caselor boierilor (sic); se mai imputa guvernului și boierilor sărăcirea țării, mizeria poporului, încetarea comerțului, scumpetea pîinii și a cîrnii. Autorii anonimi ai scrisorilor amenințau cu o revoltă mai mare ca prima, dacă pînă la data de 10/22 august nu se vor satisface doleanțele poporului. De data aceasta, spuneau pamfletele, lumea va fi înarmată, va ataca pe boieri și pe negustori și va aprinde orașul. Situația era foarte serioasă și reprezentantul Prusiei la Iași socotea posibilă izbucnirea unei a doua răscoale⁹⁴. Vești neconfirmate oficial pretind că unul sau doi dintre autorii pamfletelor ar fi fost prinși și trimiși la ocnă⁹⁵. Este limpede că ne aflăm în fața unor uneltitori care lucrau pentru cineva⁹⁶. Acei care le dăduseră sarcina de a provoca frămîntări în Moldova, văzînd că prima încercare de la Iași a dat greș⁹⁷, și că același rezul-

⁹² Raportul lui Pagé din 24 iunie 1819 (*Hurmuzaki*, XVI, nr. MCMLXXXV, p. 1030; N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 383).

⁹³ N. Iorga, *Acte și fragmente...*, II, p. 556.

⁹⁴ Rapoartele lui Kreuchely din 7 și 12 august și din 13 sept. 1819 (*Hurmuzaki*, X, nr. LXXII, LXXVII, XCII, p. 60, 64, 74); L. P. C., raportul lui Prunkul, Suceava, 20 august 1819 și cel al lui Burian, Suceava, 24 august 1819.

⁹⁵ Raportul lui Kreuchely din 12 august 1819 (*Hurmuzaki*, X, nr. LXXVII, p. 64).

⁹⁶ Raportul lui Pagé din 11 sept. 1819 (*Hurmuzaki*, XVI, nr. MCMLXXXVI, p. 1030).

⁹⁷ Probabil uneltitorii centau pe intransigența lui Callimachi: Or, acesta, acolo unde a putut, a făcut concesii, schimbînd pe agă și hatman.

at negativ au avut și răscoalele ulterioare pe care le-am amintit mai sus, a caream mai adăuga și răscoala de la Săveni (raionul Săveni, regiunea Botoșani)⁹⁸, au continuat uneltirile cu alte mijloace care li se păreau mai potrivite spre a ajunge la același scop.

Mai este de subliniat un fapt care confirmă bănuiala noastră că ne aflăm în fața unor interesați ca să provoace dezordini nu numai în Moldova ci și în Țara Românească: cam în același timp când aveau loc la Iași evenimentele pe care le-am arătat, se încerca ceva similar și la București și dacă nu s-a ajuns la o adevărată răscoală totul se datorește vigilentei autorităților care au luat măsuri prompte. Marele vizir Mehmed Derviş, în scrisoarea sa de răspuns din 26 iulie 1819 către Al. Suțu, domnul Țării Românești, spune limpede: „este sigur totuși că acele turburări ce s urmează una după alta în Iași și București sînt o urmare a ațățărilor șa provocărilor”⁹⁹.

Pe baza celor de mai sus și dacă luăm în considerare raporturile dintre Turcia și Rusia după pacea de la București din 1812, precum și continuile tratative între aceste două țări, fie pentru aplicarea clauzelor păcii, fie din cauza cererilor noi ale Rusiei¹⁰⁰, s-ar fi putut ca această țară, care, pe baza hătișerifului din 1802 și a așezămîntului (regulamentului) din 1804, reînnoit în 1814 și modificat în 1818, „act fundamental” cum îl numeau rușii și care dădea ambadorului rus de la Constantinopol, prin mijlocirea consulilor din București și Iași, „dreptul de control asupra politicii fiscale a celor două țări române”¹⁰¹, să fi căutat, prin agenți ai săi, să slăbească poziția Turciei în timpul acestor tratative prin provocarea de mișcări în Moldova și Țara Românească, fapt care ar fi arătat că Poarta nu este în stare să mențină liniștea și ordinea în aceste țări¹⁰². Din documentele contemporane cu evenimentele de care ne-am ocupat, publicate mai de mult, cunoaștem numele a două persoane, cu supușenie rusească, care s-au comportat suspect în Moldova: croitorul Warschauer, care a fost expulzat¹⁰³, și principele sîrb Jovo Ratzkowiez, „instigator cunoscut”¹⁰⁴, „și unul dintre principalii ațîțători ai răscoalei”¹⁰⁵, ofițer în armata rusă, care a făcut înrolări secrete, luînd și jurămintul de la persoanele recrutate. Scopul uneltirilor lui Ratzkowiez era de a menține starea de încordare spre a se ajunge la o „explozie”, ceea ce poate însemnă război între Rusia

⁹⁸ Raportul lui Raab din 2 iulie 1819 (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 309—310); D. Constantinescu, *Însemnări*..., p. 277 și urm.

⁹⁹ *Răscoala din 1821*..., nr. 82, p. 148—149.

¹⁰⁰ N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, Gotha, 1913, p. 234—237; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Ducia Traiană*, IX, ed. a III-a, București, 1930, p. 279 și urm.

¹⁰¹ *Istoria României*, vol. III, p. 665, 703, 705, 721. Această situație a Moldovei în raport cu Rusia era îndeobște cunoscută și de aceea poporul răscolat de la Iași, referindu-se la această situație de drept a Rusiei, cerea ca problema născută prin aceste evenimente să fie discutată de consuli. Callimachi a găsit cererea întemeiată și a ordonat ca postelnicul Alecu Beldiman și spătarul Cazimir să studieze problema. Vezi: L. P. C., documentul din 26 iunie 1819. Cf. Gabriel Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman*, tome deuxième 1789—1856, Paris, 1900, p. 17—18, 88, 326—327, 343—344, 358—359, 377—378.

¹⁰² Raportul lui Raab din 20 august 1819 (*Hurmuzaki*, II, serie nouă, nr. 545, p. 546—547).

¹⁰³ Rapoartele lui Kreuchely din 7 și 28 august 1819 (*Hurmuzaki*, X, nr. LXXII și LXXXIV p. 60, 68).

¹⁰⁴ *Hurmuzaki*, II, serie nouă, nr. 545, p. 546—547, raportul lui Raab din 20 aug. 1819.

¹⁰⁵ *Hurmuzaki*, X, nr. LXXXIV, p. 68, raportul lui Kreuchely din 28 august 1819.

și Turcia. Nu se știe dacă boieri moldoveni au participat la uneltirile acestui instigator. Ratzkowiez a fost silit să plece din Iași¹⁰⁶.

Despre „oameni rău intenționați, care caută prin toate mijloacele posibile să nemulțumească acest popor (moldoveni), în nădejdea că se va ajunge la o schimbare, care după ei, a întârziat prea mult”, vorbește girantul consulatului francez din București, Pagé, în raportul său din 11 sept. 1819¹⁰⁷.

Folosind cu îndeminare nemulțumirile vechi și noi ale poporului, uneltitorii și-au ales ca moment al începerii acțiunii tocmai timpul cel mai potrivit când Moldova, din cauza schimbării de domnie, era mai puțin aptă de rezistență față de un șoc produs de o răscoală.

Dacă pentru Rusia se poate admite interesul de a cauza dificultăți Turciei prin complicarea situației din Moldova, nu tot așa e pentru Austria. Această țară, văzînd că Rusia, pentru a intimida Turcia și a o sili să-i satisfacă cererile, înaintează din toate părțile cu 100 000 de soldați spre Moldova, și-a concentrat și ea 60 000 de soldați în Galiția pentru paza granițelor¹⁰⁸. Măsura era de prevedere căci Austriei nu-i era indiferent dacă rușii vor intra cu trupele în Principatele Române, așa cum se spunea¹⁰⁹. De aceea ar fi de neconceput ca guvernul austriac să fi fost atît de naiv încît, prin provocarea de dezordini în Moldova, să înlesnească Rusiei intrarea în Principatele Române, ceea ce, tocmai, ar fi voit să nu aibă loc.

Acestea sînt ultimile știri pe care le avem atît asupra răscoalei de la Iași și a complicațiilor la care a dat loc acest eveniment, cît și asupra sfîrșitului domniei lui Scarlat Callimachi. E demn de amintit că despre răscoala de la Iași s-a scris și în ziarele Europei apusene, așa cum ne relatează Gheorghe Bogdan, un moldovean desțărât care, plecat pentru studii și căutarea sănătății la Paris, cam pe la anul 1803, murea înainte de aprilie 1830 fără să-și fi revăzut țara de baștină. Gheorghe Bogdan, luîndu-se după ziare, socotea răscoala de la Iași ca făcută pentru alungarea grecilor, condiție ca moldovenii să fie fericiți¹¹⁰.

¹⁰⁶ Vezi rapoartele lui Raab din 20 august și cel al lui Kreuchely din 28 august, citate mai sus.

¹⁰⁷ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 384.

¹⁰⁸ Rapoartele lui Pagé din 4 decembrie 1819 și 3 sept. 1820 (*Hurmuzaki*, XVI, nr. MCMLXXXVII și nr. MCMLXXXVIII, p. 1031).

¹⁰⁹ Raportul lui Pagé din 6 sept. 1820 (*Hurmuzaki*, XVI, nr. MCMLXXXIX, p. 1031 – 1032).

¹¹⁰ N. Iorga, *Vicisitudinile celui dintîi student moldavean la Paris : Gh. Bogdan*, în „Acad Rom. Mem. Sect. Ist’”, S. III, t. XIV, București, 1933, p. 375 și passim.

ÎN LEGĂTURĂ CU COMPONENTA SOCIALĂ A PANDURILOR DIN OLTENIA PARTICIPANȚI LA RĂZBOIUL RUSO-TURC (1828—1829).

DE

IOAN I. NEACȘU

Problema componenței sociale a pandurilor a fost analizată pînă acum în legătură cu participarea lor la lupta împotriva pazvangiilor și la războiul ruso-turc din 1806—1812¹, precum și la răscoala populară din 1821². Ne vom ocupa în rîndurile ce urmează de aceeași problemă cu ocazia participării pandurilor la războiul ruso-turc din 1828—1829.

După înăbușirea răscoalei populare din 1821 în Țara Românească cu ajutorul armatelor otomane, conducerea țării i-a atras pe panduri în slujba spătăriei, pentru a le atenua spiritul lor de revoltă. Astfel, pe la 16 iulie 1822, caimacamul Craiovei a înființat breasla pandurilor³. Pînă la începerea războiului ruso-turc din 1828—1829 ei au fost utilizați de spătărie împotriva acțiunilor cetelor de haiduci și împotriva incursiunilor elementelor jefuitoare venite din sudul Dunării. În acest fel stăpînirea, pe de o parte, a reușit să atenueze spiritul de revoltă al masei pandurilor, care a fost pusă sub conducerea unei părți dintre căpeteniile lor, în special a celor din categoria socială a micilor boieri. Pe de altă parte, căpeteniile pandurilor, care au avut un rol mai important pe timpul răscoalei din

¹ Ioan I. Neacșu, *Cu privire la componența socială a locuitorilor din Oltenia participanți la lupta împotriva pazvangiilor și la războiul ruso-turc (1806—1812)*, în „Studii”, XIV (1961), nr. 5, p. 1205—1209.

² I. Neacșu, *Oastea pandurilor condusă de Tudor Vladimirescu în răscoala din 1821*, în *Studii și referate privind istoria României*, partea a II-a, Edit. Acad. R. P. R., București, 1954, p. 1009—1018; idem, *Lista cu numele pandurilor și căpeteniilor lor care au participat la răscoală sub conducerea lui Tudor Vladimirescu...*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. I, Edit. Acad. R. P. R., București, 1957, p. 391—451; idem, *Participarea locuitorilor satelor din Oltenia la răscoala din 1821*, în „Studii”, XI (1958), nr. 2, p. 97—114.

³ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. V, Edit. Acad. R. P. R., București, 1962, p. 149.

1821 au fost urmărite, arestate și ucise pentru a rupe masa pandurilor de conducătorii lor firești.

După izbucnirea războiului ruso-turc, la 14 aprilie 1828, pandurii, organizați pe batalioane, au participat activ la lupta de eliberare națională, alături de armatele rusești.

Ca și în războiul precedent din 1806—1812, pandurii români s-au înrolat ca „volintiri” pentru apărarea țării și a căminurilor lor împotriva invaziei Imperiului otoman. Acești panduri au fost recrutați de Ioan Solomon cu autorizația comandamentului armatei ruse, care i-a pus la dispoziție 3 500 de puști. Bani necesari pentru plata lefilor pandurilor „volintiri” au fost primiți de la Vistieria Țării Românești, dintr-un fond anume destinat în acest scop.

În legătură cu participarea pandurilor și căpeteniilor lor la războiul ruso-turc (1828—1829), avem numeroase mărturii documentare din care rezultă, în special, că simpli panduri au primit decorații și atestate de vitejie sau au fost răniți și omorâți în lupte pentru independența țării de sub stăpânirea otomană. Numele acestor panduri sînt legate pentru totdeauna de memorabilele lupte de la Calafat, Cioroiu, Sisești, Băilești, Schela Cladovei, Cireșu etc. cu care prilej s-au distins, fiind admirați pentru vitejia lor atît de vrăjmași cît și de aliați. Totuși, după cum vom vedea mai departe, și aceste date sînt destul de puține pentru a ne da puțința să facem o analiză mai cuprinzătoare asupra componenței sociale a pandurilor și căpeteniilor lor.

Vom încerca mai întîi să analizăm categoriile sociale ale pandurilor din satele județelor Olteniei. Materialul documentar cules din mai multe liste nominale ne dă posibilitatea să facem o analiză statistică mai amănunțită cu privire la participarea unor panduri la acest război. Atragem însă atenția că datele extrase din documentele care ne stau la dispoziție ne dau o situație precisă numai pentru 257 panduri locuitori ai satelor din Oltenia, la care se adaugă 9 mazili și boiernași trecuți la un loc cu locuitorii acelorași sate. Totuși și aceste date statistice sînt prea sumare pentru a putea trage concluzii precise cu privire la categoriile sociale ale pandurilor participanți la acest război, ținînd seama de faptul că întregul efectiv al acelorași panduri pe tot timpul duratei războiului a fost de circa 4 000 oameni. De aceea ele vor putea servi numai pentru o orientare generală asupra categoriilor sociale participante la război.

Cu toate că nu putem trage concluzii precise cu privire la categoriile sociale ale pandurilor din satele Olteniei, totuși ele nu trebuie să fie ignorate și subapreciate.

Din analiza tabloului statistic A. rezultă că județele Mehedinți și Gorj au dat cei mai mulți panduri participanți la război (județul Mehedinți = 99 și județul Gorj = 114). Analizînd acum categoriile sociale pe județe constatăm că la județul Mehedinți numărul clăcașilor depășește totalul moșnenilor și al moșnenilor amestecați cu clăcașii; în schimb, la județul Gorj numărul moșnenilor și al moșnenilor amestecați cu clăcașii, nu numai că depășește numărul clăcașilor, dar aceștia din urmă abia dacă sînt reprezentați. Analizînd situația celorlalte județe constatăm că la județul Dolj numărul clăcașilor predomină pe cel al moșnenilor și al moșnenilor amestecați cu clăcașii; la județul Vâlcea numărul moșnenilor și al moșnenilor amestecați cu clăcașii depășește numărul clăcașilor, în schimb

A. Participarea la război a pandurilor din satele Olteniei⁴

Județe	Moșneni	Moșneni sau clăcași ⁵	Clăcași	Cu categoria socială ne- stabilită	TOTAL	Mazili și boiernași
I. Mehedinți	24	12	61	2	99	3
II. Gorj	57	47	4	6	114	5
III. Dolj	4	1	19	1	25	1
IV. Vâlcea	7	5	5	2	19	—
Total	92	65	89	11	257	9

nu avem nici un reprezentant dintre panduri la județul Romanați. Nu trebuie să pierdem din vedere numărul pandurilor cărora nu le-am putut stabili categoria socială, deoarece sînt trecuți în documente fără indicația satului sau în sate cărora nu le-am putut stabili categoria socială. De asemenea, trebuie să ținem seama de faptul că la toți cei de mai sus se adaugă un număr de mazili și boiernași, care s-au aflat în rîndurile pandurilor. În general, situația statistică scoate în evidență că pandurii au fost aproape în egală măsură proveniți din rîndurile moșnenilor și clăcașilor.

În legătură cu tîrgoveții care au fost panduri din orașele Olteniei datele culese din documentele amintite și din alte publicații ne dau știri despre 16 tîrgoveți, la care se adaugă doi boiernași.

B. Participarea la război a pandurilor din orașele Olteniei⁶

Orașe	Tîrgoveți	Boiernași
1. Cerneți	9	1
2. Craiova	4	1
3. Tîrgu-Jiu	3	—
Total	16	2

⁴ Serv. Arh. Turnu-Severin, dos. 2278/1832 roșu, f. 2, 4–6^v, 12–12^v, 13–14^v, 53, 54, 56–57, 69; Arh. Ist. Centrală, *Ad-tive noi. Depart. Vistieriei T. Rom.*, dos. 4. 943/1832 roșu, f. 75–77, 86–86^v, 87–89^v 100–102, 110–112^v, 113–115, 118–119, 131–132^v, 146–148, 149–149^v, 165–171, 173–179. Stabilirea componenței sociale a fost făcută pe baza următoarelor catagrafii: Arh. Ist. Centrală, *Ad-tive vechi, Vistieria T. Rom.*, dos. 2379/1820, f. 1–242; *același fond*, dos. 2351/1808 f. 1–119^v; T. G. Bulat, *Divizarea proprietății rurale în Oltenia la 1837*, în „Arhivele Olteniei” IV (1925), p. 105–111; I. Popescu-Celieni, *Biserici, tîrguri și sate din județul Vâlcea, Craiova, 1941*, 138+X p. +1 h.; P. Poni, *Statistica răzeșilor*, București, 1921, 220 p.

⁵ E vorba de panduri din sate mixte (moșneni și clăcași).

⁶ Același izvoare de la nota 4.

Acest tablou statistic ne permite să constatăm că târgoveții din Cerneți au dat cei mai mulți panduri care au participat la război. În schimb, orașele Pîmnicu-Vîlcea și Caracal nu au dat nici unul. La cei de mai sus se adaugă boiernașii din orașele Cerneți și Craiova, care s-au aflat în rîndurile pandurilor.

Cu privire la categoriile sociale ale căpeteniilor de panduri participanți la acest război, datele culese ne dau informații despre 49 dintre ele.

C. Participarea la război a căpeteniilor de panduri ⁷

Categorii sociale	Total
1. Negustori	1
2. Moșneni	6
3. Moșneni sau clăcași ⁸	7
4. Clăcași	15
5. Tîrgoveți	3
6. Boieri mici, boiernași de țară și mazili (cu moșii și fără moșii)	12
7. Cu originea socială neidentificată	5
Total	49

Ultimul tablou statistic scoate foarte bine în evidență numărul mare al căpeteniilor de panduri din categoria socială a clăcașilor (15) față de restul celorlalte categorii. Imediat după clăcași urmează cei din categoria boierilor mici, boiernașilor de țară și mazililor (12), care au fost în special comandanți de batalioane de panduri sau căpetenii mai importante („nacialnici”) Exemple: Mihalache Ciupagea, Gheorghe Magheru, Ioan Solomon, foști mai înainte în slujba spătăriei.

Mai constatăm că o parte din panduri au fost participanți la răscoala din 1821, iar unii dintre ei au luat parte și la războiul ruso-turc din 1806—1812.

Analiza datelor statistice cuprinse în cele trei tablouri ne înfățișează categoriile sociale ale pandurilor care au luat parte ca „volintiri” alături de armata rusă în cadrul războiului ruso-turc (1828—1829).

⁷ Aceleași izvoare de la nota 4. În plus se adaugă: Col. I. Solomon, *Din vremea lui Tudor Vladimirescu (1821). Amintirile colonelului...* După ediția din 1862 (*Biografia Polcovnicului Ioan Solomon*), Craiova, iunie, 1862). Valenii de Munte, 1910, VI+63 p.; Ion Ghica, *Polcovnicul Ionița Ceganu* (în Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri* /I/, Ed. Biblioteca pentru toți, /f. a./, p. 51—63); E. Cerchez, *Din vremuri trecute*, București, /f. a./, 239 p.

⁸ E vorba de căpeteniile de panduri din sate mixte (moșneni și clăcași).

Datele de mai sus ne permit să presupunem că pandurii au fost recrutați în egală măsură din rîndurile moșnenilor și clăcașilor.

Comparînd acum categoriile sociale ale pandurilor participanți la răscoala din 1821 cu cele ale pandurilor din războiul ruso-turc (1828—1829), constatăm o schimbare a proporției participării celor proveniți din rîndurile clăcașilor și moșnenilor.

În timp ce pe timpul răscoalei din 1821 numărul pandurilor proveniți din rîndurile clăcașilor constituia o majoritate zdrobitoare, în acest ultim război numărul clăcașilor a descrescut foarte mult, ajungînd aproape la egalitate cu numărul pandurilor proveniți din rîndurile moșnenilor. Faptul se explică prin aceea că boierimea, care a condus recrutarea pandurilor pe timpul războiului, a reușit să împiedice înrolarea pandurilor proveniți din rîndurile clăcașilor, pentru a nu li se micșora numărul brațelor de muncă pe moșii. Acest lucru nu putuse fi împiedicat pe timpul războiului ruso-turc (1806—1812), cînd datorită participării continue a pandurilor, timp de șase ani, la operațiunile militare, ei au avut pierderi simțitoare în lupte și în același timp oștirea pandurilor a fost mult mărită, în special către sfîrșitul războiului, fapt ce a determinat conducerea țării să completeze efectivele lor cu elemente din alte categorii sociale în afară de moșneni. În timpul răscoalei din 1821, ei au răspuns chemării lui Tudor Vladimirescu și s-au înrolat în oștirea răscoalei pentru reciștigarea privilegiilor de care fuseseră deposezați de către domnitorul Ioan Caragea.

După încheierea tratatului de pace de la Adrianopol (2/14 septembrie 1829), pandurii participanți la războiul ruso-turc (1828—1829) au constituit nucleul armatei naționale moderne din Țara Românească în perioada Regulamentului Organic.

În concluzie, constatăm că pandurii din Oltenia, care au participat la lupta împotriva oștilor Imperiului otoman pe timpul războiului ruso-turc (1828—1829), au făcut parte — aproape în egală măsură — din categoriile moșnenilor și clăcașilor. De asemenea, mai reiese o largă participare a pandurilor din satele Olteniei, cu care prilej ei au dat dovadă de multă vitejie și abnegație în lupta dusă împotriva Imperiului otoman.

ASPECTE ALE COLABORĂRII PARTIDULUI NAȚIONAL ROMÂN DIN TRANSILVANIA CU MIȘCAREA SOCIALISTĂ

DE

I. D. SUCIU

Problema colaborării dintre Partidul Național Român din Transilvania și mișcarea socialistă a fost relevată în istoriografia română în ultimii ani. În pactul încheiat la Găiceana (r. Adjud) între Ioan Slavici, Eugen Brote, Vasile Mangra și Roman Ciorogariu la 5—9 august 1907, la punctul 2, semnatarii stabileau să se apropie de Partidul Social-Democrat din Ungaria și pentru realizarea revendicărilor comune să colaboreze cu fruntașii acestui partid¹. În comentariile celui care a descoperit și publicat acest document

¹ Miron Constantinescu, *Un document inconu (5—9 août 1907) concernant la lutte nationale de libération des Roumains de Transylvanie*, „Revue Roumaine d'Histoire”, nr. 3, 1965, p. 574. Dăm mai jos și versiunea românească a pactului, comunicată de prof. Miron Constantinescu pentru care-i mulțumim: „Subscriții, întrunindu-ne în timpul zilelor 5—9 august 1907, am stabilit pentru noi înșine următoarele puncte, de la care ne obligăm prietenește a nu ne abate nici unul fără știrea celorlalți.

1. Vom sprijini pe reprezentanții din Dieta ungară ai românilor cîtă vreme ei vor stărui asupra programului național și ne vom da silința să intrăm în legături și cu d-nii dr. A. Vaida și dr. Iuliu Maniu îndeosebi.

2. Vom căuta legături cu Partidul Socialist din Ungaria și în ceea ce privește punctele comune din programele noastre îl vom sprijini, ba vom primi chiar o lucrare comună cu el.

3. Vom căuta legăturile și cu croații pe care îi vom sprijini totdeauna cînd e vorba de naționalitate.

4. Ne vom feri de ori și ce conflict cu frații noștri greco-catolici și vom dezaproba cu toată hotărîrea oîi și ce încercare de a produce ori de a accentua conflicte confesionale.

5. Ne vom feri de tot ceea ce poate să ne pună în conflict cu vreunul din partidele din România.

6. Rezolvarea potrivită cu interesele naționale a cestiunii religioase și a celei agrare în România nu o considerăm ca cestiune de partid, nici ca cestiune internă a României, ci ca cestiune de conservare națională; vom stărui dar, ca să se facă cît mai curînd, combătînd cu toată hotărîrea pe cei ce o împiedică.

7. Ne vom da cu toată discrețiunea silința ca prin dl. I. Kalinderu să ținem pe m. s. regele Carol în curent despre tot ceea ce facem, vom primi legăturile directe a d-lui D. Sturdza, dacă d-sa va ține să le aibă și vom căuta să strîngem legături cu frații Brătianu și cu colaboratorii lor.

8. În ceea ce privește sarcinile rămase asupra noastră în urma proceselor de presă și de cînd cu înființarea „Tribunei” a cărei existență o considerăm azi asigurată prin sprijinul pu-

se menționează că: „Se preconizează colaborarea cu Partidul Social-Democrat din Ungaria în ceea ce privește punctele comune ale programelor celor două partide (mai ales lupta pentru revendicările burghezo-democratice)”². În continuare, autorul relevă acțiunea ziarului „Tribuna” din Arad pentru colaborarea celor două partide în problema agrară, națională, ca și în lupta pentru Unire³. Doi dintre semnatarii acestui pact, Roman Ciorogariu și Vasile Mangra, făceau parte din redacția „Tribunei”. Când încheiau pactul, în august 1907, după marea răscoală țărănească din vechea Românie, ei erau exponenții unui curent foarte puternic din Partidul Național Român, manifestat de numeroși frunțași, acela de apropiere față de mișcarea muncitorească reprezentată de Partidul Social-Democrat.

Această tendință se poate completa și cu articole apărute în ziarul „Drapelul” din Lugoj, înființat de Valer Braniște, iar din partea Partidului Social-Democrat, cu declarațiile și discursurile diferiților frunțași ai partidului, publicate în oficiosul „Adevărul”.

Explicația acestei apropieri trebuie căutată în programul celor două partide. În platforma Partidului Social-Democrat și a Partidului Național Român existau puncte comune pentru desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice, care impuneau această colaborare cu limitele și condițiile respective. În programul Partidului Social-Democrat din Ungaria care a fost adoptat la Congresul din 1903 de la Budapesta, între cele 26 de puncte, la punctul 1 era votul universal, direct și secret, pentru toți cetățenii trecuți de 20 de ani, indiferent de sex. Punctul 4 prevedea „drepturi egale pentru toate națiunile din țară” (Ungaria — *n. n.*)⁴. În ceea ce privește Partidul Național Român, deși era un partid burghez, era exponentul unei burghezii oprimate și a unei țărârimi sărăcite și exploatată de latifundiar. Frunțașii acestui partid își dădeau seama că atîta timp cît nu se va introduce votul universal nu vor reuși să aibe o reprezentare proporțională cu numărul populației în Parlamentul din Budapesta. Iată de ce în punctul șase al platformei Partidului Național Român se prevedea votul universal. Prin punctul 4 al platformei Partidului Social-Democrat, acesta devenea apărătorul și aliatul națiunilor oprimate din monarhia austro-ungară.

Colaborarea între cele două partide se accentuează îndeosebi începînd cu anul 1903 cînd mișcarea muncitorească ia un mare avînt în Banat și Crișana. Organizațiile Partidului Social-Democrat devin foarte puternice, îndeosebi în comitatele Bihor, Arad, Timiș și Caraș. Cît de puternice erau organizațiile socialiste reiese din ‘r-un discurs al lui Valer Braniște, în care

blicului, vom căuta să ne descărcăm prin repartizări făcute între noi și prin abonamente adunate în România și nu vom cere, dar vom primi dacă ni se va fi oferind, ajutor și de la guvernul României.

9. Vom profita de împrejurări să obținem un ajutor bănesc pentru conservarea națională și religioasă a românilor din diecesa Orădii Mari, pe care îi socotim ca fiind cei mai expuși. Eugen Brote, R. Ciorogariu, V. Mangra, Ioan Slavici.

² *Ibidem*, p. 576.

³ *Ibidem*.

⁴ *Programul Partidului Social-Democrat din Ungaria*, „Adevărul”, nr. 9 (16 septembrie) (II), 1911, p. 3–4.

spunea că, în 1906, numărul membrilor din organizația Partidului Social-Democrat din Lugoj a ajuns la 3000, ceea ce însemna că a cincea parte din totalul populației Lugojuului simpatiza mișcarea-socialistă⁵.

În fața avântului mișcării muncitorești, Ioan Russu-Șirianu este primul dintre fruntașii români care ridică problema colaborării Partidului Național Român cu Partidul Social-Democrat. „În programul nostru național — spune Russu-Șirianu — sînt formulate dorințe pentru care luptă și socialiștii”. Punctele comune celor două partide — după Russu-Șirianu — sînt : votul universal și secret, ca și egala îndreptățire. Deoarece și socialiștii luptă pentru realizarea acestor deziderate, Russu-Șirianu cere să nu se discute punctele ce deosebesc cele două partide, ci numai cele care le apropie, „ pentru ca să fie posibil între noi o alianță întru a răsturna oligarhia ce ne domînă”. Și în trecut ca și acum tactica obișnuită cerea ca cei oprimați să se unească spre a înlătura jugul comun. Deci, după Russu-Șirianu „... nimic nu ne împiedică nici pe noi să încheiem asemenea alianțe, să mergem alături de cei care vor și ei, în primul rînd, egala îndreptățire și desrobirea națiunilor de sub jugul unei clase perverse”⁶.

Deci, Ion Russu-Șirianu, care deținea importanta funcție de director al ziarului „Tribuna” din Arad și mai tirziu va fi unul dintre puținii deputați ai Partidului Național Român în Dietă, recunoaște marea forță a mișcării muncitorești și susține alianța celor două partide încă din anul 1903.

El nu era însă singurul dintre fruntașii Partidului Național Român care urmărea această alianță și apropiere față de clasa muncitoare. La 10 iulie 1903 începe greva muncitorilor de la Anina cu care se solidarizează și muncitorii de la Reșița. Prin numărul mare al participanților, ca și prin durată (68 zile), ea a fost una dintre cele mai importante greve. În timp ce greva încă dura, este convocată pe data de 24 august 1903 congregația comitatului Caraș-Severin în ședință extraordinară. Ședința a fost convocată în chestiunea fabricii de mătase ce urma să se înființeze în Lugoj. Pe ordinea de zi a adunării erau zece puncte, între care nu figura problema atît de acută a greviștilor de la Reșița și Anina. Autoritățile comitatense căutau să-treacă sub tăcere nemulțumirea muncitorilor. Spre a dejuca manevra funcționarilor comitatensi, încă înainte de a se intra în ordinea de zi, Coriolan Brediceanu, membru marcant al Partidului Național Român și deputat în Dietă, aduce în discuția congregației comitatului problema greviștilor. Brediceanu interpelează pe vicecomitele Carașului despre cauza prelungirii grevei, mai ales că știa că autoritățile comitatense au intervenit pentru aplanarea ei. Convingerea lui Brediceanu era că autoritățile de stat nu țineau socoteală decît de interesele societății, nu și ale muncitorilor. „Societatea aceasta — spune Brediceanu — care zace ca un munte pe conștiința și libertatea lucrătorilor și a populației de pe teritoriul întinselor sale proprietăți ... e rigidă, nemiloasă față de soarta amară a amărîților lucrători și de aceea o grevă a lucrătorilor ... durează neîndătinat de lung, pînă istovește și sleiește și rămășițele puterii de rezistență a sclavilor lucrători”. Brediceanu cere vicecomitelui să-i comunice care-i cauza prelungirii grevei și ce au întreprins autoritățile comitatense pentru aplanarea ei⁷.

⁵ „Drapelul”, nr. 6 (11/27 ianvarie), (VI) 1906, p. 2.

⁶ I. Russu-Șirianu, *Propaganda socialistă*, „Tribuna”, nr. 73 (5 mai), (VII) 1903, p. 1.

⁷ „Drapelul”, nr. 94 (25 august), (III) 1903, p. 1—2.

Vicecomitele răspunde că între motivele pentru care nu se poate ajunge la o înțelegere cu greviștii este și pretenția lor de a fi reprimiți în întreprindere cei 119 muncitori care au inițiat și condus greva, deci fruntașii greviști. La aceasta, Coriolan Brediceanu dă un răspuns prin care se solidarizează întru totul cu cauza muncitorilor, cerind reprimirea lor de urgență : „Intențiunea interpelării a fost să precipitez sfârșirea grevei, din acest motiv iau la cunoștință deocamdată răspunsul d-lui vicecomite, trebuie însă să accentuăm, că izgonirea celor 119 căpetenii de lucrători din lucru, pentru că au intrat și condus greva, e, pe cît de neleială, pe atît de nejustă, incorectă și ilegală, căci îndreptățirea grevei fiind recunoscută, participarea la aceea, sau conducerea aceleia nu este iertat a o folosi de cauză : a scoate pe lucrători din lucru. Tot sistemul terorismului e și această manevră. Capii grevei delăturați, nimiciți, turma apoi merge unde o mîni. Aștept deci cu tot dreptul ca onorata societate să primească pe cei 119 lucrători în lucru și atunci se ușurează finalizarea grevei”⁸.

Intervenția lui Coriolan Brediceanu în favoarea muncitorilor greviști de la Anina și Reșița a produs un mare ecou în opinia publică română de atunci. Ziarul „Poporul român” din Budapesta salută cu entuziasm intervenția : Coriolan Brediceanu — spune ziarul — „a apărut cu foc pe muncitorii din grevă și a înfierat purtarea bruscă a societății, care pe toate terenurile își arată puterea bazată pe milioanele adunate din sudoarea muncitorilor”⁹. Punctul de vedere susținut de Coriolan Brediceanu a învins și societatea a fost nevoită să reprimească pe cei 119 fruntași ai grevei.

Acțiunea de apropiere față de mișcarea muncitorească se intensifică în anii următori cînd intervin tot mai multe elemente de colaborare între cele două partide. La congresul Partidului Social-Democrat din Austro-Ungaria, ținut la Triest în anul 1905, delegatul socialist din Ungaria, Buchingher, critică politica de asuprire a naționalităților din Ungaria și aduce în discuția congresului, măcelul de la Aleșd. Editorialul ziarului „Tribuna” salută acest congres și reproduce discursul delegatului Buchingher¹⁰.

Un nou pas spre apropiere se face în urma întrunirii de la 28 mai 1905 a socialiștilor din Budapesta la care au participat 30 000 de oameni ai muncii. În cadrul adunării s-a vorbit cu simpatie de lupta deputaților naționalităților în Dietă. Evenimentul acesta dă prilej ziarului „Tribuna” să-și exprime simpatia față de mișcarea socialistă și să reamintească necesitatea colaborării : „Ne pare bine că tocmai din partea socialiștilor vine recunoașterea aceasta. La drept vorbind, ținem mai mult la considerația lor decît la oricare alta. Idealurile pentru care luptăm noi sînt în deplină consonanță cu ideile de progres și umanitate ale vremii ... Iată de ce socialiștii nu ne pot fi decît soți de arme firești, căci între postulatele programului nostru nu este nici unul care ar fi împotriva năzuințelor lor. Din contra, sînt multe și, mai ales, este cel cardinal, sufragiul universal necondiționat, înscris în programul nostru”¹¹. În continuare, autorul articolului arată anomalia sistemului de votare din monarhia austro-ungară : în timp ce, în Austria, la o populație de 25 878 280 locuitori sînt

⁸ „Drapelul”, nr. 94 (25 august), (III) 1903, p. 1—25

⁹ „Poporul român” (Budapesta), nr. 33 (30 august), (III) 1903, p. 7.

¹⁰ „Tribuna”, nr. 91 (28 mai), (IX) 1905, p. 1.

¹¹ Ibidem, nr. 94 (1 iunie), (IX) 1905, p. 2.

7 089 479 alegători, în Ungaria, la o populație de 18 milioane locuitori nu sînt decît 1 056 664 alegători.

Începînd cu anul 1905, Partidul Social-Democrat pornește marea ofensivă pentru introducerea votului universal. Pe lîngă lupta parlamentară socialiștii organizează numeroase mitinguri în orașele mai importante. Ziarul „Adevărul”, oficiosul secției române a Partidului Social-Democrat, invită Partidul Național Român să înceapă acțiunea concomitent: „Deoarece și naționaliștii au în programul lor votul universal ar fi nimerit dacă și dinșii ar începe o mișcare mai intensivă pentru acest scop. De altcun le aducem aminte de rezoluțiunile primite de adunările noastre, adică cine este cu noi pe acela îl sprijinim, iar cine nu, pe acela îl considerăm de dușman al poporului. La o parte cu neîncrederea, la luptă serioasă pentru votul universal, dacă într-adevăr voiți a îmbunătăți starea politică și economică a poporului român”¹². Ca răspuns la această invitare, deputații Ion Russu-Șirianu, dr. I. Suciu și Ștefan Cicio Pop trimit scrisori de adeziune mitingului socialist de la Arad din 3 septembrie 1905. Adeziunile deputaților Partidului Național Român au fost primite cu satisfacție de adunare¹³.

Marea demonstrație pentru obținerea votului universal organizată la 15 septembrie 1905 de socialiștii din Budapesta, la care au participat peste 100 000 de oameni ai muncii, este numită de corespondentul „Tribunei”: „Ziua cea mare”. „Am plecat cu deutații Russu-Șirianu și dr. Ștefan C. Pop ca să vedem defilarea — spune corespondentul «Tribunei» —. Și ceea ce am văzut ne-a pus cu adevărat în uimire. În șire dese de cite opt se scurgea majestuos poporul de oameni. În grupul întâi erau culegătorii de litere ... După aceștia urmau celelalte bresle de lucrători”. Autorul reportajului constată că „nici un partid din țară n-are organizațiunea Partidului Social-Democrat”¹⁴.

Entuziasmat și impresionat de marea demonstrație de la Budapesta, Ion Russu-Șirianu îi consacră un nou articol: „Astăzi, prin felul său de manifestare și prin numărul membrilor săi, Partidul Socialist este o forță”¹⁵. Devenind socialiștii atît de puternici, autorul ridică din nou problema solidarizării celor două partide „în agitarea unor anumite idei... În chestia votului universal am putea învăța mult de la ei. Tăria cu care au demonstrat ei înaintea parlamentului a fost impunătoare...”. Deci, Russu-Șirianu conchide: „Nu vedem de ce lupta aceasta n-ar putea fi pornită pe același drum”.

După 1900, mișcarea muncitorească din Austro-Ungaria ia un avînt deosebit, care se manifestă prin creșterea numărului de greve cu participarea a tot mai multor greviști. La aceasta contribuie și influența revoluției populare din Rusia de la 1905¹⁶.

Între grevele din acest timp, cea mai importantă este aceea a muncitorilor de la Oțelul Roșu (Ferdinandsberg) care s-a soldat cu 8 morți și 22 grav răniți. Ziarul „Drapelul” din Lugoj relatează felul în care s-au

¹² Naționaliștii și votul universal, „Adevărul”, nr. 9 (1 septembrie), (III) 1905, p. 1.

¹³ „Tribuna”, nr. 156 (4 septembrie), (IX) 1905, p. 2.

¹⁴ Ibidem, nr. 164 (16 septembrie), (IX) 1905, p. 2.

¹⁵ I. Russu-Șirianu, *Forța socialistă*, „Tribuna”, nr. 169 (24 septembrie), (IX) 1905, p. 1.

¹⁶ *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. a II-a, Edit. Academiei R. P. R. (Buc.), 1963,

desfășurat evenimentele de la Oțelul Roșu, luînd apărarea muncitorilor uciși¹⁷.

În congregația comitatului Caraș-Severin, Valer Braniste, fruntaș al Partidului Național Român, ia apărarea mișcării muncitorești: „Noi românii, care ca neam și ca partid luptăm pentru libertate, înțelegem mai bine frământările din care a răsărit în țara aceasta mișcarea socialistă, care nu caută numai să deie o existență demnă de om păturilor largi ale muncitorimii, ci și drepturi și libertate. Cu simpatie am urmărit această mișcare și unde i-am putut veni într-un ajutor, am făcut-o, căci . . . drepturile și libertățile la care tindem noi, nu sînt drepturi și libertăți particulare ori de clasă, ci drepturile și libertățile tuturor cetățenilor”¹⁸. În încheiere, V. Braniste cere guvernului să nu recurgă la măsuri „pentru înăbușirea drepturilor și libertăților publice, ci pentru garantarea acestor drepturi și libertăți pe seama tuturor cetățenilor”.

Unitatea de acțiune pentru cîștigarea votului universal se accentuează în anul 1906. Manifestările ambelor partide sînt deosebit de active în acest sens și vor culmina prin fixarea atitudinii Secției române a Partidului Social-Democrat în problema naționalităților, care va lărgi sfera de colaborare dintre cele două partide. În ședința Dietei din 9 iunie 1906, Coriolan Brediceanu cere ca naționalitățile din Ungaria să fie egal îndreptățite cu populația maghiară în ceea ce privește numirea în funcțiile statului. În acest sens, C. Brediceanu cere guvernului să alcătuiască un tabel din care să se poată urmări cîți dintre funcționarii statului aparțin minorităților, căci, după convingerea lui, 99% dintre posturi sînt ocupate de maghiari și numai 1% din naționalități, deși acestea alcătuiesc mai mult de jumătate din populația țării¹⁹. Deputatul Emödi Ioszeff, în aceeași ședință, acuză pe deputații Partidului Național Român că „s-au întovărășit cu socialiștii internaționali”. Coriolan Brediceanu îi răspunde în ședința Dietei din 24 noiembrie 1906 cînd — luînd cuvîntul în problema votului universal pe care-l considera ca un drum nou ce trebuie întreprins — spunea: „Dacă în năzuința și munca noastră pentru deschiderea acestui drum ne întîlnim cu socialiștii . . ., cu ce drept și cu ce rezonament am respinge noi pe acești tovarăși socialiști și democrați?”²⁰.

Lupta lui Coriolan Brediceanu din parlament era susținută și de conducerea Partidului Social-Democrat. La 18 noiembrie 1906 se organizează un nou miting la Budapesta pentru obținerea votului universal. Grossmann Miksa, fruntaș al Partidului Social-Democrat, în discursul ce-l ține, arată că realizarea votului universal pe baze democratice este „nu numai în interesul muncitorimii, ci și al naționalităților apăsate, deci . . . toți trebuie să se reunească pentru dobîndirea drepturilor. Și dacă milioanele poporului vor ținea laolaltă, vor fi destul de tari să cîștige și să realizeze aspirațiile lor”²¹.

¹⁷ „Drapelul”, nr. 4 (23 ianuarie), (VI) 1906, p. 1 și nr. 5 (25 ianuarie), p. 1,

¹⁸ Ibidem, nr. 6 (27 ianuarie), p. 2.

¹⁹ Ibidem, nr. 73 (17 iulie), (VI) 1906, p. 1—3.

²⁰ Ibidem, nr. 129 (1 decembrie), (VI) 1906, p. 1—2.

²¹ „Adevărul”, nr. 34 (22 noiembrie), p. 1.

Ziarul „Drapelul” din Lugoj, de sub conducerea lui Valer Braniste, descriind mitingul îndeamnă la colaborarea celor două partide, care „trebuie să se unească într-o coaliție și trebuie să se alieze”²².

În timp ce aceasta era starea de spirit în ambele partide, se produce declarația contelui Andrassy-fiul în Dietă, prin care anunță că va lupta „cu toate mijloacele” împotriva naționalităților. Partidul Social-Democrat ia atitudine hotărâtă împotriva declarației, solidarizându-se cu naționalitățile oprite. În ziarul „Adevărul” apare articolul *Nimicirea naționalităților*, care este cea mai frumoasă, cea mai edificatoare și completă expunere a atitudinii Secției române a Partidului Social-Democrat în problema naționalităților: „Noi, social-democrații, care stăm pe temelia internaționalismului, nu putem trece cu tăcerea peste această declarație, căci consecințele care vor urma din ea sînt de o însemnătate foarte mare pentru întregul popor din această țară. Nu sîntem naționaliști, dar ca un partid care luptă pentru libertățile tuturor popoarelor din această țară, protestăm cu indignare contra apăsării uneia sau celeilalte naționalități din această țară”. Partea a doua a articolului este un vibrant apel la unire, adresat deputaților naționalităților: „Recunoaștem că azi sînteți singurii în Dietă care duc o luptă adevărat democratică. Dar lupta d-voastră este slabă, este izolată, căci în dosul vostru nu aveți o masă compactă, nu aveți milioanele poporului care să stea gata a vă veni în ajutor ... Veniți dar în mijlocul nostru, dați-ne ajutor să luminăm poporul. ... Veniți dar, uniți puterile voastre cu ale noastre și să începem lupta aceea, care va mîntui întregul popor din sclavia, din mizeria, din neajunsul în care se găsește. Veniți dar și ajutați, ca următorii noștri să vă binecuvînteze pentru lupta contra nesăturaților capitaliști, cărora nu le pasă de neam, ci numai de ciștigul pe care-l trag din sudoarea poporului muncitor”²³.

Articolul acesta, impresionant prin sinceritatea lui, a avut un mare ecou în rîndurile fruntașilor Partidului Național Român și consecința se poate urmări în modul de acționare a lor. Începe să se vorbească și în presă despre alianța dintre cele două partide. Vasile Goldiș face în luna iunie 1907 în Parlament interpelarea privitoare la „problema dizolvării tovarășilor socialiste” care provoacă un tumult imens. Pornind de la premisa că dreptul de întrunire și de asociație e garantat de constituție, Goldiș își exprimă regretul că în Ungaria aceste drepturi nu sînt respectate. Interpelarea lui este întreruptă cu violență și urmată de vociferări în rîndurile deputaților majorității, așa încît după reluarea ședinței, din cauza atmosferei încărcate, Goldiș se limitează a întreba pe ministrul de Interne: dacă a dizolvat asociația zidarilor din Budapesta, cum poate motiva violarea dreptului de asociație?²⁴

Tot ca o consecință a acestui articol este și încheierea pactului de la Găiceana. La puțin timp după încheierea acestui pact, Ion Russu-Șirianu ridică din nou problema cooperării între cele două partide. După ce analizează cele nouă puncte ale platformei Partidului Național Român, Russu-

²² „Drapelul”, nr. 125 (22 nov.), (VI) 1906, p. 2.

²³ *Nimicirea naționalităților*. „Adevărul”, nr. 36 (9 dec.) (IV) 1906, p. 1.

²⁴ *Interpelarea deputatului V. Goldiș în problema dizolvării tovarășilor socialiste*, „Drapelul” nr. 62 (2/15 iunie), (VII) 1907, p. 1—2. Încă din nr. 1, 1907, „Drapelul” publică articolului Jászai Oszkár despre *Socialism și patriotism*.

Șirianu ajunge la concluzia că nu există nici o deosebire esențială între programele celor două partide. Deci, deși nu se poate ajunge la o alianță, „o cooperare a ambelor partide este posibilă”, mai ales că scopul este comun, acela al înlăturării clasei feudale maghiare: „Atît noi românii, cît și muncitorimea ne simțim veșnic asuprași și adine nemulțumiți, pe cît timp hegemonia boierească, feudală și maghiară, ne strimtoarește în fireasca noastră dezvoltare”. Atît Partidul Național Român, cît și Partidul Social-Democrat sîntem pătrunși de o potrivă de convingerea că lupta aceasta perpetuă în Ungaria nu se poate curma și sfîrși altfel decît cu frîngerea clasei boierești dominante și prin satisfacerea cerințelor juste ale cetățenilor care nu aparțin rasei maghiare”²⁵.

Pînă unde a mers colaborarea dintre cele două partide se poate vedea cu ocazia deschiderii Parlamentului din luna octombrie 1907. Delegația Partidului Social-Democrat, care s-a prezentat la președintele Parlamentului spre a cere legiferarea votului universal, a fost însoțită de deputații români, sîrbi și slovaci²⁶.

Fruntașul socialist din Bihor, I. Rozvani, care mai tîrziu va fi membru al Comitetului Central al Partidului Comunist Român, ridică în „Szociálizmus” — revista teoretică a Partidului Social-Democrat — problema legăturilor dintre naționalități și mișcarea muncitorească: „Nu e permis ca partidul unei naționalități să fie considerat ca un partid burghez...” — spune Rozvani. Prin aceasta, Rozvani înțelegea că, deși burgheze, partidele naționalităților apăsate, fiind exponențele unei burghezii oprimate, au multe puncte comune cu mișcarea socialistă. De aceea, mai departe, autorul militează pentru menținerea și adîncirea colaborării: „Interesul intelectualității unei naționalități nu poate fi în contradicție cu interesele proletariatului... Deci colaborarea trebuie menținută și pe mai departe: așa va cucerii socialismul proletariatul naționalităților”²⁷. Horváth Zoltan, care reproduce articolul de mai sus, afirmă că colaborarea cu partidele naționalităților s-a redus la obținerea votului universal. Ori din articole publicate în oficiosul român al Partidului Social-Democrat reiese că această colaborare s-a extins și în privința oprîmării naționale²⁸.

La sfîrșitul anului 1907 are loc un eveniment important în viața mișcării muncitorești din Ungaria: la Arad se întrunește congresul Secției române a Partidului Social-Democrat. La congres urmau să participe din Bucovina G. Grigorovici, deputat socialist în Reichsrat, iar din România I. C. Frimu și dr. Racovski. Încă înainte de începerea lucrărilor, Sever Bocu, redactor șef al „Tribunei” salută congresul, relevînd importanța acestui eveniment politic: „...Congresul de mîine prezintă un deosebit interes pentru noi. Sînt multe puncte de întîlnire între programul Partidului Național și al celui Social-Democrat”. Cele două partide au atîtea țeluri comune — spune Bocu — încît, încă 10—15 ani înainte, „vom merge

²⁵ I. Russu Șirianu, *O cooperare cu socialiștii*, „Tribuna”, nr. 199 (21 septembrie), (XI), p. 1.

²⁶ „Tribuna”, nr. 214 (12 octombrie), (XI) 1907, p. 4.

²⁷ Rozvány Jenő, *Szociál-demokrata párt és nemzetiségek* (Partidul Social-Democrat și naționalitățile), „Szociálizmus”, 1907, p. 543. Articolul e citat de Horváth Zoltan, *Magyar Századforduló*, Budapest, 1961, p. 499 (informația comunicată de prof. L. Bánya, care a tradus și textul și căruia îi mulțumim).

²⁸ Vezi în acest sens, pe lîngă articolul citat *Nimicirea naționalităților* și articolul *Alarmă contra naționalităților*, „Adevărul”, nr. 39 (30 dec.), (XV) 1906, p. 1.

pe aceeași cale, luptînd mereu alături, unii de alții”. Bocu își exprimă satisfacția că la congres va participa și delegatul Bucovinei, dînd în acest fel o lecție de solidaritate națională Partidului Național Român : „Ceea ce am neglijat noi a face, de a ne întinde reciproc mîna cu frații noștri din Bucovina, continuînd tradiția — deputații noștri nu mențin legături cu cei de acolo —, a rămas să o facă social-democrații, ei să ne aducă aminte de interesele noastre comune cu frații noștri de acolo”²⁹.

Numărul următor al „Tribunei” publică o dare de seamă amănunțită asupra lucrărilor congresului. S-a hotărît ca sediul Comitetului Central al Partidului Social-Democrat să fie în Arad și tot aici să se tipărească oficiosul partidului. Deputatul Grigorovici, aflînd că autoritățile nu-i dau voie să vorbească, n-a mai venit. În schimb, au participat din România, I. C. Frimu și dr. Racovski. Acesta din urmă a fost împiedicat de autorități să participe la dezbateri. La închiderea congresului urma să se facă o serată literară, la care Racovski era programat cu o conferință. Dar autoritățile au admis ca el să țină conferința numai dacă o va rosti în limba maghiară. Cum Racovski nu cunoștea această limbă, a fost nevoit să renunțe și la rostirea conferinței³⁰.

La ședințele congresului participă și Ion Russu-Șirianu. Impresiile și le exprimă într-un articol care stîrnește comentarii : „...M-am bucurat ascultînd în congresul socialist românesc cum un tînăr orator vorbea cu năcaz de Appony, care prin școală tinde la maghiarizarea noastră și se pronunță cu căldură pentru școlile noastre românești... Și congresul întreg îl aproba, iar eu mă simțeam ca în mijlocul fraților...”³¹.

Nicolae Iorga, comentînd articolul lui Russu-Șirianu, se întreabă cum s-a putut face „naționalizarea” Partidului Social-Democrat ? „Tribuna” îi răspunde că în congresul de la Arad „socialiștii români au sărit în apărarea școlii românești confesionale și s-au ridicat cu putere contra politicii de maghiarizare a guvernului”³². Deci, în congresul de la Arad, socialiștii au aplicat principiile anunțate în articolul *Nimicirea naționalităților*, protestînd împotriva acțiunii de deznaționalizare începută de guvernul maghiar.

Momentul cel mai important al colaborării dintre cele două partide îl constituie mitingul din 9 septembrie 1908, organizat la Arad de Partidul Social-Democrat. Adunarea a fost prezidată de muncitorul tipograf Ludovic Băbuș. Secretarul social-democraților din comitatul Arad, Varga Ferencz, anunță adunarea că a invitat pe toți deputații domiciliați în Arad spre a-și spune cuvîntul în privința votului universal. Cei doi deputați maghiari au refuzat să participe. Dintre deputații români, Nicolae Oncu și-a scuzat absența din cauza bolii, iar Vasile Goldiș a trimis o scrisoare de adeziune.

Varga Ferencz invită pe Ștefan Cicio Pop să ia cuvîntul. Discursul lui „stîrnește mare însuflețire”. Este invitat apoi să vorbească Ioan Suciu. Aceasta „face o reprivire istorică asupra evoluției ideii democratice”, amintind de revoluția lui Doja și promite că va lupta pentru cucerirea votului

²⁹ Sever Bocu, *Congres socialist român la Arad*, „Tribuna”, nr. 283 (23 dec. /5 ian.), 1907, (XI), p. 2.

³⁰ *Ibidem*, nr. 284 (29 dec.), p. 4—5.

³¹ I. Russu-Șirianu, *Naționalizarea socialiștilor români*, „Tribuna”, nr. 284 (29 dec.), (XI) 1907, p. 1—2.

³² „Tribuna”, nr. 7 (22 ianuarie), (XII) 1908, p. 1.

universal. În timpul manifestațiilor de seară, la cafeneaua „Kaiser”, Ștefan Cicio Pop ține un nou „discurs inflăcărat”³³. Mitingul de la Arad este urmat de altul mai mare, care s-a ținut la 13 septembrie în Budapesta. Ocupându-se de problema naționalităților, fruntașul socialist Tarczai László spune : „... noi voim ca fiecare popor ce locuiește în această țară să aibă drepturi de o potrivă”. De aceea, Partidul Social-Democrat militază pentru învățămîntul în limba maternă, respingînd politica de maghiarizare³⁴. Cele două mitinguri menționate mai sus erau în spiritul vederilor conducerii Partidului Național Român, care în ședința din 25 septembrie 1908, ținută la Budapesta sub președinția lui George Pop de Băsești, ia hotărîrea ca pentru obținerea votului universal Partidul Național să se alieze cu oricare alt partid politic³⁵.

Lupta celor două partide pentru votul universal e susținută și de Cercul muncitorilor socialiști români din America : „Aprobăm purtarea Partidului Social-Democrat și a Partidului Național Român față de acest guvern reacționar și pentru lupta ce o duc pentru votul universal” — spune rezoluția trimisă de ei³⁶. Cu ocazia întrunirii Congresului Partidului Social-Democrat din 1909, raportorul pentru problemele de presă și agitație, I. Wetner, cere înmulțirea abonaților la ziarele socialiste pentru ca în acest fel partidul să poată „ajutora presa și mișcarea naționalităților”³⁷.

Cunoscînd aceste legături, îndemnul „Tribunei” — deși organ al burgheziei române din Ungaria și Ardeal — făcut muncitorilor de a se înrola sub flamura socialismului ni se pare firesc : „...Nu combatem pe muncitorii români pentru că s-au înrolat sub steagul socialismului, căci înțelegem că e firesc ca ei să caute un mijloc de apărare împotriva exploatareii clasei de capitaliști. Cine ar putea să ție de rău pe muncitorii români pentru că vor să dobîndească condiții de trai mai omenești, salarii mai mari, ore de muncă mai puține, locuințe mai sănătoase ?”³⁸.

Avînd aceste convingeri, azi nu ne pot mira cuvintele de mare previziune politică care se pot citi în articolul privitor la reorganizarea Partidului Social-Democrat din România : „Dacă va trăi (Partidul Social-Democrat *n. n.*) și se va consolida, influența sa asupra dezvoltării noastre politice va fi hotărîtoare. Într-o țară în care se deșteaptă masele mereu neîndreptățite ale poporului, partidele democratice află un teren priincios de dezvoltare și, conduse cu pricepere, ele în curînd devin un factor în viața publică”. Nici unul dintre partidele existente în România veche nu mai satisfăcea pe deplin interesele tuturor categoriilor de oameni ai muncii — spune autorul articolului. Partidul liberal a devenit impopular din cauza înăbușirii răscoalei din 1907 și a nerealizării reformei agrare. Reforma agrară nu s-a putut realiza din cauza marilor proprietari, „care, cînd este vorba de moșiile lor, nu se deosebesc după partide”. Nici ramura democratică a Partidului Conservator n-a prins în rîndul maselor³⁹. Iată de ce se

³³ „Tribuna”, nr. 240 (10 noiembrie), (XII) 1908, p. 3.

³⁴ „Adevărul”, nr. 9 (17 noiembrie), (VI) 1908, p. 1.

³⁵ I. Georgescu, *George Pop de Băsești*, Oradea, 1935, p. 138.

³⁶ „Tribuna”, nr. 243 (13 noiembrie), 1908 (XII), p. 41.

³⁷ *Congresul Partidului Social-Democrat din Ungaria*, „Adevărul”, nr. 5, (16 mai), (VII), 1909, p. 2.

³⁸ „Tribuna”, nr. 1 (1/14 ianuarie), (XIII) 1909, p. 3.

³⁹ *Partidul Social-Democrat în România*, „Tribuna”, nr. 26, (5/18 februarie) (XIV), 1910, p. 1.

prevedea un mare viitor Partidului Social-Democrat din care mai târziu va lua ființă Partidul Comunist Român de azi.

O mențiune deosebită merită atitudinea „Tribunei” și a tribunistilor cu ocazia răscoalelor țărănești de la începutul veacului, din comunele Șepreuș (raionul Criș), Talpoș (raionul Salonta) și Aleșd (raionul Aleșd). Țărănimea sărăcită și exploatată de marii moșieri și de autoritățile comitatense caută îmbunătățirea situației înrolându-se în rîndurile Partidului Social-Democrat. Se înființează organizații puternice la sate, care încearcă să-și cîștige drepturile pe cale revoluționară. Dar aceste încercări sînt înăbușite în singe cu cea mai mare duritate de către guvernul burghezo-moșieresc de la Budapesta. Nu vom reda desfășurarea răscoalelor țărănești, care sînt cunoscute, ci ne limităm a releva atitudinea „Tribunei” și a unor frunțași ai Partidului Național Român față de aceste răscoale.

Atitudinea opiniei publice române față de aceste răscoale constituie o dovadă în plus a unității de acțiune a celor două partide împotriva guvernului burghezo-moșieresc de la Budapesta. Presa burgheză română a luat atitudine și a apărut cu dîrzenie Partidul Social-Democrat, care era acuzat de guvernul din Budapesta de declanșarea revoltelor.

Imediat după ce s-a aflat de măcelul de la Șepreuș, „Tribuna” ia apărarea țăranilor răsculați. Presa maghiară guvernamentală, relevînd amănuntul că în buzunarul unuia dintre țăranii omoriți s-a găsit ziarul socialist „Voința poporului”, învinuia Partidul Social-Democrat de provocarea acestui măcel⁴⁰. La acestea „Tribuna” replica: „Foile maghiare ... ca să seducă publicul aruncă toată vina în spatele socialiștilor...”. Ori, adevărații vinovați de măcelul de la Șepreuș nu sînt socialiștii, ci funcționarii comitatului în frunte cu fibirăul Csukay: „Nu socialiștii — pe care se spală dl. Csukay și foile maghiare, — ci procedura d-sale care s-a observat în tot decursul alegerii, iregularitățile și nedreptățile strigătoare la cer, care s-au făcut pe contul bietului țăran, acestea au provocat revolta poporului pacinic...”⁴¹. În același număr al ziarului „Tribuna”, în editoria-lul *Noi vrem pămînt* se comentează starea grea a țăranului exploatat în mod nemilos de marii moșieri și autoritățile comitatense: „Nu lenea, nu beția ori trîndăvia, ori fărădelegea este biciul care îi omoară, ci este nedreptatea strigătoare la ceruri. Înconjurat de sute de mii de holde boerești, nefericitul țăran nu are pămînt unde să-și pună plugul la brazdă...”. Spre a putea trăi, țăranul e obligat să arendeze pămînt de la marele proprietar, care îl exploatează în modul cel mai barbar. Dar n-are ce face, căci și țăranii care muncesc cu ziua primesc cîte o coroană pe zi, din care se mai trag sub diferite pretexte cîte 20 defileri pe zi. În timp ce țăranul moare de foame, notarul și-a făcut palat, iar fișpanul trebuie să locuiască în 20 de odăi!”. În încheiere, articolul deplînge în termeni amari situația țăranului din Ungaria: „... El știe că nu mai poate trăi de sărăcie, de dări, de greutățile vieții. Țăranul știe că e nefericit și că așa nu mai poate”⁴².

În congregația de toamnă a comitatului Arad problema măcelului de la Șepreuș e readusă în discuție de frunțașii Partidului Național Român. Ștefan Cicio Pop, Mihail Veliciu, Ioan Russu-Șirianu și dr. Ioan Suciu

⁴⁰ „Tribuna poporului”, nr. 77 (12 mai), (VII), 1903, p. 1.

⁴¹ Ibidem, nr. 76 (10 mai), (VII), 1903 p. 3.

⁴² *Noi vrem pămînt!*, „Tribuna”, nr. 76 (10 mai), (VII), 1903, p. 1.

cer pedepsirea fibirăului vinovat de masacre. Ștefan Cicio Pop propune ajutorarea de urgență a victimelor de la Șepreuș ca și a orfanilor și văduvelor rămase în urma celor omorâți. Ioan Suciu cere să nu plătească locuitorii satului cheltuielile armatei în timpul stării de asediu : „Dar asta ar fi săi aducem la sapă de lemn pe bieții săteni. Ci să plătească domnii care au săvârșit nenorocirea”. Congregația comitatensă n-a aprobat nici una dintre aceste propuneri, și în loc de ajutor au făcut proces la 45 de țărani șepreușeni și celor doi fruntași ai mișcării, învățătorul George Sturza și Zsengeller Gergely. Apărătorul acuzaților, în mod gratuit, este Ștefan Cicio Pop. La dezbaterile procesului participă și deputatul Ion Russu-Șirianu. Ziarul „Tribuna” publică în mod amănunțit dezbaterile⁴³, cerind deputaților români să aducă în discuția Parlamentului cazul șepreușenilor : „Patruzeci și cinci de nefericiți stau pe banca acuzaților. Stau uimiți și buimăciți că ce mai are cineva cu dinșii, după ce tot ei au fost schilodiți și omorâți”⁴⁴. Condamnarea țăranilor șepreușeni, ca și a celor doi fruntași socialiști stârnește protestul „Tribunei” și solidarizarea cu țăranii năpăstuiți⁴⁵.

În răscoala țăranilor din comuna Talpoș, ziarul, analizând cauzele răscoalei, acuză pe notarul Ioan Selegeanu și pe preotul român care forța pe țărani să plătească birul preotesc⁴⁶. Și de data aceasta, Ion Russu-Șirianu este printre apărătorii devotați ai țăranilor răsculați. În ședința din 13 februarie 1904 a congregației comitatului Arad, Russu-Șirianu combate teza susținută de vicecomitele Aradului că răscoalele s-ar datora agitațiilor socialiste. Este adevărat că mișcarea socialistă a ridicat combativitatea țăranilor, le-a întărit încrederea în puterea lor, le-a făcut educația luptei revoluționare. „Dar — spune Russu-Șirianu — cine zice că asta (răscoala — *n. n.*) s-a întâmplat din cauza uneltirilor socialiste numai acela nu știe ce se petrece”. Cauzele adevărate ale răscoalei țărănești sînt „mizeria economică, sărăcia cumplită a țăranilor și uneltirile politice ale stăpînirii”. Și cu această ocazie, Russu-Șirianu nu pregetă a releva din nou starea grea a țăranului : „Nu sînt adică legi care să pîrtinească pe sărac ; munca brațelor lui ori rodul puținului pămînt ce au românii noștri și întreaga populație de la sate este dată pradă domnilor și roiului de tot soiul de oameni care mistuie tot ce pot agonisi harnicii noștri țărani”⁴⁷. Scopul intervenției lui Russu-Șirianu era de a împiedica autoritățile comitatense să trimită jandarmi și armată în sate pentru menținerea ordinii. El propunea trimiterea unei comisii care să examineze la fața locului situația țăranilor și să ia măsuri de îndreptare ce nu se pot face prin jandarmi și armată.

Și în măcelul de la Aleșd, care s-a soldat cu omorîrea a 30 de țărani și 82 grav răniți, „Tribuna” are pagini demne de antologie : „E o jale acolo încît răsună valea Crișului de durerea românilor”⁴⁸. Vinovații de cele ce

⁴³ *Procesul Șepreușenilor*, „Tribuna”, nr. 82 (15 mai), (IX) 1905, n. 2. ; nr. 83 (17 mai), p. 3—4 ; nr. 84 (18 mai), p. 2—3 ; nr. 85 (20 mai) p. 1 și 2—3, dezbaterile procesului ; nr. 86 (21 mai), p. 2—3 ; nr. 87 (23 mai), p. 2—3 ; nr. 88 (24 mai), p. 3.

⁴⁴ „Tribuna”, nr. 90 (27 mai), (IX) 1905, p. 1 : *Un proces* ; p. 2 : *Apărarea șepreușenilor*.

⁴⁵ *Osînda șepreușenilor*, „Tribuna”, nr. 94. (1 iunie), (IX), 1905, p. 2.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 4 (14 ianuarie), (VIII), 1904, p. 2

⁴⁷ I. Russu-Șirianu, *Despre socialism*, „Tribuna”, nr. 28 (20 februarie), (VIII), 1904, p. 1.

⁴⁸ *Vinovații de la Aleșd*, „Tribuna”, nr. 76 (1 mai), (VIII), 1904, p. 1.

s-au petrecut sînt agitatorii koșutiști* care au convocat oamenii promițîndu-le pămînt. Deci, guvernul să nu deschidă acțiune publică împotriva țăranilor supraviețuitori, ci împotriva agitatorilor koșutiști care au indus în eroare populația românească. Cu ocazia aceasta, autorul articolului reamintește că țăranilor răsculați la Talpoș li s-a făcut proces, în timp ce notarul, care a stîrnit revolta, funcționează nestingherit. Tot așa și în cazul de la Șepreuș, unde au fost pedepsiți țăranii, dar nu și acei ce au tras în ei. Cum mai pot crede țăranii în dreptate cînd văd cele ce se întîmplă? Nemulțumirea țăranilor din Bihor a fost provocată, în primul rînd, de starea lor economică neînchipuit de grea: „... Nicăieri între români nu e mai mare sărăcie, nicăieri poporul nu e mai înapoiat în cultură, nicăieri nu este mai exploatat economic. Scriitorul acestor șire a văzut cum sate întregi sînt robite cîte unui exploatator de pădure... care pentru munca unei zile întregi de lucru greu, dă, cel mult, 30—40 cruceri; și p-aceștia însă, nenorocii țărani îi cheltuiesc tot acolo unde lucră, cumpărîndu-și făină și porumb pentru mămăligă, sare, ceapă, căci nici 10 % din acea populație nu știe ce-i pîinea și carnea”⁴⁹.

Pentru ajutorarea victimelor, ziarul publică un impresionant apel, prin care cere tuturor să contribuie la ajutorarea văduvelor și orfanilor de la Aleșd⁵⁰. Și din listele publicate este demnă de admirat solitudinea cu care au sărit în ajutor majoritatea fruntașilor Partidului Național Român. Partenie Cosma, care era de origine bihorean, deschide și el o listă de subscripție⁵¹. Măcelul de la Aleșd are un mare ecou în Franța și la Viena, unde partidele muncitorești iau atitudine⁵².

Deci, în răscoalele țărănești din Șepreuș, Talpoș și Aleșd, deși aveau la bază o altă orientare politică, fiind puternice organizații social-democrate, atît „Tribuna” cît și toți fruntașii Partidului Național Român din Arad s-au solidarizat cu țăranii răsculați, care nu erau numai români, ci și maghiari.

După desființarea „Tribunei” (1912), acțiunea pentru colaborarea dintre cele două partide slăbește. Totuși, în ziarul „Drapelul” din Lugoj se pot citi articole favorabile mișcării socialiste, ca cel din 1912 depre *Socialismul și mișcarea socială în Germania*⁵³. Articolul, scris cu ocazia alegerilor din Germania, prezintă ideologia și tactica de luptă a social-democrației germane: „Spiritul de care a fost și este insuflețită această mișcare este a lui Karl Marx”, care „a dat mișcării socialiste germane conținutul pozitiv”. Este elogiat și August Bebel (1913), care „își trimite glasul de cel mai radical socialist în masele muncitorilor, chemîndu-i la luptă politică pentru răsturnarea ordinii sociale moderne”⁵⁴. Apar în același ziar și

* E vorba de Partidul Independenței din Ungaria care susținea programul național al lui Kossuth din 1848—1849.

⁴⁹ *Agitațiile din Bihor*, „Tribuna”, nr. 79 (5 mai), (VIII), 1904, p. 1.

⁵⁰ *Pentru vădulele și orfanii celor împușcați la Aleșd*, „Tribuna”, nr. 79 (5 mai), (VIII), 1904, p. 3.

⁵¹ *Pentru nenorocii din Aleșd*, „Tribuna”, nr. 81 (10 mai), (VIII), 1904, p. 2; nr. 82 (11 mai), p. 4; nr. 90 (22 mai), p. 3.

⁵² *Lumea mare și Aleșdul*, „Tribuna”, nr. 84 (14 mai), (VIII), 1904, p. 1.

⁵³ „Drapelul”, nr. 7 (27 ianuarie), (XII), 1912, p. 2; nr. 8 (30 ian.), p. 2; nr. 10 (3 februarie), p. 2.

⁵⁴ Ibidem, nr. 87 (16 august), (XIII), 1913, p. 2—3.

încercări de interpretare marxistă, cum e studiul lui Ioan Grofșoreanu despre *Luptele de clasă în timpul mai nou*, în care este citat și Marx ⁵⁵.

Din analiza evenimentelor istorice se constată că în lupta pentru desăvârșirea unității naționale, care a culminat prin marele act de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918, au existat momente de apropiere și colaborare între cele două partide. Partidul Național Român a găsit un aliat de nădejde în Secția română a Partidului Social-Democrat în lupta pentru revendicările naționale. În același timp, Secția română a Partidului Social-Democrat a avut un aliat firesc în Partidul Național Român în marea luptă pentru cucerirea votului universal și a celorlalte revendicări ale clasei muncitoare din Ungaria.

⁵⁵ Drapelul, (XIV), 1914, nr. 4 (24 ianuarie), p. 3; nr. 6 (29 ian.), p. 2; nr. 8 (3 febr.), p. 3; nr. 9 (3 febr.), p. 3; nr. 10 (7 febr.), p. 3; nr. 11 (10 februarie), p. 3; nr. 12 (12 februarie), p. 3; nr. 14 (17 februarie) p. 3; nr. 20 (3 martie), p. 2; nr. 24 (12 martie), p. 3; nr. 28 (21 martie), p. 3.

TRATATELE DE LA LOCARNO ȘI SEMNIFICAȚIA LOR ÎN CREAREA UNUI LOCARNO BALCANIC

DE

ELIZA CAMPUS

Încheierea tratatelor de la Locarno în octombrie 1925 a constituit un eveniment deosebit de important în istoria perioadei dintre cele două războaie mondiale.

Părerile oamenilor politici din diferite state despre acest tratat de garanție relevă stări de spirit și aprecieri asupra cărora vom stăruî, scoțînd în evidență astfel și tezele cele mai caracteristice, referitoare la tratatul menționat.

Georges Clemenceau, pornind de la ideea că Germania luase inițiativa acestor negocieri, remarcă că : „Is fecit cui prodest”¹, conchizînd că : „Pactele de la Locarno nu oferă decît aparența fragilă a unei garanții, constituind o iluzie bună pentru a înșela conștiințele ce se acomodează ușor cît și pentru adormirea vigilenței”².

Winston Churchill considera că, în fond, negocierile pentru pactul de la Locarno se bazau pe principiul potrivit căruia „prevederile tratatelor de pace rămîneau în vigoare pînă cînd ele ar fi fost modificate de comun acord”³; deoarece, preciza în continuare Churchill, „chiar Germania lui Stresemann refuză să abandoneze orice revendicare privind frontierele răsăritene sau să accepte statutul teritorial al Poloniei, Dantzig-ul, culoarul din Silezia superioară”⁴.

În memoriile sale, diplomatul german Gustav Hilger remarcă și el că Stresemann susținea față de unii compatrioți ai săi — care se opuneau atît semnării pactului de garanție cu Franța, cît și intrării Germaniei în

¹ Georges Clemenceau, *Grandeurs et misères d'une victoire*, Plon, Paris, 1930, p. 283.

² *Ibidem*, p. 286 : consideră că „pericolul acestui tratat se găsește în insuficiența sa și că spiritul lui este direct dăunător țării noastre”.

³ Winston S. Churchill, *Mémoires sur la deuxième guerre mondiale. L'Orage approche*, vol. I, Plon, Paris, 1948, p. 28.

⁴ *Ibidem*, p. 30.

Societatea Națiunilor — că articolul 19 din pactul Ligii oferea posibilitatea unei modificări a tratatelor de pace⁵.

Camille Chautemps, primministru și ministru în multe cabinete franceze, justifică actul politic negociat și semnat de Aristide Briand astfel: Franța, preciza el, „oferea atunci lumii ce nu o înțelegea, acest paradox aparent al unei națiuni, care deși a păstrat cea mai puternică armată din Europa, nu se gîndește însă decît să se protejeze de o amenințare ce numai ea singură o poate presimți”⁶; căci numai ea, așa cum afirma Herriot, avea un pumnal înfipt doar la un centimetru de inimă⁷. De aceea, arată Chautemps, prin tratatul de la Locarno, „Briand a depus eforturi ca Anglia să dea o garanție efectivă în caz de agresiune, acordînd în același timp Germaniei o poziție de egalitate”⁸. Ceea ce a urmat imediat, observă omul politic cehoslovac Hubert Ripka, a fost că Briand a început să arate o anumită simpatie pentru cererile revizionistilor, îndeosebi ale Germaniei, iar în mod gradat, politica britanică a evoluat spre o revizuire a tratatelor de pace prin mijloace pașnice”⁹.

Indiferent de interesele particulare ce au stat la baza acestor considerente, indiferent de motivele ce au determinat caracterizările mai aspre sau etichetările mai benigne, Locarno apare ca un moment crucial, de înfruntare și de confruntare a noi metode politice, destinate să servească, într-un anumit fel, statelor antirevizioniste și într-un fel cu totul deosebit statelor revizioniste.

În istoriografia mai veche sau mai nouă a perioadei 1919 — 1939 puține sînt lucrările care să nu se oprească asupra momentului istoric reprezentat prin Locarno.

Philippe Farine, de pildă, este de părere că s-a încercat atunci să se zidească o Europă bazată „pe o reconciliere franco-germană”¹⁰, fapt ce constituia după el „cheia de boltă”¹¹ a echilibrului european¹². „Vîntul sufla atunci de la Locarno, aducînd — susține Farine — parfumul portocalilor înfloriți și speranțele stîrnite de întîlnirile Briand-Stresemann”¹³.

Mult mai realiști, Jean Galtier Boissiere și colaboratorul său Charles Alexandre se opresc asupra factorilor ce au influențat, în mare măsură, înțelegerea dintre cei doi oameni politici, susținînd — într-o formă cam rigidă, după părerea noastră — că tratatul de la Locarno nu era decît o simplă

⁵ Gustav Hilger, *Wir und der Kreml, Deutsch-Sowjetische Beziehungen 1918 — 1941, Erinnerungen eines deutschen Diplomaten*, Athenäum Verlag, Frankfurt am Main, Bonn 1964, p. 133. Autorul a făcut parte din personalul diplomatic al legației de la Moscova între anii 1923 — 1941.

⁶ Camille Chautemps, *Cahiers secrets de l'armistice 1939 — 1940*, Plon, Paris, 1963, p. 18. Autorul a fost în 1924 ministru de Interne în cabinetul Herriot, a fost primministru în 1930, în 1933 — 1934, în 1937 — 1938. În etapa armistițiului a fost, cîteva zile, vicepreședinte în cabinetul Pétain. A plecat în 1940 în Statele Unite, unde a servit cauza Franței.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 20.

⁹ Hubert Ripka, *Eastern Europe in the Post-War World*, with an introduction by Hugh Seton Watson, Methuen et Co Ltd. London, 1961, p. 33.

¹⁰ Philippe Farine, *L'Europe en devenir*, Ed. du Centurion, Paris, 1964, p. 28. Autorul își însușește ideile lui Joseph Folliet, *Chronique sociale en France*, 1962, idei pe care le reproduse.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

traducere pe plan diplomatic a acordurilor încheiate pentru fier și potasiu între industriașii francezi și germani. Poate că ar trebui subliniat, adăugă Boissiere și Alexandre, că : „pacifismul lui Briand nu a putut înflori decât pentru că el corespundea planurilor acestor magnați”¹⁴.

În ceea ce ne privește, considerăm că oferă interes teza celor doi istorici francezi, dar ni se pare cam unilaterală. Socotim utilă, pentru a lărgi aria de investigație în domeniul istoriografiei, opinia istoricului nord-american D. F. Flemming care socotește că : „marele tratat de la Locarno a fost salutat în 1925 ca un zguduitor, sobru și judicios răspuns la adîncă dorință a Europei de securitate, împotriva unui nou război mondial”¹⁵.

Istoricii menționați scot în evidență, în genere, numai o parte, oarecum mai spectaculoasă și mai evident vizibilă, a tratatelor de la Locarno, oprindu-se la ceea ce Frank H. Simonds numea „explozia sentimentală”, stăruind asupra unor momente ca acelea în care Briand, făcînd o excursie pe lacul Majeur și adresîndu-se ziaristilor germani, le-a spus : „sînt fericit să vă văd, în sfîrșit, pe același vapor ca și mine”¹⁶.

Dar Locarno era departe de a însemna doar o colaborare cordială franco-germană și, de aceea, nu a putut constitui un răspuns la arzătoarea năzuință a popoarelor pentru împiedicarea unui nou război mondial.

De altfel, istoricii mai vechi, ca Simonds, sau istorici mai noi, ca Jean Baptiste Duroselle, consideră că Locarno are semnificația unui sfîrșit de etapă. „Locarno, observa Simonds, marca sfîrșitul izolării morale a Germaniei și sfîrșitul spiritului de la Versailles”¹⁷. Duroselle consideră că o dată cu etapa securității colective, 1925—1932, dominată de Aristide Briand, apune și epoca aplicării riguroase a tratatelor de la Versailles¹⁸.

Ideea că Locarno inaugurează o nouă etapă, că se introduc noi principii apare, în mod consecvent, în diverse lucrări istorice occidentale.

Ian Browlie consideră de exemplu că în textul tratatelor de la Locarno a fost introdusă „nedefinita concepție despre provocare”¹⁹ care, afirmă el, de altfel fără prea multă convingere, „ar putea avea o mai largă implicație decît doctrina legitimei apărări”²⁰. Așadar, chiar principiile noi, introduse în textul tratatelor, nu puteau să nu ridice semne de întrebare și să nu stîrnească îngrijorare.

Edouard Driault, referindu-se la semnificația acestor tratate, le caracterizează drept o etapă a „amăgirii”, etapă ce avea să prejudicieze enorm interesele Franței²¹.

Robert de Traz, mai obiectiv, a arătat ce urmăreau atît Franța cît și Germania atunci cînd oficial încheiaseră o înțelegere cordială. Briand, susține el, credea că „manevrînd și încadrînd Germania în Societatea

¹⁴ Jean Galtier Boissiere avec la collaboration de Charles Alexandre, *Histoire de la guerre 1939 — 1945*, Ed. de la Jeune Parque, Genève, 1965, vol. I, p. 13.

¹⁵ D.F. Fleming, *The Cold War and its origins 1917—1950*, Doubleday et Co Inc. Garden City, New York, 1961, p. 61.

¹⁶ Frank H. Simonds, *Histoire de l'Europe d'après la guerre*, Payot, Paris, 1929, p. 237.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Jean Baptiste Duroselle, *La France et l'Europe*, in *L'Europe du XIXe et du XXe siècle*, vol. II, Marzorati, Milan, 1964, p. 958.

¹⁹ Ian Browlie, *International Law and the use of force by states*. Oxford at the Clarendon Press, Great Britain, 1963, p. 247.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Edouard Driault, *La Question d'Orient 1918—1937. La paix de la Méditerranée*, Felix Alcan, Paris, 1938, p. 161.

Națiunilor, va găsi la Geneva posibilitatea de a încuraja sub protecția pactului grupul de state secundare, clienții naturali ai Franței : aceasta însemna — precizează de Traz — că în fond Briand relua politica tradițională a monarhiei franceze²². În ceea ce privește pe Stresemann, istoricul francez consideră că el a vrut „să dea Germaniei locul său printre națiuni, să zguduie și apoi să distrugă încetul cu încetul noul statut european. Nu prin forță — continuă de Traz —, căci nu o avea, dar prin manevre, prin cereri progresive, prin disocierea adversarilor, prin apel când la logică, când la interes, când chiar la bunele sentimente”²³.

Unii istorici vest-germani ca Hans Herzfeld, se situează pe poziții oarecum similare, arătând că pentru Stresemann Locarno avea semnificația „unui pas pe drumul deplinei suveranități politice a Germaniei”²⁴, ca și un pas spre ridicarea Reichului pe picior de egalitate cu marile puteri²⁵. Walter Lipgens merge și mai adânc cu analiza politicii locarniene a lui Stresemann. El afirmă că Germania avea deplină bunăvoință să închege relații pașnice cu Franța ; dar că ea avea și ferma hotărâre „de a revizui tratatele de la Versailles nu numai cu privire la zona renană, la retrocedarea Saar-ului și la rezolvarea problemei reparațiilor, ci dorea o unanimă și oficială revizuire a graniței polono-germane, ca și ridicarea ei, a Germaniei, spre o nouă măreție...”²⁶. De altfel, Ernst Geigenmüller, ocupându-se de von Hoesch, ministrul Germaniei la Paris, care a purtat negocierile cu Briand, arată că acest diplomat voia să distrugă tratatul de la Versailles, care în mintea sa apărea ca un instrument al unei miopii politice²⁷.

Pentru alți istorici vest-germani ca H.G. Dahms, care consideră că francezii au dezmembrat Germania, anexând Alsacia și Lorena²⁸, Locarno a însemnat doar o destindere care nu a durat, deoarece „spiritul Locarno-ului a fost minat de vechile neîncredere”²⁹.

Așadar, acești istorici apreciază că, în fond, pentru Germania, Locarno a fost începutul acțiunii de revizuire a tratatelor. Conform politicii inițiate de Stresemann, urma să se utilizeze metode relativ pașnice, pentru a distruge pas cu pas statutul teritorial european garantat de pactul Societății Națiunilor.

Unii istorici nord-americani, ca Eugen Anderson, dau o semnificație mai largă Locarno-ului, susținând, de pildă, că Gustav Stresemann prin manevrele sale politice voia să împiedice pe vechii aliați să se unească din nou contra Germaniei³⁰. Istoricul menționat consideră că, de fapt,

²² Robert de Traz, *D'o l'alliance des rois à la Ligue des peuples. Sainte alliance et S.D.N.*, Grasset, Paris, 1936, p. 257.

²³ *Ibidem*, p. 262.

²⁴ Hans Herzfeld, *Weltpolitik und Staatensystem von 1919 bis 1939*, în *Weltgeschichte der Gegenwart*, Band II. Francke Verlag, Bern und München, 1963, p. 59.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Walter Lipgens, *Europäische Einigungsidee und Briands Europaplan im Urteil der Deutschen Akten*, Ier Teil, „Historische Zeitschrift”, München, Band 203, Heft 1, August 1966, p. 61.

²⁷ Ernst Geigenmüller, *Botschafter von Hoesch und die Räumungsfrage*, „Historische Zeitschrift”, München, Band 200, Heft 3, Juni 1965, p. 609.

²⁸ H.G. Dahms, *La deuxième guerre mondiale*, Payot, Paris, 1961, p. 13.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Eugene Anderson, *Modern Europe in World Perspective, 1914 to the Present*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1961, p. 137.

Germania nu renunțase la război, fapt concretizat prin tratatele de arbitraj ce a semnat la Locarno cu Polonia și cu Cehoslovacia.

Analizînd cu deosebită perspicacitate politica lui Stresemann, Harvey L. Dyck, într-un recent studiu, susține că Stresemann considera că numai un rol politic șovăitor, neprecis, constituia sine qua non-ul renașterii germane; „acest imbroglia”³¹, afirmă el, a dus în curînd la o mare dezbateră chiar la Wilhelmstrasse. O părere similară are și René Albrecht Carrié, profesor la Columbia University, care susține că echivocul politic, a cărei geneză se găsea în tratatele de la Locarno, consta în faptul că aceste tratate au dat naștere unor speranțe, „a căror dezvoltare în direcții contradictorii nu au putut fi reconciliate nici de oameni, nici de circumstanțe”³².

Această scurtă trecere în revistă a opiniilor unor oameni politici, ca și a unor istorici occidentali, ne-a îngăduit să cuprindem, într-o anumită măsură, complexitatea actului istoric săvîrșit la Locarno. S-ar mai putea adăuga și evidentă intenție a unor cercuri politice din Anglia și din Franța de a strica relațiile germano-sovietice, create prin tratatul de la Rapallo din 16 aprilie 1922, și de a organiza un front antisovietic. Acest lucru nu s-a putut înlăptui pentru că la 24 aprilie 1926, Germania a semnat cu U.R.S.S., la Berlin, un nou tratat, legăturile dintre cele două state rămînînd aceleași ca și în etapa semnării tratatului de la Rapallo.

Evident, în anii 1925—1926, Locarno a constituit un moment istoric crucial în care Franța, ce se situa și s-a situat în mod permanent pe poziția apărării *statu-quo*-ului teritorial, a promovat noi metode în vederea îndeplinirii scopului major al politicii sale antirevizioniste.

Germania a utilizat la rîndul său conjunctura ce se crease pentru a-și atinge, pas cu pas, țelurile sale anexioniste și revanșarde.

Marea Britanie a alunecat din ce în ce mai mult spre o orientare politică revizionistă, prin mijloace pașnice, militînd pentru liberul consimțămînt dintre părți.

Italia, garantînd alături de Marea Britanie tratatele de la Locarno, a profitat de împrejurări pentru a-și extinde și a-și adînci influența în Europa Centrală și în Balcani.

În Balcani exista încă în perioada din ajunul încheierii tratatelor de la Locarno o continuă căutare a unor formule de înțelegere, de apropiere, între cele 6 state ale peninsulei.

După semnarea tratatului de la Lausanne, prin care Turcia, conform articolelor 25 și 26 ale acestui tratat, recunoscuse hotarele României și ale Regatului sîrbilor, croaților și slovenilor, țări ce-și desăvîrșiseră unitatea națională, se crease un climat mai propice pentru apropierea între aceste țări.

Se făceau, de asemenea, eforturi în vederea aplanării diferendului eleno-iugoslav, privind exploatarea liniei ferate Ghevgheli — Salonic, în vederea realizării unei reale destinderi între cele două state. Dificultatea

³¹ Harvey L. Dyck, *German-Soviet Relations and the Anglo-Soviet Break 1927*, „Slavic Review”, vol. XXV, no. 1, march 1966, p. 67.

³² René Albrecht Carrié, *France, Europe and the two World Wars*, Harper et Brothers Publishers, New York, 1961, p. 171.

consta în faptul că Belgradul voia ca zona liberă de la Salonic să fie considerată ca teritoriul iugoslav, iar linia ferată să fie administrată de Iugoslavia, ceea ce Grecia refuza.

În primăvara anului 1925, pe cînd negocierile franco-germane progreseau, îngrijorarea a cuprins Balcanii, la ideea că Germania pornește pe drumul de a-și relua atît locul de mare putere, cît și vechea teorie expansionistă, Berlin—Bagdad. Necesitatea de a găsi o formulă, ce le-ar putea apropia, ce le-ar putea astfel mări capacitatea de rezistență, s-a impus, din ce în ce mai mult, în cele șase state.

★

De această stare de fapt a vrut să profite guvernul bulgar reacționar Tsancov, propunînd o formulă de apropiere și de colaborare prin realizarea unui front unic antibolșevic ³³.

După lovitura de stat din 9 iunie 1923, acest guvern fusese autorizat de organul interaliat de resort să înroleze un supliment de militari ³⁴ pentru a înfrînge răscoala populară antifascistă. În numele anticomunismului, se produsese atunci o încălcare a tratatului de la Neuilly. În aprilie 1925, în numele aceluiași anticomunism, guvernul Tsancov voia să obțină în mod oficial dreptul de a legifera serviciul militar obligatoriu. Ca să-și justifice cît mai temeinic cererea, o sprijinea pe argumentul necesității creării unui front unic antibolșevic ³⁵.

Între 9—11 mai 1925, România și Iugoslavia, în calitate lor și de state balcanice, s-au sfătuit cu aliata lor Cehoslovacia, cu prilejul celei de a șasea conferințe a Micii Înțelegeri. Cu toții și-au exprimat satisfacția că mișcările de stînga au fost reprimare în Bulgaria ³⁶, dar au refuzat net să pășească pe drumul revizuirii Tratatelor, conchizînd că „nu ar admite vreo sporire a efectivelor militare care, necorespunzînd unor nevoi veritabile (ar) crea, în realitate, dincolo de Dunăre, o stare de lucruri contrară bazelor fundamentale ale tratatelor însăși” ³⁷. Deputatul Grigore Vasiliu, fidel amic a lui Tsancov, care se afla atunci la București ³⁸ pentru a influența, probabil, conferința, în speranța creării unui front antisovietic, a rămas cu totul descumpănit. Aceasta cu atît mai mult, cu cît Nincič, ministrul de Externe iugoslav, a declarat atunci în mod oficial că : este cu totul nefundată știrea potrivit căreia el ar fi inițiat vreo acțiune „favorabilă formării unui front antibolșevic” ³⁹. La Sofia, guvernul Tsancov a fost dezamăgit. „Deziluzia bulgară este completă” ⁴⁰, informa, în aceste zile, ministrul României la Sofia, raportînd asupra stării de spirit a guvernului. Așadar, nici România, nici Iugoslavia, cu toată politica anticomunistă internă ce purtau, nu socotiseră că le era utilă participarea la un front

³³ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, (A.M.A.E.) fond Mica Înțelegeri, dosar 16, raport 1110/16 mai 1925, de la legația din Sofia, Semnat Trandafirescu.

³⁴ Ibidem, dosar 23, referat intitulat : „Bulgaria și executarea clauzelor militare din tratatul de la Neuilly”.

³⁵ Ibidem, dosar 16, raport 1110/16 mai 1925 de la legația din Sofia, semnat Trandafirescu.

³⁶ Ibidem, dosar 5 : A șasea Conferință a Micii Înțelegeri, București 9 — 11 mai 1925.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem, dosar 16, raport 157/23 mai 1925 de la legația de pe lingă Vatican, semnat Barbu Constantinescu. Trimite articolul „I problemi della Piccola Intesa” publicat în „Corriere d'Italia” din 15 mai 1925, organ al fasciștilor catolici.

³⁹ Ibidem, dosar 5, raport 1102/20 mai 1925 de la legația din Belgrad, semnat E. Emandi. Trimite declarația lui Nincič, publicată în „Avala, Buletin politic”.

⁴⁰ Ibidem, dosar 16, raport 1110/16 mai 1925 de la legația din Sofia, semnat Trandafirescu.

antisovietic. Preocuparea lor majoră era păstrarea *statu-quo*-ului teritorial, iar angajarea într-un front antisovietic nu putea, practic, servi interesele celor două state⁴¹. Din aceste considerente, a căzut formula de colaborare propusă de guvernul Tsancov.

În iulie 1925, când negocierile franco-anglo-germane se dezvoltaseră în asemenea măsură, încît semnarea tratatelor părea iminentă, statele balcanice căutau în continuare o formulă de apropiere și de securitate, în vederea păstrării integrității lor teritoriale.

La Varșovia avea loc atunci Congresul Asociațiilor pentru Societatea Națiunilor. Delegatul Franței, Aulard, discutînd cu L. Maccas, delegatul Greciei, și cu M. Djuvara, delegatul României, le-a sugerat soluția tratatelor de arbitraj, pe baza cărora s-ar fi putut înlătura și diferendele dintre statele balcanice⁴².

Ministrul de Externe grec Rentis a îmbrățișat în mod călduros ideea, declarînd în mod oficial presei că „arbitrajul are ca premisă indispensabilă respectul tratatelor în vigoare, al integrității teritoriale și al suveranității naționale a statelor legate prin (aceste) tratate”⁴³. Rentis spera că după înființarea arbitrajului obligatoriu se va putea încheia ușor un pact de garanție sau de alianță între Grecia, România și Iugoslavia⁴⁴.

Soluția arbitrajului promovată de Rentis putea deveni puntea înflorită pe care se putea păși la reexaminarea litigiilor eleno-iugoslave, dar avea deficiența capitală de a nu se adresa tuturor statelor balcanice. Pe de altă parte propunerea Rentis nu a fost primită cu simpatie în Iugoslavia deoarece declarațiile publice ale ministrului de Externe grec fuseseră făcute fără o discuție prealabilă cu Belgradul. Se spunea chiar, în cercurile diplomatice iugoslave, că „este păcat că o idee atît de generoasă a fost compromisă cu atîta stîngăcie, (dovedind) inexperiența politică sau prea marea abilitate a domnului Rentis”⁴⁵.

Astfel, în timp ce tratatele de la Locarno se semnaseră, în timp ce neliniștea și lipsa de securitate se conturau din ce în ce mai mult pe arena politică a Balcanilor, guvernele statelor din această regiune nu găsiseră încă nici un mijloc de apropiere.

Și această apropiere devenise acum necesitate imperioasă, deoarece se promovase la Locarno binecunoscutul principiu al statelor garantate și al celor negarantate.

În actuala istoriografie acest fapt a fost relevat de unii istorici, ca Emile de Groot, care a condamnat ca „o greșeală fatală”⁴⁶ gestul Angliei

⁴¹ Ibidem, dosar 15 : a șasea Conferință a Micii Înțelegeri, București, 9 — 11 mai 1925.

⁴² Ibidem, fond Înțelegera balcanică, dosar 11, raport 1373/25 iulie 1925 de la legația din Atena, semnat V. Brabețianu. Trimite articolul *L'arbitrage obligatoire dans les Balkans* publicat în „Le Messenger d'Athènes”, nr. 1373/1925.

⁴³ Ibidem, raport 1367/24 iulie 1925, de la legația din Atena, semnat V. Brabețianu. Reproduce declarația lui Rentis, după ziarul „Elefteros Typos”.

⁴⁴ Ibidem,

⁴⁵ Ibidem, raport 1399/1 august 1925, de la legația din Atena, semnat Brabețianu.

⁴⁶ Emile de Groot, *L'Angleterre et l'Europe*, în *L'Europe du XIXe et du XXe siècle*, vol. II, Marzorati, Milan, 1964, p. 917.

de a se dezinteresa de ceea ce se va întâmpla cu statele vecine la răsărit cu Germania. Istoricul Dimitri Kitsikis susține și mai deslușit decât de Groot că, „grație sprijinului englez, frontierele orientale (ale Germaniei) au scăpat pactului de garanție și de aceea o revizuire a acestora rămânea posibilă”⁴⁷. Referindu-se la părerile lui J. Politis, ministrul Greciei la Berlin, despre Germania, Kitsikis citează opiniile acestui diplomat, opinii care circulau, pe atunci, în mod curent în Balcani. Exista convingerea că „politica germană urmărea o singură cale, minuțios trasată dinainte; această cale urmată nu numai de guvern, ci și de națiune, aproape în totalitatea sa, consta de a reintra în posesia puterii de altă dată”⁴⁸.

Tocmai acum părea însă că influența franceză scăzuse⁴⁹ în Balcani. Unii istorici ca Nicolas Spulber, de la Indiana University, consideră chiar că tocmai de aceea între anii 1925—1935, se poate plasa perioada de culme a independenței statelor din această regiune⁵⁰.

Fără să ne însușim opinia istoricului menționat, constatăm că în anul 1925, ca și anii următori, s-au făcut laborioase încercări de a găsi mijloace proprii de securitate și de apropiere între statele Peninsulei Balcanice.

Fapt este, cum arată de altfel și istorici mai vechi ca André Tibal, că după Locarno, România, de pildă, „saluta cu entuziasm succesul de la Locarno, dar regreta că pacea și securitatea păreau să constituie doar un privilegiu al Europei occidentale”⁵¹.

Florin Codrescu arată și el că acest sistem de reglementare a conflictelor, care se promova la Locarno, chiar dacă crease o anumită destindere, „conținea obscurități cu privire la unele chestiuni ce constituiau probleme vitale”⁵² ale țărilor din centrul Europei și din Balcani.

Oricum, statele balcanice, simțindu-se oarecum primejduite, doreau să ia ele singure inițiativa unor acțiuni care să corespundă, în împrejurările istorice de atunci, nevoilor lor de securitate.

În noiembrie 1925 însă, o soluție de securitate balcanică a fost propusă de Marea Britanie. Reluând ideea ministrului elen Rentis⁵³, ministrul de Externe al Angliei, Austen Chamberlain, a considerat că arbitrajul obligatoriu, urmat de un pact de garanție în cadrul Societății Națiunilor, este tocmai formula de care aveau nevoie statele din Balcani.

În afară de guvernul grec, care și-a dat, în principiu, consimțământul⁵⁴, celelalte state balcanice nici nu apucaseră să-și exprime părerile, când minis-

⁴⁷ Dimitrie Kitsikis, *La Grèce et le projet Briand d'union européenne du 1er mai 1930*, „Revue d'histoire moderne et contemporaine”, t. XII, Juillet-Sept. 1965, Paris, 1965, p. 212.

⁴⁸ *Ibidem*. Citează dosarul 1930, n. 9 edikos, nr. 2155, din arhiva ambasadei Greciei de la Paris.

⁴⁹ Nicolas Spulber, *Changes in the Economic Structures of the Balkans*, în *The Balkans in transition, Essays on the Development of the Balkan Life and politic since the eighteenth Century*, Edited by Charles and Barbara Jelavich, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1963, p. 359.

⁵⁰ *Ibidem*,

⁵¹ André Tibal, *La Roumanie*, Rieder, Paris, 1930, p. 37.

⁵² Florin Codrescu, *La Petite Entente*, Les Preses Modernes, Paris, 1930, p. 353.

⁵³ A.M.A.E., fond Înțelegerea balcanică, dosar 11. raport 1883/9, noiembrie 1925, de la legatia din Atena, semnat Langa Rășcanu. Relatează cele comunicate de ziarul „Eleftheros Typos”, organ al președintelui Consiliului de miniștri.

⁵⁴ *Ibidem*, telegrama 1833/2 noiembrie 1925, de la legatia din Atena, semnată Langa Rășcanu.

trul Franței la Atena, de Chambrun, a declarat la Ministerul de Externe elen că „Pactul propus va fi rău primit la Belgrad, unde se dorește un tratat de alianță, iar nu un pact de neagresiune”⁵⁵, că „aceeași primire o va avea și la Sofia”⁵⁶ și că România nu e interesată în aderarea la acest pact, deoarece ar avea cu totul alte preocupări, „d’autres chats à fouetter”^{57*}. În orice caz, profitând de polemica diplomatică anglo-franceză, guvernul iugoslav a refuzat propunerea, fapt ce a servit guvernului francez de a dovedi că Atena, dacă consimțise să adere la soluția britanică, o făcuse din cauza presiunilor exercitate de Austen Chamberlain⁵⁸. Ministrul de Externe englez a făcut atunci declarații publice că, recomandând această soluție, a fost călăuzit de spiritul de la Locarno și că, preciza el, „Consiliul Societății Națiunilor nu avea intențiunea de a vă propune să vă supuneți la un proiect de pact balcanic și sint sigur că nu am spus nimic, care ar putea să fie interpretat astfel”⁵⁹. A continuat apoi, arătând că : „Puteți să aveți ideile voastre personale, dar am insistat asupra a ceea ce mi-a părut esențial”⁶⁰.

Atmosfera politică din Balcani era așadar tulburată nu numai de amenințarea germană sau de tendințele de dominare ale Italiei fasciste, ci și de asperitățile anglo-franceze, creîndu-se un climat greoi, din cauza discuțiilor sterile și a situației diplomatice sinuoase, produsă tocmai de asemenea discuții.

Totuși, spre sfîrșitul anului 1925, procesul obiectiv istoric ce se desfășura a impus statelor din această regiune să reia ele însele problema Locarno-ului balcanic.

Turcia kemalistă, îngrijorată de spinoasa problemă a Mosulului, unde se izbea mai ales de interesele Marii Britanii, simțea nevoia unui pact de neagresiune care să-i asigure neutralitatea Greciei și a Bulgariei. Era neliniștită și de acordul ce părea că există între Anglia și Italia și simțea nevoia, din toate aceste cauze, a unei înțelegeri cu toate statele balcanice.

Aliată și prietenă cu U.R.S.S., Turcia voia totodată să atragă statele balcanice spre un sistem de securitate care să se bazeze și pe sprijinul Uniunii Sovietice.

Ministrul de Externe al Turciei a inițiat unele discuții în acest scop și cu guvernul român. Cu acest prilej, Ankara a întrebat dacă România nu ar fi dispusă să încheie un pact de neagresiune cu U.R.S.S. La 14 februarie 1926, I. G. Duca a răspuns afirmativ, declarînd : „Putem semna cu Rusia oricînd un pact de neagresiune permanent. Am declarat-o oficial de două ori”⁶¹, în 1922 la conferința de la Genova și în 1925 la Adunarea Societății Na-

⁵⁵ Ibidem, raport 1860/7 noiembrie 1925, de la legația din Atena, semnat Langa Rășcanu.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem. *Așa în text.

⁵⁸ Ibidem, raport 1916/4 noiembrie 1925, de la Legația din Atena, semnat Langa Rășcanu ; raport 1919, din 14 noiembrie 1925 de la legația din Atena, semnat Langa Rășcanu.

⁵⁹ Ibidem, fond Înțelegerea balcanică, dosar 11, raport 2116/17 decembrie 1925, de la legația din Atena, semnat Langa Rășcanu : redă declarațiile făcute de Chamberlain presei grecești.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem, fond Mica Înțelegere, dosar 17 „Pactul balcanic”, referat informativ.

țiunilor⁶². Spre a expune și mai deslușit poziția României, Duca a mai adăugat : „Să nu se creadă că România ar fi instrumentul politicii agresive anglo-franceze”⁶³. România se arăta, așadar, doritoare să încheie un pact balcanic, în spiritul propunerii Turciei. În timp ce ducea atari negocieri cu Bucureștii, Tevfik Rüstü bey a vizitat și Belgradul pentru a încerca să concilieze litigiile iugoslavo-elene și pentru a obține totodată adeziunea Iugoslaviei pentru pactul balcanic⁶⁴. Se pare că, în principiu, la Belgrad se ajunsese la o oarecare înțelegere, fapt care a iritat pe sir Milne Cheetham, ministrul Marii Britanii la Atena, căci acesta a declarat colegului său român că : „Tevfik Rüstü bey l-a împins pe Nincić să se îndepărteze de la ideea unui tratat sirbo-grec și să vrea un pact balcanic”⁶⁵. Uitînd că, doar cu cîteva luni în urmă, Anglia voise să realizeze un Locarno balcanic, acum cînd inițiativa fusese luată de Turcia, sir Milne Cheetham arăta lui Langa Rășcanu că nici România, nici Turcia, nu sînt state balcanice și nu vede de ce ele ar fi preocupate de securitatea acestei regiuni⁶⁶. Diplomatul român acreditat la Atena, raportînd la București discuțiile ce avusese, conchidea cu amărăciune : „Politica egoistă a marilor puteri este într-adevăr întristătoare”⁶⁷.

În pofida nenumăratelor greutăți ce stăteau în calea organizării unei înțelegeri, atmosfera în Balcani continua să fie totuși constructivă.

În februarie 1926, Hussein Raghib bey, ministrul Turciei la București, i-a expus lui I. G. Duca, din însărcinarea guvernului său, patru propuneri concrete în legătură cu pactul balcanic. Ankara dorea : I, să nu se grăbească negocierile ; II, inițiativa organizării pactului s-o ia Iugoslavia, deoarece acest stat avea cele mai multe chestiuni de rezolvat cu vecinii săi ; III, să nu se facă abstracție de nici un stat, toate cele șase țări balcanice urmînd să fie solicitate de a participa ; IV, pactul să nu fie îndreptat împotriva cuiva și să excludă hegemonia oricui⁶⁸.

Propunerile guvernului turc au fost studiate cu mult interes de România și de Iugoslavia. Cele două state au profitat de faptul că la 10 februarie 1926 fusese convocată la Timișoara o conferință a Micii Înțelegeri, pentru a se sfătui și cu Cehoslovacia în importanta chestiune a Locarno-ului balcanic. Procesul verbal al conferinței de la Timișoara relevă o minuțioasă examinare a situației din Balcani. Reiese, de asemenea, existența unui climat prielnic pentru organizarea unui acord între statele balcanice. Se sublinia, de pildă, că Grecia accepta în principiu pactul balcanic, dar nu vroia să ia inițiativa⁶⁹ demersurilor pentru o organizare concretă. Se putea constata, de asemenea, din cercetarea aceluiași proces verbal că intervenise o relaxare în relațiile iugoslavo-elene, deoarece tratativele dintre cele două state se reluaseră⁷⁰.

În genere, după conferința de la Timișoara, se părea că Iugoslavia, în conformitate cu propunerile turce, după ce-și destinsese într-un anumit

⁶² Ibidem.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem, raport 127/16 ianuarie 1926, de la legația din Atena, semnat Langa Rășcanu.

⁶⁵ Ibidem, raport 88/10 ianuarie 1926, de la legația din Atena, semnat Langa Rășcanu.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem, raport f.n. din 17 ianuarie 1926, de la legația din Atena, semnat Langa Rășcanu.

⁶⁸ Ibidem, fond Mica Înțelegere, dosar 17, „Pactul balcanic”. Istoric din anul 1926.

⁶⁹ Ibidem, dosar 4, Conferința de la Timișoara a Micii Înțelegeri, 10 februarie 1926.

⁷⁰ Ibidem.

fel relațiile cu Grecia, luase inițiativa unor declarații destinate să dovedească că Locarno-ul balcanic urma să cuprindă toate cele șase state. La 11 martie, Nincić, ministrul de Externe iugoslav, a dat la Geneva un interviu despre problema Locarno-ului corespondentului ziarului „Prager Presse”, declarînd : „Noi căutăm în această privință o bază mai largă și vom începe în Balcani punerea în aplicare a planului nostru”⁷¹. Exprîmîndu-și mulțumirea despre modul cum se desfășurau tratativele cu Grecia⁷², a deschis, într-un anumit fel, și o poartă spre Bulgaria, afirmînd că : „Sîntem gata de a începe negocieri îndată ce împrejurările o vor permite”⁷³.

În aprilie 1926, noi pași constructivi părea că se făcuseră, căci Locarno-ul balcanic continua să fie problema majoră ce preocupa atunci guvernele statelor balcanice. Un exemplu grăitor îl constituie și declarațiile noului ministru de Externe elen Rufos, declarații făcute cu prilejul vizitei la Atena a lui sir Eric Drummond, secretarul general al Societății Națiunilor. Rufos a afirmat atunci : „Veți afla cu plăcere că Grecia, leagănul Amficioniilor, este însuflețită de o adîncă și sinceră dorință de înțelegere și de colaborare cu vecinii săi”⁷⁴. Rufos a ținut cu acest prilej să mai scoată în evidență și speranța ce domnea la Atena în realizarea viitorului pact afirmînd că : „Nu vom întîrzia să salutăm sosirea unui nou Locarno”⁷⁵.

În vremea aceasta, noi împrejurări impuneau luarea unor măsuri de securitate, căci Italia, profitînd de prestigiul⁷⁶ ce căpătase de cînd devenise prin semnarea tratatelor de la Locarno putere garantă, căuta să-și impună din ce în ce mai mult influența în Balcani, diminuînd-o în același timp pe cea franceză. Încheind la 27 noiembrie 1926 tratatul de la Tirana și la 4 aprilie 1927 un pact cu Ungaria, Italia a stîrnit însă un nou val de neliniște.

În Iugoslavia a început să se vorbească stăruitor despre necesitatea pactului balcanic, fapt ce a produs o deosebită satisfacție la Atena⁷⁷.

În martie 1927, Tevfik Rüstü bey a reluat vechiul său plan despre pactul balcanic. El a arătat ministrului României la Ankara că acest pact s-ar putea realiza cu succes, dacă nu ar fi patronat de niciuna dintre marile puteri și dacă nu ar fi îndreptat împotriva cuiva⁷⁸. Sintetizînd, în chip deslușit, principiile de bază, esența pactului ce propunea, Tevfik Rüstü bey a rostit devisa ce avea să strălucească multă vreme pe firma-mentul peninsulei : „Balcanii ai balcanicilor”⁷⁹. „Dacă ajungem la acest rezultat, a precizat ministrul de Externe al Turciei, vom constitui un bloc

⁷¹ Ibidem, raport 616/11 martie 1926, de la legația din Praga, semnat Filodor.

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem, raport 653/13 aprilie 1926, de la legația din Atena, semnat Langa Rășcanu.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ *Storia d'Italia. Dalla Crisi del primo dopoguerra a la fondazione della Repubblica*, vol. V, A cura di Franco Catalano, Unione Tipografica — Editrice Torinese, 1960, p. 294.

⁷⁷ A.M.A.E., fond Înțelegerea balcanică, dosar 16, raport 507/26 februarie 1927, de la legația din Atena, semnat Langa Rășcanu.

⁷⁸ Ibidem, raport 440/4 martie 1927, de la legația din Ankara.

⁷⁹ Ibidem.

formidabil”⁸⁰. Cu acest prilej, el a mai informat pe ministrul României că dacă acestea vor fi principiile călăuzitoare ale noii alianțe, atunci „Rusia, nu numai că nu s-ar opune, dar, din contră, i-ar încuraja formațiunea, căci guvernul sovietic și-a apropiat formula «Balcanii ai balcanicilor»”⁸¹. Practic, omul de stat turc a mai arătat că, în împrejurările actuale, este cu puțință ca Turcia să se înțeleagă cu Grecia, cu atât mai mult, cu cât ideea pactului balcanic a fost propusă cu doi ani în urmă de Rentsis. Spera, de asemenea, că se vor soluționa litigiile iugoslavo-elene și că în acest climat bulgarii vor veni și ei⁸².

Noi motive, impuse imperios de evenimente, făceau din ce în ce mai necesară realizarea pactului. În aprilie 1927, de pildă, seseau știri mai mult decât deprimate de la conferința dezarmării de la Geneva: „Nu au fost texte sau propuneri — raporta reprezentantul României, N. Petrescu-Comnen, la 26 aprilie 1927 — care să întrunească unanimitatea”⁸³; ceea ce, conchidea diplomatul român, va aduce „o nouă știrbire a prestigiului destul de fragil al Societății Națiunilor”⁸⁴.

La începutul lunii mai 1927, acordînd un interviu ziarului „Politika” din Belgrad, I. Mitilineu, ministrul de Externe al României, afirma, exprimînd un deziderat general: „Trebuie să preparăm lucrurile pentru a se realiza un Locarno în Balcani”⁸⁵.

Marcovič, ministrul de Externe al Iugoslaviei, arăta, de altfel, deschis, în mai 1927, că teama Iugoslaviei de politica desfășurată de Italia fascistă constituia unul din argumentele majore pentru organizarea acestui pact. „Pactul de la Tirana, sublinia omul de stat iugoslav, este un pact de inamicizie și tinde să ne izoleze”⁸⁶. Italia, a continuat el, „depune eforturi spre a angaja în orbita politicii sale atât Ungaria, cât și Bulgaria”⁸⁷.

În august 1927, A. Mihalacopolou, ministrul de Externe al Greciei, plecînd de la ideile preconizate de Tevfik Rüstü bey, ca și de la propaganda făcută de presa turcă pentru pactul balcanic, a propus o metodă nouă de realizare a unui acord balcanic. El arăta că „ar fi mai politic și mai conform cu realitatea, ca țările ce au interese balcanice să porceadă nu la un pact unic, ci la săvîrșirea de pacte regionale, ce s-ar adapta individual la cele existente înainte, (conform) cu varietatea intereselor și a relațiilor”⁸⁸ dintre state. Mihalacopolou insista asupra unui principiu fundamental, fără de care, aprecia el, aceste pacte nu ar fi putut fi viabile. Trebuia să existe „o egalitate completă, și nu o situație de vasal pentru unul dintre statele contractante”⁸⁹.

În cadrul acestei atmosfere, în care continuau să persiste mai mult discuțiile cu caracter teoretic, au început să-și facă loc unele manifestări

⁸⁰ A.M.A.E., fond Înțelegerea balcanică, raport 440/4 martie 1927, de la legația din Ankara.

⁸¹ Ibidem.

⁸² Ibidem.

⁸³ Ibidem, fond Mica Înțelegere, dosar 27, telegrame 134/26 aprilie 1927, de la legația din Geneva, semnată N. Petrescu-Comnen.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem, dosar 28, telegrama 1092/2 mai 1927, de la legația din Belgrad, semnată Emandi.

⁸⁶ Ibidem, dosar 15, Conferința Micii Înțelegeri de la Joachimov, 13—15 mai 1927. Note luate de I. Mitilineu, ministrul de Externe al României.

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ Ibidem, raport 1763/3 august 1927, de la legația din Atena, semnat Brabeșianu.

⁸⁹ Ibidem.

concrete de apropieri bilaterale, între Grecia și Turcia, între Iugoslavia și Grecia, între Turcia și România, între Turcia și Bulgaria, manifestări ce s-au dezvoltat, într-o anumită măsură, pînă în anul 1930. Datorită acestei situații, s-a putut ajunge la discuțiile publice și propunerile ce s-au făcut în cadrul Conferințelor balcanice, în scopul de a se realiza un pact multilateral de neagresiune, ca și un acord vamal.

În genere, despre Locarno-ul balcanic s-a scris puțin. Obişnuit, apare sub forma unei transpunerii *tale quale* a Locarno-ului occidental în Balcani, ca punerea în aplicare a unor îndemnuri venite de la marile puteri locarniene, îndeosebi de la Marea Britanie și de la Franța. Statele din Balcani însă, conștiente de rivalitățile dintre marile puteri, conștiente de necesitatea de a se opune tendințelor expansioniste, în stare încă virtuale, ale Germaniei, ca și tendințelor concrete de dominare manifestate de Italia, au dorit să organizeze un Locarno care să servească propriilor lor interese.

Nu putem fi de acord, de aceea, cu istoricul L. Berov, care într-un studiu, publicat în „Etudes balkaniques” de la Sofia⁹⁰, afirmă că marile contradicții ce divizau burghezia din statele balcanice, nu au îngăduit unirea acestor state. Evident, unirea politică nu s-a făcut atunci, dar s-au creat premisele pentru organizarea unui viitor pact multilateral balcanic.

Documentele inedite cu am cercetat, ne-au îngăduit să stabilim transformările pe care ideea occidentală a Locarno-ului balcanic le-a suferit, atunci cînd ea a fost examinată de factorii direct interesați, adică de statele balcanice înseși.

Propunerea făcută în 1925 de Rentis, ministrul de Externe al Greciei, privind arbitrajul obligatoriu, urmat de un tratat de neagresiune, izvora, mai ales, din dorința de a menține statutul teritorial existent.

Propunerea britanică, referitoare la un Locarno balcanic deși, era și ea pusă în slujba menținerii *statu-quo*-ului teritorial, a întâmpinat dificultăți, pentru că ea însemna implicit și o tendință de dominare a Balcanilor de către Anglia.

În 1926, cînd a intervenit propunerea turcă pentru un pact balcanic de neagresiune, a început să se contureze, în chip deslușit, ideea unui pact exclusiv balcanic destinat să mențină *statu-quo*-ul teritorial, avînd însă și prevederi împotriva tendințelor de expansiune ale oricărei mari puteri. Evoluția ideii de Locarno balcanic, direct legată de dinamica politicii europene, de contradicțiile și rivalitățile dintre marile puteri, a dus în sfîrșit în 1927 la geneza soluției practice: „Balcanii ai balcanicilor”, formulată de Turcia kemalistă.

Din acest moment a apărut și s-a statornicit ideea majoră, ce avea să constituie cheia de boltă a politicii statelor din Balcani, state ce aveau să caute în mod permanent mijloace proprii pentru a-și apăra integritatea lor teritorială.

⁹⁰ L. Berov, *Le Capital financier occidental et les pays balkaniques dans les années vingt*, „Etudes balkaniques”, 2—3, 1965, Sofia, 1965, p. 164.

LUPTA PROLETARIATULUI DIN ROMÂNIA PENTRU APLICAREA PREVEDERILOR DEMOCRATICE ALE LEGILOR MUNCII ADOPTATE ÎN ANII 1929—1933

DE

ILIE CEAUȘESCU

Lupta proletariatului din România pentru adoptarea și aplicarea unei legislații democratice a muncii a făcut parte integrantă din lupta generală dusă de masele muncitoare pentru drepturi și libertăți democratice, pentru răsturnarea orînduirii burghezo-moșierești, fiind subordonată acesteia din urmă și s-a desfășurat într-un cadru economic, social, politic și juridic extrem de complex și efervescent, fapt ce a imprimat anumite trăsături acesteia, cît și legislației muncii.

Încheierea procesului de făurire a unității naționale a statului român, reforma agrară din 1921, creșterea și întărirea pozițiilor economico-politice ale burgheziei industrial-bancare, adoptarea unor măsuri legislative valabile pe întreg teritoriul României și altele au realizat cadrul național, social și economic pentru dezvoltarea mai rapidă a forțelor de producție ale țării. Angajarea României pe calea dezvoltării industriale într-un ritm mai rapid se înscria în coordonatele unei necesități obiective și imperativului vremii.

Ideea necesității dezvoltării mai rapide a industriei în România fusese îmbrățișată de marea majoritate a burgheziei, devenind aproape obsesie ¹. I. G. Duca arăta că „o țară agricolă nu poate fi lipsită de o viață industrială. . . ., a nesocoti dezvoltarea industriei ar însemna să se pricinuiască pagube grave economiei” ². În asemenea condiții burghezia industrial-bancară din România, cu sprijinul efectiv al statului, a întreprins o serie de măsuri economice, administrative și legislative care au dus în mod nemijlocit la creșterea mai rapidă a industriei țării.

Dezvoltarea contradictorie și anarhică a economiei românești a atras după sine puternice perturbări și convulsii, a generat o puternică criză

¹ „Buletinul muncii”, XII (1932), nr. 10—12, p. 1.

² I. G. Duca, *Memoriu înaintat regelui Carol al II-lea la 3 martie 1933*, în Arhiva Istorică Centrală a Statului (în continuare se va cita Arh. Ist. Centr. St.), fond Casa Regală, dos. nr. 47/1933, f. 10.

economică de supraproducție — parte integrantă a crizei economice mondiale, care a cuprins întreaga lume capitalistă în perioada 1929—1933 și care s-a desfășurat pe fondul crizei generale a capitalismului. „Criza economică din România — sublinia Congresul al V-lea al P.C.R. — se dezvoltă în condițiile crizei mondiale a capitalismului”³.

O serie de factori de ordin intern și extern au agravat criza economică din țara noastră. Dintre aceștia amintim nivelul forțelor de producție care era scăzut în comparație cu țările dezvoltate, fapt ce făcea ca resursele naturale foarte bogate ale României să fie valorificate la un nivel destul de slab. În România criza industrială s-a împletit cu cea agrară condiționându-se și agravându-se reciproc, dându-i o ascutime deosebită. Criza economică de la noi a fost agravată de decalajul destul de mare între prețurile produselor industriale și cele agricole⁴. Prețurile la produsele exportate au scăzut, în timp ce prețurile la produsele importate s-au menținut la nivel ridicat, capitaliștii străini impunând prețuri de monopol la produsele lor. Dependența României de capitalul străin a dus și mai mult la agravarea crizei economice din anii 1929—1933.

În împrejurările respective criza economică din România a cuprins toate ramurile de producție, industria, agricultura, sistemul financiar și de credit și comerțul. „Criza e generală și totală”⁵ — consemna C. Argetoianu în *Memoriile* sale. Dr. N. Lupu preciza că „de când există statul român niciodată nu a trecut printr-o criză economică mai gravă decât cea de astăzi”⁶. O altă caracteristică a crizei economice constă în aceea că a fost de lungă durată, România a intrat în criză încă din 1928⁷.

Criza economică din România a avut consecințe deosebit de grave în toate sferile de activitate economică. Acestea s-au resimțit mai întâi în industrie. Astfel în 1932 „indicele general al producției industriale scade din punct de vedere valoric la 57,7 la sută față de 1929”⁸.

Criza economică a cuprins și agricultura. Astfel, suprafețele însămânțate au fost reduse și temporar a scăzut producția agricolă globală. După calculele unor economiști străini reiese că în perioada anilor 1929—1933 recolta de grâu a României a fost mai mică decât a oricărui stat balcanic, cu excepția Greciei⁹.

Adâncirea crizei în industrie și agricultură s-a răsfrint negativ asupra comerțului¹⁰ și a lovit din greu sistemul financiar-bancar al României.

Efectele crizei economice de supraproducție au fost suportate, în cea mai mare parte, de masele muncitoare de la orașe și sate. Una dintre cele mai

³ Arhiva Institutului de științe istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. (în continuare A.I.S.I.S.P.), cota Ab XVI 3, inv. 471.

⁴ Arh. Ist. Centr. St., fondul M.A.I., dos. nr. 165 1931, f. 3. Vezi și „Frontul evenimentelor culturale și sociale”, nr. 3 din 25 decembrie 1932.

⁵ C. Argetoianu, *Însemnări zilnice. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, în Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 101, dos. 8599, f. 162.

⁶ „Parlamentul”, III (1929), nr. 19 23 noiembrie 1929.

⁷ D. Ionescu, Gh. Matei, Gh. Tuțui, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, Edit. științifică, București, 1957, p. 272.

⁸ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Edit. politică, București, 1966, p. 34.

⁹ L.S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York, 1959, p. 700—701.

¹⁰ V. Madgearu, *Politica noastră financiară în cursul depresiunii economice*, București, 1933, p. 16.

grele consecințe ale crizei economice care s-a abătut asupra proletariatului a fost concedierea masivă a muncitorilor. În perioada crizei economice au fost aruncați în stradă sute de mii de muncitori, al căror număr împreună cu membrii familiilor lor se ridică la cifra de peste un milion de persoane¹¹. Ca urmare a concedierilor, numărul șomerilor în țara noastră a cunoscut o creștere fără precedent. Din datele statistice ale epocii respective reiese că numărul șomerilor în România, în perioada crizei economice, s-a ridicat la peste 300 000¹², mai mult de 33 % din numărul salariaților.

În timp ce sute de mii de muncitori erau aruncați în stradă fără lucru, patronii prelungeau ziua de muncă la 12—14—16 ore¹³. Cu toate că în perioada crizei economice era în vigoare legea care stabilea durata zilei de muncă la 8 ore, aceasta nu a împiedicat pe patroni să oblige muncitorii să lucreze chiar 16 ore pe zi. Concomitent cu prelungirea neobișnuit de mult a zilei de muncă, clasele dominante au dus o politică intensă de scădere a salariilor, aceasta fiind o altă metodă de a arunca greutățile crizei asupra maselor muncitoare. În condiții tot atât de grele au fost aruncate și celelalte categorii sociale de oameni ai muncii : țărănimea, micii funcționari, intelectualii etc.

Măsurile antipopulare întreprinse de clasele dominante au fost încadrate într-o vastă legislație cu un pronunțat caracter de clasă, care avea ca scop fundamental apărarea proprietății private, facilitarea obținerii de profituri cât mai mari de către exploatare și consolidarea dominației lor. Acest lucru a ridicat masele muncitoare la luptă revoluționară. Pentru a înfrânge lupta acestora, clasele exploatare au dezlănțuit cu ajutorul statului burghezo-moșieresc o cruntă teroare împotriva maselor. Dar dându-și seama că numai pe calea represiunilor nu este posibilă înfrângerea luptei revoluționare, guvernării vremii și partidele politice burgheze au adoptat și tactica promisiunilor demagogice, cu scopul de a înșela pe cei ce muncesc, făcând unele concesii.

Revendicările impuse claselor dominante din România au fost înscrise într-o vastă legislație a muncii adoptată în perioada crizei economice. Adoptarea legislației muncii era o necesitate obiectivă care decurgea din însăși dezvoltarea firească a societății românești. Cerută cu insistență de dezvoltarea economică a României, legislația muncii se impunea cu necesitate, în mod obiectiv, independent de voința tuturor categoriilor sociale. Deși elaborarea și perfecționarea unei legislații a muncii era o necesitate obiectivă izvorită din realitățile existente în România, totuși aceasta nu se putea realiza de la sine. Pentru aceasta era necesară intensificarea luptei revoluționare a maselor muncitoare în frunte cu proletariatul. Lupta proletariatului pentru adoptarea și aplicarea legislației muncii decurgea din nevoia de a înfrânge rezistența patronatului și a-i stăvili ofensiva împotriva nivelului de trai al maselor.

Situația concretă din epocă reclama în mod necesar celor care erau vizați în mod direct de aplicarea „curbelor de sacrificiu” să intensifice lupta

¹¹ „Clopotul” nr. 7 din 11 august 1933. Vezi și „Socialismul” din 21 februarie 1932.

¹² „Buletinul C.C. al P.C.R.”, an. III, nr. 15 din decembrie 1933. Vezi și: „Facla”, nr. 509 din 9 oct. 1932 ; „Socialismul”, nr. 8 din 21 febr. 1932 ; „Analele institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.C.R.”, nr. 3/1965, p. 105.

¹³ Arhivele Statului, Brăila, fond. Camera de muncă, dos. nr. 11/1934, f. 3.

pentru obținerea de alte revendicări, consfințirea acestora în legi ale muncii și aplicarea lor, lucru ce constituia un puternic obstacol în calea ofensivei patronale. Deși deosebit de grea și uneori singeroasă, lupta proletariatului a fost încununată de succes. Clasele dominante au fost obligate să cedeze spiritului revoluționar și să acorde multe din revendicările, cerute de masele muncitoare, pe care le-au consfințit în legi. Clasa muncitoare „folosind dezbinările din sinul burgheziei . . . îi smulge acesteia, sub formă de legi — se arată în *Manifestul Partidului Comunist* — recunoașterea unora din interesele muncitorești”¹⁴.

Așadar, legislația muncii din țara noastră din anii 1929—1933 a fost un rezultat al luptei revoluționare a proletariatului, o concesie forțată făcută de clasele dominante sub presiunea avântului revoluționar. În cadrul unei adunări a muncitorilor din Ploiești, muncitorul Tănase Georgescu a vorbit despre lupta proletariatului care „a impus capitaliștilor. . . unele legiferări cu caracter socialist din programul vechi în folosul și sprijinul clasei muncitoare și anume : 8 ore de lucru, protecția femeilor și minorilor și altele”¹⁵.

Printre primele legi ale muncii adoptate se numără *Legea pentru ocrotirea muncii minorilor și femeilor și durata muncii* publicată la 13 aprilie 1928. În legea sus-citată au fost înscrise unele dintre cele mai importante revendicări economice ale proletariatului din țara noastră. Legea preciza, că „indiferent de sex, numai minorii care au împlinit vârsta de 14 ani pot fi întrebuințați la muncă în întreprinderile industriale sau comerciale”¹⁶. Această prevedere era un progres evident față de legiurile mai vechi, care fixau vârsta minimă de admitere a copiilor în industrie la 12 ani.

În lege sînt incluse prevederi menite să ocrotească și munca femeii. Astfel, în art. 15 se stipulează că munca de noapte este interzisă fetelor și femeilor de orice vîrstă. Art. 28 prevedea că femeia are dreptul la un concediu de 6 săptămîni înainte și 6 săptămîni după naștere. Pe tot timpul concediului legal, femeia primea, potrivit art. 31, ajutoare bănești, îngrijiri medicale gratuite și înlesniri pentru întreținerea copilului. La art. 34 se precizează că „în întreprinderile industriale de orice natură, precum și în sucursalele, secțiunile, ramificările sau anexele lor durata normală de muncă efectivă, scăzîndu-se timpul de repaus, se stabilește de 8 ore pe zi sau 48 ore pe săptămînă”¹⁷. Aceasta era o mare cucerire a proletariatului în lupta sa cu patronii dusă de mult timp. Astfel, în iunie 1926 muncitorii de la întreprinderea textilă „Colentina” din București au intrat în grevă pentru a obține 8 ore de muncă. Asemenea acțiuni au fost și la Buhuși, Reșița, Alina și în alte locuri. La Cîmpina, peste 800 de petroliști „au demonstrat pentru cucerirea celor 8 ore de lucru și altor revendicări”¹⁸.

Legea avea și unele prevederi contrare intereselor proletariatului. Astfel, prevăzîndu-se reducerea zilei de lucru la 8 ore, nu se stipula nici o interdicție de a se reduce concomitent și salariile. „Această lacună — scria

¹⁴ K. Marx și Fr. Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, în *Opere*, vol. 4, Edit. politică, București. 1958, p. 474.

¹⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 29, dos. nr. 4502, f. 45.

¹⁶ „Monitorul Oficial”, nr. 85 din 13 aprilie 1928. Vezi și C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. XV—XVI, 1926—1929, p. 1030.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Arhivele Statului, Ploiești, fond. poliției, dos. nr. 34/1929, f. 1.

ziarul «Socialismul» — e decisivă pentru aplicarea legii”¹⁹. Speculînd această carență, unii dintre patroni reduceau salariile concomitent cu reducerea orelor de muncă, alții intensificau în așa fel lucrul încît muncitorul să producă în 8 ore atît cît producea în 10—12 sau mai multe ore de muncă. Acest lucru era, de fapt, cerut chiar de Ministerul Muncii, care preciza că „legea nu se va putea aplica decît printr-o sfortare conștientă și constantă a muncitorilor români de a produce cantitativ și calitativ cel puțin tot atît cît s-ar fi produs prin o muncă de 10 ore zilnic”²⁰.

La 5 aprilie 1929 a fost publicată *Legea asupra contractelor de muncă*²¹. Ea reglementa pentru prima dată în țara noastră relațiile dintre patroni și salariații din industrie și comerț în materie de contract de muncă. Legea a abrogat articolul 1472 din *Codul civil* din 1865, potrivit căruia patronul era crezut pe cuvînt pentru durata angajării și salariul convenit lucrătorului.

În lege erau stipulații privind contractul de ucenicie. Prin art. 3 se interzicea acelor patroni, „care din cauza purtării vicioase sînt improprie de a asigura educația morală și profesională a ucenicului”²² să țină ucenici. De asemenea, era obligat să nu folosească ucenicul decît la acele munci care erau în directă legătură cu profesiunea și care trebuiau să fie proporționale cu puterea fizică și intelectuală a ucenicului.

O parte din articolele legii se referă la contractul individual de muncă. Patronul era obligat prin lege „să îngrijească ca executarea muncii să nu aducă vreo vătămare sănătății, siguranței sau moralității salariațului”²³ (art. 48). Prin art. 49 se stabilea că salariatul are dreptul la concediu de odihnă plătit în raport cu vechimea, între 7 — 30 de zile pe an. La art. 59 se sublinia că remunerarea muncii exclusiv în natură este interzisă. Acest lucru era destinat a lua posibilitatea patronilor de a jefui pe muncitori prin plata salariului sub formă de produse la prețuri foarte ridicate și de calitate inferioară. De asemenea, în lege se precizau condițiile de muncă și de salarizare și cine avea dreptul să încheie contracte colective de muncă. Acestea sînt unele din prevederile legii care interesau direct pe muncitori, menite să pună capăt unor abuzuri comise de patroni și să ducă la îmbunătățirea condițiilor de viață ale salariaților.

Legea conținea însă și o serie de prevederi care loveau în interesele oamenilor muncii. În documentele mișcării muncitorești s-a relatat pe larg despre aceste stipulații cerîndu-se insistent eliminarea lor. Astfel, prin ziarul „Munca zilnică”, P.C.R. arăta că legea contractelor de muncă conține multe dispozițiuni care sînt „sugrumătoare pentru proletariat”²⁴. De pildă, durata uceniei era de 4 ani, fapt ce constituia un mijloc de exploatare a ucenicului. În ceea ce privește contractul de muncă individual, una dintre lacunele lui era aceea că lăsa în afara legii multe categorii de salariați, printre care și lucrătorii agricoli. „Prin legiuirea existentă — scria ziarul «Socialismul» — în loc să se lărgască sfera de aplicare a contractului

¹⁹ „Socialismul”, nr. 13 din 24 februarie 1929.

²⁰ *Zece ani de politică socialistă în România, 1920—1930*, p. 84.

²¹ „Monitorul Oficial”, nr. 74 din 5 aprilie 1929. Vezi C. Hamagiu, *op. cit.*, vol. XVII, 1929, p. 400.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ „Munca zilnică”, nr. din 8 martie 1929.

de muncă și la liber-profesioniști, artiști, ziaristi, frizeri, muncitorii din alimentație, hoteluri etc., ei sînt excluși”²⁵. În Senat, sociologul P. Andrei arăta că în lege nu se prevede minimul de salariu, fapt ce dă posibilitate patronilor să exploateze pe muncitori pînă la epuizare²⁶. Acestea erau numai unele din minusurile legii asupra contractelor de muncă care anulau o parte din prevederile pozitive ale ei.

O altă lege a muncii adoptată la 21 iulie 1931, sub presiunea maselor muncitoare, a fost *Legea pentru organizarea muncii în porturi*²⁷. Ca și în celelalte cazuri, discutarea și adoptarea acestei legi era rezultatul luptei revoluționare a proletariatului. „Ministerul Muncii — se arăta la Congresul al IX-lea al Uniunii Muncitorilor din Porturi, din martie 1930 — a fost nevoit să depună pe biroul Camerei Deputaților ... legea pentru organizarea muncii în porturi, care a fost votată. Cu aceasta, Uniunea cîștigase bătălia după un lung șir de lupte crîncene în porturi”²⁸. În timp ce legea se dezbătea în parlament, în porturile Galați, Brăila, Giurgiu și Constanța au avut loc acțiuni revoluționare ale proletariatului care cerea înlăturarea vătăfilor și adoptarea legii²⁹.

Legea preciza la art.1 că munca în porturi va fi executată numai de către muncitorii permanenți, înscrși la căpitănia portului³⁰. Această prevedere lua patronilor posibilitatea să exercite presiuni asupra muncitorilor permanenți pentru a-i determina să accepte condițiile dictate de ei, prin aducerea de muncitori din alte părți. În scopul reglementării problemelor stipulate la art. 1, în lege se preciza că se va crea în fiecare port fluvial sau maritim o comisie a muncii care avea o serie de atribuții și anume: a aviza asupra măsurilor necesare pentru respectarea legilor, regulamentelor și deciziunilor privitoare la muncă în porturi, să supravegheze ca muncitorul să primească salariul integral al muncii prestate și altele. La art. 6 se arăta că nu se putea face nici o reținere din salariile muncitorilor excep-tînd acele privitoare la scule, cheltuielile comisiei și biroului muncii și operelor de asistență, ocrotire și educație a muncitorilor din port, și acestea numai cu avizul comisiei muncii din port și cu aprobarea Ministerului Muncii.

La art. 7 din lege se prevede că angajarea muncii prin vătăfi (antreprenori de muncă) era cu desăvîșire oprită. Acestea erau unele dintre revendicările majore ale proletariatului portuar, recunoscute prin noua lege, după o luptă destul de aprigă și îndelungată.

Legea avea și o serie întreagă de minusuri care nu puteau fi acceptate de către proletariat. Unul dintre acestea era că interzicea muncitorilor să protesteze împotriva condițiilor inumane impuse de patroni și să participe la greve sau alte acțiuni revoluționare. „Îndemnul la nesupunere — se arăta la art. 8 —, ... agitația în rîndul muncitorilor, insulte aduse funcționarilor publici, nesupunerea la dispozițiile conducătorilor

²⁵ „Socialismul”, nr. 13 din 24 martie 1929.

²⁶ P. Andrei, *Cuvîntare în Senat*, „Monitorul Oficial”, nr. 50 din 24 martie 1929, partea a II-a, *Dezbateri în Senat*.

²⁷ „Monitorul Oficial”, nr. 166 din 21 iulie 1931, Vezi și C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XIX, p. 601.

²⁸ *Al IX-lea Congres general al Uniunii muncitorilor din porturi și transporturi*, București, 1937, p. 32.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ „Monitorul Oficial”, nr. 166 din 21 iulie 1931, Vezi și C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 601

de muncă ... pe lângă sancțiunile prevăzute de legi și regulamente pot atrage excluderea pe timp mărginit sau pentru totdeauna de la munca portului". Desigur că legea mai conținea și alte lacune. Mișcarea muncitorească a dus o vie activitate ca legea să fie îmbunătățită ³¹.

În *Legea pentru înființarea și organizarea camerelor de muncă*, adoptată în octombrie 1932, se proclamau o serie de principii care aveau menirea să opună stavilă ofensivei patronale și să apere drepturile celor ce muncesc. La art. 1 se arăta că ele erau „organe de reprezentare și ocrotire a intereselor lucrătorilor, funcționarilor particulari și ale meseriașilor”³². Camerele de muncă aveau dreptul „să-și dea avizul asupra proiectelor de legi și oricăror alte reglementări cu privire la chestiunile care interesau pe muncitori, să stăruie pe lângă autoritățile publice și să colaboreze cu ele la stricta aplicare a legilor, regulamentelor și a altor dispozițiuni în vigoare, ce privesc pe lucrători, funcționari particulari și pe meseriași, să apere și să susțină drepturile muncitorilor pentru neplata salariilor sau a lucrului efectuat, pentru concedieri nejustificate, pentru nerespectarea contractelor colective de muncă, putînd să valorifice aceste drepturi în justiție, să trimită anual un raport la Ministerul Muncii asupra modului cum era aplicată legislația muncii”.

Legea înființării și organizării camerelor de muncă avea și unele lip-uri care diminuau, în parte, prevederile ei pozitive. În primul rînd, se cerea camerelor de muncă să intervină pentru aplanarea conflictelor și nu pentru soluționarea lor în interesul celor neîndreptățiți, așa cum o prezentase legiuitorul, urmărind în felul acesta stingerea luptei de clasă. În al doilea rînd, aceste instituții de ocrotire a intereselor muncitorilor, așa cum le definea legea, erau puse sub tutela și controlul Ministerului Muncii, fără avizul căruia nu puteau întreprinde nimic. Acest rol, ministerul îl exercita printr-un delegat al său numit pe lângă fiecare cameră de muncă. Legea preciza că la orice hotărîre a camerei de muncă care ar contraveni legilor țării, delegatul va cere de îndată ministerului suspendarea ei.

La 14 februarie 1933 a fost promulgată, iar la 15 februarie același an a fost publicată în „Monitorul Oficial” *Legea pentru înființarea și organizarea jurisdicției muncii* ³³. Această lege, ca și celelalte, a fost rezultatul luptei proletariului. Însuși faptul că a fost publicată în ziua de 15 februarie, cînd valul luptelor revoluționare din România atinsese punctul culminant³⁴, iar la C.F.R. „Grivița” muncitorii se aflau în grevă, constituie o confirmare a acestei idei.

Așa cum reiese din cuprinsul legii, judecătoriile de muncă aveau ca scop să conlucreze pentru soluționarea conflictelor dintre patroni și proletariet.

Erau supuși jurisdicției acestei instanțe, conform legii, patronii, lucrătorii, funcționarii particulari și asimilații tuturor acestor categorii. Acestea aveau în vedere, îndeosebi, conflictele relative la salarii și indemnii-

³¹ Arhivele Statului Galați, fon l. Cipitânia portului, dos. nr. 14/1931 (dosar nenumărat).

³² „Monitorul Oficial”, nr. 238 din 11 octombrie 1932.

³³ Ibidem, nr. 38 din 15 februarie 1933. Vezi și C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XXI, 1933, p. 53.

³⁴ A. Deac — Gh. Matei, *Februarie 1933. Ecoul internațional*, Edit. științifică, București, 1967, p. 6.

zații, încetarea muncii, concediile, amenzile, restituirea garanțiilor, evacuarea locuințelor și altele, deci toate conflictele care decurgeau din nerespectarea legilor muncii.

În lege se precizează compunerea judecătorei de muncă care era formată din doi judecători, din asesori și supleanți. Judecătorii erau numiți de Ministerul Justiției dintre magistrați, iar asesorii erau numiți de către Ministerul Muncii la recomandarea camerelor de muncă și camerelor de comerț și industrie. Asesorii erau selecționați din rândul patronilor, muncitorilor și funcționarilor. Muncitorii puteau să participe prin reprezentanții lor la judecarea conflictelor care se iveau între ei și patroni. Aceasta reflecta de fapt forța proletariatului de care statul era nevoit să țină seama tot mai mult. Totodată în cadrul judecătorilor de muncă proletariatul învăța să cunoască legile și modul cum se aplică. Despre acest lucru a vorbit și V. I. Lenin în lucrarea *Despre tribunalele de muncă* ³⁵.

În lege s-au introdus două elemente care favorizau pe muncitori: rapiditatea soluționării conflictului și gratuitatea. Prin introducerea principiului gratuității și rapidității soluționării conflictelor de muncă se încerca să se faciliteze rezolvarea cât mai urgentă a acestora.

Legea aceasta, 'ca toate legile din acei ani, de altfel, avea o serie de lacune sau stipulații vagi care dădeau posibilitatea patronilor să-i amputeze prevederile mai democratice, s-o eludeze atunci când interesele lor de clasă cereau acest lucru. Legea își propunea să realizeze „pacea socială”, adică să abată proletariatul de la lupta revoluționară. În discursul rostit cu prilejul votării legii în Senat, D. R. Ioanițescu arăta că muncitorul poate merge în fața justiției pentru a i se recunoaște dreptul său, și însuși acest fapt „duce la armonie socială” ³⁶. La art. 53 se arăta că hotărârile completului de judecată se iau cu majoritate. În cazul când nu se obține o majoritate, hotărîrea va fi dată de președinte. Prin această stipulație prezența asesorului proletar devenea fictivă.

Ultima din seria legilor muncii adoptate în perioada crizei economice la 7 aprilie 1933 a fost *Legea pentru unificarea asigurărilor sociale* ³⁷. În timp ce legea se găsea în proiect, proletariatul condus de P. C. R. a desfășurat acțiuni hotărîte pentru îmbunătățirea proiectului ei. În orașul Ploiești muncitorii au organizat demonstrații de stradă cerînd lărgirea asigurărilor sociale pentru a include pensia de bătrînețe, ajutor pentru copii, ajutor pentru șomaj și altele ³⁸.

Un aspect pozitiv al legii era acela că punea capăt diversității regimurilor asigurărilor sociale existente în vigoare în diferite provincii ale țării pînă în anul 1918, cînd a avut loc înfăptuirea unității naționale a statului român. De asemenea, legea cuprindea și o serie de doleanțe ale celor ce muncesc. Astfel, la art. 1 se arăta că salariații din întreprinderile industriale și comerciale, publice sau particulare, ale căror salarii nu depășesc limita stabilită de adunarea generală a Casei Centrale a Asi-

³⁵ V.I. Lenin, *Despre tribunalele de muncă*, în *Opere complete*, Edit. politică, București, 1961, p. 272.

³⁶ C. Petrescu, N. N. Matheescu, *Legea pentru înființarea și organizarea jurisdicției muncii*, 1933, p. 72.

³⁷ „Monitorul Oficial”, nr. 83 din 8 aprilie 1933. Vezi și C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XXI, 1933, p. 129.

³⁸ „Frontul evenimentelor culturale și sociale”, nr. 2 din 18 decembrie 1932.

gurărilor Sociale (în continuare C. C. A. S.) sînt supuși obligatoriu la asigurarea pentru caz de boală, maternitate, deces, accidente și invaliditate. La art. 5 se arată că asigurații au dreptul la : îngrijirea medicală, medicamente, tratament balnear, cură de aer, ape minerale, pansamente și accesorii medicale ; ajutoare bănești de boală, accidente, maternitate și deces ; pensii de invaliditate din boală sau accident, pensii pentru urmași. La art. 91 se prevedea că asistența medicală se dă asiguraților prin spitale, dispensarii, sanatorii și consultațiuni la casele de asigurări sau la domiciliu. În lege se preciza modul de lucru al personalului medical angajat de casele de asigurare. Acestea sînt numai o parte din prevederile legii care recunoștea multe dintre doleanțele de bază ale celor ce muncesc.

Existau însă și prevederi care dădeau posibilitate patronilor să eludeze legea, s-o interpreteze în interesul lor sau să-i atenueze unele stipulații democratice. În primul rînd, muncitorii erau obligați să contribuie cu o sumă prea mare la asigurările sociale. În lege se prevedea că se poate opri din salariul muncitorului o cotizație care nu va fi mai mică de 3 la sută și nici mai mare de 6 la sută din salariul mediu și că se va mai contribui suplimentar cu un procent care poate merge pînă la 2 la sută ³⁹. O asemenea sumă oprită drept cotizație pentru asigurările de stat era greu de suportat de muncitori. Acest lucru l-a făcut pe Ilie Pintilie să declare la o adunare a muncitorilor din Iași că „guvernării de astăzi trăiesc pe spatele muncitorilor” ⁴⁰. Legea era incompletă și prin faptul că un mare număr al celor ce muncesc erau lăsați în afara asigurărilor sociale și nu era asigurată pensia de bătrînețe, lucru recunoscut și de legiuitor. D. R. Ioanițescu preciza în Senat că va trebui să se completeze legea cu asigurarea de bătrînețe. El arăta că „n-am putut încadra în cîmpul asigurărilor sociale obligatorii muncitorii agricoli și n-am prevăzut nimic în privința asigurării contra șomajului” ⁴¹.

Prin adoptarea legii pentru unificarea asigurărilor sociale se încheia șirul legilor muncii adoptate în perioada crizei economice. Trebuie relevat faptul că această lege întregea, în linii mari, cadrul în domeniul legislației muncii și încheia, în mare, procesul de adoptare a unei legislații a muncii cerută de etapa respectivă de dezvoltare a economiei și a luptei clasei muncitoare. În toate domeniile de activitate se adoptaseră legi ale muncii care reglementau raporturile între muncă și capital, în chip capitalist bineînțeles. După această dată a urmat procesul de modificare a legislației muncii care a evoluat în funcție de stadiul de dezvoltare a țării și de raportul de forțe dintre clase.

Legislația muncii adoptată în perioada anilor 1929—1933 s-a caracterizat prin unele trăsături care decurgeau din condițiile concrete ale României, din natura raporturilor de clasă și din scopurile urmărite de statul burghezo-moșieresc.

Principală caracteristică a legislației muncii era aceea că avea un pronunțat caracter de clasă. Deși elaborată sub presiunea luptei revoluționare a proletariatului, deși conținea multe revendicări majore ale acestuia, dar din cauză că se întemeia pe principiile fundamentale ale relațiilor

³⁹ „Buletinul muncii și asigurărilor sociale”, XII (1932), nr. 10—12, p. 246.

⁴⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 5, dos. nr. 805, f. 14.

⁴¹ „Buletinul muncii și asigurărilor sociale”, XII (1932), nr. 10—12, p. 292.

de producție capitaliste, ea avea ca scop principal apărarea intereselor claselor dominante, mascarea exploatării muncii salariate⁴², pentru a înșela masele și a le determina să renunțe la lupta revoluționară⁴³.

O altă trăsătură a legislației muncii era aceea că avea caracter demagogic. Ea urmărea în mod vădit, prin promisiuni demagogice, să distragă masele de la lupta revoluționară. Sistemul legislației muncii era folosit de stat pentru a câștiga timp, a depăși momentul crizei economice fără zguduiri sociale, ca apoi, la momentul oportun, să poată lua măsuri în consecință. Caracterul demagogic reieșea și din faptul că aplicarea legislației muncii nu era asigurată din punct de vedere material, nu era urmată de măsuri materiale concrete, lucru ilustrat și de unii juriști ai vremii.

Trăsăturile negative ale legislației muncii care conțineau de fapt prevederi contrare intereselor proletariatului se datorau rezistenței pe care o opuneau patronii oricăror măsuri de îmbunătățire a condițiilor de viață ale oamenilor muncii, cât și faptului că legile erau elaborate de statul burghezo-moșieresc care era apărător fidel al orânduirii respective. Aceste trăsături, deși au afectat puternic latura democratică a legilor, nu au putut să anihileze în întregime revendicările proletariatului recunoscute în legi. Așa se explică de ce patronii, nu au consimțit să aplice legile muncii.

Lupta revoluționară a oamenilor muncii pentru a anihila trăsăturile negative ale legislației muncii, scoaterea în prim plan a prevederilor democratice ale acesteia și obligarea patronilor prin forță, de a le aplica, dându-le curs, se impunea ca o necesitate obiectivă. Această stare de lucruri a făcut ca lupta dintre proletariat și burghezie în jurul legislației muncii să fie destul de înverșunată și permanentă.

Anul 1929 se caracterizează prin numeroase acțiuni revoluționare ale muncitorilor din diferite ramuri industriale, pentru obținerea de revendicări, înscriserea lor în contractele de muncă și aplicarea acestora în viață. Încă din luna ianuarie peste 3 000 de mineri de la Anina au declarat grevă ca urmare a refuzului direcției de a reînnoi contractul de muncă⁴⁴. Muncitorii fabricii „Astra” din Arad au cerut la 26 aprilie 1929 autorizație pentru a ține o adunare în care să protesteze „împotriva reducerii de salariu în legătură cu expirarea contractului colectiv de muncă”⁴⁵. Nemulțumirea muncitorilor din cauză că patronii nu aplicau și nu respectau legislația muncii era aproape totală. Inspectoratul muncii din Brașov arăta că din cauză că patronii nu au vrut să respecte contractul de muncă, muncitorii fabricii „Schel”, în număr de 340, au declarat grevă generală⁴⁶.

Congresul Sindicatelor Unitare din aprilie 1929, organizat cu multă minuțiozitate de către P. C. R., a analizat activitatea sindicatelor pe

⁴² D. Ionescu, Gh. Matei, Gh. Tuțui, *op. cit.*, p. 285.

⁴³ D.V. Firoiu, *Legislația privind conflictele de muncă în anii regimului burghezo-moșieresc*, în „Analele I.S.I.S.P. de pe lângă C.C. al P.C.R.”, nr. 4 1966, p. 47.

⁴⁴ „Viața muncitoare” din 13 și din 20 ianuarie 1929.

⁴⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 5, dos. nr. 800, f. 10. „Buletin informativ al Inspectoratului Siguranței”.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 288.

linia satisfacerii revendicărilor celor ce muncesc⁴⁷ și a subliniat că problema intensificării luptei proletariatului pentru îmbunătățirea și aplicarea legislației muncii constituia unul din obiectivele principale. Sarcina principală a Sindicatelor Unitare era, așa cum s-a subliniat în documentele Congresului, de a face din lupta grevistă o armă împotriva politicii patronale de ieșire din criză pe seama maselor⁴⁸ și de aplicare a legilor muncii. Împotriva participanților la congres s-a dezlănțuit o cruntă teroare.

Măsurile represive luate de guvernul național-țărănist Maniu nu au intimidat și nu au abătut proletariatul și mișcarea muncitorească de la linia sa revoluționară. Luptele greviste prin care patronii erau siliți să respecte legislația muncii s-au desfășurat după congresul sindicatelor cu și mai multă intensitate. În lunile care au urmat au avut loc, în întreaga țară, numeroase acțiuni ale clasei muncitoare îndreptate împotriva reducerii de salarii și plata lor la timp, împotriva prelungirii zilei de muncă, concedierilor etc. Așa, spre exemplu, Chestura poliției din Ploiești semnala că, „în ziua de 6 iunie 1929, 120 de lucrători de la Societatea Româno-Americană au declarat grevă pentru motivul că nu li s-au plătit salariile de 4 luni de zile”⁴⁹. Poliția din Timișoara raporta Siguranței Generale că la fabrica de textile din Oradea muncitorii au declarat grevă pe motiv că „direcția fabricii le-a redus salariile în așa fel încît pentru săptămîna trecută au primit doar 70 lei”⁵⁰. Muncitorii de la Reșița au făcut o demonstrație în fața preturii, la care au participat și femei cu copii în brațe, „unde au cerut să li se achite salariile”⁵¹.

Încălcarea grosolană a contractelor de muncă în ceea ce privește salariile a generat în perioada respectivă cele mai multe conflicte de muncă. Acest lucru reiese și din statistica întocmită de Ministerul Muncii în care se arată că „din totalitatea conflictelor de muncă pe anul 1929, un procentaj de 43,25 la sută erau provocate din cauza salarizării”⁵².

O altă stipulație a contractelor de muncă nerespectată de patroni, care a generat multe conflicte de muncă, a fost prelungirea duratei zilei de muncă. Inspectorul muncii din Tîrgoviște raporta Ministerului Muncii că o delegație de muncitori petroliști i-a cerut să ia măsuri de aplicare a legii privind durata muncii, semnalînd că la diferite întreprinderi se lucrează 12 ore pe zi. În raport se consemnează că au fost vizitate mai multe întreprinderi și a întocmit „proces-verbale de contravenție la 5 întreprinderi petroliere la care am constatat că se lucrează mai mult de 8 ore pe zi”⁵³. Lotar Rădăceanu protesta în Parlament împotriva măsurilor represive luate împotriva muncitorilor greviști de la Buhuși care cereau respectarea zilei de muncă de 8 ore⁵⁴.

⁴⁷ Ibidem, fond. 6, mapa nr. 446.

⁴⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 6, mapa nr. 416.

⁴⁹ Ibidem, fond. 5, dos. nr. 801, f. 215. Telegramă a Siguranței din Ploiești.

⁵⁰ Ibidem, f. 221. Telegramă a poliției Timișoara.

⁵¹ Ibidem, fond 1, dos. nr. 107, f. 81. Raport al Siguranței din Jud. Caraș.

⁵² „Buletinul muncii”, XI, (1930), p. 66.

⁵³ Arhivele Statului Tîrgoviște, fond Inspecția muncii, dos. nr. 6, 1930, f. 94.

⁵⁴ Arhivele Ministerului Sănătății și Ocrotirilor Sociale, fond Inspecția muncii, dos. nr. 283, f. 135.

De asemenea, proletariatul a luptat hotărît pentru a obține respectarea prevederilor contractelor de muncă care limitau concedierile și reglementau acordarea de concedii de odihnă plătite. „La fabrica de țesătorie «Iuta» s-a ivit un conflict de muncă — consemna o notă a Siguranței — pentru că 16 lucrătoare au fost concediate”⁵⁵. La societatea „Steaua Română” din Moreni a avut loc o mare întrunire la care au participat mii de muncitori pentru a protesta contra concedierii a 90 de muncitori⁵⁶. Documentele vremii semnaleză multe cazuri cînd muncitorii erau concediați numai pe considerente politice. Chiar prefectura județului Prahova era nevoită să arate că „conducătorii societăților fac selecțiunea lucrătorilor pe baza sentimentelor lor politice”⁵⁷. Muncitorii de la șantierul naval „Brateș” din Brăila semnalau că „nu se aplica legea contractelor de muncă privind concediul de odihnă, precum și ajutorul în caz de boală”⁵⁸.

Între acțiunile greviste ale proletariatului, care au avut un larg răsunet în lupta pentru aplicarea legislației muncii, a fost și greva celor 12 000 de muncitori forestieri din Valea Mureșului. Cauza nemijlocită a constituit-o faptul că la încheierea noului contract colectiv de muncă patronii nu au voit să respecte cererile muncitorilor. Greva a durat 6 săptămîni. În fața combativității muncitorilor forestieri, patronii, care aveau de partea lor și aparatul represiv, au fost forțați să acorde un spor de 10 la sută la salarii și recunoașterea zilei de muncă de 8 ore⁵⁹. Era unul dintre marile succese obținute de proletariat în lupta sa aprigă împotriva claselor dominante. Acest succes a arătat mai clar că numai folosind forme de luptă revoluționare preconizate de P. C. R. și necedînd în fața măsurilor represive ale autorităților, proletariatul poate impune patronilor aplicarea legislației muncii.

Unul dintre cele mai eroice și mărețe momente din lupta proletariatului pentru a determina pe patroni să aplice legislația muncii îl constituie, fără îndoială, eroica grevă a muncitorilor minieri de la Lupeni. Greva a izbucnit deoarece patronii au refuzat să reînnoiască contractul colectiv de muncă⁶⁰, pentru impunerea și respectarea căruia muncitorii luptaseră ani de zile. Aflați în primele rînduri, comuniștii au arătat muncitorilor că numai prin lupta revoluționară pot smulge patronilor un nou contract colectiv. Un rol important în pregătirea mării greve a minerilor l-a avut consfătuirea ilegală a delegaților celulelor comuniste și ai Sindicatelor Unitare din Valea Jiului ținută la 2 august 1929. Greva a fost declanșată prin ocuparea uzinei electrice. Printre revendicările cerute de greviști să fie înscrise în contractul colectiv de muncă figurau: ziua de muncă de 8 ore, mărirea salariilor și plata lor la timp, încetarea concedierilor și reprimirea șomerilor la lucru, lichidarea amenzilor, plata tuturor zilelor de muncă efectuate de muncitori și altele. Muncitorii au cerut Direcției minelor să iscălească contractul colectiv propus și numai atunci vor părăsi

⁵⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 5, dos. nr. 801, f. 62.

⁵⁶ „Socialismul”, nr. 16 din 14 aprilie 1929.

⁵⁷ Arhivele Statului Ploiești, fond prefecturii, dos. nr. 12/1931, f. 19. Vezi și Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. nr. 797, f. 438, Proces verbal al autorităților civile și militare din Petroșani

⁵⁸ „Socialismul”, nr. 29 din 14 iulie 1929.

⁵⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 5, dos. 800, f. 113, Notă informativă a Siguranței.

⁶⁰ Ibidem, dosar, nr. 803, fila 21, Raport al M. St. M., nr. 107.

uzina⁶¹. Folosind armata și jandarmii, guvernul național-țărănist condus de I. Maniu a reprimat sîngeros greva muncitorilor minieri⁶². Au fost uciși 30 de mineri, iar alți peste 100 au fost răniți⁶³.

Reprimarea sîngeroasă a minerilor n-a intimidat proletariatul. După greva de la Lupeni, acesta s-a avîntat și mai mult în lupta împotriva ofensivei patronale. Astfel au avut loc greve la „Lemaître”, „Astra” — Arad, „Reșița”, „I. A. R.” — Brașov, la Buhuși, la Cluj și în alte centre⁶⁴.

Încălcarea legilor muncii de către patroni a nemulțumit profund clasa muncitoare și a determinat-o să se ridice mereu la luptă. Statisticile oficiale arată că în cursul anului 1929 au avut loc 317 conflicte de muncă⁶⁵. Cauzele care au provocat conflictele colective de muncă arată că 43,25 la sută au pornit de la salarizare, iar 56,75 la sută de la cereri pentru reducerea orelor de lucru, reglementarea muncii, acordarea de concedii, reintegrarea unor salariați, reducerea amenzilor etc⁶⁶. Inspectoratul muncii din Bacău arată că aplicarea legii pentru ocrotirea muncii minorilor și femeilor și durata muncii, ca și legea contractelor de muncă, „a fost cerută insistent cu ocazia tuturor conflictelor de muncă ivite în 1929”⁶⁷.

Din datele de mai sus se vede că marea majoritate a conflictelor de muncă care au avut loc în 1929 au fost generate de cauze privind aplicarea legislației muncii. Desigur, în cursul grevei au fost formulate și alte revendicări, mai ales politice, însă de cele mai multe ori declanșarea grevei era cauzată de neaplicarea legislației muncii sau pentru îmbunătățirea ei. Rezultatele obținute de proletariat prin soluționarea conflictelor de muncă în 1929 arătau că acestea erau favorabile maselor muncitoare în cea mai mare parte. Astfel, în 157 cazuri, adică 49,53 %, au fost admise toate cererile salariaților. În 94 de cazuri, adică 29,65 %, au fost admise parțial cererile salariaților și numai în 66 de cazuri, adică 20,82 %, acestea au fost respinse⁶⁸.

Adîncirea crizei economice în 1930 și 1931 a fost însoțită de intensificarea măsurilor de aruncare a consecințelor crizei pe spatele maselor, prin încălcarea prevederilor democratice ale legislației muncii, fapt ce a făcut ca acțiunile revoluționare ale proletariatului să se intensifice și mai mult.

Un raport către Ministerul Muncii arăta că „în majoritatea întreprinderilor din țară s-au produs, în ultimul timp, conflicte de muncă, unele cu caracter destul de grav provocate de nerespectarea contractului colectiv de muncă”⁶⁹.

Metalurgiștii de la fabrica „Lemaître” au intrat în acțiune încă din 11 februarie 1930⁷⁰. Încetarea lucrului a survenit în urma eșuării tra-

⁶¹ Ibidem. Vezi și „Proletarul” nr. 13 din 15 august 1929.

⁶² Arhiva Ist. Centr. St., fond. M.A.I., dos. nr. 4/89/1929, f. 1. Interpelare făcută de deputatul N. Ghiulea în Parlament.

⁶³ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 5, dos. nr. 803, f. 27. Vezi și „Adevărul” din 27 august 1929.

⁶⁴ „Viața muncitoare” din 15 septembrie 1929.

⁶⁵ „Buletinul muncii”, XI (1930), p. 61.

⁶⁶ Ibidem, p. 66.

⁶⁷ „Inspekția muncii în 1929—1930”, vol. 1, p. 249.

⁶⁸ „Buletinul muncii”, XI (1930), p. 66.

⁶⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. nr. 801, f. 00323, Raport către Ministerul Muncii.

⁷⁰ Ibidem.

tativelor purtate de reprezentanții muncitorilor și Ministerul Muncii. În ziua de 8 februarie 1930 o delegație de muncitori în frunte cu comunistul Ilie Dumitru și cu social-democratul Gh. Mitrică s-a prezentat la Ministerul Muncii, fiind primiți de directorul general Stănescu, unde, după o discuție de o oră și jumătate, nu s-a putut ajunge la înțelegere. Delegații muncitorilor cereau să se respecte contractul colectiv, iar delegatul fabricii susținea să se lucreze în două echipe, de zi și de noapte. Rezultatele discuțiilor fiind favorabile patronilor, muncitorii au intrat în grevă, ca pe această cale să impună respectarea contractului de muncă ⁷¹. În această acțiune grevistă au acționat în comun comuniști, membri ai P.S.D. și P.S.I. și muncitori neorganizați.

Inspectoratul muncii Tirgoviște a înaintat Ministerului Muncii o listă cu 37 de întreprinderi din raza sa de activitate care nu au respectat contractele colective de muncă în vigoare în 1930 ⁷². Nerespectarea contractelor colective de muncă a stîrnit protestul hotărît al proletariatului petrolist. Proteste vehemente împotriva încălcării legislației muncii au ridicat muncitorii tipografi, textiliști, ceferiști și alte categorii. În toamna anului 1930, peste 4 000 de ceferiști din București s-au îndreptat spre Parlament cerînd să se pună capăt concedierilor ⁷³.

La 29 ianuarie 1931, peste 10 000 de muncitori de la Atelierele C.F.R. „Grivița” și Atelierele Centrale București-Nord au răspuns la chemarea comunistilor și au organizat o mare demonstrație. Coloana demonstrațiilor a pornit spre sediul sindicatului C.F.R., purtînd placarde pe care erau scrise revendicările lor arzătoare: „Vrem pîine!”, „Jos curba de sacrificiu!”, „Jos cine fură munca” ⁷⁴. Speriat de amploarea demonstrației și de combativitatea ei, guvernul național-țărănist a trimis sute de jandarmi și polițiști contra demonstrațiilor. Muncitorii au opus o rezistență eroică pe Calea Griviței. În această luptă au fost omorîți muncitorii Crăciun M. și Schwartz I., mulți au fost răniți și numeroși arestați ⁷⁵. Cu toate aceste represiuni sîngeroase, muncitorimea ceferistă n-a încetat lupta. La chemarea P.C.R., muncitorii feroviari din Galați, Brăila, Pașcani, Timișoara, Tg. Mureș, Sibiu, Dej ⁷⁶ etc. au protestat cu hotărîre împotriva „curvei de sacrificiu” și asasinării celor doi ceferiști.

Un prilej însemnat în mobilizarea celor ce muncesc la lupta pentru a stăvili ofensiva claselor dominante și a le forța să aplice legislația muncii l-a constituit organizarea și desfășurarea campaniei de 1 Mai 1931. În rezoluția Secretariatului P.C.R. din iunie 1931 cu privire la campania de 1 Mai se arăta că pe măsură ce criza se adincea, masele muncitoare au opus o rezistență hotărîtă pentru a stăvili ofensiva patronală. Rezoluția subliniază că în multe centre din țară ca București, Arad, Galați, Oradea, Cernăuți, Chișinău etc. acțiunile revoluționare de 1 Mai au cuprins mase largi. Aceasta se explică prin justetea lozincilor lansate de

⁷¹ Ibidem, f. 134, Raport al Ministerului Afacerilor Interne.

⁷² Arhivele Statului Tirgoviște, fond. Inspecția muncii, dos. nr. 6/1930, f. 19. Raport al Inspectoratului muncii.

⁷³ Chivu Stoica, *Eroicele lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din 1933*, E.P.L.P., București, 1955, p. 22.

⁷⁴ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. nr. 946, f. 47—49. Raport al Siguranței generale. Vezi și „Dimineața” din 31 ianuarie 1931.

⁷⁵ A.I.S.I.S.P., cota A. XV — 7.

⁷⁶ Ibidem, fond. 70, dos. nr. 6551, f. 16; vezi și „Tînărul leninist” din 1 martie 1931.

P.C.R. care au fost însușite de mase ⁷⁷. Deși teroarea din partea aparatului de stat a fost deosebit de aspră, muncitorii au participat la întrunirile și demonstrațiile organizate de P.C.R. Revendicările cerute de muncitori au fost: încetarea concedierilor, mărirea salariilor, ziua de muncă de 8 ore, asigurări sociale, ajutor pentru șomeri și altele, adică, de fapt, respectarea legislației muncii. Așa, spre exemplu, la Gheorghieni, când cei 700 de muncitori care demonstau în fața fabricii au fost întrebați de prefect pentru ce demonstrează, ei au răspuns: „Cerem ajutorarea șomerilor” ⁷⁸.

Lupta P.C.R. și a proletariatului pentru îmbunătățirea și aplicarea legislației muncii a făcut pași serioși o dată cu apariția ziarului „Scînteia” la 15 august 1931. Partidul comunist a trasat ca sarcină principală ziarului „Scînteia” de a mobiliza masele la luptă pentru stăvilirea ofensivei patronale, adică obligarea claselor dominante să îmbunătățească și să aplice legislația muncii. În lumina acestei sarcini, ziarul „Scînteia” a desfășurat o activitate intensă de demascare a politicii claselor dominante de încălcare a legislației muncii și de mobilizare a maselor pentru a impune cu forța această cerință. Ziarul arăta că munca de bază trebuie să fie mobilizarea maselor pe baza revendicărilor imediate concrete, printre care figurau „Lupta pentru... pîine, muncă și libertate de organizare..., 8 ore de muncă cu salariul întreg, lupta pentru mărirea salariilor, împotriva amenzilor, bătăilor etc. Ajutor șomerilor, scutirea lor de la orice impozite. Circulația gratuită pe C.F.R. pentru căutare de lucru. Asigurări sociale din partea statului și patronatului” ⁷⁹. O atenție deosebită a dat-o ziarul „Scînteia” luptei muncitorilor în fabrici pentru respectarea legilor muncii. Muncitorii fabricii de uleiuri Phenix (din șoseaua Viilor, București) au declarat grevă pentru că directorul fabricii a refuzat să reinnoiască contractul colectiv de muncă. „Scînteia” releva că printre „greviști domnește un mare entuziasm de luptă. Ei sînt hotărîți să ducă lupta pînă la capăt” ⁸⁰.

O sinteză a acțiunilor revoluționare arată că în anul 1930 au avut loc în România 330 de conflicte de muncă în care au fost antrenați 64 965 de participanți, iar în 1931 numărul acestora a fost de 266, la care au participat 60 187 persoane ⁸¹. Și în acești ani marea majoritate a conflictelor de muncă a fost determinată de cauze decurgînd din neaplicarea sau nerespectarea legilor muncii și a contractelor de muncă. Astfel, în „Buletinul muncii” pe 1930 se arată că ⁸²: 166 de conflicte au fost generate de cereri de reglementare a muncii, 94 de conflicte, cereri de sporire a salariului, 94 de contestații diverse la salarii, 21 de cereri pentru reducerea orelor de lucru cu menținerea sau sporirea salariului, 24 de cereri pentru reprimirea celor concediați etc. În ceea ce privește cauzele conflictelor care au avut loc în 1931, acestea au fost generate ⁸³: în 20 cazuri de cereri de sporire a salariilor, în 97 cazuri de reduceri de salarii de către patroni, în 66 cazuri de contestații privind salariile, în 104 cazuri de contestații

⁷⁷ „Buletinul C.C. al P.C.R.”, nr. 3 din 15 iunie 1931.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ „Scînteia”, nr. 1 din 15 august 1931.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ „Buletinul muncii și asigurărilor sociale”, XII (1932), nr. 1—4, p. 22.

⁸² „Buletinul muncii”, XI (1930), pag. 91.

⁸³ „Buletinul muncii și asigurărilor sociale”, XII (1932), nr. 1—4, p. 26.

privind reglementarea muncii, în 22 cazuri de reprimirea la lucru a celor concediați. Datele de mai sus arată că cele mai multe conflicte au pornit de la salarizare și de la reglementarea muncii. Însă aproape toate din nerespectarea legislației muncii sau pentru îmbunătățirea ei.

Proletariatul a reușit să determine pe patroni ca, în mare măsură, să accepte revendicările sale. Majoritatea conflictelor au fost rezolvate în favoarea oamenilor muncii.

În anul 1930 conflictele de muncă au fost soluționate astfel: în 136 de cazuri au fost admise toate cererile salariaților; în 99 de cazuri au fost admise parțial cererile salariaților; în 95 de cazuri au fost respinse cererile salariaților. Se vede că proletariatul a reușit să impună ca o mare parte din conflicte să fie soluționate în favoarea sa.

Și în anul 1931 patronilor li s-a impus acceptarea în mare parte a revendicărilor proletariatului. Astfel, în 33,82% din cazuri au fost admise în întregime cererile salariaților, în 40,25% au fost admise parțial, în 25,93% au fost respinse⁸⁴.

Aceste rezultate arată în mod incontestabil că patronatul era obligat din ce în ce mai mult să țină seama de doleanțele proletariatului, de forța sa revoluționară care lua o amploare tot mai mare pe măsură ce criza se adâncea și rolul P.C.R. creștea tot mai mult în conducerea luptei maselor.

În cursul anului 1932 lupta maselor muncitoare sub conducerea P.C.R. s-a intensificat și mai mult. „Luna ianuarie — scria ziarul «Scînteia» — a fost bogată nu numai în concedieri în masă, scăderi de salariu, arestări, dar mai cu seamă în opunerea organizată a maselor muncitoare... prin greve, întruniri și demonstrații de stradă contra încercărilor burgheziei de a ieși din criză pe seama maselor”⁸⁵. Ziarul relatează că masele muncitoare din Capitală s-au ridicat la luptă sub lozincile „Vrem muncă, pîine și libertate!”. Aceste lozinci de luptă erau inspirate din necesitățile concrete și puse în fața maselor de către P.C.R. Ele conțineau toate prevederile democratice ale legislației muncii care erau călcate brutal în picioare de către patroni și autorități. În sectorul Galben — semnala „Scînteia” — au avut loc patru întruniri, în cel Negru una, la Grand două, la care au participat sute de muncitori⁸⁶.

O acțiune revoluționară de mare amploare a avut loc la uzinele „Malaxa” în ianuarie 1932, determinată de concedierile masive care s-au efectuat. Ziarul relatează că muncitorii au plecat „în corpore, demonstrînd pe stradă, la Ministerul Muncii cerînd muncă”⁸⁷. Lupta muncitorilor de la aceste uzine a fost deosebit de combativă, au fost organizate zeci de întruniri la care au cerut condiții mai bune de viață.

Peste 2 500 de muncitori de la Reșița au protestat într-o adunare ținută în ziua de 11 ianuarie 1932 împotriva măsurilor luate de patroni de a reduce salariile cu 20%. În fața protestului puternic al muncitorilor, patronii au fost nevoiți să anunțe că vor efectua scăderea salariilor numai cu 10 la sută⁸⁸. Muncitorii n-au vrut să accepte nici un fel de reducere și,

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ „Scînteia”, nr. 1 din ianuarie 1932.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 72, dos. nr. 6818, f. 11.

la 19 ianuarie, mai mult de 2 000 de muncitori au protestat la o adunare a sindicatului cerînd renunțarea la reducerea de salarii și ajutorarea șomerilor ⁸⁹.

La Ploiești a avut loc o adunare de protest împotriva concedierilor și pentru ajutorarea șomerilor organizată de P.S.I., unde a luat cuvîntul și comunistul I. Gheorghiu, care a arătat că sînt necesare demonstrații de stradă și alte acțiuni de masă, fiindcă numai așa se vor impune revendicările ⁹⁰. Aceasta era linia dată de P.C.R. Acest lucru îl recunoșteau pînă și autoritățile. Într-un ordin telegrafic nr. 10 813 din 20 februarie 1932, Ministerul de Interne arăta organelor în subordine că „comuniștii vor căuta să atragă pe șomeri în rîndurile lor, pentru a ține întruniri în fața fabricilor și a face demonstrații în fața instituțiilor de stat” ⁹¹. Manifestări revoluționare au avut loc în Constanța, Oradea, la Gheorghieni, unde șomerii au asaltat primăria, și în alte centre muncitorești din țară ca Brașov, Arad, Timișoara, Cluj, Turda etc.

Ziarul „Scînteia” relatează că la Oradea Mare 1 000 de muncitori și șomeri au demonstrat pe străzi pentru ajutor de șomaj. La fabrica „Astra” Arad s-a ținut o adunare contra concedierilor și pentru ajutor de șomaj. La fabrica de mobile din Tg. Mureș a avut loc o grevă. La Iași și Pașcani s-au ținut 22 de adunări de protest împotriva ofensivei patronale ⁹².

Un moment important care a dus la intensificarea luptei proletariatului pentru apărarea revendicărilor sale a fost Conferința pe țară a muncitorilor cefești care s-a ținut la București pe data de 20 martie 1932, organizată pe baza hotărîrilor C. C. al partidului comunist. La conferință, care a fost expresia frontului unic de jos al muncitorilor, s-a stabilit o platformă de revendicări imediate, pe baza cerințelor zilnice în care erau interesați toți muncitorii, ca : revenirea asupra scăderii de salarii și încetarea reținerilor sub orice formă, mărirea salariilor, reducerea zilei de muncă cu menținerea salariului întreg, ajutorarea imediată și permanentă a șomerilor de către stat, încetarea concedierilor și reprimirea celor concediați, plata imediată a pensiilor, văduvelor și invalizilor de la C.F.R., dreptul de organizare, întrunire și demonstrații, dreptul la existență deschisă a organizațiilor revoluționare, eliberarea deținuților politici și altele. O analiză mai concretă a revendicărilor economice conduce la concluzia că, de fapt, era vorba de a impune claselor dominante respectarea legilor muncii în vigoare care prevedeau revendicările conținute în platformă și să legifereze ajutorarea șomerilor.

Într-un raport al Siguranței din Cluj se arăta că la chemarea P.S.I. au intrat în grevă, pentru a-și apăra drepturile înscrise în legile muncii, lucrătorii de la fabricile „Matador“, „Lux“, „Nussbaum“, „Ban-bal“, „Sik” și „Gărdan” din Cluj. Sindicatul independent al pielarilor din Cluj a hotărît ca muncitorii de la „Dermata” să nu intre în luptă și să ajute pe greviști cu bani ⁹³.

⁸⁹ Ibidem, fond. 1, dos. nr. 127, f. 13.

⁹⁰ Ibidem, fond. 5 dos, nr. 946, f. 414, 415.

⁹¹ Arhivele M.F.A. Rm. Sărat, fond C.I.A., dos. nr. 2 1932, f. 11. Ordin telegrafic al Ministerului de Interne.

⁹² „Scînteia”, nr. 5—6 din aprilie 1932.

⁹³ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 5, dos. nr. 807, f. 10. Raport al Siguranței din Cluj.

În ultima parte a anului 1932 muncitorimea petrolistă a trăit într-o permanentă efervescență revoluționară. La 17 noiembrie, în cadrul unei adunări la Casa Poporului organizată de P.C.R. și P.S.I., vorbitorii au arătat că din cauza lipsei de unitate patronii le-au smuls drepturile cucerite în decursul anilor. „După cum patronii ne-au răpit aceste drepturi călcînd legea — a spus strungarul Ion Ionescu membru al P.S.I. — tot așa noi le spunem că dacă nu ni le vor da, vom călca legea și le vom lua fără voia lor... fără să mai așteptăm luni de zile cu tratative și arbitraj. Legea noastră, tovarăși, este greva”⁹⁴. La adunare s-a adoptat un memoriu semnat de 2 500 de muncitori de la „Astra Română”. Cu acest memoriu s-au declarat de acord muncitorii de la rafinăriile „Unirea”, „Orion”, „Vega”, „Astra-Americană”, „Columbia”⁹⁵. Muncitorii P.S.D. au declarat că aderă alături de comuniști și socialiști-independenți la frontul unic⁹⁶.

Acțiunile revoluționare duse în anul 1932 de proletariatul român, condus de către P.C.R., au depășit ca intensitate, combativitate și complexitate luptele din anii 1929—1931. În anul 1932, numărul conflictelor de muncă a fost mai mare decît în anul 1931, ridicîndu-se la 328, dintre care 92 greve, 10 lockouturi și 226 conflicte latente⁹⁷. Cele mai multe conflicte de muncă au fost generate de scăderea nivelului de trai al celor ce muncesc, prin nerespectarea legislației muncii în vigoare. Astfel, 34 de conflicte au pornit de la cererea de sporire a salariilor, 83 au fost declanșate din cauza hotărîrii arbitrare a patronilor de a reduce salariile, 96 au fost declanșate din cauza diferitelor contestații la salarii, 126 conflicte s-au datorat contestațiilor privind reglementarea muncii, 11 au pornit de la hotărîrea proletariatului de a impune reprimirea muncitorilor concediați, unele conflicte au izbucnit pentru a determina pe patroni să reducă orele de lucru la cele înscrise în lege, altele au fost determinate de a obliga patronii să acorde concedii legale de odihnă. Arătînd modul cum s-au rezolvat conflictele colective de muncă care au avut loc în 1932, Ministerul Muncii comunica că cele mai multe s-au încheiat în favoarea proletariatului. În 130 de cazuri s-au admis toate cererile salariaților; în 108 cazuri s-au admis parțial cererile salariaților; în 90 de cazuri s-au respins cererile salariaților⁹⁸. Din datele de mai sus se vede că în marea lor majoritate, conflictele s-au încheiat prin satisfacerea revendicărilor maselor.

Începutul anului 1933 este dominat în România de memorabilele lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din februarie, care au polarizat atenția opiniei publice din țară și de peste hotare.

Lupta maselor muncitoare din primele luni ale anului 1933 s-a exprimat sub cele mai diverse forme ca: memorii, proteste, întruniri și consfătuiri, demonstrații de stradă, greve ale muncitorilor cu ocuparea străzii și întreprinderilor⁹⁹.

⁹⁴ Ibidem, fond. 29, dos. nr. 4504, f. 359.

⁹⁵ Ibidem, f.f. 358 și 360.

⁹⁶ Ibidem, f. 378.

⁹⁷ „Buletinul muncii și asigurărilor sociale”, XIII (1933), nr. 5—8, p. 237—238.

⁹⁸ Ibidem, p. 239.

⁹⁹ T. Georgescu, *Luptele eroice ale muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933 organizate și conduse de P.C.R.*, în „Analele Institutului de istoria partidului de pe lângă C.C. al P.C.R.”, nr. 1/1966, p. 4

La 13 ianuarie 1933, muncitorii minieri de la Anina au organizat o întrunire pentru a alege delegați care să ducă tratative cu direcția U.D.R. în vederea încheierii noului contract colectiv ce expira la 1 februarie. Minerii cereau ca în noul contract colectiv să se prevadă fonduri pentru întreținerea șomerilor și să mărească salariile muncitorilor aflați la lucru. Direcția U.D.R. n-a acceptat cererile muncitorilor, fapt ce a făcut ca aceștia să ceară din nou, la 17 ianuarie, mărirea salariilor, alocație pentru încălzire și altele ¹⁰⁰.

Puternice acțiuni împotriva încălcării legislației muncii au dus minerii de la „Aghireș” (Șoricani). Cu prilejul încheierii noului contract colectiv de muncă, la începutul anului 1933, patronii au încercat să reducă salariile — și așa mizere și neachitate de luni de zile — cu 20%. Minerii au refuzat categoric să semneze contractul în aceste condiții. Ca răspuns, la 2 ianuarie au fost concediați la exploatarea „Ticu” 123 de muncitori, însă hotărîrea minerilor a rămas neschimbată.

Un conflict puternic de muncă a avut loc la începutul lunii ianuarie la „Industria lînei” Timișoara. Delegația muncitorilor a cerut direcției fabricii să le garanteze că în viitor muncitorii nu vor mai fi concediați. De asemenea, muncitorii textiliști cereau să li se plătească concediile de odihnă legale cu începere din anul 1929. Acționînd în front comun greviștii au ales un comitet de grevă din 80 de persoane care a condus lupta. După 4 zile de grevă cei peste 1 600 de muncitori au obținut anularea concedierilor și amenzilor, recunoașterea delegației muncitorilor și promisiunea că nici un muncitor nu va mai fi dat afară de la lucru pentru participare la grevă ¹⁰¹.

În cursul lunii ianuarie, muncitorii de la fabrica de ulei „Olea” din Timișoara au obținut un succes în lupta cu patronii. Intrînd în grevă în semn de protest contra concedierii unor muncitori, greva s-a transformat într-o luptă de cucerire a altor revendicări. Acționînd în mod hotărît, pe bază de front unic, după cîteva zile greva s-a încheiat, greviștii obținînd mărirea salariului cu 10 la sută, un nou contract colectiv și alte revendicări ¹⁰². Prin lupte hotărîte muncitorii portuari din Orșova au reușit la 29 ianuarie 1933 să impună un nou contract colectiv ¹⁰³.

Din aspectele relevate mai sus se desprinde concluzia că, datorită combativității lor, luptele muncitorilor de la începutul anului 1933 au reușit să determine, în cele mai multe cazuri, pe patroni să satisfacă o parte din doleanțele celor ce muncesc.

Puternice acțiuni revoluționare pentru aplicarea legilor muncii care au creat panică și derută în rîndul claselor dominante, au fost cele desfășurate de proletariatul ceferist și petrolist din primele două luni ale anului 1933, organizate și conduse nemijlocit de P.C.R. „Partidul a organizat un șir de mari acțiuni muncitorești — se arată în raportul prezentat la adunarea festivă organizată cu prilejul aniversării a 40 de ani de la crearea P.C.R. — Ele au culminat cu eroicele lupte... ale munci-

¹⁰⁰ „Socialismul”, nr. 5 din 29 ianuarie 1933.

¹⁰¹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. nr. 807, f. 71.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ „Dimineața”, nr. 9381 din 9 februarie 1933.

torilor ceferiști și petroliști, care s-au ridicat cu hotărîre împotriva curbelor de sacrificiu, mizeriei, înrăutățirii condițiilor de trai ale clasei muncitoare”¹⁰⁴.

În ziua de 28 ianuarie peste 5 000 de ceferiști de la „Grivița” au încetat lucrul și s-au adunat pentru a discuta programul de revendicări adoptat în ziua precedentă. Fiind conduse direct de către celula de partid din ateliere, luptele aveau un caracter deosebit de combativ. Analizînd modul cum s-au desfășurat acțiunile muncitorilor, celula de partid a completat programul de revendicări cu următoarele puncte: ridicarea salariului cu 40 la sută, recucerirea indemnizației de chirie, a alocației de scumpete, recunoașterea comitetului de fabrică și altele¹⁰⁵. Lupta pentru obținerea lor însemna lupta pentru aplicarea legislației muncii. La 30 ianuarie ceferiștii au primit avansul integral, deci obținuseră prima victorie.

În această perioadă s-au afirmat cu multă vigoare, alături de luptele ceferiștilor, cele ale muncitorimii petroliste din Valea Prahovei.

Greva de la „Astra Română” din 30 ianuarie a fost declanșată în semn de protest împotriva concedierilor efectuate în ziua precedentă și pentru respectarea contractului colectiv de muncă. Direcția societății a fost nevoită să dea următoarea declarație: „Ne luăm obligațiunea de a respecta în întregime contractul colectiv de muncă încheiat între noi și muncitori. De asemenea și chestiunea delegaților va fi respectată în conformitate cu stipulațiile contractului”¹⁰⁶.

O puternică grevă a avut loc la rafinăria „Româno-Americană” în ziua de 1 februarie. În fața rafinăriei s-au adunat muncitorii de la alte întreprinderi, șomeri și rudele greviștilor. Lozincile lor de luptă erau: „Jos capitalul străin”, „Vrem reprimirea la lucru a celor concediați”. Acestea exprimau de fapt, pe lângă obținerea de obiective politice, necesitatea respectării legislației muncii.

Poliția a arestat delegația muncitorilor transportînd-o la Ploiești. Muncitorii, revoltați, s-au îndreptat spre oraș, cerînd eliberarea reprezentanților lor. Sub presiunea maselor, poliția a pus în libertate pe cei arestați. Muncitorii au demonstrat pînă seara tîrziu pe străzile orașului care era în stăpînirea lor¹⁰⁷.

În timp ce pe Valea Prahovei petroliștii forțau pe patroni să respecte contractele de muncă și să acorde revendicările prevăzute în legislația muncii, ceferiștii de la Atelierele C.F.R. „Grivița” se pregăteau pentru noi lupte revoluționare. Mobilizați de partidul comunist, ceferiștii au intrat din nou în grevă la 2 februarie. În această zi peste 7 000 de muncitori au ocupat atelierele. În programul de revendicări aprobat de masa ceferiștilor se prevedeau următoarele: contra scăderii salariilor directe, pentru mărirea lor în raport cu scumpetea (40%), pentru recunoașterea drepturilor răpite (alocație de chirie și scumpete, pensie, ajutor medical, Casa muncii etc.), recunoașterea comitetului de fabrică, pentru asigurarea salariului pe timpul stagnării lucrului din cauze independente de voința muncitorilor,

¹⁰⁴ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări 1959—1961*, Editura politică, București, 1961, p. 435.

¹⁰⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. nr. 11, f. 9, 13.

¹⁰⁶ *Ibidem*, fond. 5, dos. 807, f. 78, Raport al societății „Astra Română”,

¹⁰⁷ „Dimineața”, nr. 9375 din 3 februarie 1933.

pentru anularea globalului, contra concedierilor și pentru reprimirea tuturor celor concediați, plata ucenicilor pe timpul cât stau la școală, contra amenzilor și descalificărilor, pentru asigurarea minimului de existență a muncitorilor hamali și a femeilor¹⁰⁸. Era un program concret de revendicări izvorât din realitate, din faptul că legile muncii, care cuprindeau cele mai multe din aceste cereri, nu erau respectate.

Cu lupta muncitorilor ceferiști de la „Grivița” s-au solidarizat ceferiștii de la Iași și Galați care în ziua de 2 februarie au ocupat atelierele, și muncitorii de la fabricile „R.M.S.“, „Herdan“, „Balcani“, „Vulturul“ etc. din București care au declarat greve demonstrative. O mulțime imensă de oameni, compusă din șomeri, muncitori, familii ale greviștilor s-a strâns în jurul Atelierele C.F.R. „Grivița”. Guvernul a încercat să intimideze pe muncitori, trimițând armata împotriva lor, dar aceștia nu s-au lăsat intimidați. Surprins de combativitatea greviștilor, guvernul a retras armata. Ministerul Comunicațiilor s-a văzut silit să promită satisfacerea tuturor revendicărilor muncitorilor ceferiști, inclusiv recunoașterea comitetului de grevă. Astfel, lupta muncitorilor ceferiști din 2 februarie se încheie cu un mare succes în obținerea revendicărilor, dintre care cele mai multe erau de fapt înscrise în legi.

Programul de revendicări prezentat de ceferiștii de la Atelierele C.F.R. „Grivița” Ministerului Comunicațiilor a devenit programul de luptă al tuturor muncitorilor ceferiști din țară care au dezlănțuit un val puternic de acțiuni revoluționare pentru a fi recunoscut.

Luptele revoluționare ale proletariatului au culminat cu eroicele lupte ale ceferiștilor de la Atelierele C.F.R. „Grivița”. Muncitorii s-au ridicat cu fermitate împotriva măsurilor represive, luate sub regimul stării de asediu, care în Capitală s-au aplicat în forma lor cea mai brutală, cât și pentru apărarea drepturilor lor, care erau puternic afectate de aplicarea noii „curbe de sacrificiu”.

În dimineața zilei de 15 februarie 1933, muncitorii ceferiști au început una dintre cele mai mari bătălii de clasă din perioada respectivă. Ceferiștii au ocupat atelierele și au instituit în interiorul lor o ordine care sfida toate rigorile stării de asediu. Obiectivele grevei aveau un pronunțat caracter politic și economic ca : eliberarea imediată a celor arestați, recunoașterea comitetului de fabrică, ridicarea stării de asediu și respectarea cuceririlor din 2 februarie 1933¹⁰⁹.

Cele mai multe din revendicările cerute de greviști erau recunoscute în legile muncii în vigoare, deci lupta ceferiștilor avea ca obiectiv și aplicarea acestor legi.

În dimineața zilei de 16 februarie autoritățile au început atacul asupra greviștilor, trăgându-se rafale de mitralieră în plin. Au căzut mulți muncitori, mulți au fost răniți, iar circa 2 000 au fost arestați¹¹⁰. În luptele de la Atelierele C.F.R. „Grivița” au căzut alături de comuniști, socialiști-independenți, social-democrați, membri ai sindicatelor, lucrători neorga-

¹⁰⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. nr. 946, f. 520 – 521. Vezi și : „Curentul”, nr. 2795 din 4 februarie 1933.

¹⁰⁹ „Scinteia”, nr. 4 din 15 – 28 februarie 1933.

¹¹⁰ Ibidem.

nizați; „frontul unic realizat în aceste lupte — relatea ziarul «Descătușarea» — a ținut până la moarte”¹¹¹.

Dar masacrul care a avut loc la 16 februarie împotriva muncitorilor ceferiști n-a însemnat înfrângerea luptei acestora, după cum n-a însemnat nici stăvilirea mișcării revoluționare în România, așa cum scontaseră organizatorii acestui măcel.

În pofida singeroasei reprimări de la Atelierele C.F.R. „Grivița”, cercurile guvernante au fost silite să țină seama de lupta clasei muncitoare și să satisfacă unele din doleanțele majore ale celor ce muncesc. Astfel, greva de la Atelierele C.F.R. „Grivița” a impus burgheziei: suspendarea acordului de la Geneva; ridicarea stării de asediu; sistarea „curbelor de sacrificiu”; renunțarea la scăderea salariilor lor; sporirea salariilor de bază cu 20%; sporirea indemnizațiilor de chirie cu 5%; încetarea concedierilor și reprimirea muncitorilor concediați; plățirea pensiilor și a salariilor în restanță; acordarea ajutorului de șomaj și combaterea șomajului”. Luptele de la „Grivița” au constituit prima mare ridicare la luptă împotriva fascismului după venirea lui Hitler la putere în Germania.

Luptele de la „Grivița” s-au încheiat cu victoria obținută de proletariat pe linia impunerii revendicărilor majore ale sale, dintre care multe erau consfințite în legislația muncii. Deci guvernul a fost nevoit să ia măsuri pentru a impune respectarea prevederilor legilor în vigoare.

Acțiunile revoluționare ale maselor muncitoare, conduse de P.C.R., au continuat cu destulă amploare și după luptele din ianuarie-februarie 1933. Lupta proletariatului pentru o viață mai bună și aplicarea legilor muncii s-a împletit strâns cu lupta pentru eliberarea muncitorilor arestați și ajutorarea familiilor celor căzuți pe baricade în luptă cu clasele dominante, pentru obținerea de drepturi politice și economice

În cursul anului 1933, după luptele muncitorești din ianuarie-februarie 1933, acțiunile revoluționare pentru aplicarea legislației muncii nu au stagnat și s-au desfășurat cu multă intensitate silind, deseori, pe patroni să respecte legile muncii în vigoare.

În anul 1933 au avut loc 280 de conflicte colective de muncă din care 56 au fost greve, mai puține ca în 1932, însă de o intensitate, incontestabil, mai mare față de anul precedent și au afectat un număr mai mare de întreprinderi.¹¹²

În privința cauzelor care au generat conflictele de muncă în anul 1933, ele sînt în general aceleași ca și în perioada anterioară, neaplicarea legislației muncii. Astfel, în 36 de cazuri au fost cereri pentru sporirea de salarii, în 40 de cazuri au fost împotriva reducerii salariilor, 75 de cazuri

¹¹¹ „Descătușarea”, nr. 17 din iulie 1933.

* Datele privind revendicările obținute de cei ce muncesc după greva de la Atelierele C.F.R. „Grivița” sînt luate după un material expus la Muzeul de istorie a partidului, a mișcării muncitorești și democratice din România.

¹¹² „Buletinul muncii și asigurărilor sociale” XIV, (1934), nr. 1—3, p. 165.

conestații relative la salarii, 133 de cazuri contestații relative la reglementarea muncii, în 20 de cazuri au fost cereri pentru reprimirea celor concediați ¹¹³.

Conflictele colective de muncă s-au încheiat în general prin acordarea de revindicări celor ce muncesc. Astfel, în 144 de cazuri au fost admise în întregime cererile salariaților, în 68 de cazuri au fost admise parțial și numai în 66 de cazuri au fost respinse cererile celor ce muncesc ¹¹⁴. Acest rezultat confirmă, o dată în plus, creșterea combativității clasei muncitoare în lupta cu patronii pentru aplicarea legislației muncii.

*

Acestea sînt numai o parte din faptele și datele care atestă în mod incontestabil că în lupta pentru a determina clasele dominante să adopte și să aplice legislația muncii, proletariatul a obținut, în multe cazuri, cîștig de cauză. Victoriile cîștigate de masele muncitoare au frînat ofensiva patronală dezlănțuită împotriva nivelului de trai al celor ce muncesc, împiedicînd clasele dominante să arunce în întregime greutățile crizei asupra maselor. Faptele prezentate mai sus, în mod succint, sînt edificatoare în acest sens, vorbesc de la sine, constituie, s-ar putea spune, axiome.

Intensitatea mereu crescîndă a luptelor revoluționare în perioada crizei economice, cît și succesele obținute își au izvorul determinant în conducerea maselor populare de către P.C.R. „Afirmîndu-se pe arena luptei politice din România — se subliniază în articolul *Rolul conducător al partidului în etapa desăvîrșirii construcției socialismului* — în împrejurarile unei puternice ofensive a claselor exploatatoare împotriva forțelor revoluționare și progresiste, Partidul Comunist Român a înscris prin activitatea sa pagini glorioase de eroism și abnegație revoluționară în analele istoriei poporului român. Înfruntînd prigoana cea mai sălbatică, partidul a organizat masele populare în lupta pentru drepturi și libertăți democratice, pentru răsturnarea orînduirii burghezo-moșierești” ¹¹⁵. Luptele revoluționare desfășurate de proletariat în perioada crizei economice pentru apărarea intereselor sale vitale, prin adoptarea și aplicarea legislației muncii, cît și succesele obținute în urma acestora au influențat puternic viața cotidiană a României.

¹¹³ Ibidem, p. 168.

¹¹⁴ Ibidem.

¹¹⁵ Nicolae Ceaușescu, *Rolul conducător al partidului în etapa desăvîrșirii construcției socialismului*, Edit. politică, București, 1967, p. 7.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (S T U D I I D O C U M E N T A R E)

LUCRĂRI CU PRIVIRE LA ISTORIA MONARHIEI HABSBURGICE APĂRUTE ÎN ULTIMII ANI

Conferința istoricilor consacrată destrămării monarhiei austro-ungare, care a avut loc la Budapesta în anul 1964, a stimulat interesul pentru această problemă mai ales în Republica Federală a Germaniei și în Austria. Amploarea acestor cercetări se reflectă în redactarea unor lucrări valoroase apărute între timp, prezentind interes și pentru istoriografia noastră.

Trecind în revistă aceste publicații în ordine cronologică, ne oprim mai întâi la teza de doctorat a lui J. Weber, *Eötvös und die ungarische Nationalitätenfrage*¹. Autorul, un bun cunoscător al literaturii maghiare de specialitate, tratează într-un cadru larg concepțiile lui Eötvös în problema națională și influența lor asupra situației românilor, sîrbilor și croaților în anii dualismului. Meritoasă ne pare și analiza problemei naționale din Ungaria în ajunul revoluției anului 1848, precum și prezentarea evoluției concepțiilor în problema națională concretizată de Weber în formula: de la „natio hungarica” la „natio magyarica”.

Fără a diminua meritele incontestabile ale lucrării, nu putem trece cu vederea documentația unilaterală a autorului și nefolosirea lucrărilor de bază apărute la noi în ultimii douăzeci de ani. Astfel autorul prezintă cititorilor *Supplex libellus Valachorum* fără a cita literatura noastră istorică și mai ales lucrările acad. D. Prodan; în schimb folosește ca singur izvor cartea lui Gabor G. Kemény, *A magyar nemzetiségi kérdés története* (Istoria problemei naționale în Ungaria)².

Limitele luptelor politice concretizate în *Supplex* sint just conturate de Weber (p. 45), dar și în aceste limite, acțiunea politică românească din Transilvania e deosebit de importantă. Ridicarea națiunii române la calitatea de națiune politică și reprezentarea ei proporțional cu semnificația ei în viața publică trebuiau să schimbe — ceea ce nu rezultă din expunerea lui Weber — pînă la urmă — cu totul fața politică a țării. Mișcarea națională a burgheziei brașovene este calificată de autor „mai democratică”. Sînt de fapt deceniile premergătoare anului 1848, cînd negustorii și meseriașii români brașoveni au dus în frunte cu George Barițiu o acțiune progresistă deosebit de tenace. Cadrul lucrării n-a permis o analiză mai complexă a revoluției anului 1848 în Transilvania, Weber limitîndu-se la explicarea poziției lui Eötvös în vîltoarea evenimentelor. Acesta se distanțase tot mai mult de atitudinea naționalistă a lui Kossuth în problema națională și se apropiase de Széchenyi.

¹ München, Verlag R. Oldenburg, 1966, „Südosteuropäische Arbeiten”, nr. 64, 154 p.

² Budapesta 1946.

Ceea ce am relevat în legătură cu documentația unilaterală a autorului cu privire la istoria românilor, se referă și la cea a sașilor din Transilvania. Prin utilizarea exclusivă a lucrărilor lui Pukánsky și ale lui Sárközi, fără să recurgă direct la presa locală în limba germană, autorul retraduce chiar pasaje din limba maghiară în limba germană. În felul acesta citatele sînt firește denaturate. Autorul, care folosește corect aparatul științific, își însușește în mod inevitabil inadvertențele lui Sárközi. Astfel, pe filologul sibian încă în viață Bernhard Capesius, îl trece alături de Nicolae Bălcescu în generația pașoptistă.

Weber prezintă lupta naționalităților pentru organizarea independentă a Transilvaniei, după înăbușirea revoluției, și poziția lui Eötvös în problema națională. Ca ecou al expunerii lui se formează o comisie parlamentară pentru a statornici principii echitabile de conviețuire a naționalităților, care n-au putut fi însă aplicate.

Într-un capitol bine documentat autorul relevă poziția lui Eötvös în elaborarea legii naționalităților din anul 1868. El analizează ședințele parlamentare din anii 1865—1868, în care s-a dezbătut proiectul de lege a naționalităților. Această problemă a fost pusă la ordinea de zi la 24 noiembrie 1868 și votată după dezbateri aprige la 1 decembrie 1868. Din numărul mare al deputaților maghiari care au participat la dezbateri, unii s-au situat pe pozițiile deputaților naționalităților.

Deosebirile de concepție ale proiectelor propuse au dus la analiza temeinică a problemei naționale din Ungaria. Deputații români din Transilvania și cîțiva deputați români din Banat și Ungaria susțineau cu hotărîre punctul de vedere al naționalităților. Eötvös a avut o atitudine oscilantă. Iată concluziile lui Weber: „Concepțiile lui Eötvös au evoluat spre o națiune politică unitară maghiară » ce îngrădea drepturile celorlalte naționalități” (p. 147—148).

În concluzie, cu toate lipsurile semnalate, lucrarea lui Weber este meritorie și foarte utilă pentru studii ce abordează poziția burgheziei române față de dualismul austro-ungar.

Încă din anul 1848 se dădea o luptă aprigă pe linia obținerii libertății de învățămînt pentru poporul român care avea cele mai puține școli și cel mai mare procent de neștiutori de carte. Presa română revendică de aceea, după înăbușirea revoluției, un sprijin mai substanțial pentru școlile românești. Această problemă formează obiectul cărții lui K. Frommelt, *Die Sprachenfrage im österreichischen Unterrichtswesen 1848—1859*³, în care autorul, în urma investigațiilor în arhivele vizeze, consideră greu realizabilă asigurarea „drepturilor egale” tuturor națiunilor și naționalităților din imperiul habsburgic. Acordarea unor asemenea drepturi a eșuat — după Frommelt — datorită „tendinței împăratului de a reglementa personal și autoritar toate problemele de stat”. În principiu aprecierile autorului sînt juste, dar prea unilaterale. Nu putem socoti autocrația drept unica cauză a situației precare a națiunilor oprimate, trecînd cu vederea structura economică a statului și sistemul social-politic, piedică majoră pentru orice rezolvare democratică a problemei naționale.

Dar cum se aplicau aceste „drepturi egale” pentru națiunile oprimate? Iată problema crucială a învățămîntului, complicată și de pretențiile perimate de supremație a așa-ziselor „națiuni istorice”, precum și de juxtapunerea dreptului folosirii limbii materne cu aceea a confesiunii religioase. Frommelt recunoaște de altfel lipsa condițiilor obiective materiale în realizarea reformelor școlare în Transilvania și în celelalte provincii limitrofe ale imperiului. Pe lângă dificultățile semnalate, forurile centrale mai întîmpinau greutăți și în privința redactării unor manuale românești și în stabilirea unei terminologii științifice. Ele dispun de aceea — precum rezultă din procesul verbal al ședinței Consiliului de miniștri din 25 februarie 1850, citat de Frommelt — delegarea unor dascăli români la Viena.

³ Graz-Köln, Böhlau-Verlag, 1964, 218 p.

Dificultăți se ivesc ulterior și în satele cu populație mixtă. În ce limbă urma să se predea aici? Dispozițiile Ministerului Învățămîntului specificau doar predarea în limba populației majoritare, fără a indica modalitatea de a stabili o asemenea majoritate. Cît de defictar au fost de fapt aplicate dispozițiile ministerului se ilustrează prin cîteva date statistice. În anul 1851 românii constituiau—după autor—57,34 % din populația Transilvaniei, iar ungurii numai 26,85 %; cu toate acestea abia 13,47 % din școlile existente în Transilvania erau școli elementare cu limba de predare română. Sînt concluzii firești ce se desprind din materialul prezentat de autor, dar nerelevante de el.

Situația învățămîntului românesc din Transilvania a fost desigur și mai precară decît se desprinde din datele statistice menționate mai sus. În multe sate, lipsind un local pentru școală, școala românească elementară exista numai fictiv în statisticile oficiale (Arhivele Statului Sibiu, Magistratsakten 5462/1851).

O altă dificultate, menționată de Frommelt, nestudiată încă de istoriografia noastră, rezulta dintr-o dispoziție a guvernului privind învățămîntul separat al elevilor ortodocși și catolici. În aceste condiții, fiind prea cunoscute tendințele de catolicizare ale autorităților austriace, este ușor de presupus că mulți copii români ortodocși au rămas analfabeți.

Iată în privința aceasta o dispoziție grăitoare din Arhivele Statului Sibiu (Magistratsakten 5569/1853) nefolosită de Frommelt⁴: „Pentru a preîntîmpina însă între timp orice neînțelegere posibilă, și mai ales pentru a anihila tendințele ce ni s-au adus la cunoștință ale acelor care agită, din cauza unor tendințe naționale extrem de încordate și nesincere și a altor tendințe, împotriva separării confesionale a școlii, doresc să văd în locul lor constituindu-se școli comunale așa-numite naționale”.

Un alt aspect nerelevat de Frommelt, care a cercetat numai arhivele din Viena, dar nu și pe cele din Transilvania, este subvenționarea arbitrară a unor școli rurale. În Transilvania, de exemplu, dispozițiile ministerului au fost nesocotite și numai dascălii școlilor catolice au fost retribuiți în mod corespunzător, în timp ce învățătorul din satele românești umbla după ofrande din casă în casă.

În ceea ce privește frecvența școlară constatăm de asemenea multe deficiențe. Deși legea a fixat obligativitatea învățămîntului pentru copiii de 6—12 ani, aceasta n-a fost în Transilvania niciodată respectată. Din 75 272 de elevi români școlarizați frecventau în anul 1851 numai 44 306.

Instrucțiunile din 23 septembrie 1853 cu privire la organizarea învățămîntului mediu sînt lipsite — în ceea ce privește învățămîntul românesc — de spiritul realității, acesta fiind reprezentat numai de două unități școlare. La Sibiu, centrul vieții culturale a satelor românești frunțase, nu exista un liceu românesc, iar gimnaziul săsesc luteran era frecventat în anul 1851 de 62 elevi români.

Numărul elevilor români în școlile medii fiind destul de redus, în învățămîntul superior era și mai mic. Din 2 925 de studenți ai universității din Viena sînt înscrși în semestrul de iarnă 1856/1857 numai 22 de studenți români, iar din 838 de studenți ai universității din Pesta numai 5 tineri români frecventează cursurile.

Prin aceste date complimentare se rotunjește tabloul prezentat de Frommelt despre structura învățămîntului la români și la popoarele slave din Austria în anii 1848—1859.

⁴ „Um inzwischen jeden möglichen Mißverständnissen zu begegnen und namentlich auch die zu meiner Kenntnis gekommenen Bestrebungen derjenigen zu vereiteln, welche aus überspannten und unlauteren Nationalitäts- und anderen Tendenzen gegen die konfessionelle Trennung der Schule eifern, an ihre Stelle gemeinschaftliche oder sogenannte Nationalschulen errichten zu sehen wünschen”.

G. A. Craig, istoric cunoscut prin cercetările sale în domeniul istoriei militare, prezintă în cartea *Königgrätz*⁵ desfășurarea războiului pruso-austriac din anul 1866. Autorul, deși folosește material documentar oficial din arhivele statelor majore, este în primul rând preocupat să dea acestor documente o interpretare nouă, personală. El explică strategia și tactica războiului de preferință prin considerentele emoționale, subiective ale conducătorilor de oști. Este un punct de vedere subiectivist — care amintește de romanele istorice romanțate ale lui Emil Ludwig — pe care istoriografia marxistă nu și-l poate însuși.

După lucrarea lui Hans Mommsen, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat*⁶, a fost editată tot în „Europa-Verlag” din Viena cartea lui H. Steiner: *Die Arbeiterbewegung Österreichs 1887—1889*⁷. Ambele lucrări sînt rezultatul unor cercetări serioase și complexe, inițiate de „Arbeitsgemeinschaft für die Geschichte der österreichischen Arbeiterbewegung” și se completează reciproc în mod fericit. Atitudinea social-democrației austriace în problema națională urmărită de Mommsen din anul 1867 pînă în 1907 se profilează acum mai clar pe fundalul mișcării muncitorești din perioada 1867—1889 conturată cu competență de Steiner.

Primul capitol al lucrării *Socialdemocrația și problema națională* este consacrat anului 1867, cînd s-a încheiat pactul dualist între Austria și Ungaria.

Cu mult interes urmărim expunerea autorului despre influența Internaționalei I asupra mișcării muncitorești din Austria. Lipsesc în schimb referiri mai documentate despre influența Internaționalei în Transilvania, unde s-au înființat în același timp — 1868 — organizații muncitorești la Timișoara, Oradea, Oravița, Reșița, Arad, Cluj, Brașov și Sibiu, organizații ce cultivau legături multiple cu conducătorii mișcării muncitorești internaționale⁸. Și în timpul războiului franco-german (1870 — 1871) ziarul vienez „Volkswille”, citit și în Transilvania, susține — după constatările lui Steiner — consecvent linia politică a Internaționalei I și salută cu căldură proclamarea Comunei din Paris. Autoritățile interzic, de aceea, în mod arbitrar activitatea organizațiilor muncitorești îndrumate de Internaționala I. În aceste condiții are loc înțelegerea secretă între ministrul austriac Beust și Bismarck în vederea unei ofensive comune împotriva mișcării muncitorești. Ca o completare interesantă semnalată de L. Jordaki amintim urmărirea atît de către poliția austriacă, precum și de către cea prusacă a activității socialistului sibian Friedrich Krasser⁹.

Atît în Transilvania, cît și în Austria o dată cu înființarea societăților muncitorești de educație (Arbeiterbildungsverein), muncitorimea se desprinde tot mai mult de sub influența burgheziei liberale. Steiner semnalează însă și influența nefastă a concepțiilor lassaliene, pe care se ferește a le aprecia, scriind: „Ceea ce se califică în Austria drept lassalianism, ... se deosebește deseori de ideile, teoriile și practica întemeietorului lui, în Germania, deoarece condițiile politice și economice precum și dezvoltarea istorică, și experiențele dobîndite de mișcarea muncitorească din Austria, formată din aproape o duzină de naționalități, se deosebesc de cea din Germania”.

⁵ Wien-Hamburg, P. Zsolnai-Verlag, 1966, 348 p.

⁶ Wien, Europa-Verlag, 1963, vol. I, 467 p.

⁷ Wien, Europa-Verlag, 1964, 308 p.

⁸ A. Deac, *Despre legăturile mișcării muncitorești din România cu Internaționala I și cu Internaționala a II-a în anii activității lui Marx și Engels*, în *Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.*, 1958, nr. 5, p. 74—92; A. Egyed, *Die Tätigkeit der „Temesvarer Allgemeinen Arbeiterassoziation”. Ihre Beziehungen zur I. Internationale (in der Periode 1868—1874)*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Sibiu, 1965, nr. 8/1, p. 49—69; C. Göllner, *Zur Geschichte der Hermannstädter Arbeiterbewegung (1849—1918)*, în *Forschungen...*, 1965, nr. 9/2, p. 21—58.

⁹ L. Jordaki, *Zu Friedrich Krassers Tätigkeit in der internationalen Arbeiterbewegung*, în *Forschungen...*, 1966, nr. 9/2, p. 69—71.

Steiner documentează apoi tendințele evidente ale mișcării muncitorești de a găsi o platformă comună pentru toți muncitorii social-democrați, pînă cînd consecințele nefaste ale austro-marxismului au zădărnicit unitatea mișcării muncitorești.

Sînt firește expuse și multe probleme specifice mișcării muncitorești din Viena, care prezintă un interes mai limitat pentru istoriografia noastră, dar în general considerăm lucrarea lui Steiner foarte utilă pentru istoriografia noastră.

După scurta autobiografie a lui Renner (*An der Wende zweier Zeiten, Lebenserinnerung*, Wien, 1946) lucrarea lui Jacques Hannak *Karl Renner und seine Zeit*¹⁰ caracterizează mai documentat viața și opera liderului social-democrat, dar păstrează totuși tonul apologetic al autobiografiei. Preocuparea lui Renner de a salva statul burghez și încercarea sa de a separa problema luptei națiunilor asupra de lupta revoluționară a proletariatului și de a o cantona în soluții autonomiste culturale¹¹ sînt socotite de Hannak meritorii. Chiar și lucrarea lui Renner *Marxismus, Krieg und Internationale*, reprobata de Lenin și infirmată de cursul evenimentelor, este caracterizată „drept o lucrare care și-a păstrat pînă azi actualitatea ei” (p. 290).

Pentru ideile lui Renner este însă și azi valabilă critica stîngii, pe care G. Proft o exprima încă în octombrie 1917: „Renner a idealizat statul austriac; el s-a proclamat ca apărător al micilor națiuni; el a prezentat statul supranațional ca forma statală cea mai înaltă. Așa cum problema socială nu poate fi rezolvată prin măsuri administrative, tot așa nici problema naționalităților nu poate fi rezolvată prin cîteva măsuri legislative”¹².

Hannak trece cu vederea baza idealistă a concepțiilor lui Renner exprimate în diferite lucrări¹³. Pentru el, națiunea nu este o categorie istorică supusă legilor dezvoltării, nu este o realitate obiectivă, ci una psihologică, un factor de conștiință. Pornind de la eronata definiție a națiunii, Renner a tras firește și concluzii străine de realitatea obiectivă și a dat soluții eronate, care prejudiciau lupta clasei muncitoare. Este însă prea cunoscut că orientarea austro-marxistă a reformiștilor social-democrați din cadrul P.S.D.U. a fost principala cauză care a împiedicat social-democrația să-și îndeplinească misiunea sa istorică de conducător al mișcărilor de eliberare națională a popoarelor asupra, așa cum o cereau noile condiții din perioada imperialistă.

În schimb sînt intercalate în lucrare observații interesante despre Aurel C. Popovici pe care Renner l-a cunoscut personal. El aprecia lucrările omului de știință român, căruia îi obiecta numai că „o adevărată democratizare” ar fi putut să oprească dezintegrarea imperiului și nu planurile federaliste expuse de Popovici. La întrebarea firească ce înțelegea Renner prin „democratizare”, nu găsim în lucrarea de față răspunsul dorit.

Tot de perioada la care se referă Hannak se ocupă și cartea lui Fr. F. G. Kleinwaechter: *Von Schönbrunn bis St. Germain. Die Entstehung der Republik Österreich*¹⁴. Evenimentele ce au dus la destrămarea monarhiei austro-ungare sînt privite de autor prin prisma mișcării pangermaniste austriace de la începutul secolului al XX-lea condusă de G. Schönerer. Sînt idei preconizate de Kleinwaechter încă în anul 1920¹⁵, care a devenit ulterior un protagonist al Anschluss-ului și al desființării Austriei ca un pretins stat „contaminat de popoarele slave”.

¹⁰ Wien, Europa-Verlag, 1965, 718 p.

¹¹ M. Constantinescu, *Poziții și curente în problema națională în Austro-Ungaria*, în *Destrămarea monarhiei austro-ungare*, București, 1964, p. 105—109.

¹² J. Droz, *L'Europe Centrale*, Paris, 1960, p. 235—236.

¹³ K. Renner, *Der Kampf der österreichischen Nation um den Staat*, Viena, 1903; *Die Krise des Dualismus und das Ende der deakischen Episode in der Geschichte der habsburgischen Monarchie*, Viena, 1904; *Grundlage und Entwicklungsziele der Österreichischen Monarchie*, Viena, 1906; *Österreichische Erneuerung*, Viena, 1916; *Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen in besonderer Anwendung auf Österreich*, Viena, 1918.

¹⁴ Graz-Wien-Köln, Styria-Verlag, 1964, 336 p.

¹⁵ *Der Untergang der österreichisch-ungarischen Monarchie*, Leipzig, 1922.

Nu este cazul să mai combatem concepții care au suferit cel mai mare eșec în al doilea război mondial. Mai instructiv ne par considerentele lui Kleinwaechter despre prăbușirea imperiului habsburgic, apreciată de autor exclusiv ca o consecință a unor factori militari și a unor „acțiuni de trădare”. Lupta de eliberare a popoarelor asupraite este minimizată și desconsiderată. În felul acesta autorul inversează cauzele cu efectul unui fenomen istoric. Documentele istorice dovedesc în mod incontestabil că înfringerile armatelor austro-ungare au grăbit procesul de destrămare a imperiului, dar formarea Cehoslovaciei, a Poloniei, a Iugoslaviei și unirea Transilvaniei cu România au fost rezultatul luptelor maselor populare pentru eliberarea națională și al prefacerilor sociale și politice ce au avut loc în condițiile primului război mondial.

O îndrumare bibliografică competentă privind lucrările ce tratează lupta popoarelor asupraite ne dă M. Gunzenhäuser; în *Die Bibliographien des Ersten Weltkrieges*¹⁶. Cartea, o bibliografie a bibliografiilor, cu 450 de titluri referitoare la primul război mondial, își propune de a fi și un „stimulent și apel pentru întocmirea unei bibliografii internaționale exhaustive a lucrărilor apărute în ultimii 50 de ani cu privire la primul război mondial. Este desigur o încercare meritorie, care va contribui la o înțelegere mai justă pe plan internațional și a poziției României în anii 1914—1918.

C. Göllner

¹⁶ *Schriften der Bibliothek für Zeitgeschichte, Weltkriegsbücherei*, Stuttgart, Neue Folge, Heft 3, Frankfurt a. M., Bernard & Graefe, Verlag für Wehrwesen, 1964, 63 p.

SESIUNEA DE COMUNICĂRI ŞTIINŢIFICE CONSACRATĂ ANIVERSĂRII A 20 DE ANI DE LA PROCLAMAREA REPUBLICII

În zilele de 22—24 decembrie 1967 s-au desfășurat la București lucrările sesiunii de comunicări științifice consacrate aniversării a 20 de ani de la proclamarea Republicii, organizată de Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R., Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Institutul de cercetări economice al Academiei Republicii Socialiste România, Institutul de filozofie al Academiei Republicii Socialiste România, Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei Republicii Socialiste România. La sesiune au participat academieieni, cadre didactice, cercetători științifici, doctoranzi, lucrători pe frontul ideologic.

Sedința plenară a avut loc la Muzeul de istorie a partidului comunist, a nuișcării revoluționare și democratice din România. Cuvîntul de deschidere a fost rostit de Grigore Comartin, rectorul Academiei de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R. Vorbitorul a relevat semnificația evocării unor evenimente de seamă din cronica luptei revoluționare a poporului român și importanța lucrărilor sesiunii pentru aprofundarea acelor probleme care ocupă un loc de bază în istoria modernă și contemporană a patriei. În continuare au fost prezentate opt comunicări, rod al unei activități îndelungate întreprinse de numeroși specialiști de prestigiu.

Astfel, într-o amplă și documentată comunicare, prof. univ. Vasile Maciu, membru corespondent al Academiei, și lector univ. I. Șendrulescu, de la Universitatea București, au analizat *Mișcarea antidinastică și republicană din România (1869—1871)*. Autorii au caracterizat poziția diferitelor clase sociale față de dinastie, insistînd asupra atitudinii manifestate de masele populare de la orașe și sate. Acțiuni antidinastice și republicane cu un puternic ecou în rîndurile opiniei publice s-au desfășurat în acei ani la București, Ploiești, Craiova, Buzău și în alte localități.

Un viu interes a suscitat comunicarea *Poziția Partidului Comunist Român față de monarhie (1921—1944)*, prezentată de N. Goldberger, prim-adjunct al directorului Institutului de studii istorice și social-politice, și conf univ. dr. N. Popescu. Autorii au subliniat că, în activitatea sa, Partidul Comunist Român a împlinit lupta împotriva regimului burghez-moșieresc cu lupta antimonarhică. Comuniștii s-au situat cu consecvență în fruntea luptei oamenilor muncii pentru republică, libertate, dreptate socială, independență și suveranitate națională.

Conf. univ. A. Petric, prorector al Academiei de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu”, și Gh. Țuțui, cercetător la Institutul de studii istorice și social-politice, s-au ocupat de *Premisele social-politice ale înlăturării monarhiei și proclamării Republicii*.

Autorii au prezentat pe baza unui bogat și variat material documentar concluziile principale ce se desprind din analiza condițiilor istorice care au favorizat victoria forțelor populare la 30 decembrie 1947. Comunicarea a trecut în revistă succesele remarcabile obținute de masele

muncitoare sub conducerea P.C.R. În prima etapă a revoluției populare, subliniind că odată cu consolidarea situației interne și externe a regimului democrat din România, la sfârșitul anului 1947, a devenit posibilă înlăturarea monarhiei și proclamarea Republicii.

Comunicările prezentate de către filozofi și economiști au abordat probleme de mare însemnătate privind experiența dobândită de partidul și statul nostru în opera de făurire și desăvârșire a construcției socialismului în România. Pe această linie se înscriu comunicările intitulate: *Cu privire la relația dintre general și particular în construcția socialistă* de dr. I. Rădulescu și P. Pinzaru, lector univ. la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu”; *Principalele etape și trăsături ale construirii economiei socialiste în România* de prof. univ. dr. E. Hutira și conf. univ. F. Balaure, prorectori ai Academiei de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu”; *Socialismul și evoluția vieții naționale a popoarelor* de conf. univ. dr. C. Vlad de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu”; *Național și internațional în dezvoltarea socială contemporană* de prof. univ. dr. C. Petre, prorector al Academiei de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu”, și I. Florea; *România, factor activ al vieții internaționale* de conf. univ. dr. C. Florea, redactor șef adjunct la revista „Lumea”.

Lucrările sesiunii au continuat pe secții la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R.: economie, filozofie și istorie. La secția istorie au fost prezentate 18 comunicări urmate de discuții.

Comunicarea conf. univ. dr. N. Petreanu, decanul Facultății de istoria mișcării muncitorești de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R., și dr. V. Arimia, director adjunct al Arhivelor statului, intitulată *Proclamarea Republicii Populare Române — Încununare a ideii de republică în mișcarea muncitorească și democratică din România*, a înmănușat într-o expunere documentată evoluția gândirii românești despre republică de la reprezentanții Scolii ardeleni și până în epoca contemporană. Autorii s-au oprit pe larg asupra concepției republicane la unele personalități marcante ale culturii și artei naționale — poeți, prozatori, dramaturgi, publiciști, pictori etc.

Prof. univ. dr. docent în științe L. Bányai de la Universitatea București, și Gh. Bodea, cercetător la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., filiala Cluj, au evocat cu căldură *Lupta maselor din Transilvania împotriva Habsburgilor*. Autorii au relevat că lupta maselor din Transilvania pentru eliberarea lor națională și socială s-a contopit cu lupta pentru republică. În lupta de un sfert de mileniu împotriva Habsburgilor, alături de masele de români au militat oameni ai muncii unguri, secui și de alte naționalități.

M. Florescu, cercetător la Institutul de studii istorice și social-politice, a expus în comunicarea *Manifestări antidinastice și republicane în România (1872—1900)* unele aspecte interesante din șirul numeroaselor acțiuni antimonarhice desfășurate în țara noastră în ultimile decenii ale sec. al XIX-lea.

Comunicarea prezentată de I. Iacoș, șef de sector la Institutul de studii istorice și social-politice, și A. Porțeanu, cercetător la Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei Republicii Socialiste România, a avut ca temă *Poziția mișcării socialiste față de monarhie și republică*. Autorii au arătat că socialiștii români au dezvoltat și ridicat pe o treaptă mai înaltă ideea de republică prezentă în gândirea românească începând din sec. al XVIII-lea.

O atenție deosebită a stîrnit comunicarea intitulată *Industrializarea și implicațiile ei în dezvoltarea economiștilor burgezi din România interbelică*, expusă de conf. univ. dr. Nicolae Ivanciu de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu”. Într-o expunere logică și sistematică, autorul a prezentat caracteristicile gândirii economice românești în perioada dintre cele două războaie mondiale. Numărul economiștilor care susțineau teza menținerii României ca o țară eminamente agrară înregistrează în acei ani o scădere tot mai mare. O serie de economiști au arătat necesitatea industrializării țării pentru a asigura astfel României un progres continuu și un loc mai favorabil în economia națiunilor lumii.

Dr. Gh. Unc, șef de sector, și dr. Maria Covaci, cercetător la Institutul de studii istorice și social-politice au scos în evidență principalele *Acțiuni antimonarhice între 1918—1940*. Autorii arată că în perioada interbelică mișcarea muncitorească, opinia largă democratică, preluând vechile tradiții, au militat permanent pentru republică. Centrul în jurul căreia au gravitat forțele patriotice a fost clasa muncitoare, în frunte cu P.C.R., care s-a manifestat ca cea mai hotărâtă și consecventă forță antimonarhică.

I. Ilincioiu, cercetător la Institutul de studii istorice și social-politice, s-a ocupat de *Lupta antimonarhică reflectată în artă și literatură*. Autorul a subliniat că intelectualitatea democratică legată de popor a stigmatizat de la început regimul monarhic instaurat în România. În diferite epigrame, poezii, pamflete, articole etc. majoritatea scriitorilor și artiștilor, vîrstnici și tineri, au dat glas aspirațiilor republicane ale maselor populare de pe întreg cuprinsul țării.

În comunicarea *Considerații cu privire la schimbările intervenite în conținutul organelor de stat în perioada 1944—1950*, prezentată de lector univ. dr. T. Caraciuc de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu”, s-au analizat, în lumina celor mai noi documente de partid, trăsăturile evoluției organizării statale românești în primii șase ani de la eliberarea patriei de sub jugul fascist. Autorul a subliniat rolul hotărîtor pe care partidul comunist l-a avut în opera de creare și consolidare a statului socialist.

Conf. univ. dr. N. Lupu de la Universitatea din București a analizat pe larg *Acțiunea de destrămare a vieții politice din România desfășurată de regele Carol al II-lea*. Autorul s-a ocupat în deosebi de acțiunile lui Carol al II-lea îndreptate spre fărîmîrea Partidului Național-Țărănesc și a Partidului Național-Liberal în perioada care a premers instaurării dictaturii regale în România.

Paraschiva Nichita, șef de sector la Institutul de studii istorice și social-politice, a expus comunicarea *Proclamarea Republicii Populare Române*. Autorul a schițat momentele principale ale luptei maselor populare pentru înlăturarea monarhiei, evidențiind tactica și activitatea P.C.R. și a celorlalte forțe democratice în această bătălie.

Conf. univ. J. Brill, lector univ. T. Negulescu și lector univ. I. Călin de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” au prezentat comunicarea *Ecoul internațional al proclamării Republicii Populare Române*. Autorii subliniază că opinia publică progresistă din multe țări a întîmpinat abolirea monarhiei și proclamarea R.P.R. cu simpatie. Forțele revoluționare au considerat victoria poporului român ca propria lor victorie înțelegînd că formarea republicii populare, alături de celelalte transformări progresiste care au avut loc în acel timp, contribuia la întărirea frontului antiimperialist, a socialismului și democrației, la slăbirea cercurilor reacțiunii mondiale.

I. Lupescu, director adjunct al Muzeului de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România, și doctorand Șt. Lache, de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu”, au analizat unele aspecte și concluzii privind *Politica de alianțe a Partidului Comunist Român în etapa democratică a revoluției populare*.

În comunicarea intitulată *Aspecte ale raporturilor de clasă în perioada luptei pentru desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice (august 1944 — decembrie 1947)*, conf. univ. dr. M. Fătu, prodecan al Facultății de istoria mișcării muncitorești de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu”, s-a ocupat de semnificația schimbării raporturilor de clasă în prima etapă a revoluției populare. Pe baza unui bogat material de arhivă, în cea mai mare parte inedit, autorul a caracterizat conținutul, trăsăturile și esența schimbării raporturilor sociale de la orașe și sate, insistînd asupra influenței lor în desfășurarea procesului revoluționar din România.

Ultima comunicare prezentată aparține lectorului univ. C. Mocanu, care a reținut atenția auditoriului cu o interesantă temă: *Contribuția Partidului Comunist Român la fundamentarea principiilor cercetării istoriei patriei și a mișcării muncitorești din România*. Autorul a relevat că principiile, indicațiile din documentele de partid sînt de un mare folos cercetării istorice prin caracterul lor științific. Ele orientează preocupările principale ale cercetării, stimulează spiritul creator, contribuie la fundamentele științifice ale elaborării istoriei patriei

și a partidului, ca arme științifice-politice care slujesc, în domeniul lor, opera de dezvoltare a construcției socialiste.

Comunicările susținute au suscitat discuții vii, prilejuind aprofundarea unor idei privind lupta pentru republică în societatea românească. La discuții au luat parte: I. Șendrulescu, V. Avramescu, Gh. Zaharia, M. Oișteanu, C. Mocanu, Gh. Bodea, L. Bányai, A. Petric, T. Caraciuc și E. Preda.

În încheiere, conf. univ. A. Petric a arătat că sesiunea a avut un caracter tematic determinat de caracterul evenimentului sărbătorit — a 20-a aniversare a proclamării Republicii. Această tematică a facilitat încă odată stringerea rindurilor cercetătorilor de pe frontul istoriei, din institutele de cercetări, institutele de învățămînt, într-o sesiune comună. Sesiunea a reprezentat o contribuție meritorie la adîncirea unor probleme de istoria patriei și a partidului, contribuind la îmbogățirea informației și la evidențierea unor puncte de vedere noi în problemele abordate.

I. Babici

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ CONSACRATĂ ÎMPLINIRII A 50 DE ANI DE LA MAREA REVOLUȚIE SOCIALISTĂ DIN OCTOMBRIE

În zilele de 26—27 octombrie, în sala de festivități a Muzeului de istorie a partidului comunist, a mișcării și revoluționare democratice din România, s-au desfășurat lucrările sesiunii științifice închinată semicentenarului Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. Sesiunea a fost organizată de Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R. și de Academia Republicii Socialiste România, fiind prezentate 21 de comunicări.

În cuvîntul de deschidere, Ion Popescu-Puțuri, directorul Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., a relevat condițiile istorice în care s-a desfășurat și a ieșit victorioasă Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, importanța sa internațională. Vorbitoarea a subliniat că, după victoria revoluției, mișcarea muncitorească din România a sesizat era nouă pe care o deschidea în istoria omenirii, în istoria mișcării revoluționare internaționale făurirea primului stat socialist din lume pe a șasea parte a globului. S-a arătat că largile și diversele manifestări de solidaritate cu revoluția socialistă rusă, cu noua putere sovietică s-au împletit cu puternicul avînt revoluționar al maselor largi populare din România. Popularizarea realizărilor U.R.S.S., combaterca antisovietismului cercurilor reacționare au constituit una din trăsăturile caracteristice ale luptei politice și ideologice desfășurate de forțele progresiste în frunte cu P.C.R., între cele două războaie mondiale. Singele vărsat în comun de armatele sovietice și române pe frontul antihitlerist au cimentat și consolidat relațiile de prietenie dintre poporul român și popoarele Uniunii Sovietice.

După insurecția națională antifascistă din august 1944, care a marcat începutul revoluției populare în țara noastră, P.C.R. a condus lupta pentru desăvîrșirea sarcinilor revoluției burghezo-democratice, pentru făurirea statului socialist și a orînduirii socialiste în România, aplicînd creator, conform cu tradițiile luptei revoluționare, cu specificul condițiilor generale de dezvoltare istorică a poporului nostru, teoria marxist-leninistă și învățămintele desprinse din experiența mișcării comuniste internaționale.

Ambasadorul U.R.S.S. în România, A. Basov, prezent la sesiune, a adresat în continuare un salut participanților la lucrările sesiunii. D-sa a făcut o trecere în revistă a realizărilor remarcabile obținute de popoarele U.R.S.S. în cei 50 de ani de la victoria Marii Revoluții Socialiste din

Octombrie, în ciuda grelelor încercări prin care au trecut în anii războiului civil și ai intervenției, iar mai târziu în anii marelui război de apărare a patriei. În încheiere, A. Basov a evocat rezultatele deosebite obținute de știința sovietică, ilustrate de succesul stației Venus IV, ca și de economia națională a U.R.S.S., care în primele 9 luni ale acestui an a depășit, în industrie, cu 10,5% rezultatele obținute pe aceeași perioadă în 1966.

Vorbitorul a subliniat importanța pe care o are întărirea și dezvoltarea în viitor a raporturilor de prietenie dintre poporul român și popoarele U.R.S.S., dintre Partidul Comunist al Uniunii Sovietice și Partidul Comunist Român.

Seria comunicărilor a fost deschisă de acad. P. Constantinescu-Iași și V. Liveanu, șeful sectorului de istorie contemporană al Institutului de istorie „N. Iorga” al Academiei Republicii Socialiste România, care au dezvoltat referatul *Însemnătatea internațională a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie*. După o scurtă prezentare a condițiilor istorice care au permis declanșarea și victoria revoluției socialiste în Rusia, vorbitorii au arătat importanța acestui eveniment ca deschizător de drum al unei noi ere în istoria omenirii, ca și în istoria mișcării revoluționare socialiste și comuniste mondiale.

Grigore Comartin, rectorul Academiei de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu”, și C. Mocanu, lector universitar, au prezentat în continuare comunicarea *Stadiul de dezvoltare al mișcării muncitorești din România în ajunul revoluției din octombrie*.

Făcând o trecere în revistă a momentelor celor mai remarcabile din activitatea vechii mișcări socialiste în România, autorii au arătat că, încadrându-se în largul front al partidelor socialiste afiliate la Internaționala a II-a, social-democrația română și în special aripa sa cea mai avansată și-a afirmat propria sa personalitate făurită din năzuința de a adapta tezele generale programatice ale marxismului la realitățile istorice concrete din țara noastră. În primii ani ai războiului mondial și în ajunul izbucnirii în Rusia a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, mișcarea muncitorească și socialistă din România cunoștea un stadiu dezvoltat de organizare și luptă politică. P.S.D. din România a luat poziție împotriva partidelor socialiste din majoritatea țărilor beligerante, care părăsind angajamentele luate cu prilejul conferințelor internaționale de la Stuttgart și Basel s-au situat pe poziția „apărării patriei” burgheze. P.S.D. a militat pentru menținerea României în neutralitate, desfășurând o largă activitate în acest sens cu răsunet pe plan național și internațional. În 1915, din inițiativa sa, la București a avut loc o conferință a partidelor socialiste din țările balcanice. P.S.D. a luat, de asemenea, parte activă la organizarea și desfășurarea conferințelor de la Zimmerwald și de la Kienthal. În timpul războiului, mișcarea socialistă a sesizat că România se afla în pragul unor transformări radicale ale societății. Aripa stângă preconiza chiar posibilitatea trecerii la revoluția socialistă. În primăvara anului 1917 în Moldova, ca și în teritoriile ocupate de trupele Triplei Alianțe, mișcarea revoluționară cunoaște începutul unui puternic avânt, care va obliga cercurile conducătoare burghezo-moșierești în cap cu regele să promită în iunie 1917 înfăptuirea după război a unei ample reforme agrare, acordarea votului universal și a altor revendicări general-democratice. Sub influența victoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie lupta revoluționară a maselor largi din România, izvorită din ascuțirea contradicțiilor social-politice interne, a cunoscut un puternic avânt în primii ani după încheierea primului război mondial.

Redactorul șef al revistei „Lupta de clasă”, Ștefan Voicu, a dezvoltat tema *Creșterea influenței socialismului pe plan mondial*. Vorbitorul a făcut o interesantă trecere în revistă a situației actuale din țările capitaliste, sub raportul concesiilor pe care cercurile guvernante din aceste țări se văd obligate să le facă în încercarea lor de a contracara influența crescândă a sistemului mondial socialist și a ideilor revoluționare pe plan internațional. Concesiile merg de la acceptarea unor revendicări strict economice până la adoptarea unei terminologii aparent radicale sau chiar socialiste (care, în fapt, se referă la formele capitaliste monopoliste de stat), precum: plan, planificare etc. Revoluția tehnico-științifică contemporană, a arătat vorbitorul, accelerează procesele dezvoltării generale, accentuează și grăbește maturizarea contradicțiilor

social-politice ale lumii capitaliste. Răspîndirea extraordinară în ultimele decenii ale ideologiei marxiste în cele mai largi cercuri ale opiniei mondiale, însăși puzderia de lucrări burgheze despre socialism și comunism, impun marxism-leninismul ca cea mai importantă ideologie a epocii contemporane.

Prof. V. Cheresteșiu și Gh. Unc, șef de sector la Institutul de studii istorice și social-politice, au prezentat comunicarea *Participarea pe teritoriul Rusiei a oamenilor muncii din România la apărarea revoluției din octombrie*.

Începînd de la participarea unor români la asaltul palatului de iarnă, numeroși români au luat parte încadrați în batalioane revoluționare românești la Odesa, în Crimeea sau în batalioane internaționaliste pe fronturile din Astrahan, Omsk, Turkestan, Vladivostoc, Poltava și alte fronturi, la lupta pentru apărarea puterii sovietice în anii războiului civil și ai zdrobirii intervenției străine.

Directorul adjunct de la Institutul de studii istorice și social-politice, Augustin Deac, a vorbit despre *Revoluția din Octombrie și desfășurarea luptei de eliberare socială și națională a poporului român*. Autorul a făcut o prezentare a dezvoltării factorilor obiectivi și subiectivi ai situației revoluționare în România postbelică. Relevînd importanța victoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie pentru cauza luptei de eliberare socială și națională a popoarelor oprite, vorbitorul a dezvoltat această temă referindu-se în special la situația revoluționară din Transilvania unde lupta pentru revendicări generale democratice s-a împlinit, înaintea primului război mondial, dar mai ales în perioada de început a avîntului revoluționar, cu lupta pentru eliberare națională, pentru desăvîrșirea unității naționale a poporului român.

Ervin Hutira și Florin Balaure, prorectori ai Academiei de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu”, au dezvoltat tema *Rolul dezvoltării forțelor de producție în edificarea socialismului*. Relevînd că și în țara noastră construirea socialismului s-a desfășurat în cadrul legilor generale de făurire a acestei noi orînduiri, vorbitorii au subliniat necesitatea obiectivă de a se ține seamă în cursul construirii și desăvîrșirii socialismului de specificitatea, de particularismele, de diversitatea de condiții și situații de la care pornește, ca și de stadiul atins la un moment dat de edificiul socialist într-o țară sau alta din cadrul sistemului mondial socialist, de tendințele revoluției tehnico-științifică. Consolidarea și maturizarea socialismului în fiecare din țările socialiste reprezintă un aport la cauza socialismului în lumea întreagă.

Comunicarea *Probleme ale luptei pentru apărarea Puterii sovietice reflectate în presa socialistă și democratică din România* a fost prezentată de N. Copoiu, șef de sector, și I. Felea, cercetător la Institutul de studii istorice și social-politice. Autorii aduc unele date mai puțin cunoscute publicului larg privind rolul jucat de presa și publicațiile socialiste și democratice în anii avîntului revoluționar pentru formarea în sinul opiniei publice a unui curent favorabil transformărilor revoluționare care aveau loc în Rusia Sovietică, precum și rolul aceleiași prese în clarificarea politică și ideologică a maselor muncitorești, a mișcării socialiste din țara noastră.

Prof. L. Bányai, E. Cimponeriu de la Institutul de istorie „N. Iorga” și V. Huscariu de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” în comunicarea *Solidaritatea maselor muncitoare din România cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie* au făcut o largă trecere în revistă a evenimentelor revoluționare din România anilor 1917–1920 și din perioada care a urmat creării P.C.R., ilustrînd prin variate exemple ideea că după Revoluția Socialistă lupta pentru progres social și politic în România se împletea în mod necesar cu lupta pentru combaterea antisovietismului și anticomunismului cercurilor reacționare interne, cu lupta pentru stabilirea unor relații de bună vecinătate între România și U.R.S.S.

Prof. univ. M. Oișteanu de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” a făcut o amplă trecere în revistă a principalelor faze și momente referitoare la *Poziția intelectualității din România față de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie*, imediat după revoluție, în perioada dintre cele două războaie și după 23 August 1944. Vorbitorul a arătat că în ciuda propagandei oficiale și oficioase anticomuniste și antisovietice, majoritatea intelectualilor nu s-au situat pe poziții antisovietice, nici chiar în timpul dictaturii fasciste antonesciene.

Intelectualii care au adoptat sau și-au manifestat simpatiile față de ideologia fascistă s-au găsit întotdeauna în minoritate. În schimb în mișcarea antifascistă s-au găsit alături de comuniști, mai ales după 1933, cînd pericolul fascismului devenise o realitate care nu se mai putea ignora, numeroși și valoroși intelectuali din toate domeniile de activitate științifică și cultural-artistică. După 23 August 1944, în cadrul revoluției culturale care a luat naștere și s-a dezvoltat ca urmare a victoriei revoluției populare, majoritatea covârșitoare a intelectualilor vechi s-a încadrat în ampla operă de construire a socialismului în țara noastră.

Tema *General și particular în făurirea relațiilor de producție socialistă în România* a fost dezvoltată de C. Petre, prorector, și de C. Borgeanu, profesor la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu”. Pornind de la tezele de bază ale clasicilor marxism-leninismului, vorbitorii au relevat că relațiile socialiste se realizează în condiții concrete diferite, care variază de la țară la țară, conform particularităților, stadiului de dezvoltare, tradițiilor, nivelului cultural și tehnic-științific al maselor, resurselor naturale și umane ale fiecărei țări în care se construiește socialismul. Înainte de a se trece la realizările sarcinilor revoluției socialiste, în România a fost necesară desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice. Exproprierea marilor întreprinderi și bănci s-a făcut în forme specifice, de asemenea perioada de trecere de la capitalism la socialism a îmbrăcat în țara noastră o serie de forme specifice. Forme particulare a cunoscut și procesul transformării socialiste a agriculturii. În încheiere, vorbitorii au arătat că mersul înainte al societății socialiste nu se poate concepe fără o perfecționare continuă a relațiilor de producție, care trebuie să țină pasul cu dinamismul dezvoltării generale economice, să impulsioneze și să accelereze procesul desăvîrșirii construcției socialiste.

N. Goldberger, prim-director adjunct, și Fl. Dragne, șef de sector la Institutul de studii istorice și social-politice, au dezvoltat referatul *Trăsăturile caracteristice ale avîntului revoluționar din România în perioada din 1918—1921*. Una din trăsături a constatat în lipsa de drepturi și libertăți fundamentale agravată de starea de asediu care îngusta posibilitatea luptei revoluționare în cadrul legal.

Lupta pentru idealuri socialiste s-a împletit cu lupta pentru satisfacerea unor revendicări general-democratice (vot universal, ziua de muncă de 8 ore, reforma agrară etc.). Lipsa unui partid unic al clasei muncitoare a întîrziat clarificarea politică și ideologică, a necesitat înaintea creării P.C.R. o susținută activitate pentru constituirea unui partid socialist unitar. Partidul socialist unic, partid care avea numeroși membri și se bucura de o mare influență în rîndul muncitorilor, s-a transformat spre sfîrșitul avîntului revoluționar, prin adeziunea majorității covârșitoare a membrilor săi, în mai 1921 în partid comunist, ceea ce a marcat o victorie a marxismului asupra oportunismului și reformismului în mișcarea muncitorească din țara noastră.

O analiză a structurii social-economice existente în România dinaintea primului război mondial, a evoluției și a particularităților proprii vechii mișcări socialiste din România face R. Pantazi, de la Institutul de filozofie al Academiei, în comunicarea *Ideea transformării revoluționare a societății în documentele programatice ale mișcării muncitorești din România (pînă la 1917)*.

Conf. univ. N. Petreanu și Ștefan Lache de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” s-au ocupat în comunicarea lor de *Problema agrară din România în anii avîntului revoluționar (1918—1921)*.

Prof. univ. Vasile Maciu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, și I. Chipere, de la Institutul de istorie „N. Iorga”, au prezentat o interesantă comunicare privind *Semnarea Convenției de la Londra pentru definirea agresorului și relațiile româno-sovietice*. Vorbitorii au subliniat ideea că U.R.S.S. și România au ajuns la normalizarea relațiilor diplomatice și la acțiuni de colaborare diplomatică în condițiile în care guvernele celor două țări și-au apropiat punctele de vedere și au acționat împreună pentru prevenirea pericolului unei acțiuni germane spre răsărit.

După aderarea celor două țări la pactul Briand-Kellog și după semnarea protocolului Litvinov s-au creat condiții favorabile stabilirii unor relații diplomatice normale între U.R.S.S.

și România. Colaborarea dintre Titulescu și Litvinov cu prilejul conferinței de dezarmare de la Geneva, sprijinul dat de Titulescu în adoptarea definiției agresorului propusă de Litvinov cu amendamentul privind definirea teritoriului național suveran, poziția negativă a celor două guverne față de Pactul celor patru au fost tot alți pași care au dus în cele din urmă la stabilirea relațiilor diplomatice între cele două țări.

Comunicarea *Despre unele trăsături ale revoluției democrat populare în România* a fost prezentată de Gh. Țuțui și V. Zaharescu de la Institutul de studii istorice și social-politice. S-a analizat strategia și tactica P.C.R. care, ținând seama de specificul și particularitățile condițiilor istorice din România, a folosit în mod creator, uneori într-o împletire strinsă, organică, forme diferite de luptă politică corespunzător etapei date, raportului de forțe, sarcinilor concrete ce stăteau în fața revoluției. S-au relevat trăsăturile specifice, particularitățile procesului revoluționar care a dus în ultimă instanță la victoria deplină a socialismului în țara noastră.

Prof. I. Rachmuth, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, și Nicolae Ionel au dezvoltat tema *Colaborarea economică și tehnico-stiințifică a României cu celelalte țări socialiste*. Autorii au relevat că dezvoltarea relațiilor economice ale României cu toate țările socialiste. În condiții reciproc avantajoase de consolidare a independenței economice și a suveranității naționale a fiecăruia dintre parteneri, corespunde alt intereselor poporului român, cit și intereselor unității sistemului mondial socialist în întregul său. Comerțul extern constituie un atribut al suveranității și independenței naționale a fiecăreia dintre țările socialiste. Autorii și-au susținut concluziile lor cu numeroase și variate date. Cota țărilor socialiste din totalul comerțului exterior al României se ridică la 56%, U.R.S.S.-ului revenindu-i o treime din întregul comerț extern al României.

Relațiile româno-sovietice în condițiile existenței Înțelegerii Balcanice a fost titlul comunicării prezentată de Campus Eliza. Pe baza unei largi informări, autoarea analizează mersul ascendent al relațiilor româno-sovietice care culminează cu perioada anilor 1932—1936 de colaborare fructuoasă între Litvinov și Titulescu, când s-a ajuns la un pas de încheierea unui pact de asistență mutuală între cele două țări. În comunicare se relevă că și după îndepărtarea lui Titulescu din guvern, România a căutat în mod constant să întrețină relații de prietenie cu U.R.S.S., propunând în mai multe rânduri guvernului sovietic încheierea unui pact de neagresiune între cele două țări. În fața primejdiei crescînde a agresivității statelor fasciste, guvernul român a căutat să ducă o politică binevoitoare față de U.R.S.S., cele două guverne adoptînd într-o serie de momente (de pildă în timpul crizei cehoslovace) poziții apropiate.

Prof. univ. Ceterchi și Leiss Maria de la Institutul de studii istorice și social-politice au dezvoltat tema *Principiul leninist al unității puterii de stat și diversitatea formelor de realizare a acestei puteri în statul socialist*. Puterea de stat, au arătat autorii pornind de la tezele leniniste, este unică și indivizibilă, după cum unică și indivizibilă este suveranitatea și independența națională a unui stat. În lumina marxism-leninismului nu se poate vorbi de o separație a puterii de stat, ci de o specializare funcțională a puterii de stat unice, de o multiplicitate a sarcinilor statului socialist, care variază și se dezvoltă pe măsura mersului înainte al socialismului în țara respectivă.

Ultima comunicare a sesiunii a fost prezentată de prof. univ. Gheorghe Macovescu, prim adjunct al ministrului afacerilor externe, care a vorbit despre *Relațiile dintre state și lupta pentru pace*. Făcînd o privire retrospectivă asupra evoluției situației internaționale în ultimele decenii, vorbitorul a arătat că se desprinde cu claritate mersul ascendent al forțelor socialismului. În condițiile consolidării statelor socialiste, a eliberării naționale a majorității popoarelor fostelor colonii de sub jugul colonialismului, națiunile independente și suverane se impun ca o forță care joacă și va juca încă mult timp un rol important în dezvoltarea progresivă a omenirii. Rolul statelor mici și mijlocii în viața internațională crește și se impune atenției opiniei publice mondiale, determină o tratare mai diferențiată, mai nuanțată a problemelor litigioase, ținîndu-se seamă mai diferențiat de interesul tuturor popoarelor mari și mici. România, ca stat socia-

list, militează pentru o politică externă de colaborare cu toate țările socialiste, de înțelegere și colaborare pașnică cu toate țările lumii pe baza principiului egalității, respectului reciproc, al neamestecului în afacerile interne, al respectării suveranității și independenței tuturor popoarelor.

În încheierea lucrărilor sesiunii acad. Athanase Joja, vicepreședinte al Academiei Republicii Socialiste România, relevând succesele remarcabile înregistrate de forțele socialismului și ale progresului în cei 50 de ani de la victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, a dezvoltat ideea unității organice a patriotismului socialist cu solidaritatea față de toți luptătorii pentru progres, cu respectul arătat față de succesele înregistrate de toate celelalte popoare frățești în aplicarea creatoare, la condițiile istorice ale țării lor, a învățaturii marxist-leniniste. Unitatea tuturor țărilor socialiste, a tuturor partidelor comuniste și muncitorești, a forțelor progresiste de pretutindeni, constituie o armă de preț în lupta pentru creșterea continuă a forței și prestigiului socialismului în lumea întreagă.

Tr. Udrea

CENTENARUL BIBLIOTECII ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Așezămînt de cultură cu temelii adînci în viața spirituală românească, Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, azi cea mai de seamă bibliotecă științifică a țării și deținătoarea celui mai important fond național de publicații, și-a sărbătorit între 25 și 30 septembrie 1967 o sută de ani de existență.

Printre manifestările care au avut loc cu acest prilej a fost și o sesiune de comunicări științifice. Sesiunea s-a deschis printr-o ședință festivă prezidată de acad. Miron Nicolescu, președintele Academiei Republicii Socialiste România, care a rostit cuvîntul de deschidere.

În continuare, prof. Șerban Cioculescu, directorul general al Bibliotecii, membru corespondent al Academiei, a prezentat comunicarea *Biblioteca Academiei la un secol de activitate*. Făcînd mai întîi o incursiune istorică și amintind de donațiile lui Dionisie Romano, episcopul Buzăului, Carol Davila și Timotei Cipariu, care marchează începutul constituirii fondurilor, vorbitorul a arătat cum, în funcție de amplificarea obiectivelor vieții academice de la problemele stabilirii limbii literare la toate compartimentele vieții științifice naționale și pe măsura dezvoltării legăturilor Academiei Române cu instituțiile similare străine, cresc și fondurile bibliotecii și activitatea acesteia. Inițial, inițiativa particulară a fost superioară celei de stat. Donațiile se înmulțesc atît din partea membrilor Societății Academice (Al. I. Odobescu, Ion Ghica, D.A. Sturdza etc.), cît și din afară, din țară și din străinătate. Faptul că alături de cărți intră prin donații și manuscrise sau documente istorice, stampe, hărți, piese numismatice determină crearea mai tirziu a unor servicii și cabinete de mare viitor. Dar numai donațiile și puținele cumpărături nu puteau asigura dezvoltarea armonioasă a bibliotecii, în funcție de interesele vieții academice și, în general, de necesitățile vieții științifice și culturale naționale. De-abia după aplicarea legii depozitului legal (1885) se putea vorbi de o creștere cuprinzătoare și sistematică, pe baza evidenței tuturor imprimatelor din țară. Iar sub conducerea profesorului Ion Bianu, eminent paleograf, bibliograf și istoric literar, Biblioteca Academiei primește o organizare temeinică, se formează cadrele biblioteconomice și bibliografice necesare, se asigură condiții corespunzătoare funcționării unei mari biblioteci științifice, devenită și bibliotecă națională a țării. Tot lui Ion Bianu i se datorează inițierea publicării unor instrumente indispensabile cercetării, cum sînt: bibliografia națională, a cărților și periodicelor, creșterea colecțiilor, cataloage de manuscrise românești, grecești etc.

Partea a doua a comunicării a fost consacrată prezentării activității de azi a Bibliotecii, prin care se continuă cele mai bune tradiții ale trecutului, răspunzându-se în același timp cu promptitudine cerințelor prezentului. Vorbitorul dă cifre grăitoare ilustrând dezvoltarea impetuoasă a colecțiilor (la 31 decembrie 1965, 4 218 782 de volume, cărți și periodice, în afară de colecțiile speciale) și a frecventării sălilor de lectură (peste o sută de mii de cititori anual) și indică o serie de piese extrem de prețioase intrate în ultimii ani. Se arată cum creșterea și organizarea bunurilor ține seamă de progresul științelor umanistice și ale naturii. Biblioteca Academiei desfășoară de asemenea o intensă activitate de valorificare și popularizare a colecțiilor sale și în general a culturii și științei românești, atât din țară cit și de peste hotare, ea fiind una dintre cele mai mari și mai importante biblioteci în această parte a Europei.

În ceea ce privește contribuția la dezvoltarea cercetărilor istorice, directorul general al Bibliotecii Academiei a subliniat că interesul pentru istorie și arheologie s-a vădit încă de la începuturile activității instituției.

Sortită inițial să sprijine în munca lor pe redactorii dicționarului și gramaticii limbii române, ea și-a schimbat curînd profilul în direcția studiilor istorice, oferind acestora materiale pe cit de prețioase, pe atât de importante. Procesul de unitate națională încheiat în 1918 se găsește cu anticipație oglindit în colecțiile și studiile Academiei și bibliotecii sale, aceasta din urmă constituind un adevărat șantier spiritual pentru cercetătorii istoriei patriei.

Comunicarea prof. Șerban Cioculescu, primită cu deosebit interes de participanții la ședința festivă din aula Academiei, a fost urmată de prezentarea mesajelor și donațiilor de către oaspeții români și străini și de vizitarea expoziției documentare organizată în sala de expoziții a Bibliotecii Academiei.

Ilustrînd prin imagini, grafice și piese originale acumularea, organizarea și valorificarea în timp a colecțiilor Bibliotecii, aportul său la dezvoltarea științei și culturii românești în trecut și azi, expoziția prezintă câteva din comorile fără de care — așa cum spunea Nicolae Iorga — „nu s-ar putea scrie nimic despre acest neam”.

Vizitatorii români și străini au putut vedea aici monede geto-dace de argint și bronz din sec. VI—I î.e.n., podoabe de argint geto-dace din tezaurul de la Coadă Malului, raionul Teleajen, din sec. III—I î.e.n., lingouri romane de aur din sec. IV găsite la Feldioara și Crasna și marea camee sculptată în sardonix donată de ing. Orghidan și reprezentînd triumful unui împărat roman din sec. III. Tot în legătură cu vechii locuitori ai țării noastre menționăm o vitrină cu cărți rare donate de Al. Odobescu în 1877, printre care Alfonso Ciaccone, *Historia utriusque belli Dacici*, 1576, Raphaelis Fabretti, *De Columna Traianis syn-tagma*, Roma, 1683, Baron von Hohenhausen, *Die Alterthümer Daciens in dem heutigen Siebenbürgen*, Wien, 1775.

Dintre piesele reprezentînd evul mediu românesc amintim monedele bătute în Țara Românească, Moldova și Transilvania de Mircea cel Bătrîn, Vlaicu Vodă, Petru Mușat, Ștefan cel Mare, Gabriel Bethlen și orașul Brașov (1601) sau bulele de aur de la Matei Basarab, Mihnea II, Petru cel tînăr, Alexandru II, Petru Șchiopul, portretele gravate în aramă ale lui Mihai Viteazul și Matei Basarab din colecția donată de D.A. Sturdza, care a pus bazele Cabinetului de stampe, pergamente de la Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul (ca domn al celor trei provincii românești), Constantin Brîncoveanu, ultimele împodobite artistic cu ornamente în aur și culori vegetale.

Pentru istoria mai nouă semnalăm un panou cu cinci gravuri austriace de epocă prezentînd eroi și aspecte din reprimarea răscoalei condusă de Horia, Cloșca și Crișan, cunoscutul desen înfățișînd un grup de revoluționari de la 1848 cu cocarde tricolore, *Hora Unirii* de V. Alecsandri, cu muzica de A. Flechtenmacher, tipărită în 1856, și adresa de felicitare trimisă la 26 ianuarie 1859 de Adunarea electivă a Moldovei lui Cuza-vodă pentru înfăptuirea Unirii prin înđoita sa alegere ca domn.

Într-o vitrină dedicată luptei clasei muncitoare din România pentru democrație și socialism atrag atenția prima ediție românească a *Manifestului Partidului Comunist* de Marx și Engels, lucrări teoretice ale lui C. Dobrogeanu-Gherea, manifeste și cintece ale vechii mișcări socialiste, un manifest din 1918 al muncitorilor socialiști români salutînd Revoluția din Octombrie și încheind cu lozincă „Trăiască Socialismul! Trăiască Revoluția”, un exemplar din „Lupta de clasă”, XV (1934), nr. 1 (ianuarie), apărut ilegal sub copertă falsă și închinat comemorării a zece ani de la moartea lui Lenin, sau diferite manifeste legate de lupta pentru instaurarea după 23 August 1944 a unei Românie democratice.

În sfîrșit, ca vechi lucrări de istoriografie românească menționăm: manuscrisul capodoperei lui Nicolae Bălcescu *România supt Mihai Voevod Viteazul* și un caiet de note bibliografice pentru aceeași lucrare, ambele donate de Ion Ghica și prezentate alături de sigiliul de la 1848 al marelui istoric și revoluționar și de singura sa fotografie, o dagherotipie executată la Paris; manuscrisul lucrării lui G. Barițiu *Părși alese din istoria Transilvaniei*, vol. II, 1890; copii de documente și note consemnate de Nicolae Densușianu într-un caiet datat 1880 și numerotat ca vol. 41 pentru lucrarea sa *Istoria revoluțiunii lui Horia*.

Expoziția mai cuprinde piese manuscrise sau tipărite esențiale pentru cunoașterea culturii române vechi ca: *Psaltirea Voronețiană*, *Pomelnicul de la Bistrița*, tipăriturile lui Macarie și Coresi, *Pravila de la Govora*, *Biblia* lui Șerban Cantacuzino; de asemenea manuscrise ale cărților populare, ale *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* etc. din colecția lui M. Gaster cumpărate la Londra de N. Titulescu, un manuscris al lui N. Milescu spătarul, donat de N. Iorga, și altele. Apoi manuscrise literare moderne de valoare deosebită ca: poeziile lui Mihai Eminescu donate de Titu Maiorescu, versurile lui G. Coșbuc sau G. Topirceanu și romanul *Ion*, capodopera lui Liviu Rebreanu; desene, gravuri și acuarele de N. Grigorescu, N. Tonitza, Gabriel Popescu, J. Al. Steriadi, Th. Pallady, manuscrise muzicale ale lui E. Wachmann, Ed. Caudella, G. Stephănescu, George Enescu, Dinu Lipatti, corespondență de la Dora d'Istria donată de N. Iorga, sau de la I. Slavici și Al. Vlahuță donată de Iacob Negruzzi.

La interesul stîrnit de valorile artei și culturii românești în rîndurile vizitatorilor s-a adăugat și selectarea din colecțiile Bibliotecii Academiei a unor valori străine ca: un manuscris bizantin frumos miniat din secolul al XI-lea, un *Coran* manuscris pe pergament cu bogate ornamente aurite din secolul al XVIII-lea, incunabile ca *Hypnerotomachia Poliphili* de Franciscus Columna, tipărit la Veneția de Aldo Manuzio cu xilogravuri atribuite lui Giovanni Bellini, o *Livre d'heures* tipărită de Gilles Hardouyn la Paris cu miniaturi pe pergament și ornamente colorate cu mîna (sec. XVI); celebrele atlase ale lui Mercator și Ortelius cu unele dintre primele reprezentări ale țărilor române în occidentul Europei; gravuri originale de Rembrandt, J. Fr. Millet sau Robert Nanteuil, manuscrise autografe ale lui Rossini, Mayerbeer, Mozart, Richard Strauss.

Nu au fost uitate nici bogatele biblioteci ale unor cărturari cunoscuți ca stolnicul C. Cantacuzino și domnitorul N. Mavrocordat, biblioteca cumpărată de N. Bălcescu pentru redacția *Magazinului istoric pentru Dacia* etc.

Impresiile vizitatorilor români și străini ai expoziției au fost consemnate în Cartea de aur a acesteia, alestind o unanimă prețuire și dorința ca asemenea manifestări să fie mai numeroase.

În continuarea reuniunii care s-a desfășurat în aula Academiei în după amiaza zilei de 25 septembrie și în dimineața și după amiaza zilei următoare s-au prezentat comunicări și referate atît din partea oaspeților de peste hotare și din țară, cît și din partea cercetătorilor din cadrul Bibliotecii Academiei.

Dintre comunicările oaspeților străini s-a bucurat de un mare interes comunicarea prof. dr. Anghel Rugină, de la Universitatea din Boston, care a prezentat o serie de documente prețioase din vremea lui Cuza-vodă, pe care le-a donat Bibliotecii Academiei.

Au mai luat cuvîntul: prof. V.I. Sunkov, membru corespondent al Academiei de științe a U.R.S.S. directorul Bibliotecii Academiei de Științe a U.R.S.S. din Moscova despre *Bibliotecile și știința*, dr. docent Maria Dembovska, directoarea Bibliotecii Academiei de Științe a R.P. Polone, din Varșovia despre *Problemele bibliografiei științei asupra științei*, A. Masson, inspector general al Bibliotecilor din Franța, despre *Noțiunea de serviciu public în bibliotecă. Originea sa și dezvoltarea actuală în Franța*; dr. Iosef Stumvoll, directorul general al Bibliotecii Naționale din Viena, despre *Relații bibliotecărești austro-române*; L. Quncy Mumford, directorul Bibliotecii Congresului din Washington, despre *Dezvoltarea actuală a bibliografiei la Biblioteca Congresului din Washington*, prof. Djuza Radovich, directorul Bibliotecii Academiei Sîrbe de Științe și Arte din Belgrad, despre *Cîteva probleme actuale ale marilor biblioteci științifice din Iugoslavia*, Elena Savova, directoarea Bibliotecii centrale a Academiei de Științe a R.P. Bulgaria din Sofia, despre *Cîteva probleme de biblioteconomie și de bibliografie în R.P. Bulgaria*, dr. Rórsa György, directorul Bibliotecii Academiei de Științe a R.P. Ungare din Budapesta, despre *Cîteva contradicții între cercetarea și informarea științifică*, Jiri Zahradil, directorul Bibliotecii Centrale a Academiei de științe a R.S. Cehoslovace din Praga, despre *Organizarea bibliotecii și sistemele de bibliografie*.

Dintre cele 23 de comunicări românești, mare parte aparțin personalului științific al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România.

Dintre oaspeții din Capitală și din țară au luat cuvîntul prof. dr. Dan Simonescu de la Institutul pedagogic din București (*Un mare cîtor și tipograf din secolul al XVI-lea: Coresi*); prof. Damian Bogdan de la Universitatea din București (*Actele lui Ștefan cel Mare din colecțiile Academiei*); prof. Ioachim Crăciun de la Universitatea din Cluj (*Primele cărți tipărite în țara noastră și problema încadrării lor în șirul incunabilelor*); Mihail Triteanu directorul Bibliotecii Filialei din Cluj a Academiei (*Cărturari blăjeni și Biblioteca Academiei*); Ioan Domșa de la aceeași bibliotecă (*Ediții elzeviriene la Biblioteca Filialei din Cluj a Bibliotecii Academiei*); Gh. Ungureanu, directorul Arhivelor statului din Iași (*Documente inedite privind Unirea Principatelor aflate în arhiva Ministerului Afacerilor Străine din Bruxelles*).

Abordînd unul dintre momentele importante ale dezvoltării culturii române vechi, prof. Dan Simonescu, sprijinit pe descoperirea unor materiale arhivistice, propune o nouă prezentare mai cuprinzătoare a activității lui Coresi, stabilind rolul acestuia în organizarea așezămintelor tipografice românești din Brașov, Tirgoviște și prin discipolii săi și în alte orașe ale Transilvaniei. Lui i se datorește dezvoltarea culturii naționale prin raportarea abilității a intereselor acestora la interesele materiale (hîrtie, capital) și spirituale (reforme confesionale) ale minorităților din sud-estul Transilvaniei, difuzarea în cantități industriale a cărții și organizarea incipientă a comerțului de carte la români. Se propune o cronologie mai rațională a publicațiilor coresiene, prin aplicarea unor metode tehnice moderne.

Cercetînd semnificația istorică, politică și diplomatică a celor mai importante colecții de documente emise de cancelaria lui Ștefan cel Mare, azi păstrate la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, prof. Damian Bogdan insistă asupra elementelor slave vechi și sîrbești, prea puțin studiate, din limba actelor lui Ștefan cel Mare, precum și asupra influenței limbii române în ce privește slavona acestora.

Evidențiînd permanența raporturilor dintre Biblioteca Academiei și viața spirituală din Transilvania, M. Triteanu subliniază aportul adus de cărturarii din Blaj la crearea unor instrumente de cercetare de importanță națională, înainte de Unirea din 1918.

În cadrul importante acțiuni de stat pentru cercetarea arhivelor de peste hotare, în vederea depistării materialului documentar privind istoria patriei, — a arătat Gh. Ungureanu — s-au descoperit de către Direcția generală a Arhivelor statului știri deosebit de interesante în arhiva Ministerului de Externe din Bruxelles. Rapoartele consulare păstrate începînd cu 1850 dovedesc că unii consuli belgieni la București și Iași au urmărit cu deosebită atenție evenimentele politice din Principatele Române. Lupta pentru unitate și libertate. Pe

baza acestor observații consulul la București Jacques Ponmay întocmește în 1866 și o lucrare intitulată *Obiceiurile și caracterul românilor*. Știri de seamă pentru istoricul marelui act al Unirii se găsesc și în corespondența diplomatică din Constantinopol, unde Belgia trimitea cei mai buni diplomați, și în rapoartele primite la Bruxelles din Petersburg, Viena sau Paris.

Din partea cercetătorilor mai vechi și mai noi ai Bibliotecii Academiei s-au prezentat comunicările și referatele: *Contribuția Bibliotecii Academiei la dezvoltarea culturii și științei în țara noastră* (G. Baiculescu); *Biblioteca Academiei și funcția ei de Bibliotecă Națională* (Ioan Lupu); *Bibliografia literaturii în România în trecut și azi* (Nicolae Liu); *Biblioteca Academiei și bibliografia națională* (Valeriu Moldoveanu); *Depozitul legal* (V. Damaschin); *Clasificarea zecimală în biblioteca Academiei Republicii Socialiste România* (J. Moldovanu); *Relațiile internaționale ale Bibliotecii Academiei* (Alice Sterescu). Un număr de comunicări și referate ca: *Odobescu și Biblioteca Academiei* (Tatiana Popescu-Ulmu) și *Rolul lui Constantin Moisiu în organizarea și dezvoltarea colecțiilor Cabinetului numismatic* (Octavian Iliescu) au fost dedicate contribuției unor personalități ale culturii românești la dezvoltarea bibliotecii. Altele au prezentat valori deosebite din colecțiile acestea: *Manuscrise de literatură populară intrate în colecțiile Academiei în anii 1950—1967* (G. Strempel); *Valori deosebite în colecția de corespondență: Scrisorile lui Titu Maiorescu* (Martha Anineanu); *Gravurile lui Rembrandt în colecția Cabinetului de stampe* (Elena Niculescu), *Donația lui Eduard Wachmann și constituirea colecțiilor de la Cabinetul de muzică* (Ion Magnea); *O importantă lucrare geografică de la începutul secolului al XVIII-lea cu privire la Oltenia* (Ana Turdeanu). Două comunicări reprezintă contribuții la cercetarea unor biblioteci personale: *Un catalog necunoscut al bibliotecii domnitorului Constantin Brîncoveanu* (Mihail Caratașu și Corneliu Dinia Drăgan); *Cteva date privitoare la biblioteca lui Teodor Diamant* (I. Cojocaru).

Popas festiv în dezvoltarea istorică a Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, Centenarul acestuia a constituit totodată prin manifestările pe care le-a prilejuit o contribuție însemnată la viața științifică românească, cu ecouri și dincolo de hotarele țării.

Nicolae Liu

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ DE COMUNICĂRI A FACULTĂȚII DE ISTORIE DIN BUCUREȘTI

În zilele de 14—16 octombrie 1967 au avut loc lucrările sesiunii științifice a cadrelor didactice din Facultatea de istorie a Universității din București. Deschizând aceste lucrări, prof. univ. dr. docent Dumitru Berciu, decanul facultății, a subliniat importanța acestei manifestări științifice.

În prima zi, în cadrul unei ședințe plenare, au fost prezentate următoarele comunicări științifice: *Creștinismul și slavii pe teritoriul României* de prof. univ. dr. docent Ion Nestor, membru corespondent al Academiei; *În jurul papirusurilor de la Dervenî și Callatis* de prof. univ. dr. docent Dionisie Pippidi, membru corespondent al Academiei; *Mihai Viteazul și boierii turcofili* de prof. univ. dr. Ion Ionașcu, șeful catedrei de arhivistică de la Facultatea de istorie; *Ecoul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în Transilvania* de prof. univ. dr. docent L. Banyai și *Concepția despre revoluție a lui J. Michelet* de conf. univ. Dumitru Almaș, directorul colegiului de redacție al revistei „Magazin istorie”.

În comunicările amintite, autorii — folosind un bogat material documentar, bibliografic și de arhivă — au adus contribuții la clarificarea problemelor abordate. Astfel, prof. univ. Ion Nestor, după ce a subliniat meritele istoricului și arheologului Vasile Pârvan, a amintit alt

tezele confirmate de descoperirile arheologice ulterioare, cât și acele ipoteze care au fost infirmate; el a susținut teza continuității pe baza datelor furnizate de arheologie și a textelor lui Nicetas, trăgând concluzia că nu e vorba în secolele IV—VI de o creștinare în întregime a dacoromanilor de la nord de Dunăre și că slavii au intrat în contact cu creștinismul prin intermediul populației băștinașe. Prof. univ. D. Pippidi, analizând în mod științific cele două papirusuri descoperite la Derveni și Callatis, susține că sînt din secolul al IV-lea, ultimul fiind o scriere literară cuprinzînd învățăături împărtășite de defunctul în mîna căruia a fost descoperit.

Făcînd o analiză a felului cum au fost folosite pînă acum izvoarele în privința dregătorilor și a dregătoriilor în timpul lui Mihai Viteazul, prof. univ. Ion Ionașcu a subliniat în comunicarea prezentată politica lui Mihai Viteazul de folosire a dregătorilor greci și filoturci imediat după luarea puterii, pînă cînd s-a ivit momentul prielnic începerii luptei antiotomane. Boierii turco-fili implicați în complotul din 1596 au fost pedepsiți de Mihai Viteazul, însă din concluzia trasă a reieșit că nu toți marii boieri au uneltit împotriva domnului și că clarificarea raporturilor dintre acesta și marea boierime necesită încă cercetări.

Referindu-se la eoul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în Transilvania, prof. univ. L. Banyai s-a oprit în mod special asupra acțiunilor întreprinse în centrele muncitorești transilvane, la conferința ținută la Budapesta de secția română a P.S.D. din Ungaria și la situația existentă în armată. În acele condiții cercuri tot mai largi ale burgheziei popoarelor asuprite s-au depărtat tot mai mult de monarhia austro-ungară. Ziarul „Adevărul”, organul secției române a P.S.D. din Ungaria, ca și alte ziare care apăreau în Transilvania, a salutat cu entuziasm revoluția rusă, iar socialiștii români militau pentru o pace democratică, întemeiată pe dreptul fiecărui popor de a dispune de soarta sa. În concluzie, autorul a subliniat caracterul politic, revoluționar al acțiunilor muncitorești din Transilvania din ultimele luni ale anului 1917 și din prima jumătate a anului 1918.

După ce a arătat mediul în care s-a format J. Michelet, conf. D. Almaș a scos în relief concepția acestui mare istoric față de revoluție, subliniind că pentru el revoluția era încoronarea dreptății, a justiției, un simbol a tot ce este mai nobil și mai frumos în istoria omenirii. După J. Michelet actorul principal în revoluție este poporul.

În zilele de 15—16 octombrie lucrările sesiunii științifice s-au desfășurat în două subsecții, de istoria României și de istorie universală, fiind conduse de prof. univ. Vasile Maciu, membru corespondent al Academiei, prof. univ. dr. docent Gh. Ștefan, membru corespondent al Academiei, șeful catedrei de istoria României, prof. univ. dr. docent Mihail Berza, membru corespondent al Academiei, șeful catedrei de istorie universală, și prof. univ. dr. Iorgu Stoian.

În cadrul subsecției de istoria României au fost prezentate următoarele comunicări: *Relații economice româno-austriece în secolele XIV—XVIII* de prof. univ. dr. docent Constantin C. Giurescu; *Duum viri „jure dicundo” în istoria universală a românilor* de prof. univ. Aurelian Sacerdoțeanu; *Atitudinea puterilor europene față de rezolvarea falimentului Strousberg și constituirea societății drumurilor de fier din România* de lector univ. Ion Gh. Șendrulescu; *Contribuții cu privire la regimul administrativ al satelor de colonizare din Țara Românească și Moldova (sec. XVII)* de lector univ. Matei Vlad, prodecan al facultății de istorie-geografie de la Institutul pedagogic de trei ani; *Tendențe reformatoare în gîndirea și activitatea lui Veniamin Costache*, de asistent univ. N. Isar; *Procesul de dispariție a Partidului conservator-democrat din viața politică a României* de preparator Gica Gheorghe (15 oct. 1967); *România și Puterile Centrale în anii 1900—1904* de conf. univ. dr. Ion Gheorghiu, prodecan al facultății de istorie din București; *Planul de eliberare a Transilvaniei al lui Axente Sever*, de lector univ. Vasile Curticăpeanu; *Legea de organizare a învățămîntului public din 1833 în Țara Românească* de asistent univ. Gh. Iscriu; *Scurtă privire asupra cercetărilor arheologice din Valea Budureasca (raionul Mizil, regiunea Ploiești)*, de preparator Vasile Dupoi în colaborare cu V. Teodorescu, de la Muzeul regional Ploiești; *Contribuții la problema robirilor în sec. al XVIII-lea* de preparator Vitalie Stănică (16 oct. 1967).

La discuțiile pe marginea acestor comunicări au participat profesorii universitari Const. C. Giurescu și Ion Ionașcu, conf. univ. C. Nușu, lectori univ. Ion Șendulescu și Matei Vlad și asistenții univ. Gh. Iscriu și N. Isar, care după ce au apreciat valoarea comunicărilor la care s-a u referit, au subliniat contribuția adusă de autori la rezolvarea științifică a problemelor abordate, făcând și unele propuneri menite să ducă la îmbunătățirea unor aspecte ale comunicărilor în vederea publicării lor într-un volum special, așa cum a propus prof. univ. Const. C. Giurescu.

Trăgând concluziile asupra comunicărilor și discuțiilor care au avut loc în cadrul subsecției de istorie a României, prof. univ. Vasile Maciu și prof. univ. Gh. Ștefan au arătat că toate comunicările prezentate au fost interesante, abordând probleme importante din istoria României. Ele au fost sprijinite pe un bogat material bibliografic, documentar și de arhivă, iar autorii au adus contribuții și informații noi referitoare la problemele tratate. Declarându-se de acord cu sugestiile și propunerile făcute în timpul discuțiilor pentru îmbunătățirea unor aspecte din unele comunicări, prof. univ. V. Maciu și prof. univ. Gh. Ștefan au mai făcut și alte sugestii și propuneri de îmbunătățire. S-a remarcat, în încheiere, creșterea nivelului științific al comunicărilor față de anii precedenți, a exigenței din partea cadrelor didactice tinere și participarea lor activă la comunicări la sesiunea științifică.

În subsecția de istorie universală au fost prezentate următoarele comunicări: *100 de ani de epigrafie tomitană* de prof. univ. dr. Iorgu Stoian; *Contribuții la cunoașterea campaniei lui Sigismund de Luxemburg în Moldova* de conf. univ. dr. Radu Manolescu; *Istoria Rusiei feudale în mediievistica sovietică (1917—1967)* de conf. univ. dr. docent Valeria Costăchel; *Din istoricul relațiilor româno-belgiene în prima jumătate a secolului al XIX-lea* de lector univ. Didi Rosenzweig; *Cu privire la unele aspecte ale relațiilor româno-bulgare în anii 1914—1916* de asistent univ. Ema Nastovici; *Poziția României față de Turcia la conferința de la Lausanne* de asist. univ. Mircea Popa; *Aspecte social-economice în proza politică a lui Mihail Eminescu* de asistent univ. C. Bușe; *Preocupări pentru extinderea și îmbunătățirea transportului cu poșta în prima jumătate a secolului al XIX-lea în Țara Românească* de asistent univ. Liuba Iancovici; *Cu privire la Declarația de neagresiune germano-polonă din 26 ianuarie 1934* de preparator V. Asproiu; *Ideile despre societate în cea de-a doua parte a operei „Le Roman de la Rose”* de preparator R. Ciobanu, de la Facultatea de istorie-geografie a Institutului pedagogic de 3 ani din București (15 oct. 1967); *Importul de vin și de untdelemn în Dacia în secolele II—III e.n.* de prof. univ. dr. docent D. Tudor; *Datoria publică externă a României și instabilitatea guvernamentală (iunie 1932 — ianuarie 1933)* de conf. univ. dr. N. Lupu; *Activitatea lui Nicolae Picioli în Țara Românească* de conf. univ. dr. C. Velichi; *Zilele din iulie 1917 în Nijni-Novgorod* de conf. univ. dr. Al. Vianu; *Criza vîrfurilor din Rusia în a doua jumătate a anului 1916* de lector univ. Gh. Cazan; *Noi contribuții privind relațiile româno-strabe (1875—1878)* de lector univ. dr. N. Ciachir; *Papirusul juridic de la Tuna-el-Gebel* de lector univ. Achim Popescu și *Aprecieri austriace asupra politicii externe a României în anii 1914—1915* de preparator Clara Asproiu (16 oct. 1967).

În cadrul discuțiilor pe marginea comunicărilor prezentate — și la care au participat conferențiarul univ. Al. Vianu, Radu Manolescu și N. Lupu în ziua de 15 octombrie și profesorii univ. D. Tudor și Iorgu Stoian, conf. univ. Ion Gheorghiu și lector univ. Gh. Cazan în ziua de 16 octombrie, — a fost subliniată participarea masivă a cadrelor didactice cu comunicări științifice interesante, care, bazate pe o bogată bibliografie documentară și de specialitate și pe materiale din diverse arhive, au adus contribuții la problemele abordate. S-au făcut de asemenea sugestii și recomandări menite să ajute pe autori să-și perfecțeze comunicările în vederea publicării lor.

În concluziile trase asupra celor două ședințe de comunicări ale subsecției de istorie universală de prof. univ. Mihail Berza și prof. univ. Iorgu Stoian a fost subliniată valoarea comunicărilor prezentate, arătându-se că aproape toate au fost bazate pe cercetarea de materiale inedite din arhivele din țară sau din străinătate, ceea ce constituie o cheazășie a valorii cercetării la care au ajuns autorii. În cadrul acestor comunicări s-au tratat probleme referitoare la toate

epocile istorice. S-au relevat și unele propuneri în sensul ca autorii unor comunicări să țină seama de sugestiile și recomandările făcute în timpul discuțiilor. Alte propuneri privesc o mai bună organizare a viitoarelor sesiuni științifice, în sensul ca ele să fie organizate pe orinduirii sociale, precum și în ce privește prezentarea unor comunicări de filozofia istoriei.

La sfârșitul lucrărilor sesiunii științifice cele două subsecții s-au reunit și prof. univ. D. Berciu trăgând concluziile generale a subliniat că atât comunicările cît și discuțiile pe marginea lor au fost la un nivel ridicat, corespunzător cerințelor științei istorice românești actuale. Comunicările au acoperit toate orinduirile social-economice și a existat un raport just în ce privește tratarea problemelor privind istoria României și cele referitoare la istoria universală. Unele din aceste comunicări sînt legate de temele de doctorat ale cadrelor didactice. Răspunzînd sarcinii de a prelua moștenirea progresistă lăsată de înaintași, de a o valorifica și de a o dezvolta s-au evidențiat în unele comunicări aspecte pozitive într-o problemă dată, din opera lui N. Iorga, V. Pârvan, Gr. Tocilescu, D. Onciu etc. Un grup de comunicări a fost orientat spre problema relațiilor politice, economice, militare și diplomatice ale poporului român cu alte popoare și în primul rînd cu cele vecine. O atenție deosebită a fost acordată Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. Numărul mare de comunicări, nivelul lor ridicat și discuțiile interesante care au avut loc au făcut ca sesiunea științifică să-și atingă scopul.

I. Șendrulescu

CONGRESUL INTERNAȚIONAL AL ISTORICILOR HÎRTIEI DE LA OXFORD

La invitația Asociației internaționale a istoricilor hîrtiei și ca trimis al Secției de științe istorice a Academiei Republicii Socialiste România, am participat la cel de-al VII-lea Congres internațional al istoricilor hîrtiei. Congresul a avut loc între 24 și 29 septembrie 1967, la Oxford, într-unul din frumoasele și vechile colegii, Trinity College. La congres au luat parte aproape 60 de delegați din 18 țări, fiind dezbătute 18 comunicări.

Amintim aici că Asociația internațională a istoricilor hîrtiei (International association of paper historians — I.P.H.) a luat ființă după cel de-al doilea război mondial. De fapt încă în 1939 istoricii Henri Alibaux și Alfred Schulte au lansat ideea organizării unei întîlniri internaționale a istoricilor hîrtiei la Geneva pentru a aniversa 100 de ani de la nașterea cunoscutului filigranolog francez, Charles Moïse Briquet. Războiul a împiedicat însă realizarea valoroasei inițiative. În 1955 cercetătorul italian A.F. Gasparinetti a publicat în coloanele cunoscutei reviste „Papiergeschichte” un studiu în care propunea crearea unei asociații internaționale a istoricilor hîrtiei. Realizarea propunerii a mai întîrziat însă încă patru ani și abia în septembrie 1959, la întîlnirea internațională din Bamberg, I.P.H. a luat ființă, întîlnirea fiind considerată primul congres al asociației. De atunci asociația a ținut încă 6 congrese, la ultimul, cel de-al VII-lea, organizat la Oxford, luînd parte pentru prima dată și țara noastră. Asociația are azi 125 de membri și este condusă de un comitet de direcție format din H. Woorn (Olanda) președinte, dr. Th. Gerardy (R.F.G.) vicepreședinte, G. Leissner (R.F.G.) secretară, prof. I. Irigoien (Franța), O.R. Nordstrand (Danemarca), J.S.G. Simmons (Anglia) și dr. W. Weiss (R.D.G.) membri.

Congresul al VII-lea al Asociației este considerat ca fiind cel mai reprezentativ din toate congresele de pînă acum, atât ca amploare a dezbaterilor, cît și ca număr al participanților. Referatele și dezbaterile au cuprins o gamă variată de teme și probleme. În centrul dezbaterilor s-au aflat mai ales metodele noi de investigație în domeniul istoriei hîrtiei, filigranologiei și al morilor de hîrtie, pe lîngă unele referate cu profil istoric informativ.

Un interes mare și discuții vii au provocat referatele prezentate de dr. Th. Gerardy (Hannover) cu privire la particularitățile hîrtiei italiene din secolul al XIV-lea și de prof. I. Irigoin referitor la datarea hîrtiei din secolele XIII-XIV. Fiecare dintre cei doi referenți au pus în discuție un material faptic bogat, căutînd să argumenteze punctul lor de vedere cu privire la metodele de cercetare a filigranelor. Astfel, dr. Th. Gerardy efectuînd o cercetare vastă a filigranelor italiene din secolul al XIV-lea în comparație cu hîrtia din alte țări a ajuns la concluzia că recunoașterea hîrtiei italiene este facilitată de aspectul particular al așezării vîrgăturilor și a călușilor. Prin forma specifică în care erau făcute sitele la morile de hîrtie italiene dr. Th. Gerardy caută să definească trăsăturile de bază ale produsului morilor de hîrtie italiene. Ne-a reținut în mod deosebit atenția atît aplicarea metodelor moderne de investigație cît și minuțiozitatea extraordinară a referatului.

În comunicarea sa profesorul francez I. Irigoin a pus în discuție criteriile de datare a hîrtiei italiene din secolele XIII și XIV. D-sa s-a folosit, de asemenea, de un bogat material faptic, a utilizat un mare număr de manuscrise datate, precum și datele pe care le oferă ultimele albume de filigrane cuprinzînd filigrane italiene pe hîrtii datate din perioada studiată. Graficele și materialul statistic prezentat au provocat un viu interes față de comunicarea profesorului francez.

Strîns legate de referatele de mai sus erau cele ale delegaților din Polonia, Cehoslovacia, S.U.A., Olanda și România. În documentata sa comunicare, J. Siniarska-Czaplicka din Polonia (Łódź) a căutat să definească trăsăturile caracteristice ale filigranelor morilor de hîrtie din Polonia secolelor XV — XVIII. D-sa a prezentat și un instructiv material ilustrativ. Interesul românesc față de această comunicare este cu atît mai mare cu cît în epoca arătată se importa în Moldova și Transilvania o însemnată cantitate de hîrtie poloneză. Astfel se explică faptul că multe din manuscrisele românești sînt scrise pe hîrtie poloneză. Definirea trăsăturilor caracteristice, datarea formelor și variantelor de filigrane poloneze vor putea să ușureze mult sarcina datării mai exacte a manuscriselor noastre nedatate. Referatul specialistului ceh dr. F. Psota despre progresul înregistrat în tehnica de fabricare a hîrtiei în Boemia a fost interesant mai ales pentru aspectele inedite de istoria tehnicii și tehnologiei. În mod deosebit ne-a reținut atenția faptul că în 1540 un meșter praghez de fabricare a hîrtiei, pe nume Hans Frey, încearcă pentru prima dată pe plan european să introducă la moara de hîrtie din Staré Hory (Altenberg) metode mecanice de fabricare a hîrtiei lucioase. Ne-am pus întrebarea dacă acest Hans Frey, care în 1543 dispăre din Staré Hory, nu este identic cu meșterul Hans Frue, care, venit în 1545 la Brașov, instalează acolo prima moară de hîrtie din țara noastră. Această presupunere, care trebuie verificată în viitor, ni s-a părut cu atît mai verosimilă, cu cît din informațiile obținute de la specialiștii polonezi participanți la Congres, reieșea că Hans Frue nu figurează înainte de 1546 printre meșterii din Polonia care au lucrat la morile de hîrtie. Astfel teza despre originea lui poloneză enunțată și în general acceptată pînă acum necesită o reexaminare.

O ședință specială de lucru a fost consacrată referatului prezentat de specialistul olandez E.G. Loeber cu privire la terminologia internațională în domeniul istoriei hîrtiei și al morilor de hîrtie. Încă din 1966 la congresul din Mainz s-a hotărît să fie reluată inițiativa dr. Gasparinetti de a întocmi un dicționar poliglot în care să fie descriși precis și circumscrisi în mai multe limbi termenii din domeniul istoriei hîrtiei, al morilor de hîrtie și al filigranologiei. E.G. Loeber a prezentat un plan complex de lucru care a provocat vii discuții și unanima adeziune a participanților la ideea întocmirii unui extrem de valoros și necesar instrument de lucru.

Strîns legate între ele au fost referatele prezentate de delegatul din S.U.A., A. H. Stevenson, și subsemnatul cu privire la aplicarea unor mijloace moderne în cercetările filigranologiei. A.H. Stevenson a făcut o interesantă dare de seamă despre rezultatele obținute de domnia sa în datarea unor cărți vechi cu ajutorul fotografierii și reproducerii betaradiografice a filigranelor. D-sa a relevat că după primele betaradiografii făcute la Leningrad, cu izotopi Ca^{45} , în 1966 în laboratorul Muzeului Britanic, Kayser de Datchet a făcut betaradiografii folosind ca izvor în

loc de Ca⁴⁵ Carbon 14. A.H. Stevenson a relevat avantajele noului izvor, cu ajutorul căruia s-a făcut fotografierea filigranului „unicorn” extrem de greu de datat.

În referatul nostru, pe baza experienței acumulate la datarea *Evangeliei* slavo-române cu ajutorul betaradiografiei filigranului brașovean și a cercetărilor efectuate la noi în țară în ultimii trei ani, am relevat necesitatea aplicării mai largi a izotopilor radioactivi în reproducerea filigranclor. Subsemnatul am formulat propunerea întocmirii noilor albume de filigrane nu pe baza desenelor făcute pe calc, ci pe baza fotografiilor realizate cu plăci de izotopi, care prezintă garanția fidelității absolute a imaginii. Menționăm că în urma unor discuții pasionante congresul a hotărât ca la viitoarea ședință a comitetului de coordonare propunerea noastră să fie luată în discuție din nou pentru a se găsi o soluție cât mai bine chibzuită în privința conținutului și formei noilor albume de filigrane.

În afară de referatele de mai sus, la congres au fost susținute o serie de comunicări extrem de valoroase cu privire la istoricul relațiilor internaționale în domeniul fabricării hirtiei. Dintre acestea s-a remarcat mai ales documentata comunicare a cunoscutului istoric al hirtiei din Olanda H. Woorn, care a vorbit despre relațiile anglo-olandeze în istoria fabricării hirtiei. El a remarcat la început rolul fabricanților de hirtie și al comercianților olandezi în aprovizionarea Angliei cu hirtie. A arătat apoi că o serie de meșteri olandezi au lucrat în morile de hirtie din Anglia. Cît privește aportul englezilor în dezvoltarea producției de hirtie olandeză, acesta s-a manifestat — după părerea lui H. Woorn — mai ales în domeniul tehnicii. Englezii au furnizat Olandei primele mașini de hirtie. Și tehnologia fabricării hirtiei veline a fost introdusă în Olanda din Anglia — a relevat referatul.

Pe o temă asemănătoare s-a axat și cel de-al doilea referat prezentat de Jadwiga Siniarska-Czaplicka din Polonia despre specialiștii englezi care au lucrat în morile de hirtie din Polonia. Autoarea a prezentat în această privință un bogat material documentar mai ales în ce privește prima jumătate a secolului al XIX-lea. W. Schlieder din Leipzig a prezentat, de asemenea, un referat interesant despre importul de mașini engleze în Germania în prima jumătate a secolului al XIX-lea. D-șa a relevat faptul că în acea perioadă Anglia se afla pe primul loc din lume în ce privește producerea hirtiei, ceea ce explică exportul masiv de mașini de hirtie din Anglia în diferite țări, inclusiv în Germania, aducînd în acest sens numeroase date. A. Nadler din Schweinfurt (R.F.G.) a vorbit despre importul însemnat de hirtie engleză de scris în Germania în cursul secolului al XIX-lea. Studiind filigranele hirtiei din fondurile mari de corespondență, el a reușit să înfățișeze un tablou vast al exportului de hirtie engleză în Germania. Delegatul turc M.A. Kağıtci a vorbit despre legături englezo-turce în domeniul fabricării hirtiei după 1843, înfățișînd un scurt istoric al morii de hirtie din Halkapınar și al Companiei otomane de fabricare a hirtiei din Istanbul. El a prezentat în completare o scurtă comunicare despre manuscrise turcești medievale pictate, însoțită de proiecții în culori.

Istoricii englezi ai hirtiei Hary Carter (Oxford) și A.H. Shorter (Exeter) au prezentat trei referate foarte interesante cu privire la istoricul morilor de hirtie din Anglia. Referatele lor au fost foarte bogat documentate, însoțite de hărți și explicații ample în ce privește tehnica și tehnologia producției de hirtie englezească, aducînd la congres și modele de hirtie produse de morile de hirtie.

Delegații la congres au avut ocazia să vizioneze o proiecție de fotografii în culori despre producția manuală de hirtie din Japonia, Coreea de Sud și Taiwan, prezentată de dr. Hans Drissler, și un film realizat la Muzeul morilor de hirtie despre producerea manuală a hirtiei, prezentat de Walls Subira din Barcelona.

Discuțiile la congres au fost instructive și s-au prezentat la un nivel științific ridicat. Țin să remarc în mod deosebit intervențiile substanțiale ale lui J.S.G. Simmons de la Taylor Institution din Oxford, ale președintelui congresului H. Woorn și cele ale doctorului Theo Gerardy.

După congres, o parte din participanți au avut ocazia să facă o foarte interesantă excursie la Muzeul național de istorie a morilor de hirtie din St. Mary Cray la sud de Londra, deschis în 1963, și care conține piese de mare raritate, iar muzeograful ne-a făcut o instructivă prezentare a muzeului.

Congresul a constituit un veritabil prilej de a cunoaște nivelul la care se află pe plan mondial cercetarea în domeniile filigranologiei, al istoriei morilor de hirtie și al hirtiei, de a stabili contacte directe cu specialiști renumiți din multe țări cu tradiții în acest domeniu de activitate științifică ca Franța, Germania, Anglia, Italia și altele. Am avut ocazia să ne cunoaștem, să facem o confruntare de idei în domeniul celor mai moderne metode și mijloace de cercetare.

Nu putem încheia fără să relevăm organizarea excepțională a lucrărilor congresului, în care desigur un rol deosebit a jucat secretarul asociației J.S.G. Simmons (care de altfel s-a îngrijit și de multiplicarea comunicărilor, depunând o muncă enormă), ajutat de C.F. Eldred și John Wall, precum și de președintele Congresului, H. Woorn. Programul congresului, deși încărcat, a fost însă în așa fel organizat încât zilele de lucru intense să alterneze cu zile de vizită la Londra unde am văzut marele Muzeu Britanic, Abația Westminster, Galeria Națională, sau la Strafford upon Avon, unde, pe lângă excursia făcută la casele memoriale și la mormîntul marelui Shakespeare, am asistat la un excelent spectacol la Teatrul Regal, vizionînd nemuritoarea capodoperă shakespeariană *Romeo și Julieta*. Am rămas profund mișcați de amabilitatea cu care am fost primiți la Trinity College ca și oriunde în Anglia.

L. Demény

CONGRESUL DE ISTORIA JURNALISMULUI DE LA RIMINI — SAN MARINO

Între 20 și 23 septembrie 1967 s-a desfășurat la Rimini și la San Marino cel de-al VI-lea Congres de istoria jurnalismului organizat de Institutul național de istoria jurnalismului din Italia cu sediul la Triest. Potrivit statutului său, scopul acestui institut este de a cerceta istoria fenomenului jurnalistic înțeles în accepțiunea sa cea mai largă : cel tipărit (ziare, reviste etc.), cel vorbit (radio, televiziune) și chiar cel insoțitor al peliculelor de film (jurnalele de actualități). Institutul din Triest se preocupă în primul rînd de istoria jurnalismului italian, dar deseori membrii săi abordează probleme generale a căror rezolvare contribuie la dezvoltarea istoriei universale a jurnalismului. De altfel, profesorul Giuliano Gaeta, președintele institutului, este autorul unei recente *Storia del giornalismo*, în care fenomenul jurnalistic este abordat multi-lateral, prezentîndu-se în trăsăturile ei esențiale istoria generală a presei de la începuturi și pînă în zilele noastre.

Institutul național de istoria jurnalismului organizează congrese anuale prin intermediul comitetelor provinciale care îi sînt subordonate ; în 1965, de pildă, cel de-al IV-lea Congres a avut loc la Palermo și la Agrigento, în 1966 cel de-al V-lea Congres s-a desfășurat la Torino, iar cel de-al VI-lea Congres s-a intrunit — cum s-a menționat — la Rimini și la San Marino. La aceste congrese participă membrii Institutului — istorici, juriști, ziariști, bibliotecari etc. — și invitați străini. Ele au menirea de a contribui la adîncirea studierii istoriei jurnalismului italian în anumite perioade istorice. Congresul al IV-lea a studiat perioada 1850—1860, cel de-al V-lea decenul următor, iar cel de-al VI-lea ultimele trei decenii ale secolului trecut.

Congresul desfășurat la Rimini și la San Marino a prilejuit lectura și discutarea unui număr de peste 30 de rapoarte și comunicări. Rapoartele au abordat principalele orientări jurnalistice din epocă : *Presa liberală și moderată* (Aldo Berselli), *Presa socialistă* (Fernando Manzotti)

și *Presa catolică* (Glauco Licata), precum și istoria regională a presei în perioada supusă dezbaterii: *Tendențe și contraste în presa Romagnei* (Luigi Lotti), *Jurnalismul în Republica San Marino de la origini la începutul secolului nostru* (Nevio Matteini), *Jurnalismul trentin între 1870–1900* (Marcella Deambrosis). De asemenea, au fost prezentate unele aspecte speciale ori tehnice ale istoriei jurnalismului italian, tehnica presei postunitare, preistoria paginii a treia, presa periodică destinată copiilor, stenografia și presa etc.

Tot în cadrul congresului unii vorbitori au prezentat rezultatul cercetărilor lor privind istoria jurnalismului pe plan local, în comunicări cu un caracter mai larg (presa radicală și republicană din Genova între 1870 și 1900, periodicele socialiste din Bologna în aceeași perioadă, presa radicală din Padova, orientările presei mantovane după 1870, jurnalele din Friuli între 1870 și 1900, jurnalismul catolic în Emilia etc.) ori comunicări consacrate unor jurnaliști (Maurizio Doffour, Alberto Bergamini, Angelo Mazzolani etc.) sau unor organe de presă singulare („La Roma del Popolo” a lui Mazzini, săptăminalul „L’Operaio Ligure”, jurnalul republican socialist „L’89” din Genova, „La Canaglia”, „Il Giornale d’Italia”, „Il Corriere della Sera”, „Il Resto del Carlino”, „Il Ladro” din Florența, ecoul căderii Comunei în „Il Lavoro” din Bologna, „L’Avamposto” din Brescia, „Il Giornale di Udine”, cotidianul triestin „L’Indipendente”, „La Voce del Popolo” din Milano, „Il Martello” din Verona, „L’Alto Adige” din Trentino și „L’ Ateneo Veneto”).

La dezbaterile congresului de la Rimini și San Marino (ultima zi a lucrărilor s-a desfășurat în această mică republică independentă) a participat ca invitat — singurul străin — Dan Berindei, care a prezentat comunicarea *Eliberarea Romei reflectată în presa progresistă din București (1870)*. Comunicarea a fost primită cu interes atât de participanți, cât și de unele organe de presă italiene care au comentat lucrările congresului. Invitatul român a participat, de asemenea, prin intervenții la dezbateri.

Cel de al VI-lea Congres de istoria jurnalismului a reprezentat în ansamblu o întâlnire constructivă nu numai în privința istoriei jurnalismului italian, dar și în aceea a istoriei generale a jurnalismului, modalitatea de abordare a problemelor, cât și studierea unor chestiuni cu caracter tehnic lărgind câmpul de investigații istoricilor din toate țările, interesați în astfel de probleme. Modul sistematic de tratare a problemelor istoriei jurnalismului realizat de istoricii italieni merită a fi subliniat și organizarea cercetării — printr-un institut special cu ramificații în întreaga țară și antrenând în această muncă de investigații diverși specialiști, ca și prin congresele anuale consacrate unei anumite perioade — trebuie, de asemenea, să fie evidențiată. Istoria jurnalismului este un domeniu în care istoriografia italiană a marcat însemnate succese, contribuind totodată prin aceasta la progresul istoriografiei mondiale.

Dan Berindei

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN REPUBLICA POPULARĂ POLONĂ

Ca delegat al Academiei Republicii Socialiste România, am făcut o călătorie de studii cu o durată de 14 zile în Republica Populară Polonă, în cadrul schimburilor științifice, începând de la 24 septembrie până la 8 octombrie 1967. Scopul călătoriei a fost să fac cunoscut în Polonia progresul cercetărilor românești privitoare la istoria statului și dreptului, precum și să iau cunoștință de actuala dezvoltare a studiilor istorico-juridice poloneze. Academia Polonă de Științe mi-a asigurat condițiile necesare pentru ca această călătorie să fie fructuoasă, dându-mi ca ghid la Varșovia pe Andrzej Aienpkiel, doctor în drept, cercetător din Institutul de istorie,

iar la Cracovia pe Stanisław Grzybowski, doctor în istorie. Lămuriri ample, oferite cu multă sollicitudine, am primit în tot timpul de la istoricii statului și dreptului, membri ai Institutului de istorie sau ai corpului didactic universitar.

I. CERCETĂRILE ISTORICO-JURIDICE ROMÂNEȘTI ÎN ATENȚIA ISTORICILOR STATULUI ȘI DREPTULUI DIN POLONIA

În Polonia între disciplinele istorice se acordă o atenție deosebită istoriei statului și dreptului. Se studiază mult istoria instituțiilor de stat și drept din întreaga omenire, metoda comparativă fiind reclamată de noile exigențe ale cercetărilor istorice și constituind totodată un fapt pozitiv al cooperării științifice internaționale. Se înțelege astfel de ce istoricii statului și dreptului din Polonia au voit să cunoască mai îndeaproape și progresul cercetărilor istorico-juridice din România Socialistă.

În acest scop, profesorii Juliusz Bardach, Michał Sczaniecki și Henryk Olszewski, distinși istorici ai instituțiilor de stat și drept din Polonia, mi-au solicitat cu doi ani în urmă pentru „Czasopismo Prawno-Historyczne” (Revista de istoria dreptului), care apare la Poznań, un articol despre *Dezvoltarea cercetărilor privitoare la istoria statului și dreptului în Republica Socialistă România*. Am răspuns invitației, redactând articolul în limba franceză. Tradus în limba polonă, articolul a fost publicat în menționata revistă (tom. XVIII, 1966, fasc. 1, p. 299—307), cu titlul *Rozwój badań historyczno-prawnych w Socjalistycznej Republice Rumuńskiej*.

Luând cunoștință pe această cale de editarea principalelor monumente de drept ale istoriei României, bazate în mare măsură pe izvoare romano-bizantine, precum și de noile cercetări istorico-juridice publicate în țara noastră, aceiași istorici din Polonia m-au invitat să prezint în 1967 la Varșovia o comunicare privitoare la izvoarele vechiului drept scris din țările române. În baza acestei invitații, am fost delegat de către Prezidiul Academiei Republicii Socialiste România să fac călătoria de studii în Polonia și la 29 septembrie 1967 am prezentat comunicarea *La réception du droit romano-byzantin dans les Pays Roumains*, în ședința publică organizată de Institutul pentru istoria instituțiilor de stat și drept din Facultatea de Drept a Universității din Varșovia.

Am pus în lumină faptul că revoluția culturală, ca parte constitutivă a transformărilor sociale care au avut loc în România în anii puterii populare, se oglindește și în domeniul științei istorice și că cercetarea științifică a istoriei instituțiilor statului și dreptului din țara noastră stă în atenția Academiei. Am prezentat o parte din noile ediții ale izvoarelor juridice elaborate de Sectorul de vechi instituții românești din Institutul de istorie „N. Iorga”. Am arătat că receptarea unor izvoare romano-bizantine prin utilizarea lor adaptată în praxile românești a fost pentru poporul român și o cale de revenire la izvoarele romanității și că receptarea aceasta poate fi considerată ca un aspect istoric tardiv al romanității juridice.

Comunicarea a fost urmată de ample discuții, participanții manifestând interes pentru cunoașterea fenomenului istoric al includerii textelor juridice romane în vechile coduri românești prin filiera izvoarelor bizantine. Cu această ocazie și în prezența secretarului Ambasadei Române la Varșovia, Nae Vasile, învățații poloni specialiști în istoria statului și dreptului au exprimat aprecieri foarte pozitive cu privire la calitatea edițiilor de izvoare istorice și la progresul cercetărilor de istoria instituțiilor din țara noastră.

Am fost condus să vizitez principalele monumente istorice din Varșovia și Cracovia, precum și din împrejurimile acestor două orașe, am participat ca invitat oficial la ședința solemnă organizată de Universitatea din Varșovia în ziua de 2 octombrie, cu prilejul deschiderii noului an de învățămînt universitar, am avut utile convorbiri mai ales cu principalii istorici ai dreptului și am făcut unele cercetări în arhivele și bibliotecile istorice.

II. CONSTATĂRI PRIVITOARE LA DEZVOLTAREA CERCETĂRILOR ISTORICE DIN POLONIA

Cercetările istorice se desfășoară în Polonia sub îndrumarea Comitetului pentru științele istorice din Academia Polonă de Științe. Subordonat acestui Comitet, Institutul de istorie din Varșovia, creat în 1953, are în prezent 108 cercetători și 47 documentariști; posedă filiale în Cracovia, Wrocław, Gdańsk, Stettin și Poznań. Conduc de profesorul Tadeusz Manteuffel, Institutul a elaborat importante opere de sinteză ca: *Istoria Poloniei* (până la 1918), apărută în trei volume, *Istoria Sileziei* (până la 1850), apărută în două volume, *Istoria statului și dreptului Poloniei*, până la 1939, în cinci volume, dintre care până în prezent au fost editate trei. Se elaborează în prezent *Istoria Varșoviei* în trei volume și *Istoria Pomeraniei*, de asemenea în trei volume. În planul de cercetări al Institutului pentru anii viitori figurează *Istoria civilizației polone în evul mediu* în trei volume, *Istoria generală a doctrinelor politice și juridice* în patru volume, *Dicționarul istorico-geografic al Poloniei* în șapte volume. Sunt numeroase și variate edițiile de izvoare istorice.

Au fost elaborate monografiile de istorie economică și socială, de istorie diplomatică, de istorie ecleziastică, de istorie locală. Secția pentru istoria antichității din acest Institut publică monografii cu un pronunțat conținut de istorie universală. Sunt avansate cercetările Secției de istoriografie. Se elaborează repertorii biografice și bibliografice. Menționăm progresul remarcabil al lucrărilor elaborate de către membrii Secției de istoria statului și dreptului din acest institut. Sub conducerea profesorului Juliusz Bardach, care este redactorul responsabil al amintitei opere de sinteză *Istoria statului și dreptului Poloniei*, această secție editează în afară de periodicul menționat „Czasopismo Prawno-Historyczne”, colecția *Pomniki Prawa Polskiego* (Monumentele dreptului polon) din care au apărut zece volume, precum și seria de monografii *Studia nad historią Państwa i Prawa* (Studii de istoria statului și dreptului) din care au apărut 12 volume.

Ca subunitate a Institutului de istorie din Varșovia funcționează la Cracovia un *Centru de documentare*, cu trei secții. În prima secție, cu opt membri, sub conducerea lui Emanuel Rostworowski, se elaborează *Dicționarul biografic polon*, editându-se în fiecare an cite un volum-fasciculă; cele 12 volume-fascicule publicate până în prezent reprezintă abia o treime din cuprinsul dicționarului. În secția a doua, cu trei membri, sub conducerea lui Jan Baumgart, se redactează *Bibliografia curentă a istoriei Poloniei*, începând din anul 1944; ultimul volum cuprinde titlurile bibliografice apărute în 1965. Secția a treia, cu trei membri, sub conducerea Elenei Madurowicz-Urbańska, elaborează *Bibliografia retrospectivă a istoriei Poloniei*; din această lucrare, proiectată să apară în trei volume, s-a publicat primul volum cuprinzând istoriografia polonă până la 1795.

Institutul de istorie editează următoarele șapte publicații periodice: „Kwartalnik Historyczny” (Revista trimestrială de istorie), cu patru numere pe an, *Acta Poloniae Historica* — anuar, *Studia Zródłoznawcze* (Studii privitoare la descoperiri) — anuar, *Odrodzenie i Reformacja* (Renașterea și Reforma) — anuar, *Najnowsze Dzieje Polski 1914—1939* (Istoria contemporană a Poloniei din 1914—1939) — anuar, *Najnowsze Dzieje Polski 1939—1945* (Istoria contemporană a Poloniei din 1939—1945) — anuar, *Polska Ludowa* (Polonia populară) — anuar, „Czasopismo Prawno-Historyczne” (Revista de istoria dreptului), cu două numere pe an.

Cercetări istorice se mai fac și în unele institute speciale dependente de anumite ministere, precum și în cadrul unor societăți savante sub egida Academiei. Menționăm în acest sens Institutul Sileziei și Institutul Occidental din Poznań, care studiază problemele relațiilor polono-germane. Societatea de istorie, cu filiale în multe orașe, organizează sesiuni periodice, asigurând colaborarea istoricilor cu profesorii din învățământul mediu și cu învățătorii. Din 4 în 4 ani, această societate organizează un Congres Național al istoricilor. În centrele universitare și în unele orașe ca Płock și Gdańsk funcționează Societăți regionale de tip academic, finanțate în

general de către autoritățile locale și urmărind nu numai răspindirea cunoștințelor științifice, ci și popularizarea rezultatelor noi ale cercetărilor istorice.

Istoria constituie obiect de învățămînt în facultățile de istorie ale universităților care funcționează în : Varșovia, Poznań, Wrocław, Cracovia, Łódź, Toruń și Lublin. Istoria statului și dreptului, ca disciplină istorică specială, se predă în toate facultățile de drept ale universităților. Se mai învață istoria în școlile pedagogice superioare, care cuprind facultăți după modelul universitar. Cercetările istorice în cadrul universităților sînt organizate prin planificări periodice în coordonare cu cele din Academie și sînt sprijinite de Ministerul Instrucției Publice prin burse de studii în străinătate și prin fonduri pentru editarea lucrărilor.

Institutele de cercetare științifică din universități grupează personalul didactic al mai multor catedre. La Varșovia se fac cercetări istorice și se elaborează lucrări științifice de un institut ce funcționează în Facultatea de istorie și de Institutul pentru istoria instituțiilor de stat și drept din Facultatea de drept. Acest ultim institut, sub conducerea profesorului Juliusz Bardach, grupează personalul didactic al celor patru discipline istorico-juridice : istoria statului și dreptului polon, istoria generală a statului și dreptului, dreptul roman și istoria doctrinelor politice și juridice. Acest institut are o bibliotecă proprie, organizează sesiuni științifice cu participarea specialiștilor din întreaga țară și contribuie efectiv la pregătirea tinerilor oameni de știință în domeniul cercetărilor istorico-juridice.

III. OBSERVAȚII PRIVITOARE LA DOCUMENTAȚIA ISTORICĂ POLONO-ROMÂNĂ

Pentru a cunoaște fie și sumar documentația istorică privitoare la relațiile Poloniei cu țările române, am făcut unele cercetări în Arhivele Centrale și mai cu seamă în bibliotecile Institutului de istorie și ale Universităților din Varșovia și Cracovia. Am găsit în arhivele din Varșovia numeroase documente privitoare la relațiile polono-române din evul mediu, cunoscute în general istoricilor noștri. Delegații Arhivelor Statului din București, mai întîi Mihai Regleanu, apoi Ileana Leonte, au obținut la Varșovia microfilmarea multor documente. Prin alte demersuri, cu cîțiva ani în urmă, au fost obținute microfilme pentru o serie de documente în limba turcă, pe care Mihai Guboglu și Mehmet Mustafa le-au tradus în românește, pregătindu-le pentru primul volum de *Documente turcești privind istoria României*.

Se mai găsesc însă în Polonia și documente care n-au fost cercetate de istoricii români. Pentru depistarea și studiul manuscriselor, ca și pentru verificarea actelor publicate, prin compararea lor cu originalele, este necesar cu Academia Republicii Socialiste România să trimită în Polonia istorici medievști, care să examineze aprofundat documentarea în diferitele arhive cu privire la țările române și la relațiile acestora cu Polonia. Studiile publicate de unii istorici poloni referitoare la relațiile internaționale ale țării lor ignorează multe din rezultatele obținute de istoricii români care au cercetat vechile legături româno-polone. Aprecieri unilaterale, întrucît nu au fost bazate și pe documentele și studiile românești privitoare la relațiile istorice polono-române, figurează și în marea sinteză *Istoria Poloniei*.

Trebuie reexaminat schimbul de lucrări istorice cu Polonia. În biblioteca Institutului de istorie din Varșovia nu am găsit nici una din lucrările publicate de B.P. Hasdeu, Al. Xenopol, N. Iorga. Lipsesc și lucrările autorilor care, ca P.P. Panaitescu și Ilie Corfus, au studiat temeinic unele aspecte ale relațiilor istorice româno-polone. Nu am găsit volumul III din *Istoria României*. Lipsesc unele din noile ediții ale pravilelor românești și aproape toate volumele din *Croniclele medievale ale României*. Se înțelege că fiind reconstituită începînd din 1953, această bibliotecă nu posedă încă toate lucrările necesare cercetătorilor și de aceea sînt de făcut de către polonezi demersuri pentru completarea fondului de cărți. Dar diligențe ar trebui făcute și din partea serviciilor Academiei noastre în scopul trimiterii cărților ce lipsesc istoricilor din Polonia. Edițiile noastre de izvoare și monografiile istorice nu sînt obiecte de propagandă, ci realizări

științifice pe care trebuie să le facem cunoscute și istoricilor de peste hotare în interesul suprem al cunoașterii adevărului istoric, util tuturor popoarelor.

Prin contactul cu istoricii poloni și prin cercetarea bibliotecilor și arhivelor de istorie, am putut constata că ampla activitate de cercetare științifică în domeniul diferitelor discipline istorice a contribuit în mare măsură la formarea unei noi conștiințe sociale în Polonia. În timpul acestei călătorii de studii, numeroși învățați poloni au exprimat dorința lor de a cunoaște mai bine îndeosebi rezultatele cercetărilor din țara noastră privitoare la istoria statului și dreptului, manifestând interes pentru o colaborare științifică mai activă cu istoricii români. Mulți istorici poloni recunosc că principalele discipline ale științei istorice au în prezent un caracter internațional și se pot studia prin cooperarea internațională.

Gh. Cronț

CRONICA

În ziua de 8 octombrie 1967 a avut loc la Năsăud dezvelirea unui bust al cărturarului și luptătorului revoluționar român Vasile Nașcu. Cu acest prilej, Societatea de științe istorice și filologice, filiala Cluj, a organizat aici o sesiune de comunicări științifice. Istoricii și filologii clujeni și năsăudeni au vorbit despre personalitatea gânditorului și omului politic, despre contribuția acestuia la apărarea drepturilor românilor din Transilvania, la întărirea și dezvoltarea învățământului în limba română. La muzeul din Năsăud a avut loc deschiderea unei expoziții omagiale Vasile Nașcu. Documente, cărți, scrisori, fotografii, acte oficiale etc. au fost expuse de Biblioteca Academiei și Arhivele statului.

În vecinătatea bisericii voivodale „Precista” din Bacău, s-a deschis un important șantier arheologic. Săpăturile au scos la iveală partea subterană a palatului curților domnești, zidită la sfârșitul secolului al XV-lea în vremea lui Ștefan cel Mare de fiul acestuia, Alexandrel. Au fost găsite aici ziduri din piatră și cărămidă de format arhitectonic tipic pentru această epocă, vîrfuri de arme din fier și o bogată varietate de ceramică. Au mai fost găsite și fragmente ceramice din sec. al XIV-lea care indică ipoteza existenței orășenești mult anterioare curților domnești. Această descoperire arheologică aruncă o nouă lumină asupra importanțelor funcții administrative și economice jucate de Tîrgul Bacăului în acea epocă. Totodată ea contribuie la creionarea profilului istoric, economic și cultural al Moldovei lui Ștefan cel Mare.

Muzeul de istorie al orașului Călărași a intrat recent în posesia unui important tezaur monetar. Este vorba de 460 de monede de argint datînd din secolele II-I î.e.n. (dinarii romani din timpul republicii), descoperite în vara aceasta la Jegălia (raionul Fetești). Monedele se aflau într-un vas de lut îngropat pe un grind din apropierea Borcei, la adîncimea de 30 cm. Piese sînt de mare diversitate, ele reprezentînd peste 200 de emisiuni.

Descoperirea de la Jegălia este legată și de alt fapt: în apropiere de locul unde a fost descoperit tezaurul s-a găsit și un bogat material arheologic (ceramică, unelte de muncă străvechi etc.), care dovedește existența aici a unei așezări geto-dacice (sec. V—I î.e.n.). Însuși vasul de lut în care s-au aflat dinarii romani este de factură dacică. Se pare că așezarea respectivă întreținea relații economice cu popoarele de la sud de Dunăre încă cu mult înainte de venirea romanilor și că monedele romane descoperite acum provin de pe urma acestor relații.

SULTANA SUTA—SELEJAN, *Gîndirea economică
a lui Nicolae Bălcescu*

Edit. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967, 496 p.

Valorificarea gîndirii progresiste din trecut, dar mai ales a celei revoluționare este o sarcină de mare însemnătate, care stă în atenția generației actuale de filozofi și istorici. Ea este o întreprindere care implică nu numai o pregătire teoretică deosebită, ci și o cunoaștere aprofundată a realităților epocii date. Concepțiile sau teoriile progresiste referitoare la evoluția societății elaborate în anii anteriori revoluției din 1848 pot fi apreciate ca atare numai în măsura în care ne convingem că au răspuns imperativelor dezvoltării sociale din acea vreme. Cerința aceasta este mai imperios simțită în cazul acelor învățați ca N. Bălcescu, care a avut ca țintă nu numai elaborarea unor teorii, ci și analiza detaliată a unor procese sau fenomene produse în structura social-economică a Principatelor române în diferite perioade istorice, în vederea fundamentării concluziilor sale privind transformarea revoluționară a societății.

Firește că optica aceasta largă sub care trebuie analizată viața și activitatea unui gînditor progresist constituie un principiu unanim acceptat de toți exegeții operei lui N. Bălcescu. Dificultatea se ivește îndeosebi atunci cînd, deși declarat, el nu este aplicat în mod riguros științific. Căci a considera că explicarea epocii în care a trăit și a activat N. Bălcescu, a concepției lui economice s-ar putea face prin utilizarea aproape exclusivă a lucrărilor sale, astăzi, cînd rezultatele cercetării acelei perioade sînt infinit mai bogate

decît cele din vremea lui N. Bălcescu, este o gravă eroare. Un asemenea procedeu trebuie respins nu numai pentru faptul că este neștiințific, ci și pentru că, preluîndu-se necritic unele teze ale lui Bălcescu, se ajunge la interpretarea greșită a unor fenomene și procese social-economice. Concepută într-un asemenea spirit, lucrarea despre gîndirea economică a democrat-revoluționarului român ridică numeroase probleme, unele dintre ele propunîndu-ne a le discuta în prezenta recenzie.

O problemă care prin modul cum este rezolvată în lucrare necesită o discuție specială se referă la concepția lui N. Bălcescu despre geneza proprietății și a relațiilor feudale. În această ordine de idei, autoarea îi subliniază meritul de a fi dezbătut, „faptul că *la baza formării mării proprietăți funciare feudale nu a stat un efort propriu de muncă al beneficiarilor... ci voința unei forțe străine, respectiv voința domnitorului feudal*” (p. 209—*subl. ns.*). Această formulare făcută în chip categoric, fără rezerva cuvenită, implică adeziunea autoarei la părerea conform căreia proprietatea feudală s-ar fi format prin dani și întăriri domnești, în ciuda faptului că în alt loc (p. 212), printr-un citat din K. Marx, se subliniază rolul diferențierii obștiilor țărănești în procesul de naștere a feudalismului.

Abordînd, printre altele, problema evoluției proprietății feudale din Țara Românească

și Moldova, lucrarea menționează la modul general creșterea importanței rezervei senioriale, îndeosebi în prima jumătate a sec. al XIX-lea (p. 27, 30, 46) și vorbește despre intensificarea exploatării țărănimii ca urmare a acestui proces (p. 276). Constatăm însă că ignorându-se o serie de lucrări întocmite în anii din urmă, autoarea n-a reușit să surprindă unele trăsături distinctive ale transformărilor survenite în structura proprietății, anume că rezerva seniorială avea o pondere relativ redusă ¹ și că, peste loturile legiuite, țărănimia utiliza mari întinderi de pământ — în schimbul unor obligații suplimentare —, sub denumirea de „prisoase” de arătură, de izlaz sau de finaț.

Caracterul proprietății feudale și dreptul feudal se subliniază și se invocă adesea în această lucrare în discuția pe marginea tezelor susținute de N. Bălcescu. Dar noțiunile și mai ales formulele utilizate de autoare sînt imprecise, derutante și generatoare de confuzii. Astfel, se vorbește de un „monopol feudal asupra pămîntului” (p. 105, 281, 344) sau de „monopolul aproape absolut” deținut de feudali asupra pămîntului (p. 37—38), despre faptul că „democratizarea pămîntului” presupune, în esență, „desființarea monopolului feudal asupra pămîntului, înlocuirea lui cu *proprietatea privată de tip nou*” (p. 344); în altă parte se afirmă că „înlocuirea *proprietății private feudale cu proprietatea privată liberă*” (proprietate privată de tip capitalist) constituia un progres, că N. Bălcescu s-a orientat „spre o formă de proprietate care oferea un cîmp mai larg pentru dezvoltarea forțelor de producție decît *proprietatea privată feudală*” (p. 374, *subl. ns.*). Într-un alt loc din lucrare se susține că „*dreptul de proprietate al clasei feudale nu avea un caracter absolut*” (p. 432, *subl. ns.*). Deci — completăm noi — nu era vorba de un „monopol” asupra pămîntului, căci acest cuvînt implică și noțiunea de drept absolut. În altă parte însă, combătînd teza lui Bălcescu despre caracterul condiționat

al dreptului de proprietate feudal — argument juridic folosit, printre altele, pentru fundamentarea legitimității improprietăririi țăranilor —, autoarea consideră că „din punct de vedere *riguros juridic*, argumentul lui Bălcescu... în favoarea improprietăririi țăranilor *nu este întemeiat*” (p. 433, *subl. ns.*).

Formulările acestea contradictorii relevă, în mod firesc, faptul că autoarea nu face distincția cuvenită între dreptul funciar feudal, care este condiționat, și dreptul burghez, care este absolut. Simplul contact al autoarei cu unele dispoziții oficiale sau legiuri elaborate în Țara Românească și Moldova i-ar fi permis să constate că boierul era *obligat* să respecte dreptul de folosință al clăcașului (mai înainte al rumânului) asupra pămîntului pentru hrana sa și a vitelor sale, a locului de casă și a grădinii din jurul acesteia, în schimbul unor obligații în natură, în bani sau în muncă ². Cunoașterea acestor realități i-ar fi permis să constate că nu numai de *fapt*, ci și „*riguros juridic*” N. Bălcescu putea invoca dreptul țăranimii la improprietărire cel puțin pe loturile pe care le avea în folosință; autoarea însă n-a sesizat sensul militant dat de democrat revoluționarul român acestui argument.

Autoarea dovedește o optică îngustă atunci cînd vorbește despre „idealizarea proprietății private” (p. 191) de către Bălcescu, deoarece — așa cum se afirmă în lucrare — n-a sesizat „consecințele negative ale generalizării proprietății private asupra pămîntului în perspectiva istorică” (p. 431). O astfel de teză trebuie combătută, deoarece N. Bălcescu nu avea menirea să critice sistemul de proprietate preconizat, într-o vreme cînd în Principate domina proprietatea funciară feudală și se căutau soluții pentru transformarea ei, ci

² Vezi, printre altele: *Pravilniceasca condică* (1780), ed. critică, Edit. Acad. R.P.R., 1957, p. 80—86; D.C. Sturdza-Schecanu, *Ace și legiuri privitoare la chestia țăărănească*, seria I, vol. I, București, 1907, p. 50, 57; *Legiuirea Caragea*, ed. critică, Edit. Academiei R.P.R., București, 1955, p. 44—48; *Regulamentul organic al Țării Românești*, București, 1847, art. 140; *Regulamentul organic al Moldovei*, în D.C. Sturdza-Schecanu, *op. cit.*, p. 124 (art. 123).

¹ I. Corfuz, *Evoluția rezervei feudale din Țara Românească sub Regulamentul organic pînă la 1848*, în „Studii”, nr. 4, 1965, p. 807 — 832.

să-i arate avantajele, chiar dacă uneori erau înfățișate în mod exagerat. De altfel trebuie semnalat că afirmațiile de mai sus nu concordă cu acelea destinate de autoare respingerii tezelor „unor interpreți” ai operei economice a lui N. Bălcescu, care, căutându-i limite, afirmă că acesta „s-a oprit în fața nimicirii proprietății private” (p. 406). În acest caz, autoarea apreciază că, susținând forma de proprietate capitalistă asupra pământului, Bălcescu are „un merit, și nu o limită sau nici măcar o umbră de slăbiciune” (p. 406). Semnalind contradicția ce se degajă din asemenea afirmații, trebuie subliniat că Bălcescu a înțeles caracterul istoric al proprietății, susținând la vremea lui un punct de vedere *just* și *realist*. De aceea trebuie respins ca neștiințific procedeul utilizat de autoare de a găsi limite în concepția despre proprietate a lui N. Bălcescu și a altor revoluționari români din preajma anului 1848, prin judecarea ei în mod abstract (p. 406) sau în comparație cu unele teorii mic-burghize sau socialist-utopice fanteziste (p. 403).

Referirea la unele aspecte privind relațiile agrare în epoca de descompunere a feudalismului comportă, de asemenea, o discuție mai întinsă asupra aprecierilor care se fac în această lucrare în legătură cu unele procese și fenomene cu caracter social-economic. Autoarea se ocupă îndeosebi de „legarea de glie” a țăranilor, de desființarea rumâniei (veciniei) în Țara Românească și Moldova (1746, respectiv 1749), de relațiile agrare și de problema agrară în perioada regulamentară.

În legătură cu prima chestiune trebuie subliniat că, din punct de vedere juridic, „legarea de glie” a țăranilor la sfârșitul sec. al XVI-lea nu s-a produs în „Principatele române” (p. 251), ci numai în Țara Românească, în timp ce în Moldova acest fenomen a avut loc mai târziu și cu o oarecare deosebire. Este regretabil că într-o lucrare cu un asemenea profil nu se face deosebirea convenită între situația de rumân (vecin) și aceea de clăcași, căci altfel autoarea n-ar putea să susțină că după „legătura lui Mihai” existau pe domeniile feudale „atît clăcași, țărani dependenți de persoana boierului, cît și oameni liberi”

(p. 259). Terminologia utilizată de autoare pentru definirea relațiilor agrare din Principate ni se pare improprie conținutului instituțiilor medievale românești. Ne întrebăm de ce se folosesc cuvintele „iobag” și „iobăgie” în loc de „rumân” („vecini”) și „rumânie”, termeni proprii Principatelor române?

Expunând părerea lui N. Bălcescu în legătură cu reformele lui C. Mavrocordat (1746 în Țara Românească, 1749 în Moldova), datorită limitării la documentația și argumentația democrat-revoluționarului român, depășite astăzi într-o oarecare măsură de lucrările speciale publicate, autoarea n-a înțeles suficient cum s-a ajuns la asemenea schimbări și ce consecințe au avut ele asupra țăranimii dependente. Printre altele, autoarea transcrie incomplet titlul dat de N. Bălcescu documentului din 1 martie 1746 referitor la „înstreinați”, nu la toți țăranii dependenți (p. 262), hrisov ce extinde prevederile actului din 26 octombrie 1745 și asupra rumânilor fugiți, cărora li se garanta eliberarea de sub „jugul robiei”. Transcrierea aceasta incompletă, îmbinată cu o lec-tură neatență au dus la o altă eroare, și anume la plasarea de către autoare a actului reformei propriu-zise în 1747, deși N. Bălcescu l-a datat corect: 1746.

Aprecierile despre consecințele reformei atestă, încă o dată, lipsa oricărui efort serios de informare și de penetrare a esenței acestui fenomen. Nesesizînd caracterul militant al studiului lui N. Bălcescu *Reforma socială la români*, autoarea acceptă fără rezerve aprecierile contradictorii ale acestuia asupra reformei de desființare a rumâniei (p. 262 și 265), preluînd necritice datele și cifrele prin care N. Bălcescu demonstrează fluctuația demografică ulterioară. Astăzi nu se mai poate susține că reformele lui C. Mavrocordat au avut un caracter pur formal. Prin desființarea instituției rumâniei (veciniei) ele au provocat o schimbare importantă în condiția juridică a foștilor rumâni (vecini), cu urmări apreciabile pentru viața și lupta lor ulterioară. Faptul că se vorbește de *iobagi* și *iobăgie* în Principatele române după aceste reforme — așa cum se

procedează în lucrare — denotă o eroare științifică. Clăcașul are o stare deosebită de cea a rumânului: el este liber din punct de vedere juridic, are drept de folosință asupra pământului, iar obligațiile sale sînt reglementate. Persistînd în neînțelegerea caracterului militant al operei lui N. Bălcescu, autoarea citează fără nici un discernămint pasajul în care acesta asimilează situația clăcașului cu „dependența absolută” față de stăpînul feudal (p. 372). În scopul justificării acestei teze este utilizată — fără respectarea cuvenitelor proporții — un citat din K. Marx, în care acesta compară situația clăcașilor din Principate cu cea a negrilor din S.U.A. (p. 267—268). Nesesizarea deosebirilor dintre starea de rumânie (vecinie) și cea de clăcășie o face pe autoare să constate că în ajunul anului 1848 țărănimea dependentă din Principate era constituită din „clăcași sau iobagi” (p. 39). Aflăm, de asemenea, că în timpul revoluției gruparea democrat-revoluționară din „țările române” apăra interesele „țărânimii iobage” (p. 116) și lupta pentru „desființarea relațiilor de iobăgie, în care era cuprinsă marea majoritate a țărânimii dependente” (p. 391), iar N. Bălcescu „s-a opus la emiterea proclamațiilor care amîneau desființarea iobăgiei” (p. 399, *subl. ns*). Necunoscînd conținutul instituției desemnate în documentele epocii regulamentare cu numele de „obăgie” sau „obăcie”³ și considerînd că este vorba de iobăgie, a cărei existență în acea vreme o semnalează în mod eronat de mai multe ori în lucrare, autoarea își permite să „corecteze” pe cel mai bun editor de pînă acum al operei lui N. Bălcescu, prof. G. Zane, înlocuind într-un text cuvîntul „obăgie” cu acela de „iobăgie” (p. 455).

O discuție specială merită aprecierile din lucrare referitoare la clasele sociale și lupta de clasă. Ocupîndu-se de cadrul social intern în care s-a format N. Bălcescu, autoarea consemnează, în general, adevăruri cunoscute

despre feudalitate și burghezie. Ea face însă unele apropieri forțate cu situația din apusul Europei, fapt care atestă o înțelegere insuficientă a rolului unei părți a boierimii liberale și mai ales a modului în care s-a format, s-a dezvoltat și a activat burghezia în Principatele române. Autoarea ignoră aproape complet categoria arendașilor, care îndeosebi în perioada regulamentară reprezentau instrumentul principal de exploatare și valorificare a moșiilor. Cît privește țărănimea clăcașă, ea este considerată cînd o clasă de sine stătătoare (p. 37), cînd formînd o clasă împreună cu țărănimea liberă (p. 101).

Încercînd să realizeze o delimitare în rîndul diferitelor curente și poziții ideologice, lucrarea aruncă boierimea în totalitatea ei în „tabăra reacționară” (p. 51, 52), chiar dacă — cum afirmă autoarea — alte pături ale clasei feudale manifestau „unele tendințe liberale pe fondul generat al orientării lor reacționare”. O asemenea interpretare a poziției boierimii liberale este îndreptățită — susține autoarea — pentru că țelul ei politic îl constituia „tot un stat reacționar” (p. 52, *subl. ns*). Citînd asemenea afirmații total negative, nu poți să nu te gîndești la boieri liberali și patrioți ca Ion Cîmpineanu, frații Goleșcu, frații Alecsandri, Costache Negri, Dimitrie Filipescu și mulți alții, care și-au pus întreaga lor viață în slujba celor mai scumpe năzuințe ale poporului român, pentru progres social și eliberare națională.

Formulările imprecise se întîlnesc și în legătură cu aprecierile care se fac despre burghezia din Principatele române. Ea este tratată în lucrare ca o clasă în mai multe ipostaze, cînd în „formare și dezvoltare” (p. 40), cînd în „dezvoltare” (p. 49, 132). Ba mai mult, pentru perioada vieții și activității lui N. Bălcescu autoarea ne asigură că a existat și o burghezie „bancară” (p. 114), deși după cite se cunosc astăzi aceasta nu-și întemeiease încă o instituție corespunzătoare. În ce privește poziția burgheziei față de revoluție, apreciînd „fără echivoc” hotărîrea cîl puțin a unei părți a acesteia, mai ales a elementelor celor mai hotărîte, autoarea consideră că aceasta, „era dispusă sau părea că era dispusă să recurgă la revoluție pentru înlăturarea

³ Este vorba de așa numiții „slujbași volnici” sau slugi, instituiți prin Regulamentul organic și recrutați dintre săteni în proporție de 4 oameni la o sută de familii. Cf. *Regulamentul organic al Țării Românești*, București, 1847, art. 143.

feudalilor reacționari de la putere” (p. 56, *subl. ns.*). Din această formulare se desprinde în mod firesc faptul, care ni se pare straniu, că partea cea mai hotărâtă a burgheziei românești nu era decisă să participe la revoluție!

Abordarea unor probleme de istorie politică din perioada regulamentară sau din timpul revoluției din 1848 prilejuiește autoarei ocazia de a dezvălui existența în Principatele române a unor „partide politice”, și nu a unei „partide”, cum apare această denumire în documentele vremii. În această ordine de idei, din lucrare rezultă că boierimea era constituită în „partidul reacționar... de guvernământ” (p. 77) sau „*partidul* feudal de guvernământ” (p. 81). Tot astfel, forțele sociale progresiste — afirmă autoarea — erau grupate în „*partidul* liberal”, „*partidul* democrat” (p. 72, 76, 86) „*partidul* democrat-revoluționar” (p. 90, *subl. ns.*). Se afirmă chiar prezența unui „*partid* național” în „țările române” încă din primele decenii ale sec. al XIX-lea, deși — precizează autoarea — „pe acea vreme el nu era constituit în mod formal” (p. 79), ca și cum în jurul anului revoluționar 1848 acesta ar fi fost o realitate!

Confuziile de mai sus s-ar fi putut evita, dacă autoarea — care în alte împrejurări, pentru comoditate, abuzează de citarea clasicilor — ar fi recurs la indicațiile acestora pentru a afla definiția partidelor politice și a împrejurărilor în care apar ele. Căci deși lucrarea ne asigură de existența unei puzderii de „partide politice” înainte de anul 1848, nimeni nu le poate demonstra astăzi existența în mod serios. Greșeala autoarei provine din confuzia pe care o face între „*partidă*” și „*partid*” căci N. Bălcescu și alți revoluționari români au vorbit în lucrările lor despre „*partidă*” ca o grupare eterogenă din punct de vedere social și chiar ideologic, dar cu o platformă comună, care se cristalizase nu atât pe baza unor interese de clasă, cât mai ales pe baza unei poziții similare în lupta pentru realizarea unor deziderate fundamentale mai ales de ordin politic și național.

Poziția lui N. Bălcescu și a altor conducători față de revoluția din 1848 este deseori

invocată în această lucrare, fapt care o pune din nou pe autoare în situația de a emite interpretări și judecăți de valoare învechite, unele chiar contradictorii. Astfel, Bălcescu este apreciat când ca „cel mai înflăcărat susținător al revoluției sociale” (p. 361, 338) când ca un luptător care „nu a putut depăși ideea caracteristică tuturor iluministilor potrivit căreia clasele asupritoare ar fi putut fi convinse pe cale rațională de viciile orînduirii în care ele dețineau o situație privilegiată și de necesitatea de a renunța de bunăvoie măcar în parte, la aceste privilegii” (p. 359). De neînțeles ni se pare mai ales încercarea autoarei de a depista „ideile greșite” ale purtătorilor de cuvînt ai țărănimii printre care, evident, se situa și N. Bălcescu, acuzați de cunoașterea insuficientă „a conținutului real al *revendicărilor formulate în lupta antifeudală*” (p. 380). Iată-l, deci, pe N. Bălcescu cunoscînd „insuficient de profund” conținutul „real” al revendicărilor antifeudale!... În ce privește plasarea la 1848 a lui M. Kogălniceanu în fruntea unui așa numit curent burghez-liberal de nuanță radicală, în lucrare nu se aduc dovezi serioase care să susțină o asemenea afirmație (p. 348).

Complexitatea problemelor privind revoluția de la 1848 a românilor din Transilvania ar fi trebuit să solicite autoarei o poziție critică și un spirit de pătrundere dintre cele mai ascuțite pentru a putea respinge integral unele teze depășite de cercetările recente. În aceste condiții, din lucrare n-au putut fi înlăturate ecourile unei teze neștiințifice, conform căreia N. Bălcescu ar fi avut o înțelegere mai „lucidă” (p. 94), mai „clară” (p. 357) decît Avram Iancu, îndeosebi în problemele referitoare la raporturile revoluției românilor din Transilvania cu evenimentele externe. Or este un adevăr bine stabilit că Avram Iancu și alți conducători români din Transilvania au înțeles cu limpezime năzuințele poporului lor și au acționat pentru unirea forțelor revoluționare române și maghiare în lupta împotriva reacțiunii. Dar cauza ne-realizării acestui țel a constituit-o politica greșită a conducerii revoluției maghiare în

problema națională, idee subliniată altă dată de lucrări românești editate în ultimii ani⁴, cit și de scrieri străine⁵.

Ne surprinde faptul că autoarea consideră lucrarea lui N. Bălcescu *Question économique des Principautés danubiennes* fiind o variantă în limba franceză a lucrării *Reforma soșială la români* (p. 184, 185), fiind o lucrare independentă (p. 250). Or, în general, este știut că, cu unele deosebiri, inerente de la o redacție la alta, avem în față aceeași lucrare! Am fi fost, de asemenea, recunoscători autoarei dacă ne-ar fi indicat măcar una din acele „multe alte nepublicate” scrisori ale lui N. Bălcescu, a căror existență autoarea o afirmă în mod cert (p. 176). Totodată, ne întrebăm cîte legi, coduri de legi, rapoarte și memorii oficiale, jalbe, scrisori particulare etc., din perioada cercetată a utilizat autoarea ca să poată să ajungă la concluzia că asemenea scrieri „la prima vedere par a nu avea nici o legătură cu gîndirea economică” (p. 100)? A cercetat oare autoarea răspîndirea științei de carte, a scris-cititului în rîndul țaranilor înainte de 1848 în Principate, de preia fără rezerve unele aprecieri din opera militantă a lui N. Bălcescu? Îi este oare clar autoarei înțelesul noțiunilor de barbarie și civilizație, deși permite să-și însușească fără rezerve aprecierea lui Bălcescu, care, referindu-se la transformările introduse de capitalism, arată că acolo unde s-a înfăptuit improprietărea țaranilor s-a realizat „trecerea de la barbarie la civilizație” (p. 426).

În legătură cu sensul unor denumiri mai ales acelea care desemnează teritoriul, locuit de români, în lucrare se comit erori, datorită utilizării lor improprii. Nu se poate, de pildă, vorbi de *Dacia romană* în decursul

migrației popoarelor (p. 205), sau de „țările române”, înțelegîndu-se prin aceasta doar Țara Românească și Moldova (p. 28 și altele). Metoda de abordare și de tratare a diferitelor aspecte ale gîndirii economice a lui N. Bălcescu ni se pare, de asemenea, criticabilă, deoarece cartea lasă impresia unei prezentări difuze, pe alocuri problemele fiind greu de urmărit datorită contradicțiilor semnalate și incursiunilor prea ample asupra unor chestiuni adiacente celor tratate. Cît privește aparatul critic, menționăm trimiteri incorecte (p. 40, 348, 386, 387), citarea improprie a unor autori (p. 33, 478—479), transcrierea neexactă a unor nume (p. 130, 136, 454); în sfîrșit, dacă sînt greșeli tipografice erata e incompletă.

N. Bălcescu a creat o operă înaintată, pusă în slujba progresului social-economic și politic al țării sale. Unele aprecieri și concluzii elaborate de el au fost în mod firesc afectate, printre altele, de stadiul insuficient al documentării și interpretării unor fenomene istorice din acea vreme. În vederea eliminării acestei carențe, autoarea lucrării era datoră să utilizeze numeroasele studii de specialitate mai vechi sau mai noi, care ar fi ajutat-o să pătrundă, mai mult decît la nivelul unor simple afirmații, dincolo de aspectul general al fenomenelor și să sublinieze particularitățile interne și externe ale dezvoltării istorice a Principatelor române. Totodată, folosirea lucrărilor mai recente și a colecțiilor de documente ar fi contribuit din plin la evitarea aprecierilor și considerațiilor eronate care sînt făcute în lucrare asupra unor procese social-economice. În condițiile unei exigențe sporite și ale luptei pentru utilizarea rațională a spațiului tipografic, este surprinzătoare ușurința cu care Editura Academiei Republicii Socialiste România și-a asumat sarcina imprimării acestei lucrări.

G. D. Iscriu și A. Stan

⁴ Vezi S. Dragomir, *Avram Iancu*, Ed. științifică, Buc., 1965.

⁵ P. Renouvin, *Le XIXe siècle. I. De 1815 à 1871*, p. 173.

LUCIA PROTOPODESCU, *Contribuții la istoria învățămîntului din Transilvania (1774 – 1805)*,

Edit. didactică și pedagogică, București, 1966 350 (-353) p.

Imperiul austriac a trecut în ultimii 25 de ani ai sec. al XVIII-lea prin mari și adînci frământări politice și economice. Ecoul acestora s-a reflectat și în domeniul învățămîntului.

Tocmai acest sfert de veac plin de inconsecvențe și contradicții în domeniul învățămîntului a constituit obiectul de studiu și cercetare al Luciei Protopopescu. Recunoaștem că e de-a dreptul impresionantă această muncă. Citirea a mii de documente latine, germane și ungare din arhivele Vienei și ale Budapestei, sute de alte lucrări aferente subiectului, scrise în aceleași limbi, au cerut ani îndelungați de efort. Desigur, fără o mare pasiune nu s-ar fi ajuns la aceste rezultate.

Epoca asupra căreia și-a concentrat autoarea atenția este una dintre cele mai importante, s-ar putea spune chiar hotărîtoare pentru dezvoltarea ulterioară a învățămîntului transilvan, în special românesc. Totuși, s-au mai făcut eforturi pe această linie; s-a încercat și o sinteză. Dar atît seria de studii și monografii asupra diferitelor școli, institute de învățămînt cit și sinteza semnatarului acestor rînduri (*Istoria învățămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800*) conțin multe și mari lacune. Cele mai grave se referă îndeosebi la perioada de timp supusă cercetării de față.

Pînă la apariția acestor *Contribuții*... s-a scris istoria institutelor de învățămînt, dar nu a conținutului acestui învățămînt (din acest punct de vedere și L. Protopopescu a rămas parțial datoră la acest capitol).

Deși titlul se referă la tot învățămîntul din Transilvania, lucrarea e dedicată organizării și dezvoltării învățămîntului românesc. Autoarea s-a servit de prezentarea învățămîntului celorlalte națiuni conlocuitoare mai mult pentru situații comparative, dovedind la tot pasul lipsa de bunăvoință a cercurilor conducătoare față de școala românească. Exemplu: în anul școlar 1786, din suma de 30 405 fl. afectată de guvernul transilvan învățămîntului mediu și superior, pentru

gimnaziul din Blaj, singurul gimnaziu românesc, nu s-a alocat nici un ban (*Pro schotis nullus omnino Fundus assignatus existat*, p. 236 – 238).

În partea introductivă (*Obiective. Orientări*), autoarea explică funcția educativă a învățămîntului conexat politicii promovate de Curtea din Viena. Văzute, bine înțeles, prin *luminism*, definit ca „idee a necesității de a lumina pe cetățeni,” al cărui prim apologet, pe linie de stat, a fost însuși Kaunitz care își permitea, la 1766, să-i scrie lui Iosif II că „izvorul principalelor vicii” stă în lipsa unei educații publice. Se cuvine deci „a da mai întîi moravuri cetățeanului, înainte de a-i cere serviciile; a-l lumina asupra îndatoririlor sale, înainte de a-i cere îndeplinirea acestora”, fiindcă „nici de pe cîmp nu se culeg roadele înainte de a-l ara și semăna...” Fundamentarea luministă a învățămîntului o continuă citîndu-l pe Sonnenfels, inspiraătorul principalelor reforme din epoca iosefină, pe C. A. Martini, în prelecțiunile și scrierile cărora se stăruia asupra necesității dezvoltării învățămîntului prin înființarea de școli pînă în cele mai îndepărtate cîtune (p. 19).

Dar deși progresiști, acești ideologi dornici de „luminare” susțineau și unele teze retrograde: tineretul, oricît de instruit, să rămîină totuși ca cetățean și pe mai departe în interiorul clasei sale... „Masa școlarilor va primi atari noțiuni care să nu-i împiedice în muncile lor, să nu-i facă nemulțumiți de starea lor”. Chiar în prima legiferare școlară (*Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal und Trivialschulen*, 1774) apare formulată îngrădirea de clasă: „...fiecăruia să i se dea o educație potrivită cu starea sa socială”.

Privite de pe pozițiile materialismului istoric, dispozițiile stăruitoare ale Vienei țintind la ridicarea poporului prin lumina cărții, incluse în luminism, capătă o altă interpretare. Dorința de culturalizare a maselor nu mai poate fi atribuită unei presupuse

„generozități”, ci pur și simplu unor interese politico-economice.

Mai mult pentru orientare, autoarea trece în revistă legiurile privind învățământul de toate gradele între 1774—1805, începând cu *Allgemeine Schulordnung*, opera ziaristului Ignatius von Felbiger, continuat cu planul de reformă a învățământului gimnazial (mediu) al lui Gratian Marx, în 1777 cu *Ratio Educationis*, care însă n-a avut aplicabilitate în Transilvania, căreia i se dă în 1781 de către însuși Iosif II legea școlară (tipărită la Sibiu) *Norma Regia*, iar ultima, din 1805, e *Politische Verfassung der deutschen Volksschulen*, care, de asemenea, n-a fost extinsă asupra Transilvaniei.

Pe cât de vast, pe atât de valoros prin datele noi pe care le aduce e capitolul consacrat învățământului elementar. Se fac aici referiri la începuturile de organizare etatistă a școlilor, la măsurile de organizare a învățământului românesc popular, la fondul școlilor, la rețeaua școlară, la școlarizare și frecvență, la componența socială a populației școlare din învățământul românesc de stat (se analizează situația socială și materială a elevilor de la școala principală din Blaj), la programe de învățământ (se face o prezentare a programei de studii de la aceeași școală, condusă de Gh. Șincai), la manualele școlare și conținutul învățământului, la metode de predare și începuturile de studiere psihopedagogică a elevilor, la primele cadre didactice în învățământul de stat românesc și pregătirea învățătorilor, la conducerea și controlul școlilor.

Lucia Protopopescu aduce nu numai bogate și prețioase date noi în fiecare din aceste subcapitole, ci și interpretări juste, prin care se valorifică aceste materiale. Cît relief capătă lupta lui Ioan Piuariu, oculistul, pentru deschiderea a cât mai multe școli de stat românești cu dascăli plătiți din fondul de instrucție al guvernului transilvan, întrucît populația valahă se zbătea într-o cumplită mizerie și n-avea de unde-i plăti! (p. 31) . . . La 7 octombrie 1784 stăruia din nou, aducând ca suprem argument fuga în Principatele Române a multor tineri dornici de învățatură, aciuiați în școlile mănăstirești din :

București (p. 121), Argeș, (p. 36), Mănăstirea dintr-un Lemn (p. 42) și Iași (p. 93) și care desigur că înapoi n-aveau de gînd să se mai întoarcă (p. 41).

De asemenea, un material extrem de interesant conține subcapitolul privitor la manualele școlare și la conținutul învățământului în care sînt prezentate la un nivel științific corespunzător cele mai importante manuale didactice din perioada studiată, prin ele indicînd și volumul de cunoștințe din fiecare disciplină.

Studierea psihopedagogică este aplicată pe o dare de seamă a școlii principale din Blaj, semnată de Gheorghe Șincai, directorul ei (p. 163—166) și e extinsă și la învățământul superior din Blaj — *scholae altiores* — prin prezentarea unor situații calitative date cîtorva elevi de către profesorii aceleiași școli.

Cu toate că cei doi directori supremi, Martonfi și apoi Lerchenfeld, au secondat guvernul atunci cînd se răspundea negativ presiunilor Vienei de a lărgi rețeaua de școli românești — pretextînd lipsa de fonduri, opoziție care reflecta vechea mentalitate feudală, fie prin zelul celor doi directori : Șincai și Eustatievici, fie prin seria de tineri formați în unele institute superioare de învățământ și numiți apoi ca învățători — școala românească a cunoscut un mare avînt. Nu e deloc exagerată sintetizarea pe care o dă autoarea acestor eforturi : „Trecerea de la tinda bisericii la școala sătească, de la frecvența intim-plătoare la școlarizare, de la bucoavnă și psaltire la manualele școlare pedagogic alcătuite, de la țircovnicul bisericii la învățătorul pregătit într-o nouă metodă, de la analfabetism la știința de carte oricît de restrînsă, înseamnă un salt calitativ realizat prin mari și mereu reînoite strădanii” (p. 199).

De o egală atenție se bucură și învățământul mediu sau gimnazial, capitol în care autoarea supune unei minuțioase cercetări procesul instructiv-educativ de la gimnaziul din Blaj (în comparație, natural, cu altele), lucru pe care nu l-a făcut nici unul dintre istoricii institutelor de învățământ din acest centru cultural.

Evident, în limitele spațiului de care dispunem, nu putem prezenta nici măcar descriptiv tot materialul documentar referitor la organizarea învățământului gimnazial sau mediu, la conținutul acestui învățământ reflectat în diferite dispozițiuni și legiuri. Considerate în bloc, programa și materiile de învățământ erau cele prevăzute în *Norma Regiae*, care le preluase după planul lui G. Marx și din *Ratio Educationis*. Aceste indicii îl duseseră pe N. Iorga pe vremuri (*Istoria învățământului românesc*) la formulări eronate, susținând că aici, în școlile Blajului, în acea perioadă, s-a făcut carte, multă carte latinească, însă ele n-au încălzit inimile elevilor, n-au trezit duhul național în tineretul care le-a frecventat.

E adevărat că programele nu prevedeau studierea limbii române și nici a istoriei românilor. Însă în comentariile la lecțiile din clasicii greco-latini, cit și la predarea „Antichităților române” s-a admis oficial limba maternă.

Mai mult decât altul, din paginile lucrării de față aflăm că la 1775 s-a dispus ca „În fiecare gimnaziu să se studieze istoria proprie a acelei provincii în care se află gimnaziul respectiv, pentru a da acelor școlari un studiu exact al istoriei țării lor”. Această dispoziție îl va fi îndemnat pe Samuil Micu să scrie pentru elevii gimnaziului din Blaj *Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri* (p. 228). Pentru trezirea conștiinței și a ideii de unitate națională au putut servi — și desigur vor fi servit — și lecțiile de geografie, întrucât la clasa a II-a (*media grammatices*) sub titlul: *Ex Geographia Moldaviae et Valachiae* (Despre geografia Moldovei și a Valahiei) se vorbește despre relieful, clima, suprafața, locuitorii și localitățile mai importante, precum și despre organizarea lor politică și administrativă și caracterul locuitorilor acelor țări (v. *Anexe*, p. 315—316).

În ultimul capitol, *Forme de învățământ superior în Transilvania*, după ce face un istoric al tuturor încercărilor de înjghebare a unui învățământ superior, începând cu colegiul din Cluj de la 1581, autoarea amintește de seminariile diecezane sau — pentru românii uniți — colegiile din Roma (De

propaganda fide), Viena (Pazmaneul și sf. Barbara) și pentru scurtă vreme, Lwov (Lemberg). În afară de seminarul diecezan, cu o durată de trei, apoi patru ani, autoarea a mai identificat — lucru extrem de important pentru istoria învățământului românesc transilvan — și o altă formă de învățământ superior: așa numitul *curs filozofic* de doi ani, în terminologia vremii *Scholae altiores*, care „iniția pe tinerii absolvenți ai celor cinci clase de gimnaziu în logică, metafizică și dreptul natural”, pregătindu-i pentru intrarea în facultatea de drept (dacă erau fii de nobili), medicină și teologie. Acest curs l-a predat Petru Maior între anii 1780—1784, lui urmându-i Ioachim Pop.

Cartea se încheie cu un prețios material documentar cuprins în *Anexe*, urmat de un tabel bibliografic selectiv.

La cele arătate pînă aici considerăm necesare și unele observații. Se atribuie în deobște luminismului apusean întreaga mișcare politică și culturală românească din Transilvania în sec. al XVIII-lea. Ceea ce înseamnă a recunoaște că românii au acționat în aceste direcții numai sub influența unor imbolduri externe. Aici ar fi să ne întrebăm dacă activitatea politică și culturală a episcopului Ioan Inochentie Micu a putut fi influențată de luminism. Sau dacă P.P. Aron, deschizând la 1754 școlile Blajului și chemând tineretul român să se adape la „aceste fântâni ale darului”, cum le-a numit el, a făcut-o sub un impuls luminist ori a reluat și a desăvârșit pe alt plan acțiunea începută de Ioan Inochentie Micu? Sau oare apostolatul național al lui Grigore Maior tradus prin atitudinea dîră față de nobilimea infatuată și lăcomă și dragostea care l-a legat totdeauna de masele largi populare, a fost rezultatul unei contagiuni „luministe”? Și ca el, Ignatie Darabant, întâi ca vicar general la Blaj, apoi ca episcop la Oradea, postîndu-se pe aceleași poziții, demonstrează o influență luministă? Reprezentanții Școlii ardelenice au preluat acest suflu sau aspirații spre libertate, i-au lărgit și adîncit conținutul punîndu-și de acord gîndirea cu spiritul timpului pe cît le permitea situația lor de clerici.

Autoarea vorbește (p. 23) de prima legislație școlară aplicată în Transilvania *Allgemeine Schulordnung* etc. E bine să se știe însă că ea nu s-a aplicat decât în Austria; pentru Transilvania Curtea din Viena a emis între 1774—1775 trei decrete, dintre care decretul B. nr. 3028 1775 vorbește și de școlile românești, în special de cele din Blaj. În același decret se prevede ca învățătorii români care urmează a predă la școlile de stat, susținute din fondul școlilor naționale, înainte de a fi numiți să fie obligați la un examen ce-l vor da cu paterul Grieb, directorul școlii normale romano-catolice din Sibiu (mai târziu, în fața lui Mártonfi și Lerchenfeld, care aveau și dreptul de control asupra lor). Deci, afirmația autoarei că în 1784 Gh. Șincai a dat prima promoție de învățători, „fiind în curind numiți la primele 12 școli de stat” (p. 170), unde-i trece cu numele și localitatea, e, în aceeași situație, lista primilor „candidați ortodocși” instruiți de Eustatievici în 1786, trebuie corectată. Ei au fost numai confirmați în posturile respective de către Comisia școlară a guvernului, propuși fiind de episcopii respective (v. de altfel f. 43, nota 1 și anexa V).

La Sibiu n-a existat în sec. al XVIII-lea nici o școală normală pentru românii ortodocși. Pentru aceștia funcționa o singură școală trivială în Maier, condusă prin 1795 de Nicolae Tempea, fratele lui Radu Tempea, viitorul director. Eustatievici, înțocmai ca și colegul lui Șincai, a ținut și cursuri pentru pregătirea învățătorilor cu durată de șase săptămâni, căroră li se spuneau *cursuri de normă*.

Școli normale, potrivit Normei Regiae, erau numai în capitalele de provincie. Cea de la Blaj a fost școală principală; i s-a spus normală prin derogare de sens.

Termenul de „școală elementară” utilizat de autoare este impropriu în contextul epocii; școlile de acest grad s-au numit „triviale” sau „naționale” (v. titulatura lui Gh. Șincai: „Director al școlilor naționale române din Marele Principat al Ardealului”). A doua variantă a „Cărții trebuincioasă pentru dascălii școlilelor de jos românești neuniile, pe nume: *De lipsă cărțicea pentru învățătorii a neuniilor rumâneștilor, mgi mici*

școale”, e o traducere a lui Mihail Roșu după manualul bilingv sirbo-german: *Handbuch nothwendiges für Schulmeister der Illirischen nicht unirten Trivialschulen*, atribuit lui T. Iancovici de Mirievo.

Toate trei urmează modelul felbigerian: *Handbuch für die Lehre in den Städten und grössern Märkten in den K.K. Staaten. Zweyter Theil*.

Ne surprinde faptul că și după lectura monografiei lui Oct. Birlea: *Ex. historia romena. Ioannes Bobb episcopus Fogarasiensis*. (Frankfurt am Main 1964), care obligă pe oricare cercetător să-și revizuiască părerile asupra acestui ierarh urgisit, autoarea își mai însușește vechile puncte de vedere care au vehiculat și mai vehiculează — din păcate — în istoriile literare, deși tot d-sa recunoaște că I. Bob a stăruit mult la Curtea din Viena „pentru amplificarea învățămîntului românesc de stat și formarea intelectuală a clerului unit, pentru pregătirea unor preoți învățați și a unor învățători destoinici, imperative situate pe prim plan” (p. 48). Aceste intervenții se repetă an de an. Ba în 1785 propunea chiar un proiect de măsuri organizatorice foarte cuprinzător și bine gândit. Corespondența existentă în arhivele Blajului ni-l relevă pe I. Bob ca pe un organ de control școlar extrem de vigilant și exigent. Tocmai pe chestiunea învățămîntului a început conflictul dintre el și Șincai care, după 1789, l-a-nemulțumit pe episcop.

Tipărit s-au distribuit — gratuit — și sub Bob ca și sub urmașul său, Ioan Lemeni.

Considerăm ca nerealistă interpretările de la p. 152, al. 2,4 și nota 5, în legătură cu mutarea școlilor Blajului în alte centre, germane. Șincai a făcut o ironie cerind mutarea școlii principale din Blaj la Sebeșul Săsesc și a gimnaziului la Mediaș, sau la Sighișoara, întrucît organele de control s-au arătat nemulțumite de progresele făcute la limba germană de elevii Blajului.

Ironiei lui i s-a răspuns cu o aspră observație. Cu atât mai mult, nu putem împărtăși afirmația autoarei că I. Bob „a recomandat transferarea acestor școli în alte localități” (p. 255—256), cînd știm — pe bază de documente — ce luptă dirză a dus pentru anularea dispoziției Curții din Viena din 1783, care

prevedea contopirea seminarului din Blaj cu cel romano-catolic din Alba-Iulia sau transferarea seminariștilor blăjeni la Cluj, spre a urma facultatea romano-catolică de acolo.

De altfel documentul (citat în n. 3, p. 256) e interpretat greșit, aici nu e vorba de toți seminariștii, ci numai de cei mai buni (prima classis), care se recomanda să fie trimiși la seminarul din Lemberg (Lwov), unde Blajul avea disponibile 9 burse provenite prin mutarea seminarului sf. Barbara din Viena întâi la Agria, iar de aci în vechea capitală a Galiției.

Problema „arghirofiliei” lui I. Bob și celelalte aprecieri (p. 193) sint șabloane vechi, nevariabile, știut fiind faptul că acest mult hulit episcop a lăsat toți banii pe care i-a adunat în viață neamului său, constituind cea mai mare fundație blăjeană din care s-au plătit salariile profesorilor pînă la 1918 și s-au distribuit sute de burse tineretului din școli și celor dornici a-și continua studiile pe la diferite facultăți din imperiu.

Găsim nu numai nefondate, ci chiar excesive opinile autoarei asupra procesului de înlăturare a lui Șincai din directorat (p. 184—186).

De asemenea, trebuie rectificată afirmația că „Radu Tempea — al doilea director al școalelor ortodoxe stăruie timp de nouă ani *ca o figură corectă* în istoria învățămîntului românesc din Transilvania”. Lăsînd cursurile de pregătire a învățătorilor — spre indignarea acestora — în grija fratelui său Nicolae! oare s-a dovedit un funcționar *corect*? Autorul *Gramaticii românești* de la 1797 a fost un distins cărturar, dar slab director. De aceea s-a și cerut înlăturarea lui.

Observațiile de pînă aici nu ne împiedică a recunoaște în aceste *Contribuții* o lucrare de certă valoare științifică, înscriindu-se între cărțile de mare utilitate privind istoria învățămîntului și a culturii românești transilvane.

Nicolae Albu

I. TÓTH ZOLTÁN, *Magyarok és románok. Történelmi tanulmányok* (Ungurii și românii. Studii istorice),

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966, 496 p.

La sfîrșitul anului 1966, sub titlul *Ungurii și românii* a apărut la Budapesta un volum cuprinzînd o serie de studii istorice ale cunoscutului istoric maghiar I. Tóth Zoltán decedat în toamna anului 1956.

Culegerea a fost întocmită de d. Dániel Csátári de la Institutul de Istorie al Academiei de Științe din Budapesta, autor al unei remarcabile expuneri asupra legăturilor româno-maghiare *Román-magyar kapcsolatok. Történelmi vázlat* (Relații româno-maghiare. Schiță istorică) publicată în anul 1958.

D. Csátári semnează și o substanțială prefață a volumului, în care se înfățișează, cu valoroase precizări, întreaga biografie și activitatea istoriografică a decedatului istoric, cunoscut pentru contribuția sa la istoria poporului român din Transilvania.

Născut la 11 august 1911 în Virșeș, I. Tóth Zoltán, după studiile liceale urmate la Timișoara, s-a înscris la Universitatea din Cluj, formîndu-se astfel în contactul direct cu profesorii și istoricii români.

În atmosfera intelectuală a Clujului, I. Tóth Zoltán s-a raliat mișcării progresiste a tineretului studios, participînd alături de o serie de intelectuali maghiari ca Balázs Ferenc, Bánai László, Biró Sándor, Demeter János, Dsida Jenő, Jancsó Elemér, László Dezső, Csögör Lajos, Gagyí László, Kovács György, Méliusz József și alții la activitatea organizației „Tinerilor transilvăneni”. În cadrul acestei organizații I. Tóth Zoltán a luat poziție hotărîită față de partidul maghiar burghez din Transilvania. Cu o remarcabilă vigoare el a combătut politica revizionistă hortlystă, sub-

liniind încă în 1932 că „revizionismul este egal cu pieirea sufletească a populației maghiare din Transilvania”. Calea adevărată pentru prosperitatea populației maghiare era — arăta I. Tóth Zoltán — în înțelegerea frățească cu poporul român. Ca istoric, I. Tóth Zoltán și-a propus chiar din această perioadă să scrie o istorie a românilor din Transilvania și Ungaria în mai multe volume. „Încă din fragedă tinerețe străduința mea era — scria istoricul maghiar — de a face prin munca mea să progreseze prietenia dintre popoarele maghiar și român”. În introducerea sa Csatári schițează un amplu tablou al vieții intelectuale din Transilvania în care s-au cristalizat trăsăturile fundamentale ale istoricului I. Tóth Zoltán. El descrie, pe baza unui material documentar bogat, întreaga complexitate a vieții ideologice din deceniul al patrulea al secolului nostru, urmărește pas cu pas orientarea lui I. Tóth Zoltán spre problemele de istorie românească. Un moment important pe această cale îl constituie anul 1936 când istoricul maghiar nota în jurnalul său : „În cadrul studiilor mele de istorie românească mă ocup de eliberarea țărănimii române”. Are o deosebită admirație față de actul istoric săvârșit de Al. I. Cuza și M. Kogălniceanu prin reforma rurală din 1864.

Anul 1937 a produs o nouă cotitură în viața lui I. Tóth Zoltán. Obținând o bursă de studii, el a devenit student la Sorbona. Dat fiind că la această înaltă instituție unloc proeminent îl ocupa studiul mișcărilor naționale europene, I. Tóth Zoltán își găsește condiții prielnice de cercetare. În seminariile profesorului Jacques Ancel el prezintă o lucrare despre corespondența dintre N. Bălcescu și Alex. Goleșcu, iar ca lucrare de doctorat a prezentat studiul despre *Românii din Transilvania și opinia publică franceză din sec. al XIX-lea*.

În 1941 fiind numit bibliotecar la Cluj, I. Tóth Zoltán își continuă activitatea studiind istoria mișcării naționale române începând din sec. al XVIII-lea și pînă la 1918. Amintim printre studiile sale din această perioadă : *Românii din Transilvania în sec. al XIX-lea* ;

Dezvoltarea ideii unității naționale la români pînă la 1848 și altele.

Cînd în 1942 I. Tóth Zoltán a fost numit la Institutul de studii transilvănene din Budapesta, el a contribuit la întocmirea bibliografiei mișcării naționale românești, redactînd totodată interesantul studiu despre *Formarea conștiinței naționale române în literatura cronicăască moldoveană și munteană*.

În ciuda atmosferei puțin indicate pentru asemenea studii, I. Tóth Zoltán nu renunță la planurile sale și în anii 1943—1944 adună materialul documentar pentru principala sa lucrare *Primul veac al naționalismului român din Transilvania*, în care încearcă să înfățișeze procesul de formare a națiunii române burgheze. Lucrarea, publicată după eliberare, a fost apreciată satisfăcător în revistele românești de specialitate.

După eliberarea de sub jugul fascist, I. Tóth Zoltán s-a consacrat cu tot elanul studiilor sale preferate, fiindcă după opinia sa era o datorie patriotică de a face cunoscută publicului maghiar istoria și cultura poporului român. Pînă la moartea sa I. Tóth Zoltán a publicat o apreciabilă serie de studii și monografii consacrate istoriei poporului român, luptei sale pentru eliberarea națională și socială, printre care și o monografie despre Nicolae Bălcescu. Una din aceste lucrări, *Mișcările țărănești în Munții Apuseni pînă la 1848*, a fost tradusă și în limba română.

Cu toate aceste remarcabile contribuții, I. Tóth Zoltán — în studiul *Gelu și Tuhutum* (1946) — a fost tentat și el să plătească un regretabil tribut istoriografiei eronate răsleiene referitor la prezența românilor în Transilvania.

În volumul editat de Csatári, alături de studiile cunoscute cititorilor români sînt publicate o serie de studii inedite sau publicate fragmentar, scoase la iveală din fondul de manuscrise ale lui I. Tóth Zoltán. Primul dintre acestea este intitulat *Ungurii și românii*, în care istoricul maghiar subliniază mai ales laturile pozitive, tradițiile de luptă comună ale celor două popoare. Urmează apoi studiul *Cîteva probleme ale statului multinațional din Ungaria înainte de 1848*, publicat și în limba franceză în volumul delegației maghiare

la cel de-al X-lea Congres internațional de științe istorice de la Roma din 1955. Volumul cuprinde și studiul puțin cunoscut privitor la *Samuil Micu și luminismul românesc transilvănean*, publicat pentru prima dată în 1917 la Cluj. Studiul *Mișcarea țărănească din 1819 în domeniul de mijloc al Zlatnei* constituie un capitol succint al monografiei amintite, despre mișcările țărănești din Munții Apuseni.

Tot pentru prima dată se publică și studiul *Mișcarea țăranilor și a minerilor din domeniul Zlatnei la 1837*, care a fost mai amplu prezentat de I. Tóth Zoltán în monografia menționată. Prima parte a volumului se încheie cu o conferință despre Ecaterina Varga, ținută de istoricul maghiar la „Radio Kossuth” din Budapesta în 1951.

Partea a doua a volumului poartă titlul sugestiv: *Ciocenirile tragice și încercările de apropiere din 1848 — 1849*. Primul studiu din această parte se referă la *Problema națională din Ungaria în 1848 — 1849*, publicat în 1955 și în limba engleză. Cel de al doilea studiu abordează *Problema alianței româno-maghiare în 1848—1849*, în care un loc central îl ocupă prezentarea rolului important jucat de N. Bălcescu. Urmează apoi un remarcabil omagiu adus marelui patriot român, publicat pentru prima dată, la aniversarea a o sută de ani de la moartea acestuia la Palermo.

Această parte a volumului se încheie cu studiile intitulate: *Kossuth, Dragoș și Papfalvi și Politica națională a guvernului Szemere*, dintre care primul, scris în 1918, apare pentru prima dată.

În partea a III-a a volumului de studii istorice ale lui I. Tóth Zoltán apar sub titlul general *Problema națională în perioada capitalistă* studiile: *Cu privire la istoria românilor din Transilvania și Ungaria în perioada absolutistă*, *Românii din Transilvania și Ungaria în ultima treime a veacului al XIX-lea*, *Problema națională în primele decenii ale dualismului (1867—1900)* și *Problema națională în perioada imperialistă (1900—1914)*. Cu excepția celui de al treilea studiu, toate celelalte apar în volumul recenzat pentru prima dată și prezintă incontestabil un mare interes științific.

Titlurile lucrărilor lui I. Tóth Zoltán relevă în mod concludent că istoricul maghiar s-a ocupat în mod perseverent de mișcarea națională a românilor transilvăneni, subliniind cu tărie pătrunderea în Transilvania a ideilor luministe — pătrundere negată de unii istorici maghiari și austriaci. Urmărind pas cu pas dezvoltarea ideologică a „Școalei ardelenene”, el ajunge la concluzia că figura centrală a acestora o reprezintă Samuil Micu, care a avut o amplă contribuție la redactarea marelui petiții cunoscută sub numele de *Supplex libellus Valachorum*.

Analizând condițiile în care s-a născut *Supplexul*, istoricul maghiar afirmă: „Argumentarea istorică a petiției a fost rodul gândirii lui Samuel Micu. *Supplex Libellus Valachorum* a fost un act politic născut din înțelegerea dintre cele două confesiuni religioase românești și din voința intelectualității laice cu orientare luministă. Deși determinate de condițiile istorice locale, tendințele fundamentale ce stau la baza *Supplex*-ului reflectă ideile luminismului. Înțelegerea deplină a *Supplex*-ului, conchide istoricul maghiar, e strâns legată astfel de cunoașterea luminismului român din Transilvania. Fără o analiză temeinică a specificului luminismului românesc — arată istoricul maghiar — nici nu se poate discuta în mod temeinic principalul act politic al românilor din Transilvania de la sfârșitul sec. al XVIII-lea. Pentru clarificarea acestei probleme el cercetează în mod amănunțit căile de pătrundere ale ideilor luministe în Transilvania, valorificarea lor pe plan local, precum și contactele și interferențele dintre curentele luministe la români, maghiari și sași.

Cu aceeași stăruință a urmărit I. Tóth Zoltán și istoria frământărilor țărănești din Transilvania, care au atras adeseori atenția sa. El a cercetat astfel cu o adevărată pasiune răscoala din 1784, mișcările din 1819 și 1837, precum și luptele din Munții Apuseni de la 1848/1949. Interesul și admirația sa pentru țăranii din această regiune se relevă cu prisosință din descrierea domeniului Zlatnei. „Pe teritoriul domeniului Zlatnei, dar mai ales în partea lui centrală formată din împrejurimile Abrudului — serie istoric maghiar — locuiau nu țărani obișnuiți, ci iobagi - mineri.

O dată cu înmulțirea și dezvoltarea cuptoarelor erariale de redus minereul, creștea și robota. Viața devenea din ce în ce mai grea. Exploatarea intolerabilă făcea să crească tot mai mult rezistența țăranilor mineri și să provoace chiar răscoale armate. În lanțul mișcărilor țărănești — se arată în continuare — un loc de frunte îl ocupă răscoala lui Horia din 1784—1785. Pe aceste meleaguri s-au născut, au luptat și au căzut Horia și Cloșca, aici au fost înăbușite mișcările țăranilor din 1819 și 1837, iar la capătul acestui șir de mișcări se ridică figura cea mai nobilă a revoluției române transilvănene de la 1848: Avram Iancu”.

Cu o remarcabilă căldură a studiat I. Tóth Zoltán activitatea și ideile marelui democrat revoluționar român N. Bălcescu, despre care a scris o monografie și ale cărui opere le-a publicat în limba maghiară. La aniversarea a 100 de ani de la moartea lui N. Bălcescu, I. Tóth Zoltán a publicat în revista istorică maghiară „Századok” un amplu studiu din care cităm: „Știința istorică maghiară și întregul popor maghiar sărbătorească, alături de știința istorică românească și de poporul român frate, pe Bălcescu care a luptat mai mult ca oricine pentru înțelegerea și colaborare adintre cele două popoare prietene. La aniversarea a 100 de ani de la moartea sa și noi, ungurii, evocăm figura nobilă a lui Bălcescu și ne închinăm în fața personalității sale”. Adîncă prețuire a lui I. Tóth Zoltán față de figura luminoasă a lui N. Bălcescu era determinată de convingerea „că la timpul său nimeni în afară de Marx și Engels n-a avut o privire așa de pătrunzătoare asupra viitorului diferitelor națiuni ca N. Bălcescu. Aceasta — subliniază istoricul maghiar — nu este un lucru întâmplător. În gândirea lui Bălcescu, în concepțiile sale despre istorie, alături de trăsăturile fundamentale idealiste se împleteau puternice trăsături dialectice și materialiste, lucru constatat și de alți cercetători”.

I. Tóth Zoltán remarcă de asemenea faptul că strădania lui N. Bălcescu de a găsi calea

colaborării cu revoluția și lupta de eliberare națională maghiară din 1848 a găsit în multe cercuri politice din Ungaria un ecou favorabil. El citează în acest sens o scrisoare trimisă de la Paris lui Kossuth de contele Teleki, tocmai în timpul cînd tratativele româno-maghiare se aflau în plină desfășurare. Cităm din scrisoarea acestuia: „Să fim cît mai largi în acordarea de drepturi față de naționalități. S-a prăbușit nu numai Austria, dar și Ungaria Sfîntului Stefan. Am crescut o dată cu evenimentele. Ne-a revenit misiunea de a emancipa Europa și, după părerea mea, nu avem altă alegere decît sau să acceptăm acest rol sau să pierim. . . Trebuie să cedăm din corpus iuris, din vechea concepție de stat: trebuie să facem concesii față de croați, sîrbi și români”. I. Tóth Zoltán subliniază de asemenea faptul că Teleki se pronunța pentru satisfacerea revendicărilor naționale române legitime.

Vrednice de remarcat, pentru obiectivitatea lor, sînt și paginile consacrate de autor importanței ziarului „Tribuna” de la Sibiu care a militat pentru realizarea unității naționale a poporului român (p. 401), mișcării și procesului *Memorandului* din anii 1892—1894, prin care s-a demască în fața străinătății regimul de oprimare națională a românilor din Ungaria (p. 404), precum și denunțarea caracterului șovinist al politicii școlare aplicate de guvernul de la Budapesta (p. 431).

Volumul se încheie cu o bibliografie exhaustivă — alcătuită de D. Csátsári — a monografiilor, studiilor, recenziilor și notelor redactate și publicate de I. Tóth Zoltán, precum și a manuscriselor acestuia.

Editarea volumului de studii istorice *Ungurii și românii* a lui I. Tóth Zoltán constituie nu numai un omagiu adus la 10 ani de la dispariția acestui cărturar, dar și o reală contribuție la cimentarea relațiilor de prietenie dintre popoarele român și maghiar, bazate pe fundamentul trainic al intereselor și țelurilor comune.

L. Demény și V. Netea

**JACQUES LE GOFF, *Il Basso Medioevo*, Milano,
Edit. Feltrinelli, 1967, 382 p. (Storia Universale Feltrinelli, vol. XI)**

Cunoscut specialiștilor și publicului printr-un șir de studii monografice și printr-o strălucită sinteză asupra civilizației medievale, istoricul francez Jacques le Goff a editat de curând, în cadrul colecției germane de istorie universală *Fischer Weltgeschichte*, un volum consacrat evului mediu apusean în secolele XI — XIV, limite în care, de la H. Pirenne și M. Bloch, medievistii obișnuiesc să cuprindă cea de „a doua vîrstă feudală”, epocă de regenerare și expansiune a lumii apusene, în contrast cu îndelungatele secole de „letargie” care au precedat-o. Meritele deosebite ale lucrării, pe de o parte, efortul reușit de integrare a tuturor aspectelor esențiale ale epocii tratate într-o viziune unitară, întemeiată pe cele mai recente rezultate ale cercetării — dintre care unele datorate autorului însuși — și claritatea expunerii pe de altă parte, explică inițiativa editurii Feltrinelli care a dat anul acesta o versiune italiană a sintezei lui Jacques le Goff.

Cele trei secțiuni ale volumului : *Expansiunea occidentului creștin (1060—1180)*, *Apogeul (1180—1270)* și *Criza creștinătății apusene* urmăresc pe toate planurile vieții sociale progresul continuu al lumii apusene, de la sfîrșitul sec. al. XI-lea pînă în pragul celui de-al XIV-lea, cînd forțele de propulsie par a-și fi oprit acțiunea generînd astfel stagnarea și apoi criza societății medievale europene. Încercăm să desprindem din expunerea foarte concentrată a autorului liniile conducătoare.

La punctul de pornire, mijlocul sec. al XI-lea, investigația surprinde o societate înapoiată din punct de vedere tehnic, economic și cultural, în vădită inferioritate față de civilizațiile bizantină și arabă cu care era confruntată și în raport cu care se definește occidentalul.

„O lume săracă, alcătuită din poiene și centre izolate”, o lume dominată de pădurea nesfîrșită care separa rarele și slab populatele așezări rurale și centrele urbane embrionare. Dezarmată în fața acestei realități dominante, majoritatea populației trăiește în condiții

foarte puțin distanțate de primitivitate; pădurea nu numai continuă să furnizeze o parte substanțială a hranei unei societăți în care culesul și vînătoarea mai îndeplinesc încă o funcție economică esențială, dar îi oferă și materialul de construcție de bază. În arhitectură, civilizația apuseană se află încă în „vîrstă lemnului” și abia în pragul celei a „pietrei”.

Exploatat cu o tehnică primitivă, pămîntul răspunde cu sîrgincenie solicitării umane; aratul primitiv de lemn și fără roate, alături de care cel cu roate e o inovație încă puțin perfecționată și slab răspîndită la nord de zona mediterană, smulge cu greu dublul pînă la quadruplul sămînței îngropate (media aproximativă pentru Europa apuseană înainte de 1200 e apreciată la de trei ori cantitatea în_sămînțată). Cultivat la suprafață, îngrășat insuficient, solul revendică perioade îndelungate de repaos; asolamentul bienal lasă necultivată cel puțin jumătate din suprafața cultivabilă; epuizate chiar și de acest ritm agricol, unele terenuri sînt chiar definitiv abandonate după un ciclu mai mult sau mai puțin îndelungat, ceea ce dă agriculturii epocii caracter seminomad. Precaritatea și slabul randament al acestei agriculturi care mențin nivelul producției foarte aproape de necesitățile minime ale consumului făcînd imposibilă constituirea rezervelor, transformă în calamități sociale toate vitregiile naturii. Calamitățile generale și locale se succed la răstimpuri apropiate, reducînd marea masă a populației la o condiție de profundă „mizerie fiziologică”. Produs al acestei ambianțe materiale, psihologia socială se manifestă mai ales în marile „frii colective” caracteristice sec. al XI-lea; larg difuzate de arta romanică, viziunile apocaliptice și imaginile fantastice alimentează și contribuie la difuzarea unei stări de spirit care face din întruparea diavolului o „realitate” cotidiană. Apelul permanent la supranatural devine unica resursă a unei umanități covîrșite de mizeria fizică și de teroarea spirituală. În această ambianță dispar ultimel

rămășițe ale modestului efort de renovare spirituală catalogat în istoria culturii sub denumirea de renașterea carolingiană. Cultura apuseană înregistrează acum cea mai categorică repudiare a tradiției antice și, o dată cu ea, a oricărei încercări de cunoaștere științifică : „Platon scrutază secretele naturii, fixează limite orbitelor planetelor, stabilește cursul astrilor ; eu îl resping cu dispreț : Pitagora împarte în latitudini sfera pământului ; pe mine nu mă privește. Euclide meditează asupra problemelor complicate ale figurilor geometrice, dar nici din el nu am nimic de ales” (Petru Damiani), „Știința monahală — conchide autorul — se retrage pe poziții mistice ; știința profană este la primii ei pași, în faza de glîngăveală a copilăriei”.

Secolul care a înregistrat nivelul cel mai scăzut al evoluției materiale și spirituale a Occidentului medieval a asistat și la apariția germenilor reînnoirii, ale cărei semne prevestitoare au fost progresele economice și tehnice, înfîrșirea vieții urbane și apariția trăsăturilor caracteristice acestora.

Decisivă pentru ansamblul evoluției sociale a fost ceea ce medievalistii zilelor noastre numește curent „revoluția agricolă”. Progresele tehnicii agricole — răspîndirea plugului cu roate și brăzdar de fier, ameliorarea sistemului de tracțiune animală prin folosirea unui tip superior de atelaj și prin potcovire, substituirea în proporții însemnate a forței de muncă bovine prin aceea a calului, cu eficacitate și randament mult superior — au făcut posibilă în același timp extinderea suprafeței agricole și exploatarea mai în adîncime a pământului, deci mai eficientă. Refulată de acest efort de mari proporții, amplu reflectat de documentația epocii, pădurea cedează teren agriculturii. Paralel cu acest proces, Europa înregistrează acum un masiv salt demografic. Consecință și în parte cauză a expansiunii societății europene în secolele XII—XIII, creșterea demografică e în același timp aspectul ei cel mai izbitor.

Stimulat de progresul agricol și demografic, schimbul începe să-și lărgască sfera de acțiune, celulele economice fundamentale ale societății medievale — domeniul și gospodăria țărănească dispunînd acum de excedențe

agricole, tind să stabilească contacte mai frecvente cu piața, în așteptarea permanențării lor ; bilciurile — instituție tipică a comerțului în faza de tranziție de la economia de satisfacere la aceea de piață permanentă — în-cadrează într-o rețea din ce în ce mai densă așezările omenești.

Comerțul internațional sporește ca amploare și capătă direcții noi ; acum (în sec. al XII-lea și al XIII-lea) se statornicesc citeva din marile artere comerciale ale lumii medievale. „Revoluția comercială”, care a restituit monedei funcția sa esențială și a dat un puternic impuls creditului și activității bancare, se înscrie ca o etapă majoră în ansamblul procesului de transformare a societății europene. Începe acum procesul de urbanizare care avea să devină una dintre trăsăturile principale ale epocii moderne. Orașele nu numai se înmulțesc rapid, dar își definesc și funcția specifică prin concentrarea activității meșteșugărești, prin aglomerarea demografică, prin rolul determinant dobîndit în sfera schimbului de mărfuri, printr-un nou statut juridic și, în cele din urmă, printr-o nouă atitudine față de lume și societate.

Progresele tehnice și economice se răsfrîng pe plan social, mobilitatea unor largi secțiuni ale populației succede imobilității caracteristice perioadei de contracție. Se desprind acum de locul de baștină nu numai un număr restrîns de clerici și cavaleri, ca în trecut, dar și grupe masive de țărani în căutarea unor condiții de existență mai bune. Încep acum marile migrații în direcția Europei centrale și răsăritene și a Spaniei ; negustorul itinerant devine una dintre realitățile cele mai caracteristice ale epocii (în Anglia *piepowders* — picioare prăfuite), ca și călugării.

Mobilitatea socială este doar una dintre manifestările luptei pentru emancipare, care își ia acum avîntul în lumea rurală și urbană. Lupta pentru „libertate” înregistrează primele mari succese la sfîrșitul sec. al XI-lea și ia proporții largi în secolele XII—XIII, pe măsura regresului șerbiei și mai ales a triumfului orașului în lupta cu puterea seniorială.

Cum se grupează la nivel politic forțele fundamentale ale societății medievale în

secolele XI—XII? Organizarea politică oscilează între doi poli: acela al formulei feudale, încă precumpănitoare, și acela al formulei urbane, care s-a impus în două zone ale Europei: Flandra și Italia de Nord.

Pe o treaptă superioară, universalismul gândirii medievale și-a găsit interpretul în cele două forțe cu aspirații și politică universale: papalitatea și imperiul, în vreme ce, pe fundalul tabloului politic, încep să acționeze forțele care aveau să se dovedească cele mai apte pentru organizarea societății europene: monarhiile naționale.

Elanul reinnoitor care a cuprins societatea europeană în sec. al XII-lea s-a extins și asupra vieții spirituale în sfera căreia un puternic impuls interior provoacă o febrilă căutare de noi soluții. Biserica oficială, în ciuda reformei gregorienne — sau poate tocmai din pricina ei —, s-a lăsat implicată tot mai profund în viața social-politică ca forță dominantă sau cu aspirații hegemonice. Marele succes al ordinelor călugărești înființate la sfârșitul sec. al XI-lea și mai ales în sec. al XII-lea — dintre care doar cel al cisterciencilor a proliferat în interval de un secol peste 500 de filiale — trădează intensitatea aspirației spre puritatea spirituală, aspirație care în toate mișcările de reformă medievală s-a travestit în formula revenirii la simplitatea originară a vieții evanghelice.

Decisiv pentru noua orientare spirituală a Europei apusene în sec. al XII-lea a fost însă nu elanul vieții monahale și noile formule ale ascezei creștine, ci noul mod de gândire și investigație filozofică, produs al civilizației urbane embrionare, analizată de autor sub titlul: *Sfidarea la adresa culturii monastice: dezvoltarea culturii urbane*. Spărgînd cadrele tradiționale ale învățămîntului, întemeiat pe sistemul celor șapte arte liberale, adăugînd disciplinelor vechi altele noi, și mai ales adoptînd o nouă metodă de expunere și cercetare, școlile urbane, dezvoltate pe terenul vechilor școli episcopale, au pregătît cea dintîi mare reinnoire fundamentală în societatea medievală apuseană.

Tradiția antică greacă și romană — cea dintîi accesibilă doar prin mijlocirea traducerilor din arabă — a furnizat elementele din care

avea să se hrănească întregul efort de reelaborare intelectuală în secolele XII—XIII. Ca și în alte rînduri, în istoria culturii, inovația și-a croit un drum ocolit, înfățișîndu-se ca o revenire la antichitate. Noua gîndire, evident, nu a părăsit terenul teologiei creștine, dar s-a străduit să o fundamenteze mai larg. „Fides quaerens intellectum”, sub această formulă care definește perfect scolastica, a cîștigat, pentru prima oară teren în lumea medievală, investigația întemeiată pe rațiune.

Caracteristică pentru noua orientare nu este atît de mult masa de cunoștințe noi care încep o dată cu traducerile textelor arabe, cît mai ales metoda științifică nouă la baza căreia se află observația și experiența. Urmind această cale, gîndirea scolastică a ajuns la rezultate simțitor diferite de cele ale misticii tradiționale, care au pus-o în cele din urmă în stare de rebeliune față de tradiție. Cea dintîi rebeliune împotriva autorității în lumea gîndirii europene a fost înăbușită de reacția tradiției, dar germeii noi introduși de ea aveau să fecundeze abundent în veacurile următoare.

Disproporția dintre sporul de populație și capacitatea încă foarte limitată a pămîntului de a satisface nevoile ei de hrană s-a aflat la originea marilor pulsații demografice ale lumii occidentale, de la sfîrșitul sec. al XI-lea pînă la mijlocul celui de-al XIII-lea. Cuceririle normande în Anglia și Italia de sud, expansiunea germană în Europa răsăriteană, participarea masivă a populației franceze la Reconquista spaniolă și la colonizarea teritoriilor cucerite, în sfîrșit, cruciatele au constituit un fel de „invazie în sens invers”, prima mare etapă a expansiunii europene. Cruciața — fenomen care, evident, nu se lasă închis într-o simplă explicație demografică — a dat curs eltorva din tendințele majore ale societății apusene la începutul perioadei de expansiune, dar, în geneza ei, decisiv a fost efortul papalității de a asuma controlul politic al societății — derivat al reformei gregorienne — și căutarea unui deuseu pentru surplusul de populație.

În opoziție cu medievalismul generațiilor precedente, autorul minimizează însemnătatea, în viața

de vedere politic și cultural ; cit despre forțele care au promovat-o — papalitatea și nobilimea feudală — ele au înregistrat un evident regres de pe urma eșecului final al cruciatei. Fără îndoială acest eșec a subminat puternic puterea papalității ; dar cititorul nu își va da adeviziunea unei judecăți atît de categorice ca aceea formulată de autor în această privință : „la capătul lanțului de urmări ale cruciatei se află Reforma”.

Cu totul întemeiată este în schimb constatarea că, raportată la acțiunea istorică a cruciatei, mult mai profundă și durabilă a fost aceea a expansiunii comerciale a orașelor mediteraneene ; împrumutînd formula lui R.S. Lopez, autorul își încheie capitoul cu constatarea : „Odiseea negustorilor a precedat, a însoțit și a urmat Iliadei baronilor”.

Sec. al XIII-lea a fost, după expresia unui medievist, „punctul extrem atins de pendulul medieval”, răstimpul de maximă înflorire a premiselor manifestate în perioada anterioară, vremea sintezelor.

Agricultura, sectorul dominant al vieții economice, continuă să înregistreze substanțiale progrese : procesul de desțelenire se intensifică, randamentul muncii agricole sporește simțitor, agronomia își cîștigă din nou locul în rîndul științelor. Fămetea — plagă endemică a secolelor anterioare — e un fenomen în regres, iar expansiunea demografică capătă amploare maximă înainte de a stagna la sfîrșitul secolului. Perfecționată, tehnica extracției miniere și a producției meșteșugărești intensifică ritmul producției, a cărei masă dă un puternic impuls comerțului ; zone largi de viață economică sînt smulse structurii autarchice. Cîștigînd în frecvență și volum, comerțul își caută mijloace superioare de realizare : tipuri noi de ambarcațiuni îngăduie încărcarea unui volum mai mare de mărfuri (200—500 tone) ; apariția cîrmei fixe și folosirea hărților nautice sporesc stabilitatea navelor și precizia navigației. Proporțiile operațiilor comerciale și mai ales caracterul lor nou — plata la distanță sau compensarea prin clearing — impun negustorului păstrarea unei stricte evidențe scriptice ; răspunzînd acestei necesități, calculul începe să ocupe un loc însemnat în activitatea comer-

cială și își forțează astfel locul și în învățămînt.

Împrumutul cu dobîndă se dezvoltă pe măsura ce necesitățile vieții economice impun apelul tot mai larg la credit. Adaptîndu-se realității, biserica face concesii imperativelor noilor structuri economice : manuale pentru confesori dezvoltă o întreagă cazuistică pentru a face loc scuzelor și justificărilor în favoarea operațiilor de credit. În sfîrșit, reluarea emisiunilor de aur în Europa apuseană în a doua jumătate a sec. al XIII-lea e indiciul cel mai evident al marilor transformări petrecute în economia europeană.

Impulsul forțelor profunde s-a transmis și la nivelul structurilor politice și s-a tradus printr-o consolidare a puterii publice, fie în forma monarhiilor naționale, ca în Anglia, Franța și Spania, fie în aceea a principatelor teritoriale și a orașelor-state, acolo unde teritoriul național nu a putut fi unificat sub o unică autoritate publică, ca în Germania și Italia. Tendința spre centralizarea puterii politice succede pulverizării feudale ; o dată cu recuperarea pozițiilor uzurpate în trecut de forțele centrifugale și cu dezvoltarea organelor și instituțiilor de guvernămînt începe lentul proces de transformare a suzeranității în suveranitate, din care au rezultat statele moderne. Dar, de la fărîmițarea feudală la structura modernă, statul a trecut printr-o formulă de tranziție în care centralism și forțe ale particularismului s-au echilibrat în cadrul monarhiei întemeiate pe stări (der Ständestaat). Condamnate de triumful realităților noi, forțele universaliste pășesc pragul declinului ; mai timpuriu imperiul, care încă din sec. al XIII-lea a evoluat ireversibil spre dezagregarea puterii centrale și declinul demnității imperiale, menită să devină o simplă caricatură în veacurile următoare ; mai lent universalismul puterii papale, care reușește chiar să dezvolte acum tipul cel mai realizat al formulei monarhice. De la Inocențiu al III-lea la Bonifaciu al VIII-lea, doctrina supremației papale se desăvîrșește progresiv, atît în viața internă a bisericii, cît și în relațiile ei cu statele catolice.

Pe planul evoluției intelectuale, faptul cel mai de seamă în sec. al XIII-lea a fost înflorirea universităților, care au desăvîrșit transfe-

cul centrului de greutate al vieții intelectuale de la mănăstire la oraș. Organizate în corpuri privilegiate, universitățile sînt înzestrate cu statute care reglementează minuțios activitatea și fixează regimul juridic al profesorilor și elevilor. Programul de studii se lărgeste simțitor; lectura și interpretarea Bibliei — *lectio divina* — care constituise materia de bază, practic singura, în școlile episcopale și monahale, nu își păstrează locul predominant decît în facultățile de teologie. Școala de tip nou nu numai lărgeste conținutul învățămîntului, dar elaborează și o nouă metodă de expunere și cercetare scolastică.

Acumularea cunoștințelor și mai ales spiritul nou în care au fost abordate a impus elaborarea unor lucrări de sistematizare de mari proporții. Sistematizarea rămîne în majoritatea cazurilor exterioară, ca în opera lui Vincent de Beauvais (*Speculum maius*, alcătuit dintr-un *speculum doctrinale*, un *speculum historiale*) și a altor repertorii de cunoștințe, dar ea s-a desăvîrșit și în cîteva sinteze — *summae* —, produs al efortului de înțelegere al cărui punct de pornire nu mai este exclusiv credința, ci, în măsură tot mai largă, și cunoașterea rațională. *Ratio fide illustrata* avea să fie în concepția celui care a realizat cea mai desăvîrșită sinteză a gândirii scolastice — Toma de Aquino — răspunsul la întrebarea epocii. Revelația și rațiunea automatizată se imbină într-o armonioasă sinteză, expresie supremă a echilibrului realizat de o societate în expansiune.

Expansiunea, care a fost un proces continuu de la sfîrșitul sec. al XI-lea. încetează la sfîrșitul celui de-al XII-lea. „Criza care se manifestă în occidentul creștin între 1270 și 1330 începe ca o criză de oboseală. Expansiunea care începuse în sec. al XI-lea își încetinește ritmul, apoi se oprește; pe alocuri refluxul se substituie progresului, deși acesta nu încetează pretutindeni. Tendința se face simțită în toată lumea creștină, fără a fi însă generală”.

Procesul de deștelenire, atît de intens în secolele anterioare, se oprește brusc; caracteristic epocii nu mai este punerea în valoare a unor noi pămînturi, ci procesul invers, părăsirea a numeroase terenuri anterior cultivate. Tehnica producției meșteșugărești pare să fi atins și ea limitele maxime ale progresului în condițiile date și orașul intră într-o grea fază de adaptare la situația nouă creată de îngustarea puterii de absorbție a pieții. Criza se manifestă și în sectorul edilitar; sporește simțitor numărul șantierelor abandonate; construcția marilor catedrale cu tot mai accentuată tendință spre gigantism devine o sarcină prea apăsătoare pentru o societate în proces de contracție.

Încetează aproape cu totul expansiunea teritorială; în Spania, după succesele răsunătoare dobîndite în secolele precedente, Reconquista se oprește pentru mai bine de două veacuri în fața modestului regat al Granadei. Restaurația bizantină pune capăt Imperiului latin de Constantinopol, în vreme ce în Asia dominația latină se încheie la sfîrșitul secolului.

Criza economică ale cărei cele mai evidente manifestări au fost reapariția marilor cîcluri de foamete, instabilitatea monetară și supraproducția în sfera producției meșteșugărești, a declanșat violente conflicte sociale, în lumea rurală și în cea urbană.

În sfîrșit, criza cuprinde și sfera vieții intelectuale, unde biserica se străduiește să pună capăt progreselor rațiunii care subminau dogma.

Evident, cititorul nu se va declara deplin satisfăcut cu considerațiile autorului referitoare la mult dezbătută problemă a crizei sec. al XIV-lea; rămîn nelămurite încă extinderea crizei și caracterul ei. Cercetări ulterioare vor oferi, fără îndoială, lămuriri suplimentare pentru înțelegerea acestei etape a istoriei evului mediu european. Volumul se încheie cu o excelentă bibliografie selectivă.

Ș. Papacostea

„Journal des Savants”, Institut de France, Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris, nr. 1 — 4, 1965, 760 p., nr. 1 — 4, 1966, 256 p.

Apărut sub auspiciile lui Colbert și patronat, de-a lungul existenței sale, de instituții de prestigiu ca Académie des Inscriptions, Académie des Sciences și Institut de France, „Journal des Savants” și-a sărbătorit în anul 1965 cel de-al treilea centenar. Deși o presă periodică a precedat cu trei decenii apariția acestei reviste, „Journal des Savants” are meritul de a fi primul periodic de caracter savant din Franța și chiar din Europa.

Vestitul erudit Denis de Sallo, fondatorul revistei, a orientat periodicul încă de la început „spre ceea ce este nou în Republica literelor”. Problematika explorată s-a caracterizat, în afară de noutate, printr-o mare varietate; erau publicate lucrări de istorie și literatură, teologie și drept internațional, medicină și matematică, astronomie și arte plastice. Pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea revista exercită de jure și de facto un adevărat monopol în materie de presă științifică. Dar prestigiul periodicului este conferit nu atît de locul privilegiat pe care-l ocupă, ci de semnăturile unora dintre cele mai luminate minți ale Europei contemporane — Descartes, Corneille, La Fontaine, Voltaire, Leibniz, Melebranche și alții.

Dispărut în octombrie 1792, în vremea revoluției, reapare în 1816 cînd încearcă să-și reocupe locul de frunte nu printr-o poziție privilegiată legal, ci prin calitatea conținutului său. Aderența la acest principiu și limitarea domeniului său de cercetare prin orientarea treptată spre studii istorice orientale, clasice

și medievale marchează pătrunderea sa în lumea modernă, cînd a cunoscut o mare strălucire sub conducerea unor istorici iluștri ca Gaston Paris, René Cagnat și Alfred Marlin.

Sărbătorirea celui de-al treilea centenar a prilejuit un număr jubiliar care, prezentînd o serie de studii originale ale unor istorici consacrați, înregistrează o îmbunătățire a conținutului său, unele articole înscriindu-se pe linia unor preocupări majore pentru probleme de istorie social-economică și politică.

Și în numerele de față ale revistei, cele mai numeroase și cele mai valoroase studii sînt dedicate societății medievale. Dintre acestea un loc deosebit îl ocupă cele consacrate istoriei bizantine.

Epoca de trecere de la antichitate la evul mediu a constituit unul din domeniile care au reținut atenția multor specialiști ai istoriei antice și medievale. Recent, Roger Rémondon a adăugat o nouă sinteză¹ numeroaselor lucrări care au abordat studiul acestei epoci. Autorul recente sinteze semnează în paginile revistei studiul *Militaires et civils dans une campagne égyptienne au temps de Constance II* (1, 1965). Interesul major stîrnit de cele 82 de papirusuri, aparținînd așa-numitei arhive

¹ Roger Rémondon, *La crise de l'Empire romain de Marc-Aurèle à Anastase*, Paris, P.U.F., 1964.

a lui Abinnaeus, comandantul unei unități de cavalerie din Dionysias (Egipt), se datorește faptului că acestea oglindesc o serie de fenomene ce au avut loc în societatea romană la mijlocul secolului al IV-lea. Criza economică, desfășurată pe fondul crizei generale a sclavagismului și care a îmbrăcat forme ascuțite în Egipt, a determinat o accentuare a procesului de sărăcire a gospodăriei țărănești, însoțit însă și de apariția și dezvoltarea unei minorități care, exploatarea dificultăților țărănimii, prin diverse mijloace acaparează sate întregi. Articolul relevă rolul militarilor în acest proces, deveniți unul din factorii de dezordine în provincie. Sprijinindu-se pe autoritatea lor cvasi absolută și pe incapacitatea puterii centrale de a mai controla situația în provincii, militarii au achiziționat imense suprafețe de pământ și au plasat sub patronajul lor cele mai prospere sate, tinzând să se transforme într-o castă ai cărei membri urmăresc apărarea și augmentarea privilegiilor lor. Acești militari au fost predecesorii familiei Appion și au constituit unii dintre principalii beneficiari ai procesului de regroupare și concentrare a proprietății funciare, de formare a marelui domeniu.

Luând cunoștință de pericolul grav ce-l reprezentau aceștia pentru puterea centrală, prin decretul din 355 Constanțiu al II-lea interzice abuzurile militarilor, iar prin cel din 360 denunță apariția în Egipt a unui patronaj exercitat de oameni a căror forță provine din funcțiile lor, de comandanții militari înșiși, care s-au transformat într-un concurent al împăratului în provincie. Dar aceste măsuri nu erau de natură să înlăture răul, să oprească un proces ale cărui rădăcini erau mult prea profunde. De altfel repetarea lor sub împărații următori demonstrează ineficiența acestora.

Deși — în cadrul controversei istoriografice privind rolul factorului intern și extern în prăbușirea imperiului — autorul este partizan al priorității factorului extern, el trebuie să recunoască totuși importanța crizei social-economice, prezente pe întreg cuprinsul imperiului, fără a îmbrăca însă forme atât de caracteristice ca cele relevate de papirusuri pentru Egipt, care, în complexul crizei gene-

rale a sclavagismului a constituit în timp și ca importanță primul element, generând și celelalte aspecte ale crizei generale.

Problematica complexă a structurii sociale din Grecia francă nu a format până în prezent obiectul unui studiu special aprofundat. Articolul lui Jean Longnon, *La vie rurale dans la Grèce franque* (1, 1965), constituie un punct de plecare în această direcție. Sprijinindu-se pe un număr restrins de izvoare, autorul, cunoscut pentru studiile sale asupra dominației france din Bizanț², abordează una din chestiunile fundamentale ale problemei noastre: aportul cuceritorilor în formarea feudalismului bizantin.

Autorul pornește de la premiza justă că feudalitatea din Bizanț nu a fost rezultatul cuceririi occidentale. Imaginea structurii sociale bizantine în momentul sosirii cruciaților în Grecia, pe care ne-au lăsat-o sursele occidentale, nu este diferită de peisajul social occidental din acea vreme. Cronicarii contemporani sînt aproape unanimi asupra faptului că cuceritorii n-au schimbat nimic în tabloul social grec. Consemnînd acest lucru, un document din 1209 nota lapidar: „Grecos antem tenebit in eo statu quo Emannuelis imperatoris tempore tenebantur”. Marii proprietari de pământ (*arcondes*) au reușit să-și păstreze posesiunile, să fie încorporați în ierarhia feudală a țării și puși în același rang cu cavalerii occidentali. Cultivatorii liberi (*francs hommes*) și-au menținut pămînturile, dar datorau statului impozitul funciar. Cea mai numeroasă categorie socială, parecii (*villani, homines, villains des casaux*), și-a păstrat tenurile (*slasis*).

Autorul remarcă faptul că dominația francă nu a adus modificări în situația pareciilor. Dar această observație este valabilă dacă se ține seama de statutul lor juridic. Prin scăderea autorității de stat, impozitul *acrostiche*, serviciul și justiția, care făcuseră parte din atribuțiile exercitate de stat, trec în suverani-

² *L'Empire latin de Constantinople et la principauté de Morée*, Paris, 1949; *Problèmes de l'histoire de la principauté de Morée*, în „Journal des Savants”, 1946; *Le prince de Morée chansonnier*, în „România”, LXV, 1939.

tatea seniorului. Multiplicarea și creșterea redevențelor (*gemorum, mostophoria, ycomodium, ycometrium*) și corvezilor au agravat situația socială a țăranilor pareci.

Un capitol special al articolului este dedicat structurii domeniului din Moreea secolului al XIII-lea. O parte a acestuia era formată din tenuri lucrate de pareci, alături de care existau și alți țărani, restrinși ca număr și de condiție puțin diferită de aceea a parecilor (nicarii, jurați, arcași etc.). Cealaltă parte cuprindea rezerva seniorială formată din ogoare, vii, grădini, păduri și lucrată prin corvoada pareclilor.

Deși nu împărtășim în întregime punctul de vedere al autorului conform căruia dominația francă a adus Bizanțului în prima sa parte (1204–1261) o mare prosperitate, nu putem nega faptul că viața economică a Moreei a cunoscut o înviore în această perioadă grație participării sale la comerțul mediteranean și unei lungi perioade de liniște impuse de prinții de Villehardouin. După 1261, în timpul luptelor pentru recucerirea Moreei viața economică este dezorganizată ca urmare a insecurității și a campaniilor de pradă.

Extraordnara aventură a companiei catalane, precursora a „Marilor Companii” care au înspăimântat Occidentul european în cursul războiului de 100 de ani, a reținut atenția multor istorici³. Studiul lui David Jacoby, *La „Compagnie catalane” et l'état catalan en Grèce. Quelques aspects de leur histoire* (2, 1966), își propune să acorde o atenție particulară unui aspect inedit al problemei: continuitatea instituțiilor companiei în procesul de trecere de la starea seminomadă la așezarea în teritoriul cucerit. Ideea conducătoare a autorului este menținerea sigiliului folosit de compania catalană de-a lungul întregii sale existențe.

³ G. Schlumberger, *Expédition des Almogavares ou routiers catalans en Orient*, Paris, 1902; A. Rubio I. Lluch, *Diplomatori de l'Orient català (1301–1309)*, Barcelona, 1947; S. Tramontana, *Per la storia della „Compagnia Catalana” in Oriente*, în „Nuova rivista storica”, 46/1962; Setton, *Catalan Domination of Athens 1311–1388*, Cambridge (Mass), 1948 etc.

Legată direct de evenimentele ce au urmat asasinării lui Roger de Flor, autorul înregistrează prima mențiune asupra sigiliului companiei cu efigia sfințului Gheorghe, patronul Cataloniei. Atestarea paralelă a unei cancelarii proprii certifică clar independența mercenarilor catalani față de statul bizantin, transformarea companiei într-un corp suveran, înzestrat cu o personalitate juridică. Problemele complexe ce se pun în fața catalanilor după cucerirea ducatului de Atena — raporturile între cuceritori și autohtoni, adoptarea instituțională la noul cadru politic, trecerea la alte activități decât cele militare — nu au afectat structura companiei ca organism militar. Desemnarea ei prin termenii de „exercitus” ori „universitas”, ca și menținerea sigiliului și a cancelariei, subliniază continuitatea sa.

Un capitol interesant este consacrat de autor studiului problemei după tratatul din 1312 dintre mercenarii catalani și regatul Siciliei. Sarcinile rezultate din noua condiție a companiei — forță conducătoare în ducat — au obligat pe catalani să recunoască autoritatea și jurisdicția regelui Frederic al II-lea, cu menținerea unor importante privilegii. Semn al acestei noi situații — condominium asupra Atenei — este folosirea celor două sigilii: cel regal și cel catalan. Personalitatea companiei este menținută și după 1316–1317 când puterea catalanilor este considerabil redusă în favoarea celei regale, păstrându-și totuși instituțiile sale și sigiliul până în 1374, când dispare în urma luptelor intestinale.

Varietatea tematicii articolelor ce se ocupă de studiul evului mediu general face inutilă orice încercare de prezentare sistematică.

Ideea largii răspindiri a castelelor de piatră în secolele al X-lea și al XI-lea și rolul raidurilor devastatoare vikinghe, maghiare și sarazine în acest proces au constituit o adevărată dogmă care a dominat de-a lungul anilor istoriografia medievală. Cu trei decenii în urmă, R. Aubenas și apoi discipolii săi au combătut această teză subliniind numărul redus al castelelor de piatră din acea epocă, ca și ritmul lent al conversiunii lemnului în piatră. Valorificarea ultimelor cercetări i-a permis lui Pierre Héliot să aducă argumente în favoarea tezei lui Aubenas în studiul *Les châteaux*

forts en France du Xe au XIIe siècles, à la lumière de travaux récents (2, 1965). În prima fază a feudalismului, principala formă a arhitecturii militare a constituit-o fortăreața din pământ și lemn, înconjurată de un șanț, sistem adus de popoarele germanice. Secolele al XI-lea și al XII-lea nu au consemnat nici o inovație, continuându-se tradițiile arhaice ale fortăreței nordice până și în regiunile mediteraneene (în Savoia continuă până în secolul al XIV-lea), deși aveau de ales între sistemul nordic și remarcabila tehnică militară romană. Numărul extrem de redus al castelelor de piatră și progresele foarte slabe ale arhitecturii militare nu pot fi explicate numai prin forța autorității regale ori ducale, mai ales că puterea regală cunoaște acum un puternic reflux, ori prin rutină, avînd în vedere progresele deosebite înregistrate de arhitectura religioasă a vremii. Autorul explică această problemă prin analiza evoluției raportului atac-apărare. Profunda decadentă a arhitecturii militare medievale din Occident în raport cu concepțiile antichității romane sau ale Orientului medieval se datorește mediocrității mijloacelor de atac. Armamentul armatelor medievale apusene consista, până la începutul secolului al XIII-lea, aproape exclusiv din arme albe. Abia la începutul secolului al XIII-lea are loc ruptura echilibrului stabilit între atac și apărare prin apariția unor noi mijloace de asediere, provocînd o puternică reacție în ceea ce privește mijloacele pe care le opune apărarea.

Studiul lui Raymond Cazelles *Etienne Marcel au sein de la haute bourgeoisie d'affaires* (1, 1965) își propune să aducă lumină asupra împrejurărilor puțin cunoscute în care a sîrșit dramatic starostele negustorimii pariziene prin analiza psihologiei și a elementului accidental din destinul acestuia. Autorul demonstrează că parte din acțiunile lui Marcel din anii 1356—1358 au purtat pecetea ranchiunei față de cumnații săi din familia lui Pierre des Essars, una din marile familii de bancheri parizieni de la mijlocul secolului al XIV-lea, care l-au deposedat ilegal de averea ce-i revenea din partea soției sale. În timpul mișcării orășenești din Paris, Marcel a încercat să-și reia averea, dar Jean des Essars și

Robert de Loris, puși sub protecția lui Jean le Bon și a delfinului Carol, au fost feriți de urmărirea judiciară a cumnatului lor. Considerat ca trădător de către această mare familie de parveniți, deoarece a întrerupt pentru moment ciclul operațiilor lor fructuoase, E. Marcel a fost asasinat, printre ucigași numărîndu-se propriile sale rude: Pépin și Martin des Essars, Jean de Charmy și însuși celebrul Jean Maillart.

În articolul *L'ascension de Théodore de Bèze (1549—1561) au miroir de sa Correspondance* (4, 1965), Etienne Trocmé dovedește că strălucita carieră a marelui reformat nu datorează nimic prieteniei cu Jean Calvin. Pe această linie autorul analizează eforturile lui de Bèze din anii 1550—1559 de creare a unui front unit al Reformei (Germania, Elveția) împotriva ofensivei contrareforme și apoi activitatea din anii 1559—1561 de atragere la religia reformată a regelui francez și a consilierilor săi, speriat de tendințele protestantismului din Franța de a se transforma într-o mișcare socială în maniera războiului țărănesc german și a diverselor curenți anabaptiste. Legat de această ultimă parte a activității lui Theodore de Bèze, Trocmé aduce un punct de vedere eronat, afirmînd că marile imprudențe săvîrșite de succesorul lui Calvin au pus biserica reformată din Franța în slujba unor facțiuni princiare, iar el s-a condamnat să ocupe un loc pe modesta scenă a Genevei. În realitate, la baza destinului religiei hughenote au stat profunde cauze economice, sociale și politice.

Dintre celelalte studii remarcăm pe acela al lui Michel Roblin: *Le culte de Saint-Martin dans la région de Sens* (3, 1965), care, pe baza investigării patronajului locurilor sfinte și a toponomiei, analizează unele aspecte ale istoriei locale și a geografiei umane în cursul secolelor obscure ale feudalismului (sec. VII—XI), studiul semnat de Ch. Samaran și Lucie Favier: *Louis XI et Jacques d'Armagnac, duc de Nemours* (2, 1966), în care autorii înregistrează un episod al luptei marelui rege pentru centralizarea statului francez și, în sîrșit, articolul lui Alain Dufour *La paix de Lyon et la conjuration de Biron* (1, 1965), care subliniază legăturile existente între complotul lui Biron

și războiul dus de ducele de Savoia, cu ajutorul spaniol, împotriva lui Henric al IV-lea, ambele avînd ca scop detronarea sau asasinarea bearnezului.

Paginile revistei înscriu și numeroase studii care abordează variate probleme de cultură medievală.

Studiul Taniei Velmans *Les fresques d'Ivanovo et la peinture byzantine à la fin du Moyen Âge* (1, 1965) readuce în discuție problema evoluției artei picturale bizantine din secolul al XIV-lea, precum și a raporturilor acesteia cu cultura balcanică.

Pictura religioasă descoperită într-o biserică din nord-vestul Bulgariei, datînd de la mijlocul secolului al XIV-lea, din vremea țarului Ioan-Alexandru, relevă o serie de trăsături originale, dar trădează și similitudini cu decorațiile murale de la Kaharie Djami, cu frescele din regiunea Novgorodului executate de Theophanes Grecul și discipolii săi și cu miniaturile provenind din mediul constantinopolitan. Pentru a explica aceste date aparent contradictorii — picturi aticizante de origine constantinopolitană decorînd o biserică de preoți hesiași la sute de kilometri de metropola imperială — autoarea emite două ipoteze asupra originii acestor fresce. Avînd în vedere contextul istoric — vestita diaspora a artiștilor bizantini ca urmare a continuei ofensive otomane — frescele pot aparține unui pictor bizantin. Dar, după părerea autoarei, pictura poate să aparțină și unui pictor local care a copiat figurile după un manuscris grec.

Printre studiile de civilizație mai consemnăm *La vie et les aventures de la reine Guenièvre et la transformation de son personnage* (1, 1965) în care J. Marx reia discuția privind metamorfozarea soției legendarului rege Arthur în romanul lui Chrétien de Troyes, discuție deschisă de Gaston Paris și care a trezit vii controverse, articolul lui Emmanuel Pouille :

Théorie des planètes et trigonométrie au XVe siècle d'après un équaloire inédit, le sexagenarium (3, 1966) și *Le problème de voyage de Chateaubriand en Amérique* (1, 1965) în care R. Lebégue aduce argumente în favoarea ipotezei lansate de J. Bédier în 1889 că o parte din descrierile marelui scriitor asupra Americii (*Atala, Voyage en Amérique, Mémoires d'Outres-Tombes*) sînt fie fructul imaginației, fie influențe din memoriile lui Mersenne sau Eugène Ney.

În afară de studiile de medievistică, care sînt cele mai numeroase, revista abordează și o serie de probleme de istorie clasică, cum este evoluția galerei clasice grecești și romane, ori de istorie orientală — practica mumificării în Extremul Orient în epoca feudală (China, Tibet, Japonia) sau evoluția raporturilor chino-tibetane în secolele VII–IX.

Pe lângă rubricile consacrate studiilor, revista „Journal des Savants” posedă și o bogată și variată rubrică de critică și bibliografie. Recenziile și informațiile științifice asupra unor lucrări al căror cîmp tematic este foarte larg constituie încă un element menit să stîrnească interesul lectorului.

Nici numerele de față nu depășesc problematica de detaliu cu care ne-a obișnuit revista în ultima vreme. Paginile ei trădează caracteristicile de bază ale istoriografiei burgheze; ea acumulează neîntrerupt cunoștințe prețioase privind aspectele particulare ale dezvoltării istorice și își lărgeste continuu orizontul prin extinderea bazei de informare, a trăgînd în sfera cercetării istorice noi izvoare sau chiar noi categorii de izvoare, dar nu reușește să dezvăluie esența și legitățile procesului de ansamblu al dezvoltării istorice, resimțîndu-se lipsa unei teorii și metode științifice.

St. Brezeanu

ISTORIA ROMÂNIEI

ION LUNGU, VASILE RADU, MIRCEA VALEA, GHEORGHE I. IONIȚĂ, CONSTANTIN ENEA, *Pagini din trecutul de luptă al muncitorimii hunedorene (1914—1944)*, Muzeul regional Hunedoara-Deva, 1966, 304 p.

Lucrarea cuprinde șapte capitole, intitulate: *Retrospectivă asupra mișcării muncitorești, Împotriva exploatării și a războiului imperialist, spre unitatea națională, Ani de avânt revoluționar; făurirea Partidului Comunist din România — moment de cotitură în viața mișcării muncitorești din țara noastră, Ani de luptă împotriva ofensivei patronale (1923 — 1928), Lupta revoluționară a muncitorimii hunedorene desfășurată în anii crizei economice (1929 — 1933), Muncitorimea hunedoreană în lupta împotriva exploatării capitaliste și a pericolului fascist, pentru apărarea independenței și suveranității patriei, Împotriva dictaturii militare-fasciste și a războiului hitlerist*. La sfârșit, volumul prezintă în imagini vii, grăitoare, realizările principale din regiunea Hunedoara obținute în anii puterii populare și aspecte semnificative din timpul vizitei conducătorilor de partid și de stat în regiune (1966).

Regiunea Hunedoara este cunoscută în istorie ca un vechi centru muncitoresc al patriei noastre. Pentru a înțelege procesul de formare și dezvoltare a proletariatului, precum și începuturile mișcării muncitorești în regiune, autorii prezintă pe scurt situația economică, socială și politică din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Pe lângă exploatarea economică și social-politică, populația muncitoare românească era supusă și oprimmării naționale din partea autorităților de stat austro-ungare.

Valea Jiului a constituit cel mai însemnat centru muncitoresc din județul Hunedoara. În timp ce în anul 1868 existau în Valea Jiului abia 100 de muncitori, în 1910 numărul lor s-a ridicat la 11 250. Împotriva asupririi sociale și naționale, muncitorimea hunedoreană a răspuns în repetate rânduri prin luptă. „În 1868, muncitorii constructori de la calea ferată Simeria-Petroșani intră în grevă din cauza scăderii salariilor, în 1875 muncitorii mineri din Valea Jiului se ridică la luptă împotriva condițiilor inumane de viață, minerii de la Ruda-Brad desfășoară o puternică acțiune grevistă în septembrie 1890, împotriva condițiilor mizere de lucru, iar în 1892, peste 2000 de mineri din Petroșani participă la greva desfășurată împotriva salariilor de mizerie” (p. 8).

În anii primului război mondial, frământările și luptele muncitorești au crescut în amploare pe întreg cuprinsul regiunii. La sate au izbucnit puternice răscoale țărănești împotriva moșierilor și a organelor de stat. Alături de masele largi populare de pe întreg cuprinsul Transilvaniei, oamenii muncii de la orașe și sate din regiunea Hunedoara au luat parte cu însuflețire la adunarea istorică de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918. Comentând lupta poporului nostru pentru încheierea procesului de formare a statului național unitar român, autorii subliniază: „Desăvârșirea unității naționale a României a creat condițiile pentru unirea pe scara întregii țări a luptei proletariatului și a tuturor maselor muncitoare, a deschis largi coordonate dezvoltării mișcării muncitorești revoluționare” (p. 62—63).

Masele muncitoare din regiunea Hunedoara au fost prezente în mod activ la marile lupte de clasă ale proletariatului român. În toamna anului 1920, muncitorii

hunedoreni s-au pregătit intens pentru a lua parte la greva generală. În volum se menționează că minerii din Valea Jiului au format în acest scop comitete de grevă dublate la fiecare întreprindere carboniferă și au ales un Comitet central pe întreg bazinul minier. La 20 octombrie 1920, peste 17 000 de mineri din Valea Jiului au declarat grevă, fiind astfel alături de lupta muncitorimii din întreaga țară.

Un moment important în activitatea revoluționară a clasei muncitoare din patria noastră, implicit și a muncitorilor hunedoreni, l-a constituit lupta susținută dusă pentru făurirea Partidului Comunist Român. Autorii relevă în lucrare că la Congresul I al P.C.R. din mai 1921 „muncitorimea hunedoreană a fost reprezentată de către: Nicolae Cricoveanu, Dumitru Ciunbrudeanu și Anton Banciu din Alba-Iulia, precum și de către Elec Schwartz din Valea Jiului” (p. 102).

Sub conducerea partidului comunist, oamenii muncii din regiunea Hunedoara și-au spus cuvântul împreună cu întregul proletariat român, în toate evenimentele mai importante ale țării. În anii de luptă împotriva ofensivei patronale, muncitorii hunedoreni s-au situat printre detașamentele active ale clasei muncitoare. „Greva din primăvara anului 1928 a fost cea mai mare din bazinul carbonifer al Văii Jiului, din perioada anilor 1923—1928 și a constituit un preludeu al marilor lupte de clasă din România din anii următori” (p. 127).

Datele și faptele prezentate de autori dovedesc că, în perioada 1929—1933, muncitorimea hunedoreană s-a încadrat organic în marile bătălii de clasă ce s-au desfășurat în întreaga țară. Volumul se ocupă pe larg de eroica grevă a minerilor din Lupeni (august 1929). În timpul luptelor muncitorești din 1933, muncitorii din Lupeni, Aninoasa, Lonea și Vulcan au organizat, după exemplul cefeștilor și petroliștilor, demonstrații de stradă, întruniri și alte numeroase acțiuni în cadrul cărora au cerut satisfacerea revendicărilor lor vitale.

Unul dintre cele mai reușite capitole ale lucrării îl constituie cel consacrat contribuției muncitorimii hunedorene la lupta împotriva

va exploatarea capitalistă și a pericolului fascist, pentru apărarea independenței patriei și suveranității naționale. Primul succes însemnat în acțiunea de raliere pe o platformă comună, antifascistă, a forțelor democratice s-a înregistrat la 6 decembrie 1935, prin acordul încheiat la Țebea, sub gorunul legendar al lui Horia, între Blocul democratic, Frontul plugarilor, Madosz-ul și gruparea socialistă de sub conducerea lui C. Popovici. „Încheierea acordului de la Țebea — rod al muncii neobosite duse de P.C.R. pentru ralierea pe o platformă comună a organizațiilor democratice, antifasciste — a fost viu salutăată de mișcarea muncitorească din țara noastră. Aprecieri deosebite au fost făcute asupra acordului și în organele de presă ale mișcării comuniste și muncitorești internaționale” (p. 185). Un nou important pas înainte pe linia coalizării forțelor antifasciste l-a reprezentat înfăptuirea frontului democratic în alegerile parlamentare parțiale din județele Hunedoara și Mehedintzi (februarie 1936), care a ieșit victorios în aceste alegeri. „Experiența dobândită în aceste alegeri a călăuzit pe muncitorii hunedoreni și în campaniile electorale și în alegerile ce au urmat. În alegerile județene din Hunedoara, desfășurate la 25 iulie 1937, de pildă, din nou comuniștii și social-democrații, laolaltă cu membri ai Frontului plugarilor, precum și ai P.N.Ț. au luptat uniți până la victoria Frontului democratic asupra cirdășiei liberale-cuziste” (p. 187).

Volumul se ocupă pe larg de aportul masei muncitoare din regiunea Hunedoara la lupta poporului român împotriva dictaturii militare-fasciste și a războiului hitlerist. „Munca dusă de P.C.R. în îndurările minerilor în acești ani de cruntă teroare își găsea reflectarea, între altele, în scăderea producției miniere și lovirea în acest fel în producția de război a țării. Față de producția trimestrială medie de 622 533 de tone de cărbune realizate în 1943, în primul trimestru al anului 1944 nu s-au realizat decât 601 574 de tone, iar în al doilea trimestru 516 588 de tone” (p. 232).

Luptele muncitorilor hunedoreni între anii 1914 și 1944 reprezintă pagini importante în cartea glorioasei istorii a mișcării muncitorești din România. Înfruntând măsurile represive

ale autorităților burghezo-moșierești și greutatea din propriile rînduri, muncitorii din regiunea Hunedoara au reușit să transforme în decursul anilor acest ținut străvechi româ-

nesc într-o adevărată citadelă revoluționară a luptei proletarietului și poporului nostru.

I. Babici

COSTIN C. KIRIȚESCU, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. II, Edit. Academiei, București, 1967, 582 p.

În volumul de față, Costin C. Kirițescu continuă studiul sistemului bănesc al leului în perioada 1900—1944, tratînd cu competență problemele complexe ale istoriei monedei noastre naționale în decurs de aproape o jumătate de secol, pe baza unei documentări ample (în parte materiale inedite de arhivă), precum și a folosirii experienței personale, dobîndite în timpul activității sale în cadrul serviciului de studii al Băncii Naționale a României.

Planul tematic al volumului se axează pe momentele majore ale istoriei circulației bănești din România din perioada cercetată: inflația din cursul primului război mondial, desăvîrșirea unității naționale a poporului român și, ca rezultat al acesteia, unificarea monetară din anii 1920—1921, încercarea de revalorizare a leului din 1925, devalorizarea și stabilizarea monetară din 1929, criza economică din anii 1929—1933, inflația din perioada premergătoare celui de-al doilea război mondial și inflația din anii războiului. Un capitol special din lucrare este consacrat sistemului bănesc din Transilvania, de la adoptarea sistemului național în vechea Românie (1867) pînă la unificarea monetară 1920—1921 (fiind elaborat în colaborare cu Acațiu Egyed și Iosif Kecskés).

Sistemul bănesc al leului creat în 1867, de la 1890 pe baza monometalismului aur nu a putut rezista mult în secolul al XX-lea, îndeosebi în condițiile pregătirilor de participare a României la primul război mondial. Încă în perioada neutralității, baza monometalistă aur a leului a fost puternic zdruncinată, recurgîndu-se la impozite, împrumuturi și inflație pentru procurarea fondurilor necesare finanțării înarmării. În timpul războiului, această trăsătură caracteristică s-a accentuat

Guvernul român a recurs în primul rînd la inflație pentru acoperirea cheltuielilor de război folosind sistemul de credite bugetare speciale, așa-nu mitele „credite de război”, care erau acoperite cu obligațiuni ale tezaurului. Pe teritoriul ocupat vremelnice de trupele germane, același mecanism al inflației a început să funcționeze prin emisiunile de război efectuate de ocupanți. În mod just, autorul susține că, de fapt, în timpul războiului, sistemul bănesc al leului cu bază monometalistă aur a fost lichidat, iar de aici înainte, baza acestui sistem va fi constituită din circulația banilor de hirtie.

În primii ani după război, situația economică grea a României s-a reflectat și în domeniul circulației monetare, intensificîndu-se procesul inflaționist. Leul s-a depreciat în ritm rapid atît pe piața internă cît și pe cea externă. În aceste condiții, înfăptuirea unificării monetare prin înlocuirea în circulație a leilor de război emiși de ocupanții germani prin Banca generală, a coroanelor austro-ungare și a rublelor Romanov și Lwow cu lei emiși de Banca națională a României era o necesitate stringentă, pentru care nu era întemeiată nici o tergiversare. Amnarea unificării monetare pînă în septembrie 1920 a fost caracterizată de Take Ionescu, ministrul înanțelor, ca „un păcat național”, „o mare greșeală”, „o neiertată greșeală”.

„Stabilizarea” monetară din 1929 — caracterizată de autor ca fiind „cea mai amplă și mai răsunătoare reformă monetară efectuată de regimul burghezo-moșieresc de la adoptarea sistemului bănesc al leului în 1867” (p. 317) — este multilateral analizată în lucrare, fiind pusă în contextul general al politicii economice promovate de cercurile conducătoare din România. Este semnificativ, pentru a demonstra unitatea fundamentală de interese a burghezo-moșierimii în această problemă, faptul că reforma monetară a fost pregătită de un guvern liberal și pusă în aplicare de un guvern național-țărănesc. Tot-

odată, cauzele care au determinat această schimbare de guvern pun în lumină amestecul capitalului internațional în economia românească. Într-adevăr, poziția mai favorabilă a partidului național-țărănesc față de pătrunderea capitalului străin în România a constituit un factor important în căderea guvernului liberal și formarea unui guvern național-țărănesc, spre a se câștiga încrederea reprezentanților monopolurilor străine în vederea sprijinirii stabilizării monetare.

Interconexiunea dintre reforma monetară și întreaga politică economică este vădită prin faptul că într-o singură zi, la 7 februarie 1929, parlamentul a votat, o dată cu legea monetară, o serie de legi și convenții anexe, a căror enumerare este edificatoare pentru implicațiile acestei reforme: convenția dintre statul român și Banca națională a României privitoare la modificarea statutelor băncii, legea privitoare la înființarea Casei autonome a monopolurilor, convențiile pentru contractarea împrumuturilor în străinătate, măsurile pentru echilibrarea bugetului etc. De aici, este evidentă concluzia autorului că principalul conținut al aplicării reformei monetare din anul 1929 a fost contractarea de împrumuturi din străinătate.

Criza economică din perioada 1929—1933 a anihilat efectele stabilizării monetare, procesul inflaționist continuând în acești ani și manifestându-se, îndeosebi, prin reducerea cursului valutar al leului pe piețele externe. Sistemul bănesc a fost intens folosit ca o cale de ieșire din criză pe seama maselor muncitoare, fiind practicate asemenea măsuri ca preluarea de stat a „portofoliului putred”, lichidarea datoriilor agricole și urbane etc.

Ieșirea din criza economică nu a avut ca efect însănătoșirea sistemului bănesc al leului. Procesul de depreciere a monedei naționale în perioada 1934—1941 a fost determinat de sporirea cheltuielilor de înarmare și de dificultățile provocate de acapararea bogățiilor țării de Germania hitleristă. Suspendarea de fapt a convertibilității bancnotelor a echivalat cu transformarea bancnotelor Băncii naționale în bani de hîrtie; prin suspendarea convertibilității s-a înlăturat principalul obstacol în calea emisiunilor monetare pentru acoperirea

nevoilor neproductive ale statului burghezo-moșieresc, precum și pentru finanțarea exporturilor către Germania. Cele două împrumuturi lansate pentru finanțarea cheltuielilor de înarmare (în anul 1934, așa-numitul „împrumut pentru înzestrare” și în 1938, așa-numitele „bonuri pentru înzestrarea armatei”) au fost acoperite în mare parte prin rețineri obligatorii din salarii și pensii.

Ultimul capitol al lucrării este consacrat studierii sistemului bănesc al leului în perioada participării României la cel de-al doilea război mondial pînă la 23 August 1944. În această perioadă s-au intensificat acțiunile de exploatare și de jefuire a resurselor țării de către Germania hitleristă, încadrarea României în „noua ordine europeană” avînd drept substrat realizarea planurilor de dominație ale fascismului german. Pe baza unor documente de arhivă, se dezvăluie planul de acaparare a industriei românești de care au luat cunoștință reprezentanții țării noastre la 19 noiembrie 1941, la Berlin, în cadrul unei ședințe ținute la Ministerul Economiei Reichului, la care au participat reprezentanții finanțelor și industriei germane, în frunte cu concernul I.G. Farbenindustrie.

În această perioadă, comerțul exterior al României a devenit un monopol al țărilor Axei, și în special al Germaniei. Sistemul de prețuri practicat în comerțul româno-german dezavantaja considerabil țara noastră, principiul „prețurilor stabile, antebelice” fiind favorabil intereselor Germaniei. Într-adevăr, dacă la exportul românesc de produse petroliere, respectarea stabilității prețurilor era lesne de urmărit, verificarea aplicării acestui principiu la livrările germane de armament sau mărfuri industriale era practic imposibilă. Dacă la această situație se mai adaugă și urcarea cursului în lei a mărcii germane este evidentă paguba suportată de economia românească de pe urma relațiilor economice cu Germania, ceea ce a determinat scăderea continuă a puterii de cumpărare a leului, atât pe piața internă cît și în străinătate. Funcționarea cliringului central de la Berlin a servit drept instrument financiar pentru realizarea schimbului de mărfuri nechivalent dintre România și Germania, cu consecințe

dezastruoase asupra circulației bănești din România. Acumularea de mărci germane în cliringul României de la Berlin, reflectând volumul livrărilor și prestărilor de servicii românești pentru care nu s-a primit efectiv nimic din partea germană, a obligat Banca națională a României să facă emisiuni suplimentare de lei pentru a plăti pe exportatorii din țară, sporind astfel inflația. Datele din lucrare despre deprecierea leului în perioada iunie 1941 — septembrie 1944 sînt edificatoare, ilustrînd creșterea inflaționistă a circulației bănești și fiind deosebit de semnificative pentru judecarea consecințelor social-econo-

mice ale dezechilibrului economic determinat de război.

Conținutul lucrării lui Costin C. Kirițescu interesează deopotrivă pe istorici și economiști aducînd elemente noi într-o serie de aspecte ale istoriei monedei noastre naționale și analizîndu-le în contextul dezvoltării generale a economiei românești. Rezultatele obținute de autor în cele două volume apărute ale istoriei sistemului bănesc național ne îndreptătesc să așteptăm cu deosebit interes volumul consacrat cercetării sistemului bănesc în condițiile socialismului.

M. Horovitz

ISTORIA UNIVERSALĂ

Из взаимно отношенията на балканските народи (Din istoria relațiilor popoarelor balcanice), Edit. Academiei bulgare de științe, Institutul de studii balcanice, Seria „Balcarii”, nr. 1, Sofia, 1966 132 p.

Între 22 octombrie și 1 noiembrie 1965, s-a desfășurat la Sofia așa-zisa „Săptămîna balcanică”, o sesiune științifică închinată relațiilor istorice dintre poporul bulgar și celelalte popoare balcanice. Materialele au fost strînse într-un volum și publicate de Institutul de studii balcanice, în noua colecție de studii, intitulată „Balcarii”.

În prefața volumului se precizează că ședințele au avut loc seara, prezentîndu-se de fiecare dată două sau trei comunicări, axate pe relațiile istorice moderne dintre poporul bulgar și unul dintre popoarele vecine. Prima seară a fost consacrată legăturilor bulgaro-române. În alocuțiunea sa de deschidere, prof. N. Todorov, directorul Institutului de studii balcanice din Sofia, a schițat pe scurt cîteva momente pregnante din istoria secolului al XIX-lea, considerate drept punți de legătură și amiciție între popoarele noastre. A urmat apoi conferința lui Gheorghe Dimov, cercetător principal la Institutul de literatură bulgară, despre *Relații culturale între bulgari și români în perioada redeșteptării naționale*. Înainte de a intra în problemele secolului al

XIX-lea, autorul trece mai întîi în revistă cîteva aspecte din istoria medievală a legăturilor bulgaro-române. Datorită faptului că în Principatele Române au existat condiții favorabile, o seamă de scriitori bulgari au putut să se dezvolte și să se manifeste din punct de vedere literar (Sofronie Vracianski, D. Popski, Dr. Beron ș.a.). După cum se știe în Țara Românească a apărut prima carte în limba bulgară modernă și numeroase texte, publicate tot aici, au exercitat o puternică influență asupra evoluției ulterioare a culturii poporului bulgar. Un alt capitol interesant din istoria acestor relații îl formează grupul de ziare, publicate în limbile bulgară și română, în cîteva orașe din Țara Românească, care au contribuit într-o mare măsură atît la întărirea amiciției bulgaro-române, cît și la dezvoltarea conștiinței naționale a poporului bulgar.

România și poporul bulgar în secolul trecut se întitulează un articol semnat de prof. Marin Mihov, în care se arată cum în cursul celui de-al șaptelea deceniu al secolului trecut România a devenit a doua patrie și centrul mișcării de eliberare națională a poporului bulgar. Simpatia și ajutorul acordat de cercurile progresiste din România revoluționarilor bulgari din perioada redeșteptării naționale, participarea voluntarilor bulgari la mișcarea lui Tudor Vladimirescu, solidaritatea dintre sîrbi, greci, români și bulgari în timpul mișcărilor de la Brăila (1841—1843), participarea

activă a bulgarilor la pregătirea evenimentelor din 1848, ca și alte momente similare sînt tot atîtea verigi din șirul legăturilor bulgaro-române din secolul trecut. Autorul se ocupă apoi de răscoala din aprilie (1876) și de protestul lui Mihail Kogălniceanu, adresat marilor puteri, inclusiv Turciei, în legătură cu represuniile guvernului otoman. În războiul care a urmat (1877—1878), românii au adus o importantă contribuție la eliberarea definitivă a poporului bulgar. Urmărind în continuare evoluția acestor relații, prof. Mihov subliniază simpatia cu care poporul bulgar a privit răscoalele țăranilor români din 1907, precum și solidaritatea dintre aripa stîngă a socialiștilor bulgari și mișcarea socialistă din România cu diferite prilejuri.

Volumul mai cuprinde și comunicările consacrate relațiilor bulgaro-grecești, bulgaro-iugoslave, bulgaro-albaneze și bulgaro-turcești. Așadar, primul număr din Colecția Institutului de studii balcanice din Sofia a fost dedicat relațiilor dintre popoarele din această parte a Europei, constituind astfel o indicație pentru studiile viitoare de balcanistică.

Tr. Ionescu-Nișcov

THEODORE MACKIW, *Prince Mazepa hetman of Ukraine in contemporary english publications 1687—1709*. Chicago, Ukrainian Research and Information Institute, Inc., 1967, 126 p. + 16 il. + 5 hărți.

Cercetătorul american Th. Mackiw, specializat în istoria cazacilor din secolele XVII și XVIII și autor al mai multor studii dedicate hatmanului Mazepa, își propune să lărgască cadrul cunoștințelor dobîndite asupra acestui cunoscut adversar al politicii lui Petru cel Mare, apellînd și la informațiile extrase din publicațiile engleze contemporane. Schițînd în cîteva pagini biografia lui Ivan Stepanovici Mazepa (1639—1709), hatman al cazacilor din 1687 și principe al imperiului romano-german la 1707, autorul lucrării încearcă să definească scopurile urmărite de căpetenia

ucraineană, care, în dorința menținerii autonomiei și privilegiilor căzăcimii înstărite atinse de politica autoritară și centralizatoare a lui Petru cel Mare, caută sprijin la adversarul țarului, Carol al XII-lea al Suediei. Mackiw trece apoi în revistă principalele izvoare narative și periodicele contemporane engleze care s-au ocupat de viața și activitatea lui Mazepa, de la alegerea sa ca hatman pînă la fuga din Ucraina, după dezastruoasa înfrîngere suferită alături de aliatul suedez la Poltava (7 iulie 1709). După un scurt capitol — ieșit oarecum din subiect — dedicat istoriei presei engleze din secolul al XVII-lea și o succintă analiză a acțiunilor de propagandă inițiate în favoarea Rusiei în Occident de către diplomații lui Petru cel Mare, autorul lucrării revine asupra figurii și acțiunilor lui Mazepa, așa cum sînt reflectate în izvoarele contemporane engleze. Faptele de arme ale hatmanului sînt înfățișate în general fără comentarii în memoriile și jurnalele de campanie ținute de cîțiva ofițeri englezi și scoțieni slujind în armata țarului, cum ar fi generalii Patrick și Alexander Gordon sau căpitanul John Perry; numai căpitanul Peter Henri Bruce adoptă o poziție de condamnare a lui Mazepa, socotindu-l trădător al patriei sale. Ambasadorul britanic la Moscova, lord Charles Whitworth, manifestă, în schimb, o atitudine mai nuanțată, în rapoartele expediate cabinetului de la Londra; astfel, el încearcă să explice defecțiunea lui Mazepa și trecerea sa de partea inamicilor Rusiei ca o reacție față de tendința dominatoare exercitată de statul centralizat al lui Petru cel Mare asupra regionalismului ucrainean, avînd drept ultimă consecință abolirea privilegiilor virfurilor căzăcimii. Cunoscutul scriitor și pamfletar englez Daniel Defoe are, la rîndul său, o atitudine divizată față de Mazepa, în cadrul a două lucrări dedicate Războiului nordic; în prima dintre aceste publicații (*The History of the Wars of His Present Majesty Charles XII King of Sweden...*, Londra, 1715), el se abține de la luarea unei poziții bine definite dar în cea de-a doua (*An Impartial History of the Life and Action of Peter Alexawitz, the Present Czar of Muscovy...*, Londra, 1728), înfierează

categoric pe hatmanul pribeag ca trădător. Un ultim — și cel mai dezvoltat — capitol al lucrării lui Mackiw este dedicat prezentării figurii lui Mazepa în ziarele engleze contemporane. Numele său a devenit cunoscut în Europa încă de pe timpul participării Rusiei la războiul împotriva imperiului otoman, în cadrul Ligii Sfinte, când Mazepa, în calitate de hatman al cazacilor din Ucraina, a acționat împotriva forțelor turcești și tătarăști din Crimeea. Primul ziar englez care menționează pe Mazepa este „The London Gazette”, ce amintește în numărul său din 3—6 octombrie 1687, după o corespondență primită din Hamburg, de alegerea sa ca hatman. Tot în „The London Gazette” sînt inserate vești sporadice asupra campaniei cazacilor în Crimeea (1696).

Mai mult interes a acordat însă presa engleză lui Mazepa în timpul Războiului nordic. Ziare ca „The English Post” și „The Daily Courant” menționează acțiunile sporadice de hărțuire ale armatelor suedeze de către cazaci, în 1701 și 1702, iar mai multe magazine și periodice ca „The Flying Post”, „The London Gazette” și „The Post Man” din 1704 — utilizînd informații din presa germană și olandeză fac cunoscute incursiunile militare ale lui Mazepa în Ucraina de vest și în Polonia pentru sprijinirea regelui August al II-lea, aliatul țarului. Operațiile hatmanului căzăcesc din primăvara anului 1704 în regiunea Niprului au fost consemnate pînă și în presa engleză din coloniile americane ca de pildă „The Boston News Letter”. Alianța încheiată de hatmanul ucrainean cu Carol al XII-lea al Suediei în 1708 provoacă o anumită surprindere în cercurile diplomatice europene. Presa engleză consemnează pentru întâia oară acest fapt prin „The Daily Courant” în numărul din 29 decembrie 1708. Bătălia de la Poltava își găsește de asemenea un larg ecou în rîndul ziarelor engleze, „The Daily Courant” dînd cea mai amplă relație asupra acestui însemnat eveniment militar, în numărul său din 22 august 1709. După unele informații eronate primite dintr-o corespondență germană, „The London Gazette” și „The British Apollo” din septembrie 1709 făceau cunoscută pretinsa extrădare a lui Mazepa de către nasa din

Oceakov și remiterea sa în mîinile reprezentanților țarului la Kiev. De fapt bătrînul hatman, fugar și bolnav, a murit foarte curînd la Bender, la 2 octombrie 1709 (stil nou), fără ca știrea să mai fie menționată în presa engleză.

Lucrarea lui Mackiw se încheie cu un capitol de concluzii, rezumînd ideile principale ale expunerii; urmează apoi extrase din presa engleză privitoare la Mazepa și acțiunile sale, prezentate ca anexe documentare și o bibliografie — destul de bogată — a izvoarelor și publicațiilor editate utilizate. Numeroase ilustrații cu reproduceri din vechile ziare engleze, portretul lui Mazepa și cîteva hărți de epocă însoțesc textul cercetătorului american.

Cîteva informații din această lucrare privesc și țara noastră. Astfel căpitanul Peter Henry Bruce în jurnalul său de război apreciază în mod pozitiv rolul jucat de Dimitrie Cantemir în timpul campaniei de la Prut din 1711, în contrast cu atitudinea trădătoare a cazacilor rămași după moartea lui Mazepa în tabăra lui Carol al XII-lea. De asemenea ziarul „The Daily Courant” menționează în numărul său din 19 septembrie 1702 că „un corp de cazaci hărțuia trupele suedeze iar alte trupe căzăcești împreună cu românii (together with the Wallachians) stînjeneau liniile de comunicație ale suedezilor” (p. 78), făcînd cunoscută astfel prezența voluntarilor moldoveni în rîndurile armatei lui Petru cel Mare¹. Autorul menționează în sfîrșit că trupul neînsuflețit al lui Mazepa, răposat la 2 octombrie 1709, la Varnița², suburbie a orașului Bender, a fost adus la Galați și reînhumat în mănăstirea Sf. Gheorghe din aceas-

¹ Pentru care vezi D. P. Smochină, *Moldovenii din armata lui Petru cel Mare*, în „Cercetări istorice”, Iași, V—VII (1929—1931), p. 199—215.

² Mai multe știri privind acțiunile lui Mazepa, trecerea de partea suedezilor și încetarea sa din viață la Varnița sînt consemnate în corespondența lui Constantin vodă Brîncoveanu și a stolnicului Constantin Cantacuzino cu cancelarii ruși F.A. Golovin, și G.I. Golovkin, publicată de A.A.C. Stourdza, *Constantin Brancovan prince de Valachie 1688—1714. Son règne et son époque*, vol. III, Paris, 1915. Alte informații la V. Costăchel, *Participarea țăranilor moldoveni la răscoala cazacilor din 1702—1704*, în „Romanoslavica”, V (1962), p. 121—142.

tă localitate la 18 martie 1710 (p. 36), fără să mai amintească însă că mormîntul hatmanului a fost profanat de tătarii care au pustiit Galații în timpul campaniei din 1711, iar rămășițele sale pămîntești împrăștiate la țărmul Dunării³.

În general, lucrarea lui Th. Mackiw, mai mult expozitivă și fără a se caracteriza printr-o analiză circumstanțiată a rolului jucat de Mazepa în ansamblul politicii ruse de la începutul secolului al XVIII-lea și a modului în care acțiunile sale au influențat relațiile diplomatice anglo-ruse, rămîne totuși utilă prin explorarea exhaustivă a vechii presei engleze, ale cărei numeroase articole demonstrează interesul manifestat de guvernul și opinia publică britanică față de evenimentele din răsăritul Europei în timpul Războiului nordic.

P. Cernovodeanu

* * * *История Византии*, vol. I., edit. „Nauka”, Moscova, 1967, 523 p.+ 6 pl. + 11 hărți.

Noua istorie a Bizanțului urmează să apară în trei volume. Primul cuprinde perioada secolelor IV—VII, al doilea pînă în secolul al XIII-lea și ultimul pînă la cucerirea Constantinopolului de turci. Această istorie este o operă colectivă la care își aduc contribuția cele mai reprezentative personalități ale

³ N. Costin, *Letopiseșul Moldovei* (ed. M. Kogălniceanu), vol. II, București, 1872, p. 69—70; P.P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 142—143 (relatări ale iezuیتului Francisc Gósciecki din 1712); *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695—1754* (ed. Nestor Camariano și A. Camariano-Cioranu), București, 1965, p. 47 și 117. Lespedea funerară care acoperea mormîntul lui Mazepa, purtînd o inscripție în limba ucraineană și stema sa, a fost dăruită după 1835 de călugării de la Sf. Gheorghe cunoscutului colecționar Mihail Ghica, fratele domnitorului Țării Românești Alexandru Ghica (cf. M. Kogălniceanu, *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques pour servir à l'histoire de Pierre le Grand, Charles XII, Stanislas Leszczyński, Dèmeire Cantemir et Constantin Brancovan*, partea a II-a, Iași, 1845, p. 91—92, nota).

bizantinisticii sovietice. Ea a fost pregătită prin elaborarea în ultimii ani a numeroase monografii.

În partea introductivă scrisă de Z. V. Udalțova se examinează izvoarele istoriei Bizanțului pentru secolele IV—VII. Un interes deosebit este acordat istoriografiei. După cîteva note biografice se adaugă portretul moral al istoricului cercetat, se subliniază apartenența de clasă și grupul din care face parte pentru a se explica anumite tendințe din operă, apoi se analizează critic aceasta, scoțîndu-se în evidență concepțiile social-politice. În continuare sînt stabilite calitățile literare, autoarea se ocupă de limba în care a fost scrisă opera și de izvoarele folosite. Cîteodată sînt aduse puncte noi de vedere; astfel Agathias din Myrina, care în genere era considerat un epigon al lui Procopie, este văzut într-o cu totul altă lumină.

După istoricii laici sînt cercetați istoricii bisericești, apoi cronografele, literatura polemică, papirusurile, materialele arheologice, epigrafice și în sfîrșit cele numismatice.

În capitolul următor semnat de G. L. Kurbatov și I. F. Fihman după ce se ocupă pe larg de diferitele forme de colonat și de sclavii cu *peculium*, se ajunge la concluzia că în această perioadă au dispărut rămășițele de proprietate sclavagistă, dezvoltîndu-se marea proprietate nelegată de oraș. Cel mai mare proprietar funciar era împăratul, care și-a mărit fondurile prin confiscarea averii templelor, curiilor și celor condamnați. Din cauză că *res privata* era prost gospodărită, s-a recurs la sistemul arîndărilor și autorii arată evoluția acesteia pînă la emfiteuză. În perioada cercetată apare un alt mare proprietar funciar — biserica.

În continuare se arată că în aceste secole se dezvoltă formele convenționale de detențiune asupra pămîntului.

În capitolul următor G. L. Kurbatov se ocupă de orașe, meserii și comerț. În secolele IV—V s-au schimbat formele de viață social-politică care caracterizau orașul antic grupat în jurul curiei. Particularismele și individualitatea vechiului oraș au dispărut o dată cu decăderea păgînismului legat de un cult local și de manifestări specifice fiecărui

cult. Influența spirituală exercitată altădată în orașe de retori și de spectacole este preluată de biserică. Totuși nu toate formele vieții sociale și-au pierdut caracterul lor laic, de exemplu manifestările din hipodrom.

Concomitent cu schimbările din interior, orașul brizantin timpuriu suferă modificări și în ce privește aspectul său exterior.

Organizarea administrativă nu a suferit în aceste secole prea mari schimbări. Armata păstrează caracteristicile organizării din vremea lui Dioclețian și Constantin. Stabilirea impozitului se făcea pe baza aceluiași sistem complex — *jugalio-capitalio*. În secolele IV—V tendința este de continuă creștere a impozitelor, în special *munera extraordinaria*. Vinzarea funcțiilor și creșterea numărului lor duc la abuzuri și la dezorganizarea aparatului de stat.

M. Ia. Siuziumov se ocupă de organizarea bisericii și începuturile monahismului în secolele IV—VI. Călugării au apărut ca o formă de protest social împotriva rânduieilor existente sub influența stărilor de spirit escatologice despre un sfârșit apropiat al lumii. Atitudinea călugărilor împotriva abuzurilor și aparatului fiscal le-a atras încrederea maselor muncitoare.

Istoria politică a Bizanțului în secolele IV și V este tratată de M. Ia. Siuziumov în trei capitole succesive. Autorii acestei cărți încep istoria Bizanțului cu întemeierea Constantinopolului. Cu privire la perioada când se poate vorbi de istoria Bizanțului, părerile sînt destul de împărțite și există argumente fie pentru a fi luată ca punct de plecare întemeierea Constantinopolului, fie moartea lui Teodosie și împărțirea imperiului, fie chiar perioada marilor transformări din secolul al VII-lea. După părerea noastră secolul al IV-lea face parte din istoria tirzie a Imperiului roman. Totuși pentru înțelegerea stărilor de lucruri în secolul al V-lea, o sumară tratare a situației din veacul anterior este necesară.

De asemenea, împărțirea secolelor IV și V în trei capitole ni se pare arbitrară. Astfel, după ce este sumar schițată problema germană în Bizanț în capitolul care încheie istoria secolului al IV-lea, ea este reluată în capitolul următor. Această fracționare dăunează caracterului de unitate al caracterului social-politic

nomiei întregii lucrări, ca și separarea capitolelor pe probleme, fiecare capitol apărînd ca o mică monografie izolată de rest și împiedicînd o vedere de ansamblu.

În concluzia acestor capitole, autorul consideră că viața social-politică și religioasă s-a desfășurat pe fondul unor puternice mișcări populare, care păreau să ducă la dezagregarea imperiului. Cu toate acestea la începutul secolului următor, Bizanțul a avut forța necesară pentru a se angaja într-o serie de campanii victorioase în Apus. Autorul caută să explice această situație prin caracterul spontan al mișcărilor. Ideile religioase care însufleteau adeseori aceste mișcări le îndepărtau de lupta împotriva exploatarei și de o apropiere de masele de sclavi. Răscoalele sclavilor în cea mai mare parte proveniți din foști prizonieri urmăreau eliberarea lor, nu reforme sociale. Nici invaziile barbare nu au dat sprijin mișcării revoluționare a maselor. De aceea, cu toate contradicțiile economice, sociale și ideologice, Bizanțul și-a păstrat încă un veac aspectul politic și unitatea administrativă.

Următoarele patru capitole scrise de Z. V. Udalțova sînt consacrate situației interne a imperiului în vremea lui Iustinian. În ce privește politica social-economică, din analiza legislației se constată o intensificare a măsurilor de îngrădire a libertății colonilor. De asemenea o accentuare a luptei pentru forța de muncă între cele două grupări ale clasei dominante: aristocrația funciară și cercurile orășenești (comercianți și meșteșugari).

În reformele legislative s-a reflectat lupta social-politică și ideologică dintre orînduirea veche și feudalismul timpuriu. Relațiile de proprietate deplină de tip sclavagist sînt apărute de legiuitor. O mare importanță este acordată reglementării operațiilor comerciale. Ideea principală ce se degajă din toată legislația lui Iustinian este existența unui imperiu unic cu o religie și o legislație unică stăpînit de un singur împărat cu puteri nelimitate.

Același principiu apare și în politica sa religioasă. Pentru unificarea bisericii, Iustinian a încercat unele compromisuri cu arienii și monofiziții, dar fără rezultate. Chiar în interiorul fiecărei biserici au existat elemente

protestatar, Față de grupările care exprimau protestul social, statul a acționat fără cruțare, ceea ce a dus la emigrarea multor elemente active din imperiu.

Despre răscoala Nika, autoarea crede că a avut o puternică influență asupra politicii externe și interne a lui Iustinian. Politica expansionistă înspre Apus ar fi fost determinată de necesitatea de a sustrage atenția populației de la situația din imperiu. În interior, Iustinian a profitat de această răscoală pentru a lichida opoziția senatorială, a aristocrației municipale și a maselor populare. Pe de altă parte, Iustinian și-a consolidat alianța cu clerul ortodox, dotându-l cu pământurile confiscate. Pe lângă răscoalele din orașe, din cauza lipsurilor alimentare, în provinciile orientale triburile băștinașe au luptat împotriva tendințelor centralizatoare și asimilatoare ale lui Iustinian.

Într-un alt capitol Z. V. Udalțova se ocupă de politica externă a lui Iustinian: recuceririle din Occident, organizarea administrativă a acestor regiuni, și ajunge la concluzia că ceea ce a subminat cuceririle a fost politica fiscală. Războaiele cu Iranul nu au dus la rezultate pozitive pentru nici unul din beligeranți. Iranul nu a putut ajunge la Marea Mediterană și Marea Neagră, iar Bizanțul nu a putut distruge monopolul iranian asupra comerțului cu țările din Extremul Orient. Informații numeroase privesc situația posesiunilor bizantine din nordul Mării Negre.

Mult mai prudente sînt părerile omise de R. A. Nasledova, față de cele anterioare ale istoricilor sovietici, în ce privește rolul slavilor în imperiul bizantin. Admite de asemenea că pătrunderea slavilor în Peninsula Balcanică a fost determinată nu numai de factori interni, ci și de factori externi.

Tot Z. V. Udalțova se ocupă de situația internă și externă a imperiului în a doua jumătate a secolului al VI-lea și în secolul al VII-lea. După ce arată că politica lui Iustinian a zdruncinat baza economică a imperiului, autoarea consideră că Iustin al II-lea și Tiberiu nu au făcut aproape nimic ca să oprească declinul. De-abia Mauriciu încearcă câteva reforme, biziindu-se pe aristocrația provincială: reduceri în aparatul administrativ, diminuarea

impozitelor cu o treime, încercări de descentralizare prin crearea exarhatelor. Această politică este continuată de Heraklios, care după părerea autoarei ar fi realizat descentralizarea prin înființarea themelor, reforma militară printr-o armată locală din populația sătească și reorganizarea aparatului central, în special a departamentului fiscal. Toate acestea nu au dat rezultatul scontat și imperiul devine o pradă facilă pentru cuceritorii arabi.

Ultimele trei capitole sînt consacrate științei, culturii, literaturii și artei. Decăderea neoplatonicismului este explicată nu prin rolul dominant căpătat de creștinism, ci fiindcă neoplatonicismul ar fi reflectat interesele aristocrației orășenești antice, care treptat își pierde orice importanță politică și economică. Literatura și arta din secolele IV—VII exprimă lupta și interacțiunea dintre cultura creștină și păgînismul antic și dezvoltarea noii ideologii și noilor forme de organizare ale societății. Trecerea înspre noi tendințe s-a manifestat mai ales în arta monumentală.

Cartea este apărută în bune condiții tehnice, bogat ilustrată și cu un aparat critic abundent, dar greu de utilizat, fiind grupat la sfîrșitul volumului.

E. Frances

* * *Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento*, a cura di Agostino Pertusi, Venezia, „Sansoni“, (1966), XV + 594 p. + 6 f.

Cartea apărută sub îngrijirea istoricului italian Agostino Pertusi este o culegere de studii și articole privind legăturile dintre Veneția și Orient în perioada de timp cuprinsă între evul mediu tîrziu și Renaștere. Tematica articolelor din cartea menționată se înscrie, de fapt, într-o tematică mult mai largă: „Civiltă europeană e civiltă venețiană”, care își propune să stimuleze cercetările privind rolul Veneției ca punct de legătură între apusul Europei și Orient.

Materialele din prima parte au fost grupate de editor într-un mare capitol, intitulat *Venezia e le correnti di cultura greca*, cu două secțiuni, corespunzând cadrului cronologic al culegerii: secțiunea a — evul mediu târziu și secțiunea b — Renașterea. Al doilea mare capitol cuprinde articole care tratează legăturile culturale ale Veneției cu Orientul mijlociu și cu Extremul Orient, precum și cu Europa răsăriteană.

Printre cei care au colaborat la alcătuirea culegerii cităm în primul rând pe Paul Lemerle cu articolul *Byzance et les origines de notre civilisation*; pe Linos Politis cu un material ceva mai special, *Il teatro a Creta nei suoi rapporti con il teatro italiano del Rinascimento e in particolare con la commedia veneziana*; pe Paul Oskar Kristeller care abordează două teme majore privind raporturile și interferențele culturale dintre Veneția și Bizanț (*Umanesimo italiano e Bisanzio și Platonismo bizantino e fiorentino e la controversia su Platone e Aristotele*); pe cunoscutul istoric german, specialist în cercetarea trecutului Europei orientale, Franz Babinger, cu articolul *Maometto il Conquistatore e gli Umanisti di Italia*; pe Marcel Bataillon cu un articol ceva mai întins asupra modului în care se reflectau cunoștințele despre Turcia în literatura apuseană a secolului al XVI-lea; pe istoricul sovietic al artei, Mihail Alpatov, cu studiul *Le problème de la Renaissance dans l'ancienne peinture russe*.

Din articolele citate ca și din celelalte — sumarul cuprinde 35 de titluri — se desprinde ideea, subliniată și de Agostino Pertusi, că, în cadrul complex al istoriei europene, Veneția ne oferă poate exemplul cel mai evident, după Constantinopol, al unui oraș cu o mare receptivitate față de cultura și civilizația orientală: întâi față de cultura bizantină, apoi față de cea arabo-maură, în sfârșit față de cea turcă. Această receptivitate are o dublă explicație: în primul rând, Veneția a avut ca principale puncte de atracție, pentru comerțul său, orașele orientale, și în al doilea rând, din cele mai vechi timpuri ale istoriei sale, Veneția a făcut parte din posesiunile bizantine la Adriatică, dependente de exarhatul de la Ravenna.

A. Pertusi, care se ocupă în mod special, în cele două articole ale sale, de legăturile culturale bizantino-venețiene, subliniază că orașul lagunelor, mai mult ca orașele siciliene Palermo și Siracusa, unde totuși elementul grec a continuat să existe fără întrerupere din imperiul roman târziu până la cucerirea arabă și apoi normandă, a avut rolul unei punți de legătură ideale între Orient și Occident, asimilând multiple curente de cultură și forme artistice. În același timp Veneția a creat o cultură și o artă originală, care au avut o mare rezonanță în toată perioada strălucitoare a Renașterii.

Desigur, problemele pe care le ridică materialele din culegerea editată de A. Pertusi sînt deosebit de dificile și de complexe, ca de altfel toate problemele care se pun cercetării cînd aceasta se preocupă de regiunile de interferență istorică sau de perioadele de tranziție. În acest sens A. Pertusi recomandă o aprofundare și, în același timp, o extindere a investigațiilor privind componentele fundamentale ale culturii și civilizației venețiene. Aceste componente derivă direct sau indirect nu numai din elementele de cultură și de civilizație ale peninsulei italiene, ci și din curentele de cultură greacă din evul mediu târziu, precum și din schimburile culturale cu Orientul apropiat și îndepărtat. Rezultatele unor atare cercetări vor constitui, în mod cert, contribuții pline de interes în acel domeniu al istoriografiei contemporane care are ca principal obiectiv studierea, după criterii comparative, a diferitelor forme de manifestare ale civilizației și culturii umane.

S. Columbeanu

* * * *Европа в новое и новейшее время. Сборник статей памяти акад. Н. М. Лукина, Москва, „Наука“ 1966, 688 p.*

Volumul comemorativ pe care-l prezentăm a fost elaborat cu prilejul împlinirii a 80 de ani de la nașterea cunoscutului istoric sovietic, acad. N. M. Lukin (1885—1940). N. M. Lukin a fost printre pionierii tinerei istoriografii marxiste sovietice (alături de V. P. Volghin, F. A. Rojstein, D. B. Reazanov), care și-au

dedicat activitatea studierii istoriei universale. Încă în 1923 el a publicat prima lucrare de sinteză în care a fost prezentată de pe poziții marxiste — deși cu unele lipsuri și limite inerente oricărei opere de început — istoria modernă a Europei occidentale. Cercetarea celor mai importante probleme ale istoriei moderne și contemporane europene (marea Revoluție franceză, revoluțiile din 1848, Comuna din Paris, Germania în epoca imperialismului ș. a.), precum și formarea cadrelor pentru studierea istoriei universale au constituit aspecte principale ale activității științifice a lui N. M. Lukin. Meritele deosebite ale lui N. M. Lukin pentru istoriografia sovietică sînt relevante într-un studiu introductiv consacrat vieții și activității sale științifice și politice. Autorul studiului, A. Z. Manfred, consideră că „ceea ce a făcut M. N. Pokrovski pentru istoria Rusiei, N. M. Lukin a efectuat pentru istoria Occidentului” (p. 7).

În prima parte a volumului mai sînt cuprinse cîteva articole semnate de colaboratori sau elevi ai acad. N. M. Lukin — printre care acad. N. M. Drujinin, acad. I. I. Minț, R. A. Averbuh — privind diferite aspecte ale personalității și activității sale.

În a doua parte a volumului este publicat un număr de 28 de studii referitoare la unele probleme care au făcut și obiectul cercetărilor lui N. M. Lukin.

M. A. Barg face analiza comparativă a celor două forme de utopii sociale din Anglia de la mijlocul secolului al XVII-lea : o utopie burghezo-nobiliară (S. Hartlif, *Macaria, or a description of a Famous Kingdom*, London, 1641) și o utopie țărănească-plebeiană (un autor anonim, *Tyrannipocrit discovered with all his wiles wherewith he vanquishes*, Rotterdam, 1649).

Acad. S. D. Skazkin semnează studiul privind controversatele probleme ale istoriei agrare a Franței în ajunul Marii Revoluții franceze. Autorul arată că ultimele cercetări confirmă teza principală a „școlii ruse” de istorie agrară a Franței (ai cărei întemeietori au fost N. I. Kareev și I. V. Lucițki) că mica proprietate țărănească a existat în Franța

încă înainte de 1789 : revoluția nu a creat-o, ci numai a eliberat această mică proprietate. A.V. Ado prezintă unele date noi referitoare la mișcări revoluționare din satul francez, în primăvara anului 1792.

G. L. Arș studiază influența marii Revoluții franceze asupra Greciei, precum și a altor țări din sud-estul Europei, printre care și Țara Românească. Atenția autorului este îndreptată în cea mai mare parte spre analiza programului politic al precursorului mișcării eteriste, Rigas Velestinlis, care în perioada 1783—1796 se afla în slujba domnilor români.

L. A. Zak semnează studiul *Congresul de la Viena și problema italiană*. F. V. Potiomkin se ocupă de mișcările țărănești din Franța în perioada afirmării capitalismului („la guerre des demoiselles” din 1830—1831). E. P. Kandel face o cercetare interesantă a istoriei creării primelor documente-program ale comunismului științific, analizînd, în afară de *Manifestul partidului comunist* scris de K. Marx și F. Engels, lucrarea socialistului belgian Victor Tedesco *Catéchisme du Proletaire* și o serie de articole ale lui M. Hess.

Un număr mai mare de studii sînt consacrate unor probleme ale mișcării muncitorești din secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea în Anglia, Franța, Germania, Belgia. A. G. Sluțki analizează concepțiile lui Franz Mehring cu privire la Comuna din Paris. Două studii se ocupă de cîteva probleme ale istoriei social-democrației germane de stînga. Unele aspecte ale politicii internaționale — relațiile Rusiei cu Austro-Ungaria, în ajunul primului război mondial, și misiunea lui Arthur Hendsen în Rusia, din 1917 — sînt studiate de I. V. Bestujev și M. M. Karliner. Cîteva studii sînt consacrate unor momente ale istoriei contemporane : mișcarea comunistă și socialistă în perioada dintre cele două războaie mondiale, lupta împotriva fascismului ș. a.

Alături de studii, volumul cuprinde și cîteva materiale cu caracter documentar. Astfel, sînt publicate : carnetul cu adrese aparținînd lui Paul și Laurei Lafargue ; o scrisoare a lui Charles Delescluse ; cîteva documente ale Cercului de cercetări sociale creat

de un grup de comunarzi emigrați la Londra; unele documente din arhiva lui P. L. Lavrov; corespondența lui E. Zola pentru ziarul „La Cloche” ș. a.

În volum este inclusă de asemenea o bibliografie a operelor lui N. M. Lukin, precum și a lucrărilor consacrate acestuia.

Albina Lazea

J. C. HOLT, *Magna Carta*, Cambridge University Press, 1965, 393 p.

Cartea este un adevărat studiu monografic asupra documentului de stat din 1215. Scopul este prezentarea originilor importantului act, în contextul împrejurărilor politice ale Angliei și Europei în secolele XII și XIII.

Autorul, profesor de istorie medie la universitatea din Nottingham, dispunând de întreaga literatură de specialitate și de alte izvoare contemporane, și-a îndeplinit scopul propus cu destulă competență.

Sînt tratate cuprinzător în tot atîtea capitole: 1, guvernul și societatea în timpul secolului al XII-lea; 2, privilegiile și libertățile feudale; 3, obiceiul și legea; 4, criza și războiul civil care au precedat; 5, calitatea actului; 6, realizările lui juridice; 7, de la descurajare la războiul care a urmat, iar într-un capitol final se arată „mitul” creat în jurul actului.

În urma prevederilor actului de la 1215 au loc în Anglia primele fuzionări între nobilimea și burghezia engleză, fapt care a dat naștere clasei numită „gentry”, sau mica nobilime.

Ar fi fost potrivit, credem, ca, după aprecierea elogioasă dată libertăților parlamentare — al căror început a fost făcut prin „Magna Carta” —, să se noteze că nu totdeauna acestea au contribuit la rezolvarea promptă a chestiunilor și legilor statului feudal burghez. Amînările, revenirile, tergiversările și întregul angrenaj dificil al procedurii parlamentare n-au fost de multe ori în ajutorul rezolvării multor chestiuni importante de stat.

Cartea merită, în general, toată atenția cuvenită unui mijloc de serioasă informare științifică.

CHARLES-EMMANUEL DUFOURCO, *L'Espagne catalane et le Maghrib aux XIIIe et XIVe siècles. De la bataille de Las Navas de Tolosa (1212) à l'avènement du sultan mérinid. Abou-l-Hasan (1331)* Paris, 1965, 664 p.

Întemeiat pe un material abundent și în cea mai mare parte inedit, Ch. Em. Dufourcq se străduiește și reușește în mare măsură să ne prezinte un tablou cît mai veridic al relațiilor catalano-maghebiene în secolele al XIII-lea și al XIV-lea.

Disponerea lucrării în trei părți marchează tot atîtea etape distincte ale acestei perioade de mai bine de un secol.

Partea întâi, care evocă evenimentele cuprinse între anii 1212 și 1276, corespunde aproape în întregime domniei îndelungate a lui Jaime Cuceritorul (1213—1276), moment deosebit de important în istoria Aragonului, în care se afirmă puternic tendințele expansioniste ale negustorilor catalani în bazinul occidental al Mediteranei. De fapt, în urma bătăliei de la Muret (1213), care va pune capăt expansiunii catalane în sudul Franței, eforturile casei de Aragon se vor canaliza spre sud, spre Marea Mediterană.

În vreme ce în Orient, Veneția se impune în fața flotei musulmane în prima jumătate a secolului al XII-lea, în Mediterana occidentală, Genova reușește același lucru în a doua jumătate a secolului al XII-lea, controlînd comerțul acestei regiuni și întreținînd bune relații cu imperiul Almohad. Descompunerea imperiului Almohad, cauzată de eșecul de la Las Navas de Tolosa, concurența orașelor de pe țărmul septentrional al Mediteranei occidentale, ca și privilegiul de navigație acordat negustorilor catalani de Jaime Cuceritorul (1227) va sili Genova să abandoneze Mediterana occidentală pentru a se lansa într-o politică de largi orizonturi în Orient, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Catalanii puteau nădăjdui spre supremația în bazinul occidental al Mediteranei. Cucerirea Valenciei, dar mai ales a insulelor Baleare (1230—1235), care constituiau o escală obligatorie între Barcelona și Mediterana centrală și orientală și între țărmurile septentrionale și meridionale ale Mediteranei occidentale, constituie începuturile politice mediteraneene ale Aragonului.

Răspunzînd doleanțelor comercianților și armatorilor catalani, Jaime la măsurî practice (1250) pentru dezvoltarea pașnică a comerțului cu regiunile musulmane ale Africii de nord. Cele mai vechi mărturii atestă existența unui fondaco catalan la Tunis și Bougie, în Berberia orientală, la mijlocul secolului al XIII-lea. În Berberia centrală îi întâlnim pe negustorii catalani mai ales la Oran, unde seoseau produsele atât de căutate ale Africii: aur, acest metal vital pentru Europa apuseană, piper, fildeș, alaun, sare. Negustorii catalani mai procură din Maghreb blănuri, piei, lînă, cereale. În schimb ei aduc în porturile Africii de nord vestitele postavuri din Flandra și Franța de nord, bijuterii, unelte și obiecte de metal, lemn, diferite metale etc. Foarte rentabil se dovedește a fi și comerțul cu sclavi.

Partea a doua a lucrării este consacrată ultimului sfert al secolului al XIII-lea. Expediția victorioasă din Sicilia (1282) marchează un început de bun augur pentru politica catalană vizînd Mediterana centrală.

Instabilitatea politică a Maghrebului nu poate fi speculată la maximum de Castilia și Aragon din cauza rivalităților dintre ele. Tratatul de la Monteagudo (1291) pune capăt conflictului castiliano-aragonez și recunoaște zona de influență a Aragonului în Berberia centrală și orientală. Relațiile cu aceste două regiuni continuă să înregistreze o curbă ascendentă și în ansamblu se poate constata în această perioadă o puternică afirmare a comerțului catalan în Mediterana occidentală și centrală.

Prin tratatul de la Anagni (1295), Jaime al II-lea este nevoit să renunțe la Sicilia, în urma presiunilor franco-angevine, sprijinite de papă.

În ultima parte a lucrării este prezentată perioada anilor 1295—1331. Clauzele tratatului de la Anagni și slăbiciunea de moment a Castiliei, după moartea lui Sancho al IV-lea (1295), permit Aragonului să se lanseze într-o politică de și mai mare anvergură în Mediterana occidentală. Concomitent cu efortul militar de pe coasta spaniolă, care viza în primul rînd Almeria, important centru comercial în Grenada, se constată și o întărire a pozițiilor comerciale catalane pe coasta africană.

Începutul secolului al XIV-lea marchează revirimentul catalan în Mediterana centrală. În anul 1302, Frederic, fratele lui Jaime al II-lea, este recunoscut rege al Siciliei de către papă și angevini. În schimb pe coasta spaniolă, Jaime al II-lea eșuează în încercările sale de a supune Grenada.

În Maghreb se înregistrează un recul temporar catalan provocat de mai multe cauze: rivalitatea aragonezo-majorcană care deservea interesele catalane, rivalitatea negustorilor italieni, dispersarea eforturilor catalane (cucerirea Sardiniei în anii 1323—1324; activitatea oamenilor de afaceri catalani la Bruges, Anvers, Londra; călătorii pe coasta atlantică a Africii), oscilația constantă între comerț și piraterie.

Ni se pare discutabilă importanța, exagerată după părerea noastră, pe care autorul o acordă intereselor politice catalane în Maghreb. Din moment ce atât Aragonul cît și Castilia nu reușiseră să rezolve problema musulmană în Spania, este mai puțin de crezut ca suveranii spanioli să se fi aventurat într-o politică de expansiune cît și în alte teritorii musulmane. Numeroasele ambasade la curțile maghrebiene căutau mai degrabă un modus vivendi pentru menținerea și dezvoltarea relațiilor comerciale. Centrul intereselor politice ale suveranilor catalani se afla la acea dată în Mediterana centrală, unde Casa de Aragon avea să intre în conflict cu angevinii. Lupta se va încheia în anul 1442, o dată cu intrarea triumfală în Neapole a regelui Aragonului Alfons al V-lea.

În secolele al XIII-lea și al XIV-lea, suveranii Aragonului și oamenii de afaceri catalani urmăreau să obțină venituri cît mai mari de pe urma supremației comerciale și maritime în Mediterana occidentală și este de remarcat că aceste năzuințe s-au și realizat.

Lucrarea ar fi avut mai mult de cîștigat dacă autorul ar fi studiat mai amănunțit structurile sociale din cuprinsul acestei arii geografice și nu s-ar fi mărginit la o expunere sumară în acest sens. Analiza legăturilor economice dintre Spania catalană și Maghreb ar fi cîștigat în profunzime dacă autorul ar fi

integrat aceste raporturi în contextul relațiilor sociale din cele două regiuni¹.

Prin studiul competent și erudit al unei perioade importante din istoria relațiilor hispano-maghrebene, care se integrează organic perioadei de avânt a comerțului din Mediterana ale cărei începuturi datează din secolul al XII-lea, lucrarea lui Ch. Em. Du-fourcq constituie o contribuție care merită atenția specialiștilor.

M. Grosu

MARIA TERESA HUERTA PRECIADO.

Rebeliones indígenas en el Noreste de México en la época colonial, México, Instituto Nacional de Antropología e Historia, 1966, 108 p.

Autoarea nu este la prima lucrare de acest gen. Într-un studiu mai vechi, d-sa a analizat problema răscoalelor populației indigene din nord-vestul Mexicului¹.

Volumul începe cu prezentarea condițiilor geografice ale nord-estului, care este o regiune de deșert, de mare întindere, cu o populație rară, unde indienii nomazi considerau vînatul ca bază a existenței lor. Prezența indienilor nomazi i-a obligat pe spanioli să realizeze un nou tip de cucerire (*conquista*), cu totul diferit de cel din regiunile cu indieni sedentari. Spaniolii au pătruns în țara nomazilor între anii 1526 și 1567. Descoperirea minelor de la Zacatecas, care constituiau cel mai mare izvor de bogăție al coloniei, a impulsionat colonizarea nord-estului. Aceste penetrații, realizate de diferiți conchistadori spanioli, au provocat între indigeni manifestări de răzvrătire din cauza

brutalităților. Primii care s-au răscolat au fost locuitorii indieni din Zacatecas; prin venirea spaniolilor în această regiune minieră, localnicii au fost transformați în sclavi pentru lucrul în mine. Mulți indieni s-au refugiat din calea colonizatorilor spanioli, pe care-i atacau în noile localități întemeiate pe teritoriile lor de vînațoare.

Lucrarea continuă cu expunerea colonizării și a evanghelizării dintre anii 1567 și 1755, acțiuni care s-au completat reciproc. Din cauza rezistenței și răscoalei nomazilor, ambele acțiuni către nord au fost lente și dificile. Numai existența mineralelor a stimulat pe colonizatorii din acea regiune. Un nou impuls a fost dat colonizării spre nord în Texas, de pericolul ca acest teritoriu practic abandonat să nu cadă sub stăpînirea francezilor. Autoarea ne înfățișează aspectele politice, sociale și economice ale nord-estului și metodele utilizate pentru supunerea nomazilor, care erau considerați cei mai mari dușmani ai colonizatorilor spanioli din nord.

În continuare sînt analizate răscoalele indigenilor din zonele nord-estului. Între anii 1616 și 1618, colonizatorii au trebuit să facă față importante răscoale conduse de tepehuani în Nueva Vizcaya Occidental. Un articol apărut recent subliniază importanța acelei răscoale². În anii 1621, 1643, 1644 și 1645, tot în aceeași zonă, au mai fost inițiate și alte răscoale împotriva spaniolilor uzurpatori ai pămînturilor indienilor. În anul 1624, indianul Cuajoco a condus o răscoală generală în Nuevo Reino și León. În anii 1634, 1635, 1648 și 1650, indienii s-au răscolat din nou în această zonă. La sfîrșitul secolului al XVII-lea și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea se semnalează alte răscoale ale indienilor, însă cea mai importantă răscoală a fost cea din anul 1683 în zona minieră Parral, care prin situația sa era un punct vulnerabil pentru atacul constant al nomazilor din Bolsón de Mapini.

¹ Cf. și observațiile critice ale lui C. Carrère, „Revue historique”, 91, t. CCXXXVII (1967), p. 442-444.

² Maria Teresa Huerta Preciado, *Rebeliones indígenas en el Noreste de México en la época colonial*, México, Universidad Nacional Autónoma de México, 1963, 111 p. Cf. „Historia Mexicana”, vol. XV (1966), nr. 2-3, (58-59), p. 353

² Woodrow Borah, *La defensa fronteriza durante la gran rebelión tepehuana* în „Historia Mexicana”, vol. XVI (1966), nr. 1(61), p. 15-29.

Cauzele primordiale ale neîntreruptelor răscoale indigene s-au datorat în cea mai mare parte răulul tratament impus indienilor de cuceritori, cît și nomadismului lor. Obligația impusă nomazilor de a luera pe latifundii și în mine a determinat fuga lor în munți și o dușmănie continuă împotriva intrușilor — colonialiștii spanioli.

Ar fi fost bine ca autoarea acestui interesant studiu să sublinieze că răscoalele din nord-est se leagă de numeroasele tulburări și răscoale din alte zone ale Mexicului, care au contribuit la slăbirea asupririi coloniale. În special cele din secolul al XVIII-lea au premers lupta de eliberare a țării de sub jugul colonial spaniol.

Ioan I. Neacșu

P. P. PANAITESCU

Puterea de rezistență fizică în fața unei teribile boli care i-a măcinat inexorabil trupul, fără să-i poată atinge calitățile intelectuale și râvna de muncă, a cedat în sfârșit, și P.P. Panaitescu s-a desprins dintre noi printr-un act de voință eroică care a acceptat riscul fatal în nădejdea de a se putea reintegra în sistemul lui de muncă științifică.

Noi l-am avut asociat la munca noastră până la ultimele zile ale vieții lui. La întoarcerea mea în țară, luna trecută, m-a întâmpinat cu un frumos articol despre Mihail Kogălniceanu și la ultimul nostru Consiliu științific a venit să sprijine candidatura la doctorat a unui tânăr pe care-l aprecia.

P.P. Panaitescu a fost îmbinarea perfectă a unei vaste erudiții cu principiile și metoda materialismului istoric. El a fost unul dintre istoricii generației lui care și-a însușit mai bine materialismul istoric. Înclinarea lui de totdeauna de a căuta explicația evenimentelor istorice și ideile marilor personalități din trecut în împrejurările care le-au produs a făcut ușoară trecerea de la determinismul economic la marxismul înțeles în sensul lui cel mai complex și mai autentic.

P.P. Panaitescu și-a început cariera de istoric când era încă pe băncile Universității și a continuat-o până la capătul zilelor sale. După studii strălucite la Universitatea din București, unde a avut profesori pe Nicolae Iorga, pe Dimitrie Onciul și pe Ion Bogdan, a petrecut doi ani, în 1922 — 1924, la Universitatea din Cracovia ca lector de limba română. Acest stagiu a făcut din el un slavist și l-a marcat pentru toată viața. În Polonia, a descoperit noi documente despre spătarul Nicolae Milescu și a strâns materialul documentar pentru *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, care avea să-i servească ca teză de doctorat.

Doi ani de specializare la Paris i-au lărgit orizontul și i-au permis să ia contact cu slavistii francezi. Materialul documentar polon și legăturile cu istoricii poloni l-au ajutat să pună în lumină rolul emigraților poloni în țările române, unde se făcuseră propagandiștii cei mai activi ai ideilor revoluției franceze. Așa a ajuns să stabilească *Planurile lui Ion Cîmpineanu*

pentru unitatea națională a românilor. Legăturile lui cu emigrația polonă (1924), Nicolae Spătar Milesco (1925), apoi *Influența operei lui Petru Movilă în Principatele Române și Dimitrie Cantemir și mișcarea intelectuală rusă în timpul lui Petru cel Mare* (1926).

Cercetări în arhivele polone i-au permis să lămurească o serie de probleme din istoria României, ca de exemplu *Emigrația polonă și revoluția română de la 1848*, *Scrierile în limba polonă ale lui Miron Costin*, *Călători poloni în țările române*, *Unirea Principatelor Române*, *Cuza Vodă și polonii* și altele. Toată viața lui, P.P. Panaitescu a adus puncte de vedere noi pe baza surselor documentare polone.

Cunoașterea limbilor slave i-a înlesnit accesul la sursele ruse și la istoria celorlalte popoare slave. P.P. Panaitescu a devenit slavist și ca atare continuator al operei și învățămintelor lui Ion Bogdan. În afară de o multime de articole cu privire la influența slavă asupra culturii românești, istoriografia română îi datorește repertoriul *Manuscriselor slave din Biblioteca Academiei R.P.R.* și reeditarea *Cronicelor slavo-române din secolele XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, *Începuturile istoriografiei în Țara Românească și Începuturile scrisului în limba română*.

P.P. Panaitescu a scos ediții critice din *Letopisețele* lui Grigore Ureche și Miron Costin și din scrierile lui N. Bălcescu, pentru care a avut o predilecție și înțelegere deosebite.

Activitatea lui P.P. Panaitescu a fost marcată de trei mari monografii, consacrate lui *Mircea cel Bătrîn*, *Mihai Viteazul* și *Dimitrie Cantemir*, publicate la intervale de 8 sau 10 ani. Constituind sinteza unor nenumerate studii de amănunt, aceste monografii rezumă istoria unui lung proces de evoluție. Seria marilor sinteze s-a încheiat cu *Obștea țărănească*, în care a prezentat istoria unei instituții care a oferit țărănimii libere din Moldova și Țara Românească o bază rezistentă împotriva încercărilor de cotorpire ale stăpînilor feudali.

Această vastă și multiplă activitate a permis lui P.P. Panaitescu să aducă o contribuție însemnată la volumele II și III ale *Istoriei României* și la *Istoria literaturii române*.

Vasta erudiție a lui P.P. Panaitescu a servit istoriografia noastră și prin lecțiile pe care le-a făcut la Universitate și în Institutul de istorie „N. Iorga”, unde a ținut seminarii de paleografie cu tinerii cercetători, și prin referatele asupra unor lucrări din Institut și din afară. Niciodată P.P. Panaitescu nu s-a dat la o parte când i s-au cerut referate, pe care totdeauna le-a pregătit cu obiectivitate și simț de răspundere.

Prin moartea lui P.P. Panaitescu, Institutul de istorie „N. Iorga” și istoriografia românească pierd pe unul din cei mai învățați, cei mai activi și mai fecunzi dintre istoricii noștri. El pleacă dintre noi la o vîrstă cînd putea să aducă încă multe și însemnate servicii științei istorice. Pentru dreapta și credincioasa slujbă pe care a adus-o țării și istoriografiei noastre eu îi aduc omagiul Academiei și Institutului de istorie și rog pe îndurerata sa tovarășă de viață, pe colaboratorii și pe elevii săi să găsească în amintirea tuturor acestor realizări mîngiere în durerea lor, pe care o împărtășim cu toți cei ce l-au cunoscut și prețuit.

„Studii” revistă de istorie, publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane, a României și universale. În partea a doua a revistei — de informare științifică — sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (studii documentare), Discuții, Viața științifică, Recenzii, Revista Revistelor, Însemnări, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în patru exemplare, trimiterile înfrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- STUDII — REVISTĂ DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE—CLUJ
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE — IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU — MUZICĂ — CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- STUDII CLASICE

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- • • Istoria României, vol. I, 1960, 891 p. + 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1 159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1 259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 863 p. + 16 pl., 45 lei.
- • • Din istoria Transilvaniei, vol. I, ed. a 3-a, 336 p. + 15 pl.; vol. II, ed. a 2-a, 552 p. + 1 pl., 1963, 65,60 lei.
- ALEXANDRU GRAUR, La romanité du roumain, „Bibliotheca Historica Romaniae 9”, 1965, 68 p., 2,75 lei.
- V. CURTICĂPEANU, Die rumänische Kulturbewegung in der österreichisch-ungarischen Monarchie, „Bibliotheca Historica Romaniae 10”, 1966, 191 p., 5,75 lei.
- N. ADÂNILOAIE și DAN BERINDEI, La réforme agraire de 1864 en Roumanie et son application, „Bibliotheca Historica Romaniae 11”, 1966, 128 p., 4,25 lei.
- ION POESCU-PUȚURI, AUGUSTIN DEAC, La première Internationale et la Roumanie, „Bibliotheca Historica Romaniae 12”, 1966, 155 p., 6,50 lei.
- DAN BERINDEI, L'union des Principautés Roumaines, „Bibliotheca Historica Romaniae 13”, 1967, 224 p., 7,75 lei.
- MIRON CONSTANTINESCU, V. LIVEANU, Sur quelques problèmes d'histoire, „Bibliotheca Historica Romaniae 14”, 1967, 159 p., 5,50 lei.
- • • La désagrégation de la monarchie austro-hongroise 1900—1918. Communications présentées à la Conférence des Historiens du 4 au 9 Mai 1964 de Budăpest, „Bibliotheca Historica Romaniae. Monographies I”, 1965, 291 p., 12 lei.
- • • Nouvelles études d'histoire, IIIe vol., publiées à l'occasion du XIe Congrès des sciences historiques, Bucarest, Vienne, 1965 1965, 508 p., 29 lei.
- • • Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească, vol. I (1247—1500), 1966, 633 p., 31 lei; vol. XXI (1626—1627), 1965, 596 p., 28 lei.
- • • Brève histoire de la Transylvanie, „Bibliotheca Historica Romaniae. Monographies III”, Bucarest, 1965, 468 p., 38 lei.
- • • Inscriptiile medievale ale României, vol. I, Orașul București, 1395—1800, 1965, 936 p., 62 lei.
- D. PROTASE, Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei, „Biblioteca de arheologie IX”, 1966, 251 p., 21 lei.
- • • Cronici turcești privind țările române. Extrase, vol. I, sec. XV—mijlocul sec. XVII, „Izvoare orientale privind istoria României I”, 1966, 563 p., 27 lei.
- Sub îngrijirea acad. EM. CONDURACHI, Istoria, vol. II, 1966, 541 p., 58 lei.
- D. BERCIU, Cultura Hamangia. Noi contribuții, vol. I, 1966, 323 p., 4 pl., 23,50 lei.
- • • Arheologia Moldovei, vol. IV, 1966, 374 p., 3 pl., 39 lei.
- ALEXANDRU VULPE, Necropola hallstattiană de la Ferigile. Monografie arheologică, „Biblioteca de arheologie XI”, 1967, 208 p., 42 pl., 27 lei.
- D. PRODAN, Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea, vol. I, 1967, 596 p., 37 lei.
- CORNELIA BODEA, Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849, 1967, 390 p., 23,25 lei.
- • • Marea răscoală a țăranilor din 1907, 1967, 970 p., 51 lei.
- • • Cronici și povestiri românești versificate vol. I (sec. XVII—XVIII), „Cronicile medievale ale României”, VI, 1967, 352 p., 35 lei.